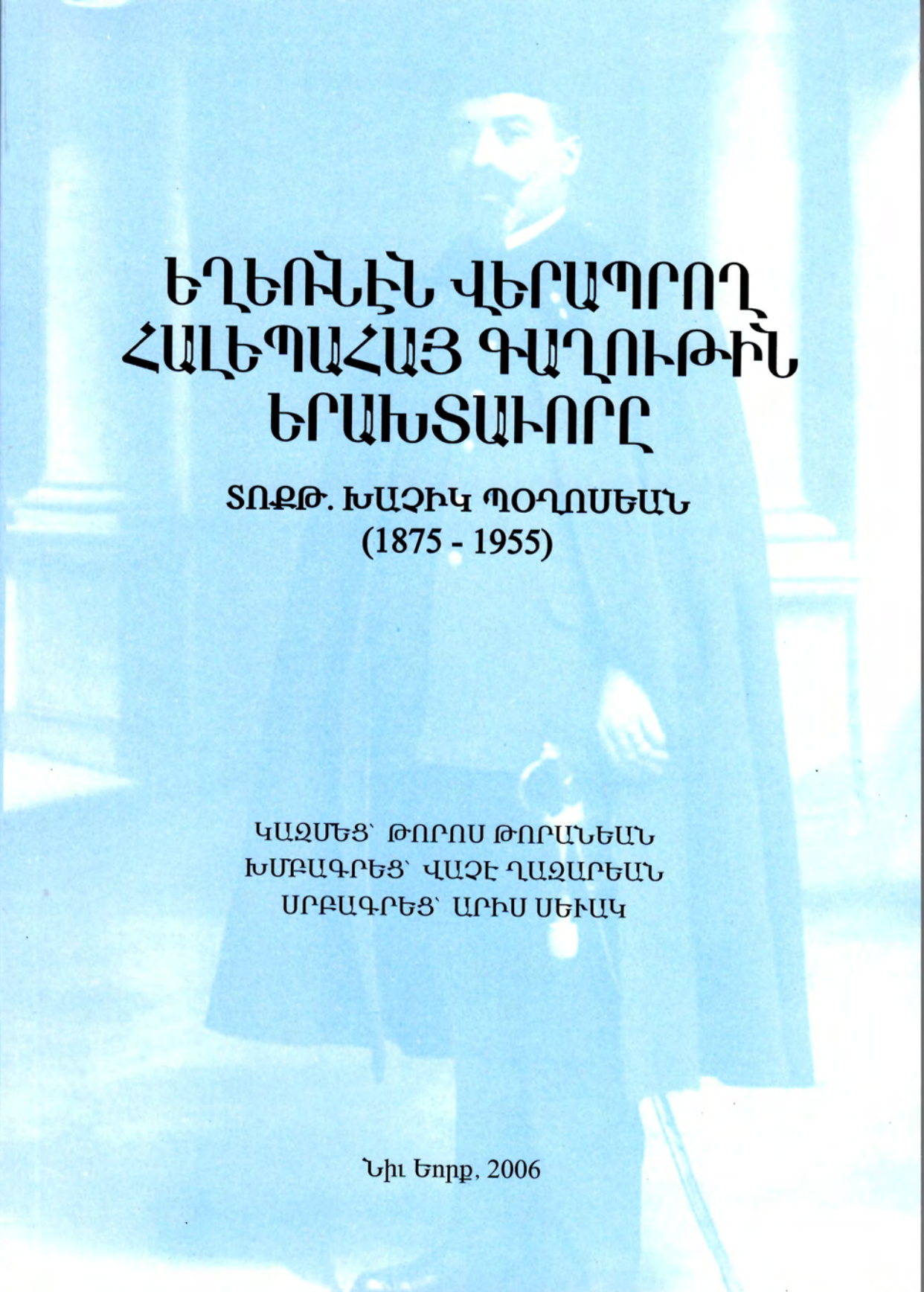

ԵՂԵՌՆԷՆ ՎԵՐԱՊՐՈՂ ՀԱԼԵՊԱՀԱՅ ԳԱՂՈՒԹԻՆ ԵՐԱԽՏԱԻՈՐԸ

ՏՈՔԹ. ԽԱՉԻԿ ՊՕՂՈՍԵԱՆ
(1875 - 1955)

ԿԱԶՄԵՑ՝ ԹՈՐՈՍ ԹՈՐԱՆԵԱՆ
ԽՄԲԱԳՐԵՑ՝ ՎԱՉԷ ՂԱԶԱՐԵԱՆ
ՍՐԲԱԳՐԵՑ՝ ԱՐԻՍ ՍԵՒԱԿ

Նիւ Եոթթ, 2006

ԵՂԵՌՆԷՆ ՎԵՐԱՊՐՈՂ
ՀԱԼԵՊԱՀԱՅ ԳԱՂՈՒԹԻՆ ԵՐԱԽՏԱԻՈՐԸ

ՏՈՔԹ. ԽԱՉԻԿ ՊՕՂՈՍԵԱՆ
(1875—1955)

Սոյն գիրքը լոյսին կու գայ մեկենասութեամբը
Յակոբ Վարդիվառեանի:

Հրատարակութիւն Թէքէեան Մշակութային Միութեան

ԵՂԵՌՆԷՆ ՎԵՐԱՊՐՈՂ
ՀԱԼԵՊԱՀԱՅ ԳԱՂՈՒԹԻՆ ԵՐԱԽՏԱԻՈՐԸ

ՏՈՔԹ. ԽԱՉԻԿ ՊՕՂՈՍԵԱՆ
(1875 - 1955)

ԿԱԶՄԵՑ՝ ԹՈՐՈՍ ԹՈՐԱՆԵԱՆ
ԽՄԲԱԳՐԵՑ՝ ՎԱՉԷ ՂԱԶԱՐԵԱՆ
ՍՐԲԱԳՐԵՑ՝ ԱՐԻՍ ՍԵՒԱԿ

Նիւ Եոքք, 2006

ՏԻԳՐԱՆ Բ. ԲՈԳՈՍՅԱՆ

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Ռամկավար Ազատական Կուսակցության Հալէպի մասնաճիւղի հիմնադիր ու ղեկավար դէմքերէն բժիշկ Խաչիկ Պօղոսեանին յուշերն ու աշխատքը գրութիւնները մէկտեղող այս գիրքը է՝ գնահատելի նախաձեռնութիւն մը, որ լուսին կը բերէ ցարդ անձանօթ կարգ մը իրողութիւններ, կամ վերստին հանրութեան կը ներկայացնէ աստ ու անդ ցրուած գրութիւններ՝ ուսումնասիրողին խնայել տալով այդ տեղեկութիւններու որոնումին համար սպառուելիք ճիգն ու ժամանակը:

Ամբողջական չէ ան, ինչպէս պիտի նկատէ ընթերցողը: Անկէ կը բացակային, օրինակ, Կոմիտասի մասին իր յուշագրական էջերն ու «Ծոմապահութիւն» գրութիւնը, որոնց կ'ակնարկէ իր երբեմնի գործակիցը՝ Հայկ Պարիկեան, իր հիւթեղ դիմաստուերներուն մէջ: Սակայն այս բացակայութիւնները ժխտական անդրադարձ չեն տարածեր այս հատորին վրայ:

Ուրիշ բացակայ մըն են Պօղոսեանին ազգային-կուսակցական գործունէութիւնը հայելիացնող վաւերագրական նիւթերը, որոնց համար պէտք պիտի ըլլար պրպտել Ռամկավար Ազատական Կուսակցության պաշտօնական մարմիններուն և ատենօք կուսակցական պատասխանատու դերակատարութիւն ստանձնած անհատներու մօտ գտնուող դիւանաթուղթեր: Անոնք որոշապէս պիտի հարստացնէին այս հատորը, բայց անոնց բացակայութիւնն ալ բան չի նուազեցներ այս հաւաքածոյին արժէքէն, որ ընթերցողին աչքերուն կ'ուրուագծէ բաւական խօսուն պատկերը եղեռնէն վերապրած այս հայորդիին:

Հատորը կը ներկայացնէ՝ մա'րդը իր իտէալներով. մտային խանգարումներու բուժման լծուած մասնագէտը իր ախտորոշումներով. եղեռնէն վերապրած հայորդի'ն իր ոգորումներով և ազգային-կուսակցական գործի'չը իր գաղափարական համոզումներով:

Մա'րդը իր մէջ ընթերցողին կը ներկայանայ իբրև սիրող սիրտ, պատուախնդիր անձ և հոգատար էակ:

Հա'յը իր մէջ դուրս կը ցայտէ այս հատորին էջերէն իբրև հաստատուն դաւանանքի տէր մէկը, որ հակառակ իր ցեղին պատահած անմարդկային ահաւոր աղէտին հաշմիչ ցաւին՝ ազգային-կուսակցական գործունէութեան մէջ կը գտնէ բալասանը օգտակար կեանքի մը:

Լոզանի մէջ ուսանողական տարիներուն իսկ իր կշռադատող միտքին և իրապաշտ վերլուծումներուն մէկ ճաշակը ներկայացնող Պօղոսեանը բնականօրէն պիտի յարէր նա'խ Հայ Սահմանադիր Ռամկավար Կուսակցության և

ապա անոր եղափոխութեամբ կեանքի կոչուած Ռամկավար Ազատական Կուսակցութեան, որոնք հայ քաղաքական միտքի պատմութեան մէջ կը ներկայանան իբրև ձայնը զգաստութեան, խոհեմ վարքագիծի և իրապաշտ ուզմավարութեան:

Արմատականը չէ՛ ան, այլ՝ չափաւորականը, որ կը ձգտի հայ գաղութներու կեանքին մէջ արմատաւորուած տեսնել ժողովրդավար սկզբունքներ:

Ազգային երակը իր մէջ զինք կը մղէ անձերը, այլաբնոյթ կազմակերպութիւնները և երևոյթները դատելու այնպիսի աստիճանաշարով մը, որուն երկու գլխաւոր գիծերը կը կազմեն ազգին կառչածութեան ուժգնութիւնն ու ազգին բերած անոնց օգուտը:

Ա՛յս իսկ պատճառով է, օրինակ, որ ան կը քննադատէ հայ կաթողիկէները, երբ անոր մէջ կը գտնէ ազգը ուծացումի առաջնորդող ազգային զգացումի պակաս. և հասկնալի է անճիտուած ցեղի մը վերապրած զաւակն ըլլալու իր ցաւը, որ զինք կը մղէ ընդհանրացումներու, որոնց իրաւութիւնը կարելի է հարցականի տակ առնել աւելի սթափ մտածողութեամբ:

Անկասկած, հատորին ամենատոկուն շաղախը պիտի շարունակեն կազմել հայկական ցեղասպանութեան ու տարագրութեան վերաբերող էջերը և հայ անմահներու հոգեպեղումը վերբերող յօդուածները, ուր Տեմիրճիպաշեանի, Զրաքեանի, Խրիմեան Հայրիկի և Ահարոնեանի կեանքն ու գործը ուսումնասիրողները պիտի գտնեն հետաքրքրական մանրապատումներ և հոգեվերլուծական փորձեր:

Շնորհակալութեան խօսք մը տեղին պիտի ըլլայ բժիշկ Խաչիկ Պօղոսեանի շատախղներուն, որոնք իրենց հօր անտիպ յուշերը բժիշկ Թորոս Թորանեանին տրամադրելով փրկած են զայն մոռացութենէ:

Շնորհակալութիւն նաև բժիշկ Թորոս Թորանեանին, որ տարիներ առաջ, այս տողերը գրողէն անկախ, մտածումը ունեցած է գիրով արծարծելու յուշերուն հրատարակութեան հարցը և ըրած է իր կարելին՝ կազմելու հատոր մը, որ իր վերջնական ձևին բերելու համար կատարած ենք պարզապէս կարգ մը խմբագրական միջամտութիւններ:

Եւ այսպէս՝ հալեալահայ գաղութին երախտաւորը կեանքէ կեանք կ'երթայ այս հատորով:

Դոկտ. Վաչէ Ղազարեան

ԷՋԵՐ ՏՈՔԹ. ԽԱՉԻԿ ՊՕՂՈՍԵԱՆԻ
ԻՆՔՆԱԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԵՆԷՆ
Գրել սկսած 1925 Նոյեմբերին
Հալեպ

Տղթ. Խ. Պօղոսեան իր չորս զաւակներուն հետ, 1935, Զալէպ:

ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆՍ

ՆԱԽԱՀԱՅՐԵՐՍ ԵՒ ԾՆՈՒՆԴՍ

Ծնած են Կեսարիոյ (Թուրքիա) Կերմիր գիւղին մէջ, 1875 Սեպտեմբեր 15ին, Խաչվերացի Երկուշաբթի առաւօտ ժամը մէկուկէսին (հ. տ.). երեք քոյրերէ վերջ մանչ զաւակի մը աշխարհ գալը շատ ուրախացուցած է ծնողքս:

Նախահայրերս գաղթած են այդ գիւղը 1590ին, Կիլիկիոյ Ֆըրնուզ գիւղաքաղաքէն, Լուսինեան հարստութեան կործանումէն բաւական ժամանակ վերջ: Ֆըրնուզէն գաղթող նախահայրս է Դաւիթ եւ ընտանիքը, որոնք հետզհետէ բազմանալով շատ մը ընտանիքներ կազմուած են, որոնք կոչուած են Դաւիթեան (Դաւիթ օղլու): Նախահօրս թոռներու եւ թոռնորդիներու մասին որոշ տեղեկութիւն չկրցի քաղել Կերմիր գիւղի եկեղեցւոյ արձանագրութիւններէ, որոնց մեծ մասը դժբախտաբար անյայտացած է 1915ի զարհուրելի տարւոյն տեղահանութեան եւ ջարդերու միջոցին:

1733ին կը հանդիպինք Դաւիթի թոռնորդիներէ Սիմոնի, որ Դաւիթեան կոչուած ըլլալով, չեն գիտեր ի՞նչ պատճառաւ Սուսուզ օղլու մականունը առած է: Սիմոն ունեցած է Պօղոս անունով մանչ զաւակ մը:

Պօղոս ունեցած է հինգ մանչ զաւակներ. Նշան, Կարապետ, Խաչատուր, Յակոբ եւ Դաւիթ, որոնց վերջին երկուքը՝ երկուորեակ:

Իր կարգին՝ Նշան ունեցած է երեք մանչ զաւակներ. Պօղոս, Սիմոն եւ Բարսեղ:

Պօղոս 1800ին իր դէմքի կարմրութեան պատճառաւ յորջորջուեր է Գըրմըզը Պօղոս:

Ասիկա ծնած է Դաւիթը, Պօղոսը եւ Գաբրիէլը.

Պօղոս ծնած է Խաչատուրը.

Խաչատուր ծնած է Կարապետը, Նշանը եւ Պետրոսը.

Նշան ծնած է Կարապետը եւ Պօղոսը.

Պօղոս ծնած է Կարապետը.

Կարապետ ծնած է Խաչատուրը.

Խաչատուր ծնած է Կարապետը, որ հայրս եղած է Գըրմըզը Պօղոսեան Կարապետ անուամբ:

Հայրս՝ Կարապետ, ամուսնացած է Կեսարիոյ քաղաքէն Տատուրեան ընտանիքի Ագապի աղջկան հետ, որմէ ծնած են կարգաւ Նուրիցա՝ այժմ ողջ Պոլսոյ մէջ. Վերոնիքա, մեռած 1915ին տեղահանութեան միջոցին. Աղաւնի՝ մեռած 1912ին ծննդաբերութեան առթիւ. Խաչատուր՝ այսինքն ես: Յետոյ

Հայկուհի մը, մեռած փոքր տարիքին մէջ աղետապէ. Եսթէր որ մեռած է քաղցկեղէ 1920ին. երկրորդ Հայկուհի մը, որ ողջ է այժմ, ամուսնացած գերման Էպլըրհարտ Միւնսթըրի հետ, բնակեալ Գերմանիոյ Տիւրկայուրկ քաղաքին մէջ:

Հայրս՝ Կարապետ Գըրմըզը Պօղոսեան, ժամանակին համեմատ քիչ շատ ուսում առած, թուրքերէնի բաւական տեղեակ, հայերէն գրել կարողալ գիտէր, բայց թրքախօս էր: Այլեւայլ պետական պաշտօններ կատարած, բայց ի վերջոյ պաշտօնանկ ըլլալով, Պոլիս գացած էր 1884ին նոր պաշտօն մը գտնելու յոյսով: Չկարենալով յաջողիլ, ստիպուած կէս փաստաբանութեամբ ու կէս ալ դատական պաշտօնագիրներ գրելով կը զբաղէր:

Ուսումնասէր մարդ մը ըլլալով, 1887ին զիս Կերմիր՝ իր գիւղը բերել տուած էր դպրոց դնելու համար: Նիւթականը շատ փայլուն եղած չէր. իր նորստաց արհեստը ի գործ դնելով մեր ապրուստը դժուարաւ կը հոգար:

1895ին, մեծ քրոջս ամուսնոյն մահուան առթիւ ծագած ժառանգական դժուարութիւնները հարթելու համար զիս ղրկեց Գըր-Շէհիր, ուր մայրս եւ քոյրերս կը բնակէին մեծ քրոջս հետ: Վերադարձիս, միասին առնելով մայրս եւ ամուրի քոյրերէս Եսթէրը եւ Հայկուհին, Պոլիս հաստատուեցանք: 1896ին, Դաշնակցութեան կողմէ Օսմանեան Պանքայի դէմ եղած անիմաստ ցոյցին յաջորդող ջարդի միջոցին, հայրս եւս Գուլէ-Գաբու թաղը մեր բնակարանին առջեւ սպաննուեցաւ վայրագ թուրքերու խուժանի կողմէ, իմ վրաս ձգելով մայրս, երկու յիշեալ քոյրերս եւ փոքրիկ քեռորդի մը Հայկանոյշ անուամբ:

ՄԱՆԿՈՒԹԻՒՆՍ ԵՒ ՊԱՏԱՆԵԿՈՒԹԻՒՆՍ

Նախնական ուսումս ստացած եմ Կերմիր գիւղի վարժարանին մէջ, որ ատենին Մեսրոպեան անունով ծանօթ կրթական հաստատութիւն մըն էր եւ Կեսարիոյ ու շրջակային մէջ համբաւաւոր եղած է եւ նկատուած՝ Կեսարիոյ Աթէնքը:

Հայրս, որ ժամանակին համեմատ ուսումնաստեմէ մէկն էր, հակառակ իր նիւթական անձուկ վիճակին, փափաքելով ինձ լաւագոյն դաստիարակութիւնը տալ, զիս Պոլիս բերել տալով, 12 տարեկանիս մէջ (1887) Դաւաթիոյ նախա-կրթարանի Գ. կարգը արձանագրուեցայ: Բայց գիւղիս վարժարանին մէջ ստացած կրթութիւնս չհամապատասխանելով այդ վարժարանի Գ. կարգին հետ, մասնատրաբար ֆրանսերէնի տարրական գիտելիքները չգիտնալով, ստիպուեցայ նոյն տարուան *վաքանսին* [արձակուրդին] գիշեր ցերեկ աշխատելով, յառաջացնել ֆրանսերէնս եւ յաջող կերպով քննութիւն անցընելով ընդունուիլ Դ. կարգը: Ուսուցիչներս եղած էին Գրիգոր Մարգարեան՝ պատմութեան եւ աշխարհագրութեան, Տիգրան Պօզաճեան՝ Հալէպ վախճանեալ՝ թուաբանութեան, Թէյեան՝ վերջէն բժիշկ՝ իրագիտութեան, Մ. Ասքանազ՝ հայերէնի, երիտասարդ մը, որուն անունը չեմ յիշեր՝ թուրքերէնի, ֆրանսերէնի՝ նոյնպէս Տ. Պօզաճեան, Խ. Թահթաճեան՝ գծագրութեան եւ գեղագրութեան:

Դասերուս մէջ շատ յաջող եղած էի. կարգիս մէջ կը գտնուէր Եղոկիացի

Յովհաննէս Գառնակերեան անուն շատ ուշիմ պատանի մը, որուն հետ յաճախ կը մրցէի դասարանի առաջնութիւնը շահելու համար: Եթէ ես կամ մրցակիցս առաջին ըլլայինք, անյաջողը յուսահատութեան եւ նախանձի արտասուքը կը թափէր:

1889ի տարեշրջանին շրջանաւարտ եղայ նախակրթարանէն եւ նոյն տարին ընդունուեցայ Կեդրոնական Վարժարան, որ այն ատեն իր փայլին գագաթնակէտը հասած էր: Ծանօթ անձնաւորութիւններ՝ ընդ որս Աբիկ Ունճեան, Եսայեան, Յարութիւն Նորատունկեան այդ խնամակալութեան անդամակցութիւնը կը վարէին: Ժամանակին ամենահմուտ ուսուցիչներ պաշտօնի կանչուած էին եւ տնօրինութեան պաշտօնը յանձնուած էր Սիմաս Չերազի:

Առաջին կարգին մէջ 90ի մօտ աշակերտներ էինք, ամէնքս ալ խանդավառ պատանիներ եւ հայրենասիրական ոգիով տոգորուած, կ'ատէինք թուրքերը եւ թուրքերէնը: Այն ատեն՝ երբ Պոլսոյ Եղեռնադատ Ատեանի առջեւ տեղի կ'ունենար հռչակաւոր ասագակ Մուսա Պէյի «սխրագործութեանց» եւ Կիլիկիայի առեւանգումի դատավարութիւնը, Մուսայի անպարտ արձակումը մեզի պէս պատանիներու վրայ շատ յոռի տպաւորութիւն մը թողած էր: «Հնչակ» թերթը, հակառակ վարժարանին մէջ դրուած խիստ արգելքի, գաղտագողի ձեռքէ ձեռք կը պտըտցուէր: Ասիկա ազդած էր հայրենասիրական մեր թունդ զգացումներուն վրայ եւ սկսած էինք ատել վարժարանի թուրք ուսուցիչները: Նոյն իսկ անոնցմէ գեղագրութեան ուսուցիչ Ասըմ Պէյ սրբիչի եւ կալիճներու հարուածներու ենթակայ կ'ըլլար: Չերազ կը սաստէր եւ կը պատժէր մեզ, բայց անօգուտ: Առաջին տարին բոլորեցաւ այս կերպով: Բ. տարւոյն մէջ մեր պաշտամունքի առարկան էր Եղիան [Տեմիրճիպաշեան], մեր գրականութեան ուսուցիչը: Իմացանք որ Կիրակի օր մը Գատը-գիւղի եկեղեցիին դուռը մուրացած էր եւ Աբիկ Էֆ. Ունճեանի կողմէ նշմարուելով բանկալ առաջնորդուած: Մօրը մահուան տարեդարձին առթիւ փափաքելով աղքատներու ողորմութիւն բաժնել, դրամ հայթայթելու համար այդ միջոցին դիմած էր: Թովմաս Թերզեան եւս մեր պաշտամունքի կուռքերէն մէկն էր. հայերէն եւ ֆրանսերէն իր մաքուր արտասանութիւնը հիացում կ'առթէր մեզի:

Յակոբ Պօյաճեան, մեր ուսողութեան ուսուցիչը, ամէնէն աւելի պատկառանք կ'ազդէր մեզի. շատ խիստ էր եւ երբեք չէր խնդար: 10 թիւին, որ բարձրագոյն միշն էր, ռեւէ մէկը չէր արժանացած:

Իբր աշակերտ կարողութիւնս քիչ-շատ գոհացուցիչ էր. հայերէն, պատմութիւն, աշխարհագրութիւն եւ քիմիագիտութիւն նախասիրած նիւթերս էին: Թրքերէնի մէջ, ինչ որս արիեստին բերմամբ, յաջող էի: Ասկէ զատ, հայրս շատ կը պնդէր որ այս լեզուին մէջ աշխատիմ՝ իրաւաբանական վարժարան մտնելու համար: Գեղագրութեան եւ գծագրութեան որեւէ ձիրք չեմ ունեցած եւ շատ տկար եղած եմ:

Մեր նիւթական վիճակը շատ անբաղձալի էր, հայրս հազիւ կարող էր մեր ապրուստը հոգալ: Առաւօտ առանց նախաճաշի, իսկ ցերեկին վարժարանի մէջ հէլվա եւ հացով կը սնանէի: Մայրս, որ այդ միջոցին Գըր-Շէհիր

ամուսնացած մեծ քրոջս քով կը գտնուէր, գրեթէ ապրուստէ զուրկ՝ քեռայրին օգնութեամբ կ'ապրէր միւս քոյրերու հետ:

1895ին, քեռայրիս մահուամբ ստիպուեցայ իօրս հրամանով Գըր-Շէհիր երթալ թէ՛ քրոջս ժառանգական խնդիրը կարգադրելու եւ թէ՛ մայրս ու քոյրերս Պոլիս փոխադրելու համար: Երկամսեայ բացակայութենէ վերջ, մայրս եւ երեք քոյրերս փոխադրեցի Պոլիս, ուր մեզի հետ մնացին:

Գալով Կեդը. Վարժարանի կեանքիս, Մինաս Չերազի փախուստովը տարի մը պաշտօնավարեց Վիլիամ Ֆիլիբէն անուն զուիցերիացի մը, որուն յաջորդեց, կարծեմ 1892ին, Յարութիւն Մոստիչեան: Այն ատեն Գ. կարգն էի: Չեմ գիտեր թէ ինչո՞ւ չկրցայ հանդուրժել Մոստիչեանի քննադատութիւններուն, երբեմն նաեւ կշտամբանքներուն, որով այդ տարւոյն մէջ ձգեցի վարժարանը եւ տարւոյն վերջ իօրս փափաքին համաձայն իրաւաբանական վարժարան մտից քննութեան մասնակցեցայ: Այդ քննութեան համար այն ատեն արաբերէնը պարտաւորիչ էր: Չկարենալով յաջողիլ, այդ տարին իբր ունկնդիր մասնակցեցայ դասախօսութիւններու:

Յաջորդ տարին, 1894ին փոխելով ասպարէզը, մտից քննութեամբ մը մտայ բժշկական վարժարան, ուր շարունակեցի մինչեւ 1897 թուականը:

Մենք կ'ապրէինք Պոլսոյ Գուլէ-Գաբու թաղը. մեր ապրուստը շատ փայլուն չէր: Վրայ հասան 95-96ի Անատոլոյի ջարդերը եւ 96 Օգոստոսին դաշնակցականներու տխմար յարձակումը Օսմանեան Պանքային վրայ, որ կատարուեցաւ Չորեքշաբթի օր մը կէսօրին: Ծանօթ է անոր հետեւած Պոլսոյ ջարդը, որ դադրեցաւ Հինգշաբթի երեկոյ: Բայց հետեւեալ Շաբաթ օր թուրք խուժանը դարձեալ գրգռուելով յարձակեցաւ Պանքային մօտակայ հայ տուններու վրայ, ընդ որս մեր տան վրայ, ուր դրան առջեւ հայրս սպաննուեցաւ չարաչար, իսկ ես ազատեցայ այդ միջոցին դրացի թուրք տան մը մէջ ապաստանելով: Կը ցաւիմ որ որեւէ կերպով չկրցի լուծել իօրս վրէժը:

Հօրս մահուամբ ընտանեկան հոգը վրաս ծանրացաւ: Բժշկական վարժարանի 4րդ կարգն էի: Չմոռնամ գրել թէ իօրս մահուրնէ քանի մը օր վերջ, ես ալ բանտարկուեցայ եւ 25 օր բանտը մնալէ ետք ազատ արձակուեցայ:

Մէկ կողմէ դպրոց յաճախել, միւս կողմէ ընտանիքիս ապրուստը հոգալ շատ դժուար էր: Բարեբախտաբար, ջարդի հետեւող ամիսները, երոպական մարդասիրական ընկերութիւններու, ընդ որս գերման Տոքթ. Եոհաննէս Լեփսիուսի կազմած Հայասերներու Միութեան միջոցաւ, ուրիշ որբերու հետ երկու քոյրերս՝ Եսթըր եւ Հայկուիի Գերմանիա տարուեցան ուր որդեգրուեցան գերման ընտանիքներու կողմէ:

1897ին, մեծ քրոջս Եսթըրի ջանքերով եւ Զուիցերիոյ հայասերներու միջոցաւ կազմուած ֆոնտէն օգտուելու համար Զուիցերիա մեկնեցայ, ուր դարձեալ մտայ Լոզանի բժշկական համալսարանը եւ 1901ին, Մայիսին շրջանաւարտ եղայ:

Վերջին տարին, թէ՛ ուսանող եւ թէ՛ օգնական բժիշկ մտայ Լոզանի մէջ

գտնուող Սըրիի յիմարանոցը, ուր պաշտօնավարեցի մօտ 15 ամիսներ, որմէ յետոյ միայն բժշկական քննութեան մտնելով շրջանաւարտ եղայ:

Յիշողութեանս թէ՛ հաճելի եւ թէ՛ տխուր շրջանին մէջ կը գտնուիմ: 1899ին վերջերն էր, Լոզան կը գտնուէր պոլսեցի հայ ընտանիք մը, Օհան Էֆ. Պաղտատեան եւ տիկինը, որոնք կը բնակէին Օթէլ Վիքթորիա: Պ. Պաղտատեան տեսողութիւնը կորսնցուցած ըլլալով, դարմանման համար եկած էր Լոզան: Յաճախ կ'այցելէի անոնց եւ ընդհանրապէս Կիրակի երեկոները միասին կը ճաշէինք: Երբեմն, երբ առիթ ունենայի երեկոյեան յիմարանոցէն բացակայիլ, Օթէլ Վիքթորիա կ'երթայի պարտէզին մէջ պտոյտ մը ընելու համար միասին:

Մեր այսպիսի պտոյտներէ միոյն միջոցին էր որ Rez de Chaussée գտնուող սենեակի մը մէջ նշմարեցի շնորհալի օրիորդ մը, որ ընթերցանութիւն կ'ընէր տարիքոտ կնոջ մը: Մեր ակնարկները քանիցս իրարու հանդիպեցան մեր երթուղարձի միջոցին: Լաւ կը յիշեմ թէ վերջին ակնարկներու ատեն սկսայ օրիորդին դէմքին վրայ նշմարել թեթեւ ժպիտ մը, զոր ծածկելու համար կը ստիպուէր ձեռքը գտնուող գիրքը կամ թերթը դէմքին վրայ բարձրացնել: Մեր պտոյտը գրեթէ ժամ մը տեւեց. վերջին անգամ գլխով բարեւ մը տուի իբր “Au revoir”, որուն պատասխանեց գլխու շարժումով մը:

Հետաքրքրուեցայ բնականաբար թէ ո՞վ էր այդ օրիորդը: Տիկին Պաղտատեանի այդ մասին ուղղած հարցումիս պատասխանը գոհացուցիչ չէր. չէին գիտեր թէ ո՞վ կը բնակի այդ սենեակին մէջ:

Օրիորդը դիւրած էր զիս: Տէր եւ տիկին Պաղտատեանի տուած այցելութիւններս յաճախակի դարձան եւ պարտէզի պտոյտները՝ նոյնպէս: Մի քանի անգամ օրիորդին հանդիպեցայ պարտէզին մէջ առանձին պտոյտի միջոցին, բայց ես ընկերացած ըլլալով հայ ընտանիքի, միւս կողմէ երիտասարդութեանս միջոցին՝ իգական սեռի հանդէպ չափազանց timide ըլլալով, համարձակութիւն չունեցայ անոր մօտենալ: Այս վիճակը տեւեց 2-3 ամիս: Ես կը գոհանայի միայն անոր հեռուէն ժպիտներով: Բայց այս վիճակը չէր կրնար շարունակուիլ, պէտք էր վերջ մը տալ անոր, որովհետեւ սիրահարած էի անոր:

Ի մեծ դժբախտութիւն, օր մըն ալ տեսայ թէ օրիորդին բնակած սենեակին պատուհանները զոց են եւ ներսը կեանքի նշոյլ չկայ: Այս վիճակը տեւեց մի քանի օր: Օթէլի սպասատրներուն տրուած հարցումներու ի պատասխան, ըսին թէ օթէլը ձգած են: Անոր վրայ եկաւ աւելնալ նաեւ տէր եւ տիկին Պաղտատեաններու Ֆրանսա մեկնիլը: Այլեւս առիթ չունէի օթէլ երթալու, զոնէ սենեակի արտաքին երեւոյթովը illusion-ը ունենալու: Անկարելի եղաւ որեւէ կերպով անոր մասին տեղեկութիւն մը ստանալ: Այս կերպով 2-3 ամիս անցաւ: Օրիորդին յիշատակովը կ'ապրէի եւ միջոցներ կը խորհէի անոր հետքը գտնելու:

Ի զուր, ամէն անգամ որ յիմարանոցէն դուրս կ'ելլէի, ակնարկներս չորս կողմ կը պտըտցնէի անոր հանդիպելու համար: Անունը չգիտնալուս համար, որեւէ տեղ փնտռտուք ալ չէի կրնար ընել. համարձակութիւն ալ չունէի Օթէլ Վիքթորիայէն անոր անունը հարցնելու:

Վերջապէս օր մը կէսօրէ վերջ հեծելանիով քաղաք իջած էի

յիմարանցին վերաբերեալ գործի մը համար: Հեծելանիս տեղ մը դնել վերջ, քայլերս ուղղեցի դէպի Avenue de Rumine անցնելով Սուրբ Ֆրանսուայի հրապարակէն: Վերադարձիս նոյն ուղղութեամբ երբ այդ հրապարակէն կ'անցնէի, ի՞նչ տեսնամ: Ժամը 5ի բազմութեան մէջ իմ *dulcinée*-իս կը հանդիպիմ. մեր երկուքին ակնարկները իրարու հանդիպեցան, օրիորդը իր ակնարկը գետինը յառեց եւ գունատեցաւ: Միքսու սկսաւ ուժգին կերպով բաբախել, քայլերս շարունակեցի պահ մը. վայրկեանը վճռական էր, պէտք էր օգտուիլ այս փնտռուած առիթէն: Բայլերս ետ դարձուցի, տեսայ թէ օրիորդը ետ դարձած ինձ կը նայէր. անմիջապէս ակնարկի ուղղութիւնը փոխեց: Հետապնդեցի զինք, մօտակայ Jardin de Derrier Bourg մտաւ, ես ալ մտայ: Օրիորդին քայլերը տատամտոտ եւ շուարուն էին, իմ քայլերս փութացուցի եւ տակաւ մօտեցայ իրեն: Գլխարկը ձեռքս բռնած հետեւեալ խօսակցութիւնը տեղի ունեցաւ մեր միջեւ երբ օրիորդը զիս տեսնելով կայմեցաւ, ու միշտ յուզման նշաններ ցոյց կու տար:

Ես.- Օրիորդ, կրնա՞յի պատիւը ունենալ ճանչնալ զձեզ:

Նէ.- (Յուզուած երետոյթով եւ թեթեւ ժպիտով մը գետին կը նայի):

Ես.- Կրնա՞յի ձեր անունը գիտնալ.

Նէ.- (Յուզուած ձայնով, կմկմալով եւ գետինը նայելով)- Jeanne Foncier.

Ես.- Ուրեմն, դուք ձեր մօ՞րը հետ եկած էք հոս:

Նէ.- Ոչ, ինձ ընկերացող կինը՝ իմ ազգականուհիս է. ես որք եմ:

Ես.- Այս տիկնոջ հետ էք միշտ:

Նէ.- Ոչ, այս ապրելակերպը առժամանակեայ հանգամանք ունի միայն:

Ես.- Ձեր ծնողքը ո՞րն են:

Նէ.- Դժբախտաբար որք եմ. երկու տարեկան եղած ատենս կորսնցուցած եմ հայրս. իսկ վեց տարեկանիս մեռած է մայրս: Առաջինը՝ ճանչցած չեմ երբեք բնականաբար, երկրորդը՝ հազիւ կը յիշեմ:

Ես.- Հապա որո՞ւ հետ կը բնակիք:

Նէ.- Անգաւակ մօրաքոյր մը ունիմ, որ զիս քովը առած մեծցուցած է, ան եւ *rente viagère* մը ունինք եւ անով կ'ապրինք:

Ես.- Ուրեմն, միշտ Լոզան չէք բնակիր:

Նէ.- Ոչ, Նիոն կը բնակիմ մօրաքրոջս հետ եւ Պելժիական հպատակ ենք:

Ես.- Տակաւին երկար ատեն կը մնա՞ք հոս:

Նէ.- Ոչ, 2-3 օրէն կը մեկնիմ Նիոն, մօրաքրոջս:

Ես.- Ուրեմն, ասիկա առաջին եւ վերջին տեսակցութիւնը պիտի ըլլայ, քանի որ յաճախ առիթ չունիմ պաշտօնավարած հիւանդանոցէս դուրս ելլել, շաբաթը մէկ օր միայն *congé* ունիմ:

Նէ.- (Շփոթելով եւ աչքը գետինը յառելով)- Բայց դուք Cery-ի Յիմարանցին մէջ ուրիշ բժիշկ ընկերներով լաւ ժամանակ կ'անցնէք: Ձեր Directeurը լաւ ընտանիք մը ունի, ամէն օր թէնիս կը խաղաք եւ մօտակայ անտառները յաճախ խումբով պտոյտի կ'ելլէք:

Ես.- Օրիորդ, ինչպէ՞ս գիտէք այս մանրամասնութիւնները:

Նէ.- (Կը շփոթի եւ կը կարմրի, պատասխան չի տար):

Ես.- Կարելի չէ՞ ձեր մեկնումէ առաջ նոր տեսակցութիւն մը ունենալ, պտոյտ մը կատարել գոր օրինակ Ուշի, Լեւանի լճին եզերքը, ձեր ուզած ատեն պիտի ջանամ բացակայիլ յիմարանոցէն:

Նէ.- Դժբախտաբար շատ դժուար է, ժամանակ չկայ, վաղը միւս օր պիտի մեկնինք:

Ես.- Բայց, հնար մը չկա՞յ:

Նէ.- (Քիչ մը մտածելէ վերջ) Եթէ զձեզ հովը առաջնորդէ դէպի Նիոն, ուրախ պիտի ըլլամ անգամ մըն ալ ձեզ ողջունելու:

Այս միջոցին, Մայր եկեղեցւոյ զանգակը Տը զարկաւ, մենք անզգալաբար դանդաղ քայլերով պարտեզին միւս դուռը հասած էինք, ուր կը գտնուէր այլազան թռչուններ պարունակող վանդակ մը: Ասոնք ցուցնելով, ըսի իրեն.

- Օրիորդ, կը տեսնէ՞ք այս թռչունները, անոնք ալ մեզի պէս կ'ընեն:

Նէ.- Ի՞նչ կ'ընեն:

Ես.- ... Կը սիրաբանին:

Օրիորդ Ժամնը կարմրեցաւ եւ յանկարծ ժամացոյցին նայելով, ըսաւ.

- Ժամը Տը անցաւ, տիկինը զիս 4:30ին թէյի պիտի սպասէր, շատ ուշ մնացի, պէտք է մեկնիմ:- Ձեռքը երկնցուց, ձեռքիս մէջ առի, անոր եւ իմ ձեռքերս կրակներու մէջ էին: Ժամանակ մը ձեռքը ձեռքիս մէջ պահեցի եւ ըսի.- Կը թոյլատրէք անշուշտ. եւ համբոյր մը դողմեցի անոր փափուկ ձեռքին վրայ:

Ձեռքը ետ քաշելով, «մնաք բարեաւ» ըսաւ եւ հեռանալու սկսաւ: Ես ըսի. «ցտեսութիւն»: Օրիորդը պարտեզին դուռնէն դուրս ելած ատեն անգամ մըն ալ ետին դառնալով, անլռելի ձայնով, ըսաւ «ցտեսութիւն» եւ հեռացաւ, եւ ես ակնարկովս անոր հետեւեցայ մինչեւ որ Avenue de Rumineի անկիւնէ անյայտացաւ: Անոր քայլերը տարտամ եւ շփոթ էին, իսկ ես՝ բոլորովին յուզուած դարձայ մեր խօսակցութեան վայրը անգամ մըն ալ լռութեան մէջ ապրելու համար քանի մը վայրկեաններ իմ Ժամնին հետ: Ապա դողողջ քայլերով հեռացայ այդ յիշատակելի վայրէն, մտատանջ եւ յուզուած սկսայ անոր բոլոր շարժումները, դիմագիծերը, խօսքերը վերլուծել, սա եզրակացութեան յանգելով թէ ան ալ զբաղած էր ինձմով եւ նոյնիսկ իմ կեանքիս եւ ապրելակերպիս մասին տեղեկութիւններ քաղած էր. ասիկա ինձ համար մխիթարական էր: Կը սիրուէի ուրեմն. հասկցայ թէ ես ալ զինք կը սիրէի:

Առաջին լուրջ սէքս էր այս: Ասկէ առաջ, Պոլիս կամ Լոզան ունեցած էի սիրային փոքրիկ խարխափումներ, որոնք որեւէ հետք ձգած չէին իմ վրաս: Ասիկա յոյժ տպաւորիչ էր ու խնկելի: Այս պատմութեան վրայ եթէ այսքան ծանրացայ, սա պատճառաւ թէ անիկա մեծ նշանակութիւն ունեցաւ իմ յետագայ կեանքին վրայ, գոր պիտի տեսնէ ընթերցողը:

Ժամնը յոյժ համեստ երեւոյթով, նազելաշուք, երկարահասակ, սեւ աչք եւ սեւ յօնքերով, սպիտակ մարմնով, շագանակագոյն մազերով սիրուն եւ փափկակազմ մէկն էր: Այս յանկարծական երեւումով եւ աներեւութացումով, երազի մը ազդեցութեան տակ յիմարանոցս գալով երեկոյեան այցելութիւնս

կատարելով սենեակս քաշուեցայ եւ նոյն օրուան տեսիլքով սկսայ զբաղիլ եւ յիշատակները մէկիկ մէկիկ cinémath պաստառներու պէս աչքիս առջեւ բերել:

Ապրիլ ամսուայ սկիզբներուն էր որ տեղի ունեցաւ մեր առաջին տեսակցութիւնը: Այս տեսակցութեան ատեն, մոռցած էի դժբախտաբար անոր հասցէն առնել, հասկցած էի միայն թէ ան կը բնակէր Նիոն իր մօրաքրոջը հետ, ատկէ աւելին հարցնելու մոռցած էի իմ շփոթութեանս եւ յուզումիս պատճառաւ. այնպէս որ եթէ հարկ ըլլար անոր գրել կամ իրեն այցելել, չալտի կրնայի զինք գտնել: Նիոն 20.000 բնակիչով քաղաք մըն էր Լեմանի լճին եզերքը, որո՞ւ հարցնել, շուարած էի:

Օրեր, շաբաթներ, նոյնիսկ ամիսներ անցան, կը խորհէի միջոց մը գտնել զայն անգամ մըն ալ տեսնելու համար, բայց իզուր:

Օր մը, այս տեսակցութենէ երկու ամիս անցած էր, երբոր Ժընեւէն բարեկամներէս՝ ուսանող Ա. Աբովեանցէն քարթ մը կը ստանամ, որու մէջ կը հաղորդէ թէ Կովկասէ վերադարձած ըլլալով կը փափաքի ինծի հետ տեսնուիլ. անձամբ ի վիճակի չըլլալով Լոզան գալ, կը խնդրէ որ յարմար առիթով մը Ժընեւ երթամ եւ օր մը անցընեմ իրեն հետ:

Ասիկա առիթ մըն էր Նիոնէ անցնելով Ժընեւ երթալու. Նիոնի մէջ քիչ մը մնալով փնտռելու իմ Ժաննա:

Յունիսի սկիզբի Կիրակի օր մըն էր. յիմարանցէն 24 ժամ արձակուրդ առնելով առտուան ժամը 6ին կը մեկնիմ հեծելանիւով դէպի Ժընեւ: 91 քմ. ճամբայ էր, իսկ Լոզանէն Նիոն՝ 62 քմ. էր: Ժամը 10ին կը հասնիմ Նիոն: Սիրտս կը սկսի տրոփել, չէի գիտեր որո՞ւ հարցնել, շփոթած էի: Հակառակ սիկար ունենալուս, կը մտնեմ ծխավաճառի խանութ մը եւ սիկարէք մը կ'ուզեմ: Տիկինը ինձ կ'երկնցնէ տուփը. առիթէն կ'օգտուիմ անոր հարցնելու Ժանն Ֆօնսիէի տունը: «Չեմ գիտեր» կը պատասխանէ. վայրկեան մը խորհելէ վերջ միասին դրացի խանութպանուհիի մը քով կ'երթանք՝ անկէ տեղեկութիւն առնելու համար: Ան ալ չէր ճանչնար: Ուրիշ թաղ մը կը մտնեմ. դարձեալ բաքէդ մը սիկարա գնելու պատրուակով խանութ մը կը դիմեմ. հոն ալ խանութպանուհիին պատասխանը ժխտական կ'ըլլայ. նոյնը կ'ըլլայ նաեւ ուրիշ երկու խանութներ: Այսպէս բաւական ժամանակ կը սլքտամ Նիոնի փողոցներու մէջ. կէսօրը մօտեցած էր եւ ես անօթեցած էի: Դաշարան մը կը մտնեմ եւ տխրութեամբ համակուած կը ջանամ քանի մը պատառ ուտել, միշտ միջոց մը որոնելով: Կը խորհէի թէ միեւնոյն քաղաքի մէջ գտնուիլ, միեւնոյն օդը շնչել, միեւնոյն ջուրը խմելով հանդերձ անկարելի էր գտնել իմ Ժաննա: Դաշէ վերջ, սուրճը կը սկսիմ խմել: Յանկարծ գաղափար մը կու գայ միտքս. ոստիկանները պէտք է գիտնան, քանի որ անոնք ի ձեռին ունին քաղաքին բնակչութեան ցանկը:

Շուտով կը խմեմ սուրճս եւ դուրս ելլելով կը դիմեմ առաջին հանդիպող ոստիկանին: Նա՝ քիչ մը մտածելէ վերջ, խորհուրդ կու տայ ինձ դիմել ոստիկանական պահականոց մը: Հոն կը դիմեմ. կ'ըսեն թէ գլխաւոր ոստիկանատուն պէտք է հարցնել: Վերջապէս հոն կը դիմեմ. ոստիկանները կը

սկսին քաղաքին արձանագրութեան վիճակացոյցներու մէջ փնտռել Ժանն Ֆօնսիէ անունը. բայց ի գոյր: Կ'ըսեն թէ այս անունով մէկը կամ ընտանիք մը չկայ հոս: Ես կը պնդեմ, անոնք կ'ըսեն թէ թերեւս նոր եկած են: Ո՛չ, կը պատասխանեմ բաւական տարիներէ ի վեր թերեւս հոս կը բնակին:

Անոր վրայ, ոստիկանին մէկը առարկեց թէ այս օրիորդը ձեր կողմէ հետապնդումէ ազատելու համար, հաւանական է որ սխալ հասցէ մը տուած է, մանաւանդ եթէ երիտասարդուիի մըն է: Կը բողոքեմ այդ ամբաստանութեան վրայ: Յանկարծ միտքս կու գայ թէ Ժանն իր մօրաքրոջը քով կը բնակի եւ թէ ան ուրիշ մականուն պէտք է կրէ եւ թէ այս ընտանիքը Պելժիական հպատակ է: Կը հաղորդեմ զայս ոստիկաններու, որոնք վրայ ինձ կը հարցնեն մօրաքրոջը մականունը զոր չէի գիտեր դժբախտաբար: Կը մտածեմ եւ կ'ըսեն թէ 26 թիւ պելժիացի կին մը կայ, որ կ'ապրի իր քեռորդիին հետ: Հոն կը վազեմ գտած ըլլալու յոյսով: Նպարավաճառի խանութ մըն է: Ներս կը մտնեմ, փոքրիկ 11-12 տարեկան աղջնակ մը ինձ կը հարցնէ թէ ի՞նչ կ'ուզեմ: Այցելութեանս նպատակը կը հաղորդեմ, իր tanteը կը կանչէ. 40ի մօտ կին մը կը ներկայանայ եւ կ'ըսէ թէ թէւ ինք պելժիացի է եւ քեռորդիին հետ կ'ապրի, իմ փնտռածս իրենք չեն: Պահ մը խորհելէ վերջ, յանկարծ կ'ըսէ. կարծեմ ձեր փնտռածը Mme Pescantini-ն է, որ կը բնակի այս փողոցին 42 թիւ յարկաբաժինը: Անմիջապէս հոն կը վազեմ եւ կանգ կ'առնեմ այդ թիւին առջեւ. հեծելանիւս corridorի մէջ ձգելով փոսքարկոյները աչքէ կ'անցընեմ ու կը գտնեմ այդ անունը կրող քարք մը՝ տուփի վրայ: Երկրորդ յարկը կը բնակէին: Օհ, որչափ մեծ եղաւ ուրախութիւնս. ճիշդ 4 ժամ դրած էի գտնելու համար. երեւակայել թէ անոր տանը մէջ կը գտնուէի: Հեւ ի հեւ, սիրտս բաբախելով սանդուխները գրեթէ 3-ական ցատկոտելով երկրորդ յարկը կը հասնիմ ու դրան վրայ կը գտնեմ նոյն անունը եւ շնչասպառ դրան զանգակը կը քաշեմ: Յանկարծ միտքս կու գայ թէ ի՞նչ պիտի ըսեմ եւ զով պիտի փնտռեմ. չէ՞ մի որ Արետեքցի եմ ու չէի համարձակեր օրիորդին անունը տալ: Բայց մտածումներս կ'ընդհատին դրան բացուելով: Դերմակ գոգնոցով օրիորդ մը կը հարցնէ թէ ի՞նչ կ'ուզեմ: Կը կմկմամ եւ վերջապէս կ'ըսեմ թէ Mme Pescantini-ն կ'ուզեմ տեսնել: Ներս՝ փոքրիկ եւ պարզօրէն կահաւորուած սենեակ մը կ'առաջնորդէ զիս. պատին վրայ կը նշմարեմ անմիջապէս dulcinée-իս լուսանկարը: Բայց մտմտութի մէջ եմ թէ ի՞նչ պիտի ըսեմ tante-ին: Հինգ վայրկեաններ կը սահին այսպէս, մէկ կողմէ այս առեղծուածը լուծելու աշխատելով, միւս կողմէ Ժաննին լուսանկարը դիտելով:

Մաքուր հագուած, 55ի մօտ ծերուկ մը սենեակին դուռը բանալով ինձ կը մօտենայ եւ թիկնաթոռ մը ցոյց կու տայ: Կը նստիմ, շփոթած տղու մը կը նմանիմ: Տիկինը ինձ կը հարցնէ այցելութեանս նպատակը. կը կմկմամ, կը շփոթիմ, ձեռքերս կը շփեմ, վերջապէս կը համարձակիմ ըսել. «Ձեր օրիորդ քեռորդին պատիւ ունեցած էի ճանչնալ վերջերս Լոզան: Այսօր այս տեղէն անցնելու առթիւ փափաքեցայ զինք տեսնել եւ bonjour մը ըսել: Մօրաքրոջը կողմէ, հակառակ հաստատական պատասխանի եւ զինք կանչելու

սպասելու, անակնկալ մըն էր ինձ իմանալ թէ Ժաննա՝ 15 օր առաջ մեկնած է Anecy (Ֆրանսա) իր ազգականներէ մէկուն այցելութեան եւ թէ կը յուսար ամիսէ մը վերադառնալ: Յուսախար եղած էի, այդքան յոգնութիւններէ եւ փնտռտուքներէ վերջ ձեռնունայն ստիպուած էի վերադառնալ: Բնականաբար խօսակցութեան նիւթ չէր մնացած. պէտք էր «մնաք բարով» ըսելով հեռանալ: Տիկին Բեսքանթինին իմ զբաղումներու մասին տեղեկութիւն առնելէ վերջ, ձեռքը թօթուելով տրտում տխուր հեռացայ: Ուրիշ բան չէր մնացած ինձ, եթէ ոչ հեծելանիւ նստելով, ժամը 2:30-ին մեկնիլ Ժընեւ, մօտ 30 քմ. ճամբայ ունէի կտրելիք, զոր կտրրեցի ուժաբափ, յուզուած եւ անձկոտ վիճակի մէջ, եւ հասայ Արովեանցին մօտ, ուր ջանացի բարեկամական տաքուկ մթնոլորտի մէջ օրուան յուզումները փարատել եւ երեկոյեան թրեմով վերադառնալ Լոզան:

Որքան որ կը յիշեմ, այդ թուականէ ամիս մը անցած էր, 9 Յուլիսի սկիզբի օրերը առտուն պատկերազարդ քարթ մը կը ստանամ Jeanne Foncier ստորագրութեամբ, մի քանի տողեր միայն, զոր հաճոյախառն յուզումով կը կարդամ: Մի քանի տողերով հետեւեալը կը գրէր ինձ.

«Միրելի Պարոն

Anecy-էն վերադարձիս, մօրաքրոջմէս ցաւօք իմացայ թէ մեր տունը այցելած էք: Երջանիկ պիտի ըլլամ եթէ առիթը ունենամ երկրորդ անգամ ձեր ձեռքը սեղմել մեր տան մէջ, եթէ հովը զձեզ անգամ մըն ալ Նիոն առաջնորդէ:

Բարեկամական անկեղծ բարեւներով

Ձերդ

Jeanne Foncier

Այս քարթը հիանալի առիթ մըն էր Jeanne-ին հետ թղթակցութեան սկսելու: Անմիջապէս պատկերազարդ քարթով մը կը պատասխանեմ, հաղորդելով թէ կը յուսամ ի մօտոյ իրեն այցելել Նիոն եւ իմ բարեկամութիւնս արտայայտել: Մի քանի օր վերջ, քարթով մը ինձ կը գրէ թէ ուրախ պիտի ըլլայ զիս ընդունիլ եւ ձեռքս սեղմել, աւելցնելով թէ իմ դրկած քարթերովս իր գօլէքսիօնը [հաւաքածոյ] կը հարստանայ, որով կը խնդրէ ատեն ատեն իմ լուրերու հետ պատկերազարդ քարթ փոսքալներ դրկել: Ժամանակ մը տեսց մեր գրաւոր համակրութիւնները, որուն հետեւեցաւ, կարծեմ քանի մը շաբաթներ վերջ, այցելութիւն մը Նիոնի բնակարանին մէջ:

Հեծելանիւի շատ սիրահար էի, որով առտու կանուխ երկրորդ այցելութիւն մը կու տամ Նիոն, Կիրակի օր մը, ուր կը հասնիմ ժամը 10ին: Նախապէս եղած կարգադրութեան համաձայն, զինք պիտի սպասէի եկեղեցոյ առջեւ: Ժամերգութիւնը դեռ աւարտած չէր, ստիպուեցայ եկեղեցի մտնել եւ սպասել աւարտումի: Աւարտելէ վերջ, փողոցին վրայ կը սպասեմ Ժաննի ելքին, որ չ'ուշանար: Ընկերուիկներէ շրջապատուած զայն կը նշմարեմ հեռուէն, որ ժպիտով կը բարեւէ զիս եւ շուտափոյթ իր քայլերը կ'ուղղէ դէպի ինձ: Ձեռքի մտերմիկ սեղմումներէ վերջ, կ'առաջարկէ ինձ փոքրիկ պտոյտ մը ընել լճին եզերքը, յարելով թէ տակաւին ժամը 11ն է եւ կերակուրի ժամանակ չէ: Մօրաքոյրը մեզի պիտի սպասէ ցերեկուան ճաշին եւ ամէն ինչ պատրաստ է

իմ հանգստությունս ապահովելու համար: Հեծելանիւր քշելով միասին կը պտըտինք Լեմանի գեղեցիկ ավերուոն վրայ՝ հիանալով մեր դիմացի լեռներու վեհութեան եւ գեղեցկութեան: Մեր նիւթը ընդհանրապէս շատ տափակ էր եւ չէինք կրնար իրարու խօսիլ մեր սիրտը ալեկոծող փոթորիկները: Այն ատեն Ժանն 18, իսկ ես 24 տարեկան էինք: Յաճախ, մեր պտոյտի միջոցին շուարած ըլլալով, նիւթ մը չէինք կրնար գտնել խորհրդաւոր լռութիւնը խզելու համար:

Յերեկը մօտեցաւ եւ մենք տուն եկանք: Մօրաքոյրը զիս շատ լաւ ընդունեց. սեղանի վրայ պատուոյ տեղ մը դրուած էր. tante-ը մէջտեղ, ես աջ կողմը, իսկ Ժանն ձախ կողմը նստած էինք: Այլեւայլ նիւթերու շուրջ դարձաւ խօսակցութիւնը. բայց ես ի բնէ համարձակ չըլլալով բաւական շփոթ կացութեան մը մատնուած էի: Խօսք դարձաւ քուրքերու խժոժութեան, հայկական ջարդերու, Եւրոպայի անտարբերութեան եւ Չուիցերիոյ մէջ արտայայտուած հայկական համակրանքի վրայ: Ճաշը աւարտելէ վերջ, քաշուեցանք սրահ ուր պահ մը եւս խօսակցելէ վերջ հասկցայ թէ tante-ը կ'ուզէր sieste ընել եւ թէ իմ ներկայութիւնս կը նեղէր զինք: Ոտքի ելայ մեկնելու համար, հարցուց թէ ե՞րբ պիտի մեկնիմ. ի պատասխանի ըսի թէ ժամը 4ին կ'ուզեմ մեկնիլ եւ կը յուսամ Լոզան հասնիլ ժամը 7:30-8:00ին: Ասոր վրայ, Ժանն եւ tante-ը ինձ ընկերացան մինչեւ դուռը, խնդրելով որ ժամը 3:30ին թէյը իրենց հետ առնեմ: Ժանն որոշապէս յուզուած էր եւ յայտնի էր թէ իմ մեկնումս շատ հաճելի չէր անոր. բայց ստիպուած էր իր tante-ին համակերպիլ: Բաղաքին շուրջ երկու ժամու չափ պտոյտներ կատարեցի ժամանակը սպաննելու եւ դարձեալ Ժաննին ձեռքերը սեղմելու համար: Ժամանակը հասած էր: Ըստ որոշման, թէյասեղանի մասնակցեցայ, ինչ որ ինձ ամենամեծ հաճոյքը պատճառեց. մէկ կողմէ մօտէն կ'ուսումնասիրէի այս ընտանիքի ընտանեկան վարքն ու բարքը, եւ օրիորդին արտաքին գեղեցկութեան հետ ներքին հոգին: Այն օրը, ժամը 4:30ին սեղանէն ելանք եւ մնաք բարով ըսելով մեկնելու պատրաստուած միջոցին յանկարծ ներքին պոռթկումով մը, Ժանն քոյրտուութիւն խնդրեց tante-էն որպէսզի մինչեւ քաղաքէն դուրս ինձ ընկերանայ: Tante-ը դժկամակեցաւ, Ժանն աղաչեց, վերջապէս տեղի տուաւ առաջինը, պատուիրելով որ անպատճառ ժամը 5ին վերադարձած պէտք է ըլլայ: Ասոր վրայ, շնորհակալութիւն յայտնելով ինձ եղած հիւրընկալութեան եւ ընդունելութեան համար, Ժաննին հետ միասին դուրս ելանք դրացուհիներու հետաքրքիր ակնարկներու տակ: Դանդաղ քայլերով, առանց բառ մը գտնելու խօսակցութեան, հասանք որոշեալ տեղը ուր պէտք էր իրարմէ զատուիլ: Վերջին վայրկեանին, երկուքնիս ալ յուզուած իրարու ձեռք երկարեցինք, անոր ակնարկը իմ ակնարկիս հանդիպեցաւ, նշմարեցի թէ արցունքի կաթիլներ կը հոսէին իր այտերէն վար. այս տեսարանը զիս չափէն արեւի յուզեց. սկսայ փաղաքշիչ խօսքեր ուղղել եւ իրեն խոստանալ որ այս տեսակ այցելութիւններ յաճախ պիտի կրկնուին յետ այսու: Ժպտեցաւ եւ հարցուց թէ կրնա՞ր յուսալ թէ յառաջիկայ Կիրակի ալ պիտի կրկնուի այս այցելութիւնը: Խոստացայ: Դժուարաւ ինքզինքս հեծանիւի վրայ դնելով ճանապարհ ինկայ. մերթ ընդ մերթ յետադարձ

ակնարկներս ինձ կը ցուցնէին թէ Ժամն ակնարկը ինձ ուղղած, արձանի պէս կայնած էր մեր բաժանման կէտին վրայ: Վերջապէս աներեւոյթ եղայ: Ամբողջ ճամբու ընթացքին, երազէ մը արթնցածի պէս շփոթ վիճակ մը ունէի, այս կերպով հասայ Cery-ի յիմարանոցը:

Այս տեսակցութեան հետեւեցան քարթ փոսթալներու փոխանակութիւններ, որոնք հետզհետէ աւելի ջերմիկ եւ մտերմական հանգամանք ստացան: Ասոնք կը սկսէին փոխադարձաբար «Սիրելի պարոն եւ Սիրելի օրիորդ» սկզբնաւորութեամբ: Նիոն եւս այցելութիւններ կատարեցի, ուր միշտ լաւագոյն ընդունելութեան կ'արժանանայի եւ մերթ ընդ մերթ միասին փոքրիկ պտոյտներ կատարելու համար հրաման կը ստանայինք tante-էն: Անիկա շատ խստաբարոյ եւ պահպանողական կին մըն էր. եթէ արտօնէր զմեզ կէս ժամուան պտոյտի, չէր ուզեր երբեք որ այս պայմանաժամը հինգ վայրկեան աւելի երկարէր, ապա թէ ոչ մեր վերադարձին բաւական կշտամբանքի առարկայ կ'ըլլայինք, այնպէս որ ստիպուած էինք tante-ին հետ միշտ ակնածանօք վարուիլ:

Կը պատահէր երբեմն որ congé-ի օրուան կէսօրէ վերջ կատարէի այցելութիւնս ի Նիոն. այն ատեն մերթ երեքնիս միասին, մերթ Ժամնը եւ ես պտոյտներ կը կատարէինք Լեմանի լճին եզերքը: Մեր խօսակցութիւնները կը դառնային ընդհանրապէս անհամ նիւթերու շուրջ եւ սիրոյ որեւէ խօսք արտասանուած չէր երկուստեք: Երեկոյեան կերակուրը միասին կ'առնէինք. այն ատեն ստիպուած էի ժամը երեկոյեան 10:00ին քառորդ մնացած թրէնը առնելով Լոզան մեկնիլ, որովհետեւ tante-ը յոյժ պահպանողական, չէր թոյլատրեր որ որեւէ այցելութիւն ժամը 10:00էն աւելի երկարէր:

Այսպէս տեսեց շարունակ մի քանի ամիս: Հոկտեմբերի վերջերն էր, Կիրակի առաւօտ մը դարձեալ այցելութեան գացի Նիոն, ցերեկուան կերակուրը ուտելէ վերջ, ժամը 2:00ին թոյլտուութիւն խնդրեցի Ժամնի հետ պտոյտ մը կատարել: Արտօնուեցանք՝ պայմանաւ որ ժամը 4:30ին թէյին վերադարձած ըլլանք: Լեմանի եզերքը եկանք. Ժամն փափաք յայտնեց նաւակով լճին դիմացի ֆրանսական եզերքը՝ Նէրնիէ գիւղը երթալ. նաւակ նստանք եւ ես թիավարեցի. Ժամն՝ դէկերը կը կառավարէր: Աշնան գեղեցիկ օր մըն էր, ֆրանսական եզերքի վրայ գտնուող ծառերը արդէն մերկանալու վրայ էին իրենց տերեւներէն. նաւավարութեան միջոցին փոխանակուած խօսքերը դարձեալ անկարելորդ նիւթերու շուրջ կը դառնային կամ իրարու երես նայելով կ'ուզէինք իրարու սրտին մէջ թափանցել: Հասանք Նէրնիէ եւ նաւակը կապելով լճին եզերքը, մենք դէպի գիւղ ուղղուեցանք: Հետաքրքիր որեւէ բան չունէր գիւղը. միայն գեղջկուհիներու հետաքրքիր նայուածքներուն առարկայ կ'ըլլայինք:

Երկու դատապարտուածներու պէս քով քովի, դանդաղ քայլերով հասանք գիւղին պարտէզները՝ որոնք անխնամ թողուած, զուիցերիական ափունքի կանոնաւորութենէ եւ կոկիկութենէ զերծ էին: Արդէն սկսած էինք քալել թափած տերեւներու վրայ, որոնք բողոքելու համար մեր լուսեան դէմ՝ իրենց խնդրներով կը խզէին բնութեան մեղամաղձոտութիւնը: Վերջապէս, Ժամնի

եւ իմ ակնարկներս իրարու հանդիպեցան, ուզեցինք խօսիլ բաներ մը, համարձակութիւն չունեցանք, երկուքնիս ալ յուզուած եւ շփոթ էինք. Ժամն, ուզելով վերջ մը տալ այս լռութեան, ըսաւ.

- Մեռած բնութիւնը որչա՛փ տխուր է:

Ես.- Այո, բայց որո՞ւ կ'ակնարկէք:

Նէ.- Մերկ ծառերու եւ ինկած տերեւներու:

Ես.- Բայց գիտէ՞ք, այդ տխրութիւնը մեր լռութեան կը նմանի: Անոնց հանդարտ մնալը, ապագայի գործունէութեան նախապատրաստութիւնն է:

Նէ.- (Ժպտելով երեսս նայելով) Ի՞նչ առնչութիւն եւ նմանութիւն կը գտնէք մեր եւ ծառերու միջեւ:

Ես.- Մենք ալ հիմա հանդարտ շրջանէ մը կ'անցնինք, որու անշուշտ պիտի յաջորդէ օր մը բնութեան զարթնումի շրջանը, որ զմեզ պիտի ստիպէ այս ակամայ լռութիւնը խզելով մեր զգացումները արտայայտել փոթորկալից կերպով:

Նէ.- (Հառաչելով եւ խորունկ շունչ մը առնելով, գունատ ժպիտով մը երեսս կը նայի առանց պատասխան մը տալու)

Ես.- Այսպէս չէ՞, Ժամն. բոլոր գործարանաւոր էակները, ինչպէս նաեւ մարդիկ, ունին հանդարտութեան եւ իրերահասկացողութեան շրջան մը, որուն կը յաջորդէ գործունէութեան շրջանը:

Նէ.- Ուրեմն, մենք ո՞ր շրջանին մէջ կը գտնուինք:

Ես.- Առաջին շրջանին վախճանը:

Նէ.- (Կը հառաչէ եւ կ'ըսէ) Ուրեմն, զիրար ուսումնասիրա՞ծ ենք:

Ես.- Այո, իսկ դուք ալ վերջացուցա՞ծ էք այս գործը:

Նէ.- (Նախ գետիկը կը նայի, յետոյ յուզումով ինձ նայելով, գլխու հաստա-տական շարժում մը կ'ընէ եւ կ'ըսէ) Իսկ դո՞ւք:

Ես.- Յաճախակի ձեզի տուած այցելութիւններս վկայ են ատոր: Բայց, դուք խօսքով չի պատասխանեցիք իմ հարցմանս:

Նէ.- (Կը շփոթի, կը յուզուի եւ վերջապէս կ'ըսէ) Ձեզի եղած լաւագոյն ընդունելութիւնները եւ միասին կատարուած պտոյտները վկայ են: (Այս խօսքերը դողդալով արտասանեց:)

Ես.- Ուրեմն կրնամ երջանիկ զգալ ինքզինքս ձեր համակրութիւնը վայելելով:

Նէ.- Ոհ, այո, ես ալ յոյժ երջանիկ եմ:

Այս ըսելով շփոթութենէ մղուած, մեքենաբար ժամացոյցին նայեցաւ եւ ժամը 4:00ին քառորդ մնացած ըլլալը յայտնելով, մօրաքրոջ խօսքերուն տեղի չի տալու համար մեր վերադարձի պէտքը ցուցուց. աւելցնելով թէ շատ երջանիկ էր այս մեռեալ բնութեան մերկ ծառերու տակը անցուցած ժամերէն...

Լճեզերք գալով նաւակը նստանք, զոր թիավարեցինք փոխն ի փոխ. Նիոն հասանք ժամը 5:00ին. կէս ժամ ուշացած էինք: Երկու յանգատներու պէս ներկայացանք tante-ին եւ ան մեզ բաւական կշտամբելէ վերջ սպառնաց այլեւս թոյլ չտալ միասին դուրս ելլելու:

Երեկոյեան, ըստ սովորականին, ժամը 6:00ին, հեծելանիւով մեկնեցայ Նիոնէն եւ հասայ Լոզան ժամը 10:30ին:

Յաջորդ օրը, յիմարանոցի առտուան այցելութենէս վերադարձին, հաճելի անակնկալ մը եղաւ ուրն երեսնոց նամակի մը ստացումը Ժաննի ստորագրութիւնը կրող: Անմիջապէս սենեակս քաշուելով սկսայ ուշի ուշով կարդալ: Անոր մէջ Ժանն կ'ըսէր թէ «ձեր մեկնելէն անմիջապէս վերջ ձեռքս գրիչը առի իմ ընդհատուած հիանալի ժամերը շարունակելու համար: Որքա՛ն բաներ ունէի ձեզի խոստովանելիք, սիրտս լեցուած էր, եթէ կարողանայիք սիրտիս խորը մտնելով զայն կարդալ, պիտի գթայիք իմ վրաս, որովհետեւ ան լեցուն էր ձեզմով եւ գիշեր ցորեկ շարունակ կը տանջէիք զիս: Շատ բաներ ունէի խօսելիք ձեզի, զորս դժբախտաբար արտայայտելու ոչ քաջութիւն ունեցայ, ոչ ալ համարձակութիւնը: Ձեր պիսիքլէթով հեռանալը, այսինքն բաժանումը սոսկալի հարուած մըն էր, որու ազդեցութեան տակ մինչեւ այս վայրկեան կը տանջուիմ: Խնդրեմ, գրեցէք ինձ շուտով, խօսեցէք ինձ ձեր սիրտէն, որպէսզի պարպէք զայն, որպէսզի թեթեւաք: Որովհետեւ երկու տանջողոյ սիրտեր լաւագոյն կերպով զիրար կը հասկնան եւ կը մխիթարեն...»:

Այս նամակը քանիցս կարդացի եւ նոյն իրիկունն իսկ երկար գրութեամբ մը պատասխանեցի նոյն ոճով:

(Այս նամակները կը գտնուին Պոլսոյ քրոջս քով ձգած գրադարանիս մէջ:)

Յետ այսու, այցելութիւններ եւ թղթակցութիւններ աւելի սեղմ եւ աւելի մտերիմ հանգամանք մը ստացան: 1900ի վերջերն էր, վերջին քննութեանց մասնակցելու համար ստիպուած ըլլալով հրաժարիլ Cery-ի Յիմարանոցի մէջ ունեցած օգնական բժիշկի պաշտօնէս, փափաքեցայ Ժաննի հետ օր մը անցընել այդ գեղատեսիլ վայրին մէջ, ուր կեանքիս ամենագեղեցիկ շրջանը անցուցած էի: Առ այս, թոյլտուութիւնը խնդրեցի tante-էն, որպէսզի Դեկտեմբեր 31ի օրը, ցերեկուան ճաշը ինձի հետ ընէ: Դժուարաւ հաճեցաւ ան այդ թոյլտուութիւնը տալու: Ձիւնոտ օր մըն էր զոր երբեք չեմ կրնար մոռնալ: Ժանն պիտի հասներ 11:00ը քառորդ անցած մօտակայ Renans-ի կայարանը: Յիմարանոցի կառքը առնելով եւ ահագին ձիւներու կոյտերու մէջէն անցնելով հասայ կայարան, ուր թրէնը եկած ըլլալով իմ սիրելի Ժաննս իջած եւ զիս փնտռելու ելած էր: Կառքը առաջնորդեցի զինք եւ ճամբայ ելանք դէպի Cery, ուր ցերեկուան ճաշը պատրաստ էր. երկուքնիս ալ յուզուած, բայց ուրախ եւ երջանիկ տրամադրութեամբ սեղան նստանք: Իր դիմագիծէն որոշակի կ'երեւար թէ նէ եւ ես մեր կեանքին ամենաերջանիկ ժամերը կ'ապրէինք: Սեղանէ վերջ, նստանք դէմ դիմաց cheminée-ի շուրջը. դուրսը առատ ձիւն կը տեղար եւ սոսկալի ցուրտ կ'ընէր, կարծեմ Օէն վար 15 աստիճան: Ըսի թէ դուրսը թէն ցուրտ է, բայց մեր սիրտերուն մէջ հրաքիսային տաք կ'ընէ: Իրեն յատուկ շնորհալի ժպիտով հաստատական գլխու նշան մը ըրաւ: Պահ մը ուզեցինք պատուհանին մօտենալով յիմարանոցի շուրջը գտնուող ծառաստանի տեսարանը դիտել: Մօտեցանք պատուհանին, թւերնիս իրարու հպած, զգացի թէ մարմինը շատ տաք էր: Դիտելով ծառերը, ըսի իրեն.

«ջերմութիւն ունի՞ք, Ժամն»։ Երեսս նայեցաւ եւ խորին շնչառութեամբ մը ըսաւ. «Դուք կու տաք ինձ այս ջերմութիւնը»։ Այս միջոցին զգացի թէ շնորհալի գլուխը դէպ ինձ կը հակի։ «Թոյլ կու տա՞ք, սիրելի Ժամն» ըսելով կրակոտ համբոյր մը դրոշմեցի անոր անմեղ ճակտին վրայ։ Սարսռաց, յուզուեցաւ, գունատեցաւ եւ ըսելով թէ գէշ կը զգայ, խնդրեց որ զինք առաջնորդեն թիկնաթոռը։ Առաջին անգամ ըլլալով, առաջին համբոյրէ վերջ, անոր թելը մտնելով թիկնաթոռին վրայ նստեցուցի եւ գաւաթ մը ջուր բերի զինք սթափեցնելու համար։ Տեսայ որ նուաղելու մօտ էր, պաղ ջուրը եւ փաղաքշական մի քանի խօսքեր բաւեցին զինք սթափեցնել։ Առաջին խօսքը եղաւ. «Չեմ գիտեր ի՞նչ եղայ, ինքզինքս կորսնցուցի, ինչո՞ւ համար, չեմ գիտեր»։

Ուրախ եւ գուարթ երեկոյեան ընթրիքը ըրինք, սիրոյ վրայ որեւէ բառ չփոխանակուեցաւ մեր միջեւ, քանի որ ասոնք վերջին ծայր կը յուզէին զինք։ Ժամը 8:00ին վերջացաւ մեր ամենաերջանիկ օրը, կարծես թէ հազիւ 5 վայրկեան տեւած էր։ Կառքով զինք առաջնորդեցի Լոզանի կայարանը, կառքին մէջ թեւ թելի եւ ափ ափի ճամբորդեցինք։ Վերջապէս զինք կառախումբը դնելով, հազար ու մէկ ձեռքի սեղմումներէ եւ ցտեսութիւններէ վերջ թէնը ճամբայ ելաւ եւ ես վերադարձայ Cery:

Նոյն օրուան յուզումներու ազդեցութեան տակ, Ժամնին լուսանկարի դէմ, բաւական ատեններ երազելէ վերջ անկողին մտայ։

Երկու օր վերջ, երկար՝ 12 էջնոց նամակ մը կը ստանամ Ժամնէն, որու մէջ կ'ըսէ թէ աւազանի անունն «Խաչիկ» դժուարահնչելի ըլլալուն իրեն համար, կը փափաքի զիս կոչել յետ այսու «Աշիկ» անունով, մանաւանդ որ անիկա քաջութեան եւ հերոսութեան խորհրդանշանն է։ Նամակը ծայրէ ի ծայր սիրային ոճերէ եւ սրտի պոռթկումներէ բաղկացած էր։ Նա կ'ըսէր. «ճակատիս վրայ այրուցք մը կը զգամ դեռ այն տեղը ուր քու կրակոտ շրթունքներդ դպան», եւ կ'աւելցնէր թէ «որքան երջանիկ պիտի ըլլայի որ այդ անցուած ուրջ ժամերը անվերջանալի ըլլային եւ այլեւս բաժանում չըլլար. պիտի հասնի՞ն արդեօք այդ օրերը, սէրս այնքան անհուն է որ կը վախճամ որ այդ երջանիկ շրջանը չպիտի հասնի բնաւ»։ (Խեղճ աղջիկ ... իրաւունք ունի եղեր)։

Վերջապէս, օր մը Նիոն այցելութեանս միջոցին, tante-ին հետ միասին նշանուելու խօսք բացուեցաւ։ Ըսի թէ վերջին քննութիւններու կը պատրաստուիմ, թէ անմիջապէս վերջ կը նշանուինք, եւ մէկ ամիս Նիոն անցընելէ վերջ Պոլիս վերադառնալով քանի մը ամիսէն քիչ շատ դիրք մը ստեղծելէ վերջ վերադառնալով կ'ամուսնանանք։

Այս խօսքերս յուսահատութեան մատնեցին երկուքն ալ. tante-ը կ'առարկէր թէ Թուրքիա ոճիրներու եւ ջարդերու դասական երկիր մը ըլլալով, չպիտի փափաքէր իր քեռորդին եւ զիս հոն հաստատուած տեսնել, քանի որ մէկ օրէն միւսը ոչ միայն ստեղծուած դիրքը ու կացութիւնը, այլ կեանքն ալ կրնար վտանգի ենթարկուիլ։ Այս նիւթին վրայ բաւական երկար վիճաբանութիւններ կատարուեցան, դժբախտաբար առանց արդիւնքի, քանի որ իմ ստանալիք վկայականովս անկարելի էր Լոզանի քանթօնին մէջ բժշկութիւն ընել։

Մեր փոխադարձ սերը անհուն էր երկուստեք: Երբեք չէինք կրնար ապագային վրայ խորհիլ: Բայց Ժամն յաճախ խօսքով կամ գրչով վախ մը կամ կանխագագացում մը կ'ունենար թէ մենք երբեք չպիտի կրնայինք միանալ:

Վերջապէս, քննութիւնները աւարտեցի 1901 Ապրիլի վերջերը. առժամանակեայ կերպով Նիոն բնակեցայ ըստ իմ խոստմանս: Նշանուեցանք tante-ին առջեւ եւ հրաման ըրաւ որ իր առջեւ զիրար համբուրենք եւ մենք անոր ձեռքը համբուրեցինք, ան ալ մեզ համբուրեց: Այս մտերիմ արարողութիւնը կատարուելէ վերջ, ըսաւ մեզի. «Հիմա երկու զաւակ ունիմ. բնականաբար անոնց երջանկութիւնը իմ ալ երջանկութիւնս է: Թուրքիա, ջարդերու եւ զուլումներու դասական երկրին մէջ չպիտի կրնաք երջանիկ ըլլալ: Ես իբր մայր ձեզի այս խորհուրդը կու տամ, որպէսզի կարողանամ ձեզի լաւագոյն կեանք մը ապահովել»: Իրաւունք ունէր խեղճ կիւնը, ապագայ դէպքերը լիովի իրաւունք տուին անոր:

Ամիս մը շարունակ միասին էինք Ժամնի հետ, միասին պտոյտներ, քիավարութիւններ, հեծելանիւթով պտոյտներ, Նիոնի շուրջի գեղեցիկ վայրերու, գետակներու եւ ծառաստաններու մէջ գլուխ գլխինք իրարու կը յաջորդէին. մեր կեանքի ամենաերջանիկ հանգրուանին հասած էինք: Վկայականս գրպանս էր, հիմա կը սկսէին ինձ երեւալ կեանքի դժուարութիւնները Թուրքիոյ մէջ, բայց ստիպուած էի հոն վերադառնալ. կեանքի պահանջքն էր այս:

Սեկնելուս օրը որոշուած էր: Նոյն օրը կէսօրին անոնց տունը ճաշեցի վերջին անգամ. Ժամը 4:00ին պիտի մեկնէի դէպի Ժընև եւ Մարսէյլ: Սինչեւ այն Ժամը գացինք նստանք Maroniere անուն տեղը, հանրային նստարանի մը վրայ, երկուքնիս ալ տխուր, մտածկոտ, երագուն, եւ լալու պատրաստ: Բայց Ժամն քաջութիւն ունեցաւ իր արցունքները զսպելու եւ հառաչանքներով գոհանալու: Ժամը 3:30ին տուն վերադարձանք tante-ին մնաս բարով ըսելու: Խեղճ կիւնը լացաւ եւ լացուց մեզ: Սրտի փղձկումով թեւ թեւի՝ Ժամնին հետ կայարան եկանք, տոմսակս առի, պայուսակս տեղաւորեցի եւ Ժամնին կարմիր հովանոցին տակ համբուրուեցանք: Խեղճ աղջիկը, զոր վերջին անգամ պիտի տեսնէի, յուզուած եւ ակռաները սեղմած էր լացին արգելք ըլլալու համար: Գ-րդ գանգակը զարկաւ եւ ես վակոն վագեցի. Ժամն խենդի ձեռով, առանց քաջութիւն ունենալու անգամ մըն ալ ետին նայելու, արագ քայլերով, գրեթէ մտամոլորի վազքով դէպի կայարանի հրապարակ նետեց ինքզինք: Վերջին անգամ, թրեմի քալումով անոր նայեցայ, կարմիր հովանոցին տակ դեռ կը տեսնեմ անոր՝ թաշկինակը ձեռքը, դէպի աչքերը ըրած շարժումները. յայտնի էր թէ ան թէ՛ կը վազէր եւ թէ՛ կու լար: Խեղճ աղջիկ, խեղճ Խաչիկ:

Թրեմը իր ընթացքը արագացուց, շուտով Նիոնը անհետացաւ իմ աչքերէս եւ մնացին միայն անոր դժբախտ յիշատակները:

Ոհ, երիտասարդութիւն. ի՞նչ անուշ է ան:

Թրեմէ վերջ շոգենաւով ճամբաս շարունակեցի դէպի Պոլիս:

Այս էջը վերջացնելէ առաջ, ըսեմ թէ որքան արտաքինով, նոյնքան ալ

հոգիով ազնիւ էր: Երկայնահասակ, սեւ աչք սեւ յօնքերով, շագանակագոյն երկար մազերով, ճերմակ մարմինով շնորհալի տեսքով եւ շարժումներով աղջիկ մըն էր: Գրած նամակները, թէեւ սիրային ոճերով լի, բայց անոնց մէջ կը ցոլար իր հոգւոյն բոլոր ազնուութիւնը եւ ինձ հանդէպ ունեցած գորովը եւ անձնուիրութիւնը:

Կաթոլիկի դաստիարակութիւն ստացած եւ նոյն միջավայրին մէջ սնած ու մեծցած, բայց կ'ըսէր ինձ. «Հաճոյքով պիտի ընդգրկեմ քու կրօնդ, քանի որ իմ պաշտեցեալս կը հետեւի անոր»:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԴԱԽԱՆԱՆՔՍ

Ի բնէ եղած եմ թունդ հայ եւ ազգայնական. թերեւս իմ վրաս ազդած են նախ ծննդավայրիս դպրոցը, որ, ինչպէս նախապէս ծանօթացուցած եմ, Կեսարիոյ եւ շրջականներու Աթենքի համբաւը կը վայելէր: Դեռ փոքրիկ տղայ մը, կը յիշեմ Վարդանանց տօնախմբութիւնը, որ կը կատարուէր գիւղին Սուրբ Ստեփաննոս փառաւոր եւ հոյակապ եկեղեցւոյ մէջ, ուր վարագոյրին վրայ կը զետեղուէին Վարդանի եւ ուրիշ հերոսներու պատկերները եւ ուսուցիչներու կողմէ բանախօսութիւններ կը կատարուէին: Յետոյ, երբ Պոլիս եկայ, հայրս թէեւ ոչ շատ զարգացած բայց զգացումով հայ, յաճախ ինձ կը կարդար Արեւելեան նահանգներու մէջ հայոց դէմ եղած խժոժութիւնները. կ'ըսէր թէ թուրքերու դրդումով է որ քիւրտերը կը յանդգնին հայերը հարստահարել: Հռչակաւոր Մուսա Պէյի հարստահարութիւններու դատավարութիւնը կ'ըմբոստացնէր զինք եւ մատղաշ հոգիիս վրայ շատ գէշ կ'ազդէր: Ասկէ զատ, Կեղդոնական Վարժարանի մէջ գտնուած ատենս, այդ հայրենասիրական մթնոլորտը եւս իմ հոգիիս մէջ խորունկ արմատ ձգեց: Վրայ հասան Անատոլիոյ 95-96ի ջարդերը եւ Պոլսոյ Օսմանեան Պանքային վրայ կատարուած տխմար յարձակումի [հետեւանք] ջարդերը: Այդ թուականներուն, [Պոլիս գործող] երկու քաղաքական կուսակցութիւն գոյութիւն ունէր՝ Հնչակեաններ եւ Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւն: Կը տատանէի երկուքէն միոյն մէջ մտնել. բայց ծրագիրներու մասին որոշ գաղափար մը չունէի: Հնչակեանք հայ հարուստներու վրայ իրենց կատարած սպանութիւններով նողկանք կ'ազդէին ինձ. Ունճեաններ, Գարակէօզեաններ, Եսայեաններ, Թաւշանճեաններ անոնց զոհերն էին, որով չէի կրնար այդպիսի հայասպան կուսակցութեան մը մաս կազմել: Կը մնար Հ.Յ. Դաշնակցութիւնը, որ դեռ նոր ծագում առած, իր գոյութիւնը ցոյց տուած էր Պանքայի անիմաստ յարձակումով եւ [անոր հետեւանքով թուրքերու կողմէ] 4-5000 հայու սպանութիւնով: Այսու հանդերձ, եղած փորձը խիստ յանդուգն ըլլալով, դէպի այդ կուսակցութիւնը հակում մը ունէի: Հօրս սպանութիւնը թուրք խուժանի կողմէ իմ մէջս տեղաւորեց վրէժի զգացումը եւ աւելի արծարծեց ազգայնական ոգիս:

Այս մտայնութեան մէջ էի, երբ 97ին դէպքերու բերմամբ Զուիցերիա գացի բժշկական ուսումս շարունակելու համար: Հոն, Ժընեւ կը հրատարակուէր «Դրօշակ» թերթը, ուր մի քանի անգամ այցելեցի Կովկասահայ բարեկամնե-

րէս Ալեքսանդր Արովեանցի հետ եւ ժամանակ մը հետեւեցայ այդ թերթին: Այս բարեկամս օր մը ինձ հաղորդեց թէ խմբագրատան մէջ պիտի կատարուէր վիճաբանական ժողով մը եւ կը հրաւիրէր զիս միասին երթալ հոն: Կիրակի օր մը Լոզանէն Ժըննէ գացինք եւ ուղղակի խմբագրատուն հասանք: Արդէն հարիրաւոր երկսեռ երիտասարդութիւն լեցուցած էր խմբագրատան բոլոր սենեակները: Ժողովին կը նախագահէր Արմէն Կարօ (Գարեգին Բաստըրմաճեան) որ կը հետեւէր քիմիագիտութեան: Նիւթն էր հայոց ազատագրութեան միջոցները, Ա. ընդհանուր ապստամբութի՞ւն, Բ. մասնակի ապստամբութի՞ւն, Գ. ցո՞յց:

Հոն շատերու կողմէ յայտնուեցան ջարդերու կողմէ շատ արտառոց գաղափարներ. ի մէջ այլոց կովկասահայ ուսանող մը կ'ըսէր թէ «Պետք է ապստամբեցնել Սասունը եւ Ձէթունը, որոնք իրարու շատ մօտիկ (?) են, հազիւ 36 ժամուան հեռաւորութիւն մը, եւ ապստամբութիւնը տարածել շրջակայ գաւառներու վրայ: Այս կերպով, Անատոլիոյ ճիշդ կեդրոնը մեր ձեռքը անցած կ'ըլլայ»: Ուրիշ մը, «Ասլան», որ Կեդրոնական Վարժարանին մէջ իր ծուլութեամբ յայտնի էր եւ օր մը յանկարծ աներեւութացած էր, կը ջատագովէր Օսմանեան Պանքայի ձեռով ուրիշ ցոյցեր: Վերջապէս, կովկասահայերը, որոնք ոչ թուրքը եւ ոչ ալ Թուրքիան կը ճանչնային, նոյնիսկ անոր աշխարհագրութիւնը չէին գիտեր, կը ծափահարէին յայտնուած այլանդակ կարծիքները: Հոն էին Խաչատուր Մալումեան (Ակնունի), Քրիստափոր Միքայէլեան, Ջաւարեան եւ այլ դէմքեր, որոնք իրենց երիտասարդական կողովով, ի վիճակի չէին ռելէ ուղղութեան մը առաջնորդել Թրքահայաստանի ազատագրութեան ծրագիրը: Խօսք առնելով, ցաւ յայտնեցի թէ եղած այլեւայլ փորձերը, ծանօթ «եաֆթա»ները կամ բռնուցիկները, Պանք Օթոմանի ցոյցը եւ այլն ուրիշ բանի չծառայեցին, բայց միայն ընդհանուր ջարդերու: Ասկէ գատ, ցաւ յայտնեցի թէ բանախօսները նոյնիսկ ծանօթ չեն Թուրքիոյ աշխարհագրութեան, երբ որ կ'ըսեն թէ Սասուն եւ Ձէթուն իրարմէ 36 ժամ հեռաւորութիւն ունին. իրականին մէջ թերեւս 36 օրուան ճանապարհ է: Աւելցուցի թէ, եթէ մենք շարունակենք այս ուղղութեամբ մեր ազատագրութիւնը, ջարդերով՝ մի քանի տարի ետք հայու նշոյլ պիտի չգտնուի Հայաստանի մէջ: Նորելուկի մը այսպիսի գաղափար արտայայտելը տարօրինակ թուելով ներկայ դեկավարներու, զիս լռեցուցին: Վիճաբանութիւնները շարունակուեցան միեւնոյն թոնի վրայ, այնպէս որ յուսահատ ստիպուեցայ ձգել խմբագրատունը՝ մէյ մըն ալ ոտք չկոխելու համար: Ահա, այդ թուականէն սկսեալ եղած եմ թունդ հակադաշնակցական: Դէպքերն ալ ցոյց տուին թէ անոնք իրենց յախտուն եւ անգիտակ շարժումներով պատճառ եղան հայութեան բնաջնջման եւ այսօր ալ, առանց դաս առնելու անցեալի դառն փորձերէն, կը շարունակեն վրդովել գաղութներու հայոց հանգիստը:

Բայց իմ մէջս միշտ արթուն կը մնար յեղափոխական խառնուածքը: Կ'ուզէի գտնել այնպիսի կուսակցութիւն մը, որ ամէն փորձերը չափած, ձեւած, խորհած եւ տրամաբանած վիճակի մէջ ազատագրութեան ճամբան բռներ:

Ասկէ զատ, Դաշնակցութիւնը՝ ունենալով ազգային ազատագրութեան նպատակը, կը հետապնդէր նաեւ քաղաքական կամ ընկերային հեռապատկերներ, Սոցիալիզմի պէս: Մինչդեռ, նախ ազգը պէտք էր ազատագրել, յետոյ խորհիլ ընկերային բարեկարգութիւններու հարցին վրայ: Կը խոստովանիմ թէ Դաշնակցութիւնը, հակառակ իր անորակելի սխալներուն, զորս ցոյց տուած է իր հիմնարկութենէ մինչեւ այսօր, եղած է մեր մէջ զօրաւոր, հիանալի կարգապահութեամբ օժտուած կուսակցութիւն մը, որուն ուրիշ որեւէ կուսակցութիւն չէ մնանաւ: Ուրեմն, գոյութիւն ունեցող երկու կուսակցութիւններն ալ՝ Հնչակեան եւ Դաշնակցութիւն, հաւասարապէս ատելի էին. ես կը մնայի թունդ ազգայնական յեղափոխական եւ միանգամայն պահպանողական, պատրաստել ազգը եւ յարմարագոյն ժամանակին, յաջողութեան ամենամեծ յոյսերով ապստամբիլ. խիստ զգոյշ գտնուիլ թուրք կառավարութեան հանդէպ՝ անոր կասկածները չիրաւիրելու համար, որպէսզի ի զօր տեղ ազգը նոր ջարդերու ենթակայ չըլլայ: Ահա, այսպիսի քաղաքական դաւանանքով է որ 1901 Յունիսի վերջերը Պոլիս կը դառնամ:

ԴԺԲԱԽՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ՇԱՐՔԸ

Մեսաժըրիի շոգենաւները կարծեմ Քօնկոյով կը հասնին Պոլիս՝ 1901 Յուլիսի սկիզբը: Այն ատեն Երոպայէն վերադարձող հայ ճամբորդներու, մասնաւորաբար մտաւորականներու համար անհամար դժուարութիւններ կային: Հազիւ քարափը ոտք կոխած, գիրքերս գրաքննութենէ անցընելէ եւ գոյքերս զիս դիմաւորելու եկող մօրս եւ մօրեղբօրս յանձնելէ ետք, ուղղակի բանտ առաջնորդուեցայ: Հոն identité-ի [ինքնութեան] պարզ հարցաքննութեան մը ենթարկուելով եւ 17 օր բանտարկուելէ վերջ, շոգենաւով Սամսոնի ճամբով, իբր խռովարար եւ դաշնակցական կոմիտէի պատկանող մէկը ծննդավայրս եղող Կեսարիա արքայութեան: Շոգենաւ դրուած ժամանակս կէս ոսկի միայն ունէի եւ վերջին վայրկեանին մայրս մէկ ոսկի հասցուց շոգենաւին մէջ եւ այս կերպով ճամբայ ելայ:

Սամսոն հասնելուս, ճերմակեղէնէ զուրկ ըլլալով, տեղոյն քիւրտ բանտապետին խորհուրդով լուր դրկեցի տեղոյն ազգայիններէն տիար Յովհաննէս Կէօվշէնեանին, որուն տղուն՝ Արամին մտային հիւանդութիւնը մի քանի տարի վերջ առիթը պիտի ունենայի դարմանել Պոլսոյ Ազգային Հիւանդանոցին մէջ: Յ. Կէօվշէնեան անմիջապէս ինծի այցելութեան գալով, մի քանի կտոր ճերմակեղէն հասցուց: Այս կերպով բանտէ բանտ ճամբորդելով հասայ Եոզկատ, ուր այն ատեն կը բնակէր որբեւայրի մեծ քոյրս եւ Աբգարեան Հոբիկի հետ ամուսնացած երկրորդ քոյրս: Ծանօթներու միջնորդութեամբ, յաջողեցայ բանտէն արձակուելով հոն բժշկութեամբ պարապիլ, հակառակ տակաւին permis չունենալուս: 10 ամիս տեւեց Եոզկատ բնակութիւնս, բայց հոն գտնուող յոյն բժիշկի մը,– իմ յաջողութիւնս իր նախանձը շարժելով,– իբր խռովարար տուած տեղեկագիրին վրայ՝ յանկարծ Կեսարիա արքայութեան

հրաման մը տրուեցաւ եւ ոստիկաններու հսկողութեամբ տարուեցայ Կեսարիա, ուր իբր ազգական ունէի միայն մօրաքոյրս եւ անոր ամուսնացած զաւակը՝ Գրիգոր [Չագմագճեան], որ այժմ Հալէպ կը բնակի:

Բնականաբար, տառապանքները եւ աքսորները, որոնց ենթակայ եղայ Թուրքիա կոչուող այդ դիւային երկրին մէջ, բոլորովին տակն ու վրայ ըրին իմ ծրագիրներս. Պոլսէն մօրմէս եւ Նիոնէ իմ սիրելի Ժաննէս ստացած նամակներու մէջ կը խօսուէր շատ մը դիմումներու վրայ: Մօրս Պոլսոյ մէջ ֆրանսական հիւպատոսարանին եւ խեղճ Ժաննին Ժընեւի թուրք հիւպատոսին, նոյն իսկ Փարիզի թուրք դեսպանին կատարած դիմումները ապարդիւն անցան: Նշանածս արցունքներով յաճախ կը գրէր եւ կը յիշեցնէր Tanteին խօսքերը եւ կ'ըսէր թէ պէտք չէր որ Թուրքիա վերադառնայի:

Վերջապէս, Կեսարիա հասնելէս երեք ամիս վերջ, Պոլսոյ ոստիկանական նախարարութենէն եկած հրաման մը արտօնութիւն կու տար ինձ վերադառնալ Պոլիս, որով շուտով ճամբայ ելայ եւ Եոզկատի ու Էնկիւրիի ճամբով Պոլիս վերադարձայ 14 ամիս աքսորի կեանքէ վերջ:

Նախ colloquium [գիտաժողով] պէտք էր անցընել Թուրքիոյ մէջ բժշկութեան permisի [արտօնագրի] համար: Նիւթական ամէն աղբիւր զուրկ ըլլալով, 10 ոսկի միայն խնայողութիւն մը ըրած էի Եոզկատի եւ Կեսարիոյ մէջ: Երկու ամիս տեւեց colloquiumի քննութիւնը եւ յաջողեցայ permis մը առնելով, մտնել իբր օգնական յիմարաբոյժ Ազգային Հիւանդանոց, հանգուցեալ Տոքթ. Մօնթէրի քով, 5 ոսկի ամսաթոշակով: Բայց ասիկա չէր բաւեր տունի ծախքերու. մայրս եւ քեռորդիս՝ Հայկանոյշը պէտք էր ապրեցնել: Անշուք փողոցի մը, Սագրզ Աղաճի վարի կողմերը վարձեցի 5 սենեակով փոքրիկ տուն մը, զոր կահաւորել հարկ էր, եւ ես նիւթական միջոցներէ զուրկ էի: Ստացած ամսաթոշակիս կէտը՝ երկուքուկէս ոսկին կը վճարէի տան վարձքի համար, իսկ մնացած կէտով ապրիլ անկարելի էր: Դուրսէն բժշկութիւն ընելու հնարաւորութիւն քիչ կար: Ժամանակին մեծ մասը հիւանդանոցին մէջ կ'անցընէի եւ, միւս կողմէ, տունս ներկայանալի վիճակ չունէր հիւանդ ընդունելու համար: Այս կերպով չարչարուեցայ գրեթէ երկու տարի:

Ես կը կարծէի երիտասարդական լաւատեսութեամբ թէ 5–6 ամիսներ բաւական էին Պոլսոյ մէջ գոհացուցիչ դիրք մը ստեղծելու համար: Մինչդեռ սխալէր էի: Բնականաբար, այսպիսի պայմաններու մէջ ամուսնանալու վրայ խորհիլ խենդութիւն մըն էր:

Կարծես թէ այս դժբախտութիւնը չէր բաւեր, ահա օր մը հիւանդանոցի մէջ ունեցայ ճղճիմ պաշտօնիս աչք տնկող բժիշկ մը: Տոքթ. Պէզագեանի ժուրնալով, կրկին բանտ առաջնորդուեցայ, ուր մնացի 27 օր առանց գիտնալու թէ ի՞նչ էր շարժառիթը: Ազատ արձակուեցայ եւ ահա 10 օր վերջ կրկին վերադարձայ բանտ ուր մնացի դարձեալ 20 օր: Դարձեալ հարցաքննութիւններու մէջ ոչինչ կար նշանակելի. թուրք ոստիկանութիւնը զիս դաշնակցական կ'ենթադրէր, մինչդեռ ես անոնց անէծք կը կարդայի: Վերստին ազատ արձակուեցայ եւ սկսայ գործս շարունակել:

ՆՇԱՆԱԽՕՍՈՒԹԵԱՆՍ ՈՂԲԵՐԳԱԿԱՆ ՎԱԽՃԱՆԸ

Հիւանդանոցին մէջ օգնական յիմարաբոյժի պաշտօնն մօտաւորապէս տեսեց երեք տարիէն քիչ մը աւելի, որու միջոցին հազիւ կը հասնէի իմ եւ ընտանիքիս ծախքերուն, այնպէս որ նիւթապէս անկարելի էր ինձ ամուսնութեան վրայ խորհիլ:

Ժամնի հետ մեր բոթակցութիւնները կը շարունակուէին եւ խեղճին համբերութիւնը հետզհետէ սպառելու վրայ էր: Նամակները արցունքներով թրջուած, կը պաղատէր ինձ շուտով միանալ որպէսզի իր երազները իրականանային: Գրեթէ ամէն նամակի մէջ կը կրկնէր թէ երջանկութեան հեռանկարը «այնքան հմայիչ է որ կը վախճամ որ մի գուցէ երբեք չիրականանայ»: Իմ նիւթական անձկութիւնս ամենագորատոր պատճառն էր որ մեր միացումը կարելի եղածին չափ յետաձգեմ. նոյն իսկ այս պատճառաւ սայթաքումներ եւս ունենամ: Բիչ շատ հարուստ տեղերէ ամուսնութեան առաջարկներ եղան, որոնց չկրցի բացասական եւ կտրուկ պատասխան տալ, որովհետեւ տանս դիրքը չէր ներեր որ կարողանայի լաւագոյն ընկերական կեանք մը ստեղծել: Անոր համար է որ հակառակ Ժամնի հանդէպ ունեցած անհուն սիրոյս, զայն օրօրեցի իմ նամակներովս եւ չկրցի զինք քաջալերել եւ սփոփել իր առանձնութեան մէջ. նոյն իսկ նամակներուս թօնը կարելի եղածին չափ պաղ ձեւ մը կ'առնէր հետզհետէ, որպէսզի թէ՛ զիս մոռնայ եւ թէ՛ ես կարողանամ քիչ մը դրամօժիտով ամուսնութիւն մը կնքել դժուարին կացութենէս ազատելու համար: Մինչեւ օրս, այս ընթացքս երբեք չեմ կրնար ներել եւ միշտ ինքզինքս դատապարտած եմ. անոր կանխահաս մահը եւ յետագայ դժբախտութիւնս պարզապէս իմ յանցապարտութեանս արդիւնքն է:

Ճիշդ այդ ատեններն է որ Ժամնէն գրութիւն մը կը ստանամ շատ տխուր եւ սրտաճմնիկ, որուն մէջ յայտնել է յետոյ Tanteին մահը, կ'ըսէ թէ “voici seul au monde” այսինքն «աշխարհիս մէջ բոլորովին առանձին մնացած եմ, աննեցուկ եւ անպաշտպան, քեզմէ զատ ապաւինելու ոեւէ մէկը չունիմ. ի՞նչ պիտի ըլլայ վիճակս, ո՞վ պիտի պաշտպանէ զիս. կ'աղաչեմ, քու մխիթարութեանդ եւ գծելիք ուղղութեանդ պէտք ունիմ»: Կացինի հարուած մըն էր այս. չէի զիտէր ի՞նչ պատասխանել. չէի կրնար ըսել թէ հոս եկուր, քանի որ ի վիճակի չէի զինք ապրեցնել: Լաւ չեմ յիշեր, բայց պատասխանս շատ գոհացուցիչ եւ մխիթարական չէր: Կը խոստովանիմ թէ միշտ՝ սա նիւթականն է որ ինձ գրել տուաւ այդպիսի նամակ մը. խորհուրդ տուի անոր որ սպասէր, բայց որքա՞ն, չէի կրնար որոշել ժամանակը: Խեղճ աղջիկը շատ յուզուած մի քանի շաբաթ վերջ կը գրէ թէ անկարելի ըլլալով մինակ մնալ եւ աշխատութեան ալ վարժուած չըլլալով կը տատանի – այրած սիրով – ամուսնանալ մէկու մը հետ, որ զինք երկար ատենէ ի վեր, նոյնիսկ Tanteի կենդանութեան, կնութեան առնել կ'ուզէ եւ ինձ կը հարցնէր թէ ի՞նչ պէտք է ընել: Պատասխանս, որքան որ կը յիշեմ, նոյնպէս եղաւ անորոշ եւ տարտամ: Երկրորդ նամակով մը կ'ըսէ թէ հակառակ իր կամքին, ստիպուած է տեղի տալ այսպիսի զարհուրելի առաջարկի մը, ինչ որ իրեն համար անձնասպանութեան համարժէք է: Կ'աւելցնէ. «Գիշերները

քուն չունիմ եւ օրեր ամբողջ լացով ու կոծով ժամանակ կ'անցընեմ. ի՞նչ պիտի ըլլայ իմ վիճակս. ո՞ր կ'երթամ այսպէս, դէպ ի մա՞հ. ասիկա հազար անգամ նախընտրելի է քան այն կեանքը, ուր քեզմէ հեռու, պիտի քաշքշեմ օտարի մը գրկին մէջ: Ոհ, այս մտածումը իսկ սարսափ կ'ազդէ ինձ»: (Սրտաճմլիկ նամակներ, գոր ձգած եմ Պոլիս, քրոջս քով, գրադարակիս մէջ): Բայց ես անխղճութիւնը շարունակեցի, խորհուրդ տուի ջանալ աշխատիլ, ինչպէս որ կ'ընեն հոն ուրիշ երիտասարդ աղջիկներ:

Անցան 1-2 շաբաթներ, ահա կը ստանամ նամակ մը որ կը սկսի հետեւեալ կերպով. *Mon bien cher Ashille. Enfin..... le sort en est jete.* ամուսնացած եմ: Այնքան սրտաճմլիկ որ զիս լացուց եւ մի քանի օր մտախելառ վիճակ մը ապրեցայ: Ուրիշ նամակներ իրարու կը յաջորդեն իրարմէ սարսռազդեցիկ, որոնց մէջ կը նկարագրէ իր ամուսնական դժբախտ կեանքը: Կ'ըսէ թէ «ամուսինը գործի բերմամբ շաբաթ երեկոները կու գայ եւ Երկուշաբթի առաւօտները կ'երթայ: Ասիկա ինձ համար խիստ մխիթարական է, որովհետեւ անոր ներկայութեանը ատեն կը կարծեմ թէ դժոխքի մէջ կ'ապրիմ: Իսկ բացակայութեանը ատեն գոնէ առանձին մնացած կրնամ իմ վիշտերովս ապրիլ: Երբ որ Շաբաթ օրը կը հասնի, ինձ համար չարչարանքի օրն է որ կը սկսի: Տուն եկած ատեն, անկիւն մը քաշուած դռնօրէն կու լամ: Ամուսինս յաճախ կ'ուզէ հասկնալ իմ տխրութեանս պատճառը, բայց համարձակութիւն չունիմ ամէն ինչ խոստովանիլ: Ես ալ կը ցաւիմ այս մարդուն վրայ, որ խիստ բարի է եւ պատրաստ՝ ամէն բան ընել զիս ուրախացնելու համար: Անոր գգուանքները եւ համբոյրները գգուանք կ'ազդեն ինձ եւ մարմարի պաղութիւն մը կը տիրէ ամբողջ մարմնոյս եւ հոգիիս վրայ: Երբեմն կը խորհիմ թէ՝ եթէ անոր տեղ դուն ըլլայիր իմ քովս, իմ մօտիկս եւ զիս առնէիր քու գրկիդ մէջ... ոհ, որքա՛ն երջանիկ պիտի ըլլայի... Աւա՛ղ, կեանք չէ այս, այլ՝ դժոխք, մահը միայն կրնայ երջանկացնել զիս»:

Ժամանակ մը վերջ, իր մեղամաղձոտ գրութիւններու շարքին մէջ, կ'ըսէ. «անկարող ըլլալով հանդուրժել այս սեւ բախտին եւ տեղի տալով ամուսնոյս հարցուփորձերուն, սիրտս անոր բացի ամբողջովին եւ ժամերով խօսեցայ քու մասիդ: Անոր վրայ, ան ըսաւ թէ երանի թէ նախապէս խօսած ըլլայիր ինձ, ես թոյլ պիտի չտայի ինձ որ ձեր երջանկութեանը արգելք ըլլայի. լռութեամբդ թէ՛ դուն դժբախտ եղար եւ թէ՛ ես: Բայց ըսաւ ան. Թէ՛ն ուշ է, բայց եթէ ուզես, գնա քու իտէալիդ քով եւ երջանիկ եղիր: Թէ՛ դուն եւ թէ՛ ես եւ թէ՛ Աշիլը երեք հոգի կը տառապինք. այս կերպով գոնէ դուք երջանիկ կ'ըլլաք եւ ես ալ կը ջանամ երջանիկ ըլլալ»:

«Որոշած եմ, կ'ըսէ, քու քովդ գալ. հինգ ամսու յղի եմ. վստահ եմ թէ մայրդ ալ զիս կ'ընդունի եւ ծնելիք զաւակս՝ իմ սիրոյս համար պիտի կրնաս քու զաւակիդ պէս սիրել»։ Գրած էի թէ կը ծերանամ եւ մազերս սկսած են ճերմկիլ. կը պատասխանէ. «Եթէ դուն մի քանի ճերմակ մազեր ունիս, իմ սիրտս 21 տարեկանին ծերացած է. բայց իրարու միանալով, վստահ եմ թէ պիտի երիտասարդանանք եւ յետ այսու պիտի կրնանք երջանիկ կեանք մը ապրիլ...»:

Այս նամակը խոր մտատանջութեան մատնեց զիս: Գործս հետզհետեւ բարոքած էր. յետ այսու՝ կրնայի իրեն պէտքերը բաւականաչափ հոգալ եւ հանգիստ կեանք մը ապահովել. բայց չէի կրնար ըմբռնել թէ ինչպէ՞ս կրնայի ամուսնացած եւ հինգ ամսու յղի կին մը Պոլիս բերել եւ տանս մէջ ընդունիլ: Մօրս եւ քրոջս (Եսթեր, այժմ հանգուցեալ) խորհուրդը հարցուցի: Ըմբոստացան այսպիսի գաղափարին դէմ եւ ահագին աղմուկ փրթաւ: Խորհեցայ զատ տուն մը վարձելով զինք բնակեցնել. այդ ալ նիւթական անհուն զոհողութիւններու կը կարօտէր. շուարեցայ թէ ի՞նչ ընթացք պէտք էր բռնել: Վերջապէս գրեցի իրեն այսպիսի ընթացքի մը դժուարութիւնները եւ խորհուրդ տուի սպասել մինչեւ ծննդաբերութիւնը, որպէսզի զաւակը ծնելէ վերջ, ամուսնալուծում ձեռք բերելով ազատօրէն իմ քովը գայ: Ասոր համակերպեցաւ. կը գրէր թէ արդէն երեք ամիս վերջ ծննդաբերութիւնը տեղի պիտի ունենայ. անհամբերութեամբ կը սպասէ այդ շրջանին լրանալուն, որպէսզի իր այնքան տառապանքներով ընդհատուած երջանկութիւնը կարելի ըլլայ իրագործել. կ'աւելցնէր տխրօրէն թէ այդ հեռանկարը այնքան գեղեցիկ է որ կը վախճնայ թէ մի գուցէ չհասնի երբեք այդ օրը:

Ես որոշած էի ամէն պարագայի մէջ վերջ մը տալ այս դժբախտութեանց: Պիտի ընդունէի զինք Պոլիս: Եթէ ընտանիքս չուզէր ընդունիլ զինք, առանձին սենեակ մը պիտի վարձէի եւ եթէ ամուսնալուծում ձեռք բերած ըլլար, պիտի ամուսնանայի իրեն հետ: Վճռական եւ անդարձ էր այս որոշումս: Անհամբերութեամբ կը սպասէիք երկուքս ալ այդ երջանիկ օրուան: Décolleté լուսանկարը դրկած էր ինձ: Շատ աւելի գեղեցկացած գտայ զինք: Անոր կցած էր նաեւ իր շագանակագոյն մազերէն փունջ մը կարմիր ժապաւէնով կապուած: Այսպէս շարունակուեցաւ մեր սիրալիւր թղթակցութիւնը երեք ամիս: Այլեւս տառապանքի վրայ չէր խօսեր եւ իր նամակները՝ իմ Լոզան եղած ժամանակիս թօնը ունէին. բայց միշտ կը կրկնէր թէ «անհաւատալի կը թուի այդ գեղեցիկ հեռանկարը»:

ԵՐԱԶՍ

1905ին էր որ կը պատահէին այս փոթորկալի անցքերը: Այն ատեն եւ այսօր, այսինքն 21 տարի վերջն ալ, ես երազները կը նկատեմ ուղեղի մէջ մթերուած մեր եւ մեր նախահայրերու յիշատակները, որոնք թաղուած կը մնան միշտ եւ մերթ ընդ մերթ երբ հոգեկան դրութեան վանողական եւ գրաքննութեան ոյժերը թուլնան, այն ատեն այդ յիշատակները գիտակցութեան սեմէն դուրս կ'ելնեն: Այնպէս որ մեր երազները կրնան հին *մթերքներու* կամ ապրուած օրերու անցքերը յիշեցնել եւ անոնց շուրջը դառնալ: Բայց այն երազով զոր պիտի նկարագրեմ, անձնապէս համոզում գոյացուցի թէ երազներու մէջ բացառութիւններ կան, որոնք par sympathie սերտ կապակցութիւն մը ունին կարեւոր անցքերու հետ եւ որոնք կը դառնան սիրուած անձի կամ առարկայի մը շուրջ. զայն կարելի է կոչել «հոգեկան կապակցութիւն», որու

շնորհիւ չեմ գիտեր ի՞նչ միջոցաւ որեւէ դէպք կը զեկուցուի մէկ անձէն միւսը: Այս պարագան փորձառաքար հաստատած եմ ուրիշներու կողմէ տեսնուած երազներով: Արդարեւ, այս երեւոյթը կարելի է բացատրել առայժմ անբացատրելի հոսանքով մը, որ կը տարածուի մէկ անհատէն միւսը (*transmission de la pensée*), մտածումի փոխադրութեամբ մը. յամենայն դէպս, վստահ եմ թէ գիտութիւնը ի վիճակի պիտի ըլլայ զայն բացատրել: Ահա՛ երազս:

Սագրզ Աղաճի բնակարանիս մէջ, ըստ սովորոյթիս, երեկոյեան ժամը 11ին պառկեցայ՝ օրօրուելով մի քանի ամիսէն ժամնի հետ միանալու երջանիկ երեւակայութեամբ: Խոր քունով քնացեր եմ: Երազիս մէջ կը գտնուիմ Նիոն, ուր պարտիզաւոր տան մը մէջ բնակութիւն հաստատած եմ ժամն եւ մօրաքորը: Փոքրիկ դռնակէ մը ներս մտնելով եւ նեղ անցքէ մը անցնելով կը հասնիմ գեղեցիկ կերպով յարդարուած պարտէզ մը՝ լիքը ծառերով: Այս պարտէզին միւս կողմը կը տեսնուէր Լեմանի լիճը, իսկ մէջտեղը՝ տերեւներով ծածկուած «վերանտա» մը: Կը փութամ «վերանտա»ն, ուր նստած կը գտնեմ մօրաքորը: Այս կիներ զիս տեսնելուն պէս, անմիջապէս կը փութայ եւ լալով կը փաթթուի ինձ, ըսելով. «Ախ Աշիլ, ուշ մնացիր, ժամնը մեռաւ»: Կը հեծկտայ, կը հեծկտամ, լաց ու կոծէ զատ ուրիշ որեւէ խօսք չկրցիմք փոխանակել: Չեմ գիտեր ո՞րքան ատեն հեծկտացիմք. բայց յուզումէս արթնցայ եւ շարունակեցի լալ, հակառակ որ զգացած էի թէ անկողնոյս մէջ կը գտնուէի: Երկար ատեն չկրցի արցունքներս զսպել, խոր յուզումի մատնուած՝ *cauchemar* [մղձաւանջ] մը կ'անցընէի. անընդհատ կու լայի: Ստիպուած ելայ լամբարը վառեցի: Յուզումս փարատելու անկարող էի, սենեակիս մէջ կը շարունակէի լալ. ջանացի ինքնաթելադրութեամբ եւ երազի անիմաստութիւնը բացատրելով, հանդարտիլ, անկարող եղայ ատոր: Ժամը երկուքն էր, յուզումս այնքան զօրաւոր էր որ մինչեւ առաւօտ սենեակիս մէջ պտըտելով անցուցի: Առտուն հիւանդանոց գացի առանց նախաճաշ ընելու: Էութեանս տէրը չէի, օրերով գրեթէ անօթի եւ անքուն անցուցի:

Տնեցիներուն ուշադրութիւնը հրաւիրուած ըլլալով, ստիպուեցայ պատմել երազս: Մայրս եւ քոյրս մխիթարել փորձեցին զիս, բայց ի զօր: Յուզումս օրերով շարունակուած ըլլալով եւ որեւէ նամակ ստացած չըլլալով, ստիպուեցայ երկու նամակ գրել. մին՝ ժամնի հասցէին *Poste-restante* [ցպահանջ], *Genève*, իսկ միւսը՝ անոր բարեկամուհիներէն մէկուն՝ Օրդ. Ժամն *Mégemond*ի հասցէին, որով տեղեկութիւն կ'ուզէի ժամնի ծննդաբերութեան կամ առողջութեան մասին: Առաջնոյն պատասխանը չստացայ, իսկ երկրորդին պատասխանը կը ստանամ 10 օր վերջ, որով իր բարեկամուհին խիստ վշտահար ոճով կը հաղորդէր թէ ժամն՝ իմ երազ տեսնելէս 4 օր առաջ աղջիկ զաւակ մը բերած էր աշխարհ եւ յառաջ եկած *peritonite*ի [ընդերափառի բորբոքման] մը հետեւանօք հիւանդանոց փոխադրուած եւ հոն անօգուտ ու յուսահատ գործողութեան մը ենթարկուելէ ... օր ու ժամուն, այսինքն ճիշդ երազած օրուանս նոյն ժամուն մեռած էր: Օրդ. Ժամն Մէժըմօնտ կ'աւելցնէր թէ հիւանդանոցին մէջ իրեն յանձնած էր նախապէս փոսթէն առած մէկ

նամակս, գոր կարդացած եւ մինչեւ վերջին շունչը իր կուրծքին վրայ պահելով հոգին աւանդած էր: Ահա այս կերպով վերջացաւ կեանքիս ամենագեղեցիկ եւ ամենատխուր շրջաններէն մին, որ միանգամայն իր անջնջելի հետքը ձգեց իմ յետագայ տարիներուս վրայ:

Հիմա որ այդ սրտաճմլիկ յիշատակս գրի կ'առնեմ՝ 21 երկար տարիներ անցած են: Հակառակ այս երկար շրջանին՝ սրտի անհուն վշտով համակուած, չեմ կրնար անձիս հանդէպ զգացած դատապարտելի արարքին աչք գոցել, որուն մէջ դժբախտաբար մեծ դեր խաղացած է նիւթականի հարցը, որուն զոհ զացած ենք երկուքնիս ալ: Ան մեռաւ. ես ողջ մնացի, բայց վայրկեան մը իսկ չեմ դադրած ինքզինքս դատապարտել:

Մահուրնէ երեք տարի վերջն էր. Օսմանեան soi-disant [այսպէս կոչուած] Մահմանադրութենէն քիչ վերջն էր որ ճամբորդութեան ազատութենէ օգտուելով անմիջապէս Ժընեւ գացի եւ գտայ իր բարեկամուհին՝ Օրդ. Մէժլմօնտը, որ գրեթէ պառուցած աղջիկ մը դարձած էր: Երկար ատեն խօսեցանք Ժաննի անցուցած կեանքին վրայ իմ մեկնելէս վերջ. անոր ամուսնութեան դժուարին պարագաները, ամուսնոյն ազնուութիւնը եւ սրտի բարի յատկութիւնները, Ժաննին՝ ամուսնոյն հանդէպ ցուցաբերած անտարբերութիւնը եւ նոյնիսկ թշնամական վերաբերմունքը, անիծելով յանիրաւի թէ ինքն էր պատճառը իր դժբախտութեան: Աւելցնելով թէ ոչ թէ ընտանեկան բոյն մը, այլ՝ դժոխք մը դարձուցած էր Ժանն իր նորակազմ տունը, «յաճախ առանց քաշուելու ձեր գովասանքը եւ ձեր յատկութիւնները (?) ամենահրապուրիչ լեզուներով կը պարզէր իր ամուսնոյն, որու հանդէպ խեղճ մարդը լռութիւն կը պահէր», կ'ըսէր իր բարեկամուհին: Ասկէ վերջն էր, միասին գացինք Ժաննին գերեզմանը եւ ծաղկեփունջ մը դրինք: Նոյնը ըրի ամէն անգամ որ յաջորդ տարիներուն Ժընեւ գացի եւ հոն ուխտեցի ամուրի մնալ:

ԺԱՆՆԻ ՍԱՀՈՒԸՆԷ ՎԵՐՋ

1905ին վերջերն էր որ Ժանն մեռաւ: Այն ատեն՝ իբր օգնական յիմարաբոյժ կ'աշխատէի Ազգային Հիւանդանոցին մէջ, իտալացի շատ ազնիւ անձի մը՝ Տոքթ. Մօնճերիի հետ: Գործերս հետզհետէ յաջող վիճակ մը ստացած էին եւ սկսած էի Պոլսոյ մէջ իբր մասնագէտ անուն մը շահիլ: Փառասիրութիւն մը ունէի Պոլսոյ ծանօթ եւ հռչակաւոր բժիշկներու կարգը դասուիլ. իմ ամենամեծ իտէալս էր այս:

1907ի ամառն էր կարծեմ, Հ.Յ. Դաշնակցութիւնը սարքեց Երլտըզի Պօմպայի դաւադրութիւնը, որմէ երբեք տեղեկութիւն ունեցած չէի, քանի որ այդ կուսակցութեան հետ որեւէ առնչութիւն ունեցած չեմ: Մալթէի ճամբով, մեծ կղզի հիւանդի մը կ'երթայի, երբ որ լսեցի պօմպայի պայթիւնը. քաղաք վերադարձիս էր որ իմացայ եղելութիւնը: Մի քանի օր վերջ, Երլտըզի պալատը բանտարկուեցայ 25 օր եւ հարցաքննութեան ենթարկուեցայ: Բայց անօգուտ, քանի որ բանէ մը տեղեկութիւն չունէի. փափկութեամբ վարուեցան հետս եւ

ազատ արձակուեցայ: Տաս օր վերջ, վերստին կը բանտարկուիմ ոստիկանական բանտին մէջ 22 օր: Այդ դէպքի մասին որեւէ խօսք չեղաւ հարցաքննութեան միջոցին, identité [ինքնութեան] պարզ քննութիւն մըն էր որ անցուցի: Դարձեալ ազատ արձակուեցայ:

Այս դէպքէն քանի մը ամիսներ առաջ էր որ Տոքթ. Մօնճերիի վերջնական կերպով Իտալիա մեկնելուն առթիւ, յաջորդը նշանակուեցայ անոր: Միեւնոյն ատեն, Շիշլիի Hôpital de la Paix-ի յիմարանոցին մէջ պատուակալ բժիշկ կարգուելով, հիւանդներս հոն փոխադրելով դարմանելու արտօնութիւն ստացայ: Ահա, այս կերպով է որ հետզհետէ լաւագոյն դիրքի մը տիրացայ Պոլսոյ մէջ եւ գաւառները: Ամէն կողմէ կը խուժէին գրասենեակս իբր մասնագէտ. ներկայանալի clinique [դարմանատուն] մը հաստատած էի եւ գործի idéalիս [մտատիպարիս] հասած էի:

Սահմանադրութիւնը հռչակուելուն առթիւ, գրեթէ ամէն տարի Եւրոպա կ'ուղեւորուէի գիտական ուսումնասիրութիւններ կատարելու համար:

Այն ատեն էր որ Պոլսոյ մէջ հաստատուեցաւ Սահմանադրական Ռամկավար կուսակցութիւնը, Բիւզանդ Քէչեանի եւ այլոց նախաձեռնութեամբ: Յոյժ համակրած էի այդ կուսակցութեան ծրագիրին, որովհետեւ խաղաղ միջոցներով էր որ ազգին վիճակը բարոյքել կը ձգտէր:

Հ.Յ. Դաշնակցութիւնը, իբր լաւագոյն կերպով կազմակերպուած եւ կարգապահ կուսակցութիւն մը, կ'առաջնորդուէր ռուսահայ գործիչներու եւ տեղացի անփորձ երիտասարդներու կողմէ, որոնք որեւէ կերպով չէին ճանչնար Թուրքիան եւ թուրքերը: Ասոնք կը կարծէին թէ իրենց «մարտական» հանգամանքով կարող էին Թուրքիան տապալել, որուն երբեք չէի հաւատար: Ասկէ զատ, ասոնք ընդգրկած էին նաեւ ընկերվարութիւնը, որմէ շատ հեռու էր տակաւին հայ ազգը. նախ պէտք էր ազգը ազատել, ապա զանազան քաղաքական դաւանանքներ ստեղծել: Առաջինը՝ գլուխ չելած, երկրորդին վրայ խորհիլ իսկ անիմաստ էր: Ահա, ասոր համար էր որ չէի համակրած այդ կուսակցութեան:

Գալով Հնչակեաններուն, ասոնց մէջ յաճախ նշմարուած ըլլալով դաւաճաններ, եղբայրասպաններ, անպէտ եւ անիմաստ ոճիրներ, անկէ եւս նողկանք զգացած եմ, որ տեսած է մինչեւ վերջ:

Կը մնար միայն իմ համակրանքիս առարկայ եղող Ռամկավար կուսակցութիւնը. բայց ասիկա շատ թոյլ էր եւ անկազմակերպ. անձնուէր գործիչներ կը պակսէին հոն: Արեւելեան գաւառներու մէջ, ամիսէ ամիս գտած էր դաշնակցութիւնը, իսկ Կիլիկիոյ շրջանին մէջ տարածուած էին հնչակեանները: Դաշնակցութիւնը Փարիզի համաձայնութեամբ Իթքիհատի հետ դաշնակցած, գրեթէ ազգին դեկը ձեռք առած էր: Ազգային զանազան մարմիններ, թաղական խորհուրդներ, վարժարաններ լիքն էին իրենց մարդերով: Երիտասարդ սերունդը գրեթէ իրենցմէ էր եւ հետզհետէ յառաջ կու գար: Ասոնք ազգը անգիտակցաբար դէպի խորխորատ կ'առաջնորդէին: Պոլսոյ Իթքիհատի կեդրոնը երկրորդ գլխաւ [ակումբ] մը եղած էր [դաշնակ-

ցականներու համար]: Գաղտնի ընկերակցութենէ ելլելով, իրենց ամբողջ գաղտնիքը միամտաբար տուած էին Իթքիհատի:

Ատանայի ջարդէն վերջ սկսած էր պայքարը ընդմէջ Դաշնակցութեան եւ չէզոք դասակարգի. բայց անոնք տիրապետելու մարմաջէն տարուած, յաճախ իրենց կուսակցական շահերը գերադաս կը համարէին ազգային ընդհանուր շահերէն:

Մարտ 31ի դէպքին, Ակնունի Ռումանիա կը փախցնէր Էնվերը եւ կը պաշտպանէր Թալէաքը. մտերմութիւն կար երկու կուսակցութիւններուն միջեւ:

Ասոնց այսպիսի անիմաստ գործելակերպի դէմ կարելի էր պայքարիլ միայն Ռամկավար կուսակցութիւնը զօրացնելով, որուն մէջ կարելի էր առնել չէզոքներու մեծագոյն մասը: Բայց, ինչպէս որ վերը ըսի, անձնուէր աշխատողներ կը պակսէին հոն եւ անդամները իրենց գործերով զբաղող մարդիկ էին: Յաճախ խորհած եմ այդ ուղղութեամբ ճամբայ ելնել, բայց իմ մէջս երբեք չեմ զգացած հարկ եղած կորովը եւ կազմակերպական ոգին:

Սահմանադրութենէն վերջն էր որ անդամակցեցայ Բերայի Աղքատախնամի, Ղալաթիոյ Կեդրոնական Վարժարանի խնամակալութեան եւ Ազգային Երեսփոխանական Ժողովոյ իբր Գաղատիոյ երեսփոխան:

Ատամնաբոյժ Հինդլեանի հետ հաստատեցի Պոլսոյ մէջ «Բարի Տաճարականներու Անկախ Կարգ»ը, որու ծրագիրն էր պայքար մղել ալքոլամոլութեան դէմ: Այս ընկերութիւնը հաստատեցինք ծանօթ յիմարաբոյժ եւ ընկերաբան Բրոֆ. Տոքթ. Ֆօրէլի Պոլիս այցելութենէն վերջ: Այս ընկերութեան իբր օրկան, բաւական երկար ատեն հրատարակեցինք «Յոյս» անունով հակաալքոլական եւ առողջապահական 15-օրեայ թերթ մը, որ շարունակուեցաւ մինչեւ չարաշուք 1915 Ապրիլ 10/23 թուականը:

Սահմանադրական շրջանը համեմատաբար, բոլոր հայերու պէս. խաղաղ անցուցի, գործերս շատ յաջող էին եւ իբր յիմարաբոյժ հոշակ հանած էի: Ամէն տարի, կանոնաւորաբար Եւրոպա կ'այցելէի եւ 1-2 ամիս թէ՛ հաճոյքի եւ թէ՛ գիտական պաշարս աւելցնելու համար ժամանակ կ'անցընէի, առանց մոռնալու Ժաննի գերեզմանը այցելել:

Յանկարծ պայթեցաւ ընդհանուր պատերազմը եւ ամէն բան տակն ու վրայ ըրաւ:

Թուրքիոյ մէջ ընդհանուր զօրաշարժ յայտարարուեցաւ: Թուրքիա բացալայտ կերպով Գերմանիոյ համակիր էր:

Անհատական նկարագիրս եղած է միշտ անկեղծ եւ խօսուն. ինչ որ խորհած եմ, առանց վերապահութեան եւ նեղուելու խօսած եմ անհատներու եւ հանրութեան առջեւ: Այսպէս, Ազգային Հիւանդանոցին մէջ ունեցած պաշտօնիս բերմամբ, խնամքիս յանձնուած հիւանդներու անխնամ, յաճախ մերկ եւ անօթի ձգուած ըլլալուն պատճառաւ, մամուլի միջոցաւ շատ անգամ քննադատած եմ եկող գացող բոլոր հոգաբարձութիւնները: Ասիկա պատճառ մը եղած էր որ չսիրէին զիս եւ յարմար առիթի մը սպասէին զիս պաշտօնանկ ընելու համար:

Ազգային Հիանդանոցի վիրաբոյժ Տոքթ. Մալխասի կողմէ ազգականներէս մէկուն վրայ եղած սխալ գործողութեան մը հետեւանօք անօր մեռնիլը պատմեցի հոգաբարձութեան անդամներէ Յ. Համամճեանի, որ այն ատեն Պատրիարքարանի գործակատարն էր: Այս մարդուն հետ կը կարծէի կապուած ըլլալ բարեկամական, մասնատրաբար երախտագիտական շատ սեղմ կապով մը, քանզի Սահմանադրութենէն անմիջապէս վերջ, իբր Ազգային Հիանդանոցի տնօրէն, այս մարդուն դէմ եղած թշնամութիւններու եւ յարձակումի արգելք եղած էի եւ ամէն ջանք ըրած էի զայն պաշտպանելու համար, որոնց համար յաճախ այս մարդը իր երախտագիտութիւնը կը յայտնէր:

Վերոնիքա Աբգարեան, Բժ. Խ. Պօղոսեանի երկրորդ քոյրը, 1912 Պոլիս, թուրքերու կողմէ սպաննուած 1915ի տեղահանութեան ընթացքին:

Երբ որ վերի պատմութիւնը պատմեցի, ինծի խորհուրդ տուաւ զայն գրաւորապէս տեղեկացնել հոգաբարձութեան: Անկեղծութեան պատճառաւ Հոգաբարձութեան միւս անդամներուն ինձ հանդէպ սնուցած գէշ մտադրութիւնները գիտնալով՝ ինձ ծուղակ մը լարեր է, որպէսզի զիս հրաժարեցնել տալով, տեղս յաջորդը նշանակել տայ իր փեսան, որ նախապէս իմ քովս երկու տարիի չափ իբր օգնական աշխատած էր:

Առանց որեւէ *arrière pensée*ի [վերապահութեան], հետեւելով այդ կեղծ մարդուն խորհուրդներուն, գրաւոր կերպով յայտնեցի եղելութիւնը հոգաբարձութեան, որուն մէջ կը գտնուէր նաեւ ուրիշ աղտոտ նկարագիրով բժիշկ մը՝ Տոքթ. Չիլինկիրեան (պէտք չէ շփոթել հանգուցեալ Սեւակի հետ) որ իմ Պոլիս գալէս առաջ ջղային հիւանդութիւններով զբաղող միակ հայ բժիշկը ըլլալով չէր կրնար հանդուրժել իմ յառաջդիմութեանս: Մին՝ նախանձի զգացումէ շարժեալ, միւսը՝ իր փեսան տեղաւորելու տենչէն մղուած, միւսները՝ զիրենք քննադատելէս նեղուած, յարմար առիթը եկած նկատելով պաշտօնանկ ըրին զիս, եւ իմ բերանս գոցել տալու համար Պատրիարք Զաւէնի [Տէր Եղիայեան] միջոցաւ, որուն պաշտպանեալն էր նաեւ Համամճեան, զինուորական իշխանութեան տեղեկացուցին՝ զիս զինուորական ծառայութեան կանչելու համար: Ահա թէ ի՞նչ կերպով զոհ գացի իմ ամէն գնով պաշտպանած մարդու մը լարած էնթրիկներուն: Բայց այս պաշտօնանկութիւնը կարեւորութենէ զուրկ էր ինձ համար, քանի որ իբր մասնագէտ հոշակ հանած էի, եւ միւս կողմէ՝ ունէի նաեւ Hôpital de la Paix: Դժբախտութիւնը հոն էր որ զիս զինուորական ծառայութեան կանչած էին:

ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ԴԵՐԸ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՄԷՋ

Օր մը միասին կը գտնուէի Ակնունիի հետ, որ կը ճառէր Իթքիհատի նենգամտութեան վրայ: Իբր օրինակ յիշեց հետեւեալը. Ատանայի ջարդէն

վերջ, Պոլսյ թերթերը քննադատեցին Դաշնակցութիւնը, որ հակառակ այս ջարդին, մենք կը շարունակենք մեր համաձայնութիւնը Իթքիհատի հետ, ինչ որ բաւական վնասեց մեզի: Ասոր դարման տանելու համար, «կոմիտե»ն որոշեց ինձ պաշտօն տալ տեսնուիլ Թալէաթի հետ, որպէսզի յանուն երկու կուսակցութեանց բարեկամութեան, բարոք լուծում տրուի Չարսանճաթի հողային խնդրոյն, որ տարիներէ ի վեր Գորթեան հանգոյց եղած էր Պատրիարքարանի եւ Բարձրագոյն Դրան միջեւ: Թալէաթի եւ Ակնունիի միջեւ հետեւեալ խօսակցութիւնը դարձած էր.

Ակնունի.— Գիտեք, ընկ. Թալէաթ, թէ Ատանայի ջարդէն ի վեր ահագին պայքար կը մղուի մեզի դէմ հայ թերթերու մէջ, որոնք մեր վարկը քանդելու կը ձգտին: Կարելի չէ՞ որ Չարսանճաթի հողային խնդիրը լուծէք ի նպաստ մեզի, որպէսզի կարողանանք յայտարարել թէ Պատրիարքարանին չկրցածը Դաշնակցութիւնը կատարեց. այս կերպով մեր վարկը պիտի բարձրանայ:

Թալէաթ.— Անկարելի է այդ առաջարկը կատարել:

Ակնունի.— Այն ատեն, այս պատասխանդ կրնայ երկու կուսակցութեանց յարաբերութիւններու ձգտումին ծառայել:

Թալէաթ.— (Յանկարծ բորբոքած). Ակնունի էֆ. Մեզի վերջնագի՞ր կու տաք եւ *պօմպայո*՞վ կը սպառնաք: Եթէ այդպէս է, վստահ եղէք որ թէեւ *պօմպայ*ի գործածութիւնը ձեզմէ սորվեցանք, բայց մենք լաւագոյնը կը գործածենք:

Հակառակ այս նախընթացներու, Դաշնակցութիւնը կը յոխորտար իր չունեցած ոյժին վրայ եւ միամտաբար Իթքիհատի կը հետեւէր՝ յանձնելով իր բոլոր գաղտնիքները: Ահա, այս կերպով է որ Ապրիլ 10/23ին (1915), *Ազատամարտի* վարիչները եւ ուրիշ դաշնակցական պետեր ու ուրիշներ յանկարծակիի գալով, Այաշ եւ այլ տեղեր նահատակուեցան:

ԵՐԿՐՈՐԴ ԱՔՍՈՐՍ

Վերջապէս Թուրքիա Գերմանիոյ կողքին պատերազմի մտաւ: Հիւանդանոցի միջադէպէն վերջ, հիւանդանոցի բժիշկ չըլլալուս պատճառաւ, Ջաւէն Պատրիարքի ցուցմունքով զինուորական ծառայութեան կոչուած էի Սիրքեճիի կայարանին մէջ եւ հանգիստ ու ապահով դիրք մը ունէի, ուրկէ անկարելի էր, ըստ իմ պաշտպան թուրք բժիշկիս յայտարարութեան, զիս որեւէ տեղ տեղափոխել: Հակառակ ամբողջ օրեր կայարանին մէջ գտնուելուս, գործերս կարող էի ըստ առաջնոյն կարգադրել եւ անհատական հիւանդներովս զբաղիլ:

Հայոց հանդէպ քաղաքական հորիզոնը մթագնած չէր երեւար. 20 հնչակեաններու ձերբակալութիւնը եւ ուրիշ մի քանի հոգիներու բանտարկութիւնը եւ ազատ արձակումը հայ միտքերը չէր շփոթեր: Առաջիկաներու քով գտնուած էր Ռումանիայէն եկած նամակ մը, որուն մէջ կ'ըսուէր թէ «եթէ Թ[ալէաթ] եւ Է[նվեր] մէջտեղէն վերցնէք, ոսկիներու մէջ պիտի լողաք»:

Բնականաբար, ոեւէ կառավարութիւն պիտի ուզէր չէզոքացնել այսպիսիներու

գործունեությունը: Հռչակատր Սարը Գամիշի պատերազմէն վերջ, կարգ մը շշուկներ լսուեցան թուրք միջավայրերու մէջ, ըստ որում հայ զինուորները կ'ամբաստանուէին իբր թուրք պարտութեան պատճառը: Ասիկա քիչ մը միտքերը պղտորելու սկսաւ եւ հայ շրջանակները սկսան մտահոգուիլ թէ, բայց գաւառներէ եկած տեղեկությունները յուսատու էին, որեւէ հարստահարութիւն չէր նշմարուեր:

Տարտանելի յարձակումները եւ Սեւ Ծովի մէջ ռուս նաւատորմի կասկածելի պտոյտները թուրք պետական շրջանակներու մէջ յուզումներու տեղի տուին եւ պատրաստութիւն տեսնուեցաւ սուլբանը եւ իշխանութիւնները փոխադրել դէպ ի էսկի-Շէհիր:

Չարագուշակ 1915 Ապրիլ 23/24ին, Շաբաթ գիշեր, կերակուրէ վերջ, գացի մեր դրացի Տոքթ. Պապայեան Փաշայի տունը, հոն «թափու»ով եւ դաշնակով ժամանակ անցուցինք: Առտուան ժամը մէկուկէսին ելայ տուն եկայ եւ պառկեցայ. ամէն ինչ խաղաղ էր տունը եւ դուրսը: Հագի պառկած եւ քնանալու մօտ, փողոցին դրան զանգակը ուժգին կերպով երեք անգամ հնչեց: Քիչ վերջ իմացայ թէ հանգուցեալ քոյրս Եսթէր հապճեպով վար իջնելով դուռը բացաւ եւ մի քանի խօսքեր փոխանակելէ վերջ, հապճեպով վեր ելաւ եւ դուռս զարկաւ, ըսելով թէ ոստիկանները զիս կ'ուզեն: Ստիպուած էի տեղի տալ: Զինուորական հագուստս հագնելով վար իջայ եւ դէմ առ դէմ գտնուեցայ երեք դաժան ոստիկաններու հետ, որոնք ինձ յայտնեցին թէ ոստիկանական տեսուչը հիւանդ ըլլալով զիս կը հրաւիրէ: Բնականաբար, հաւատ չընծայեցի, քանի որ կրնար այդ մարդը մէկ հոգիով զիս հրաւիրել իր բնակարանը: Չմոռնամ նաեւ ըսել թէ ասոնց գալէն հագի 10 վայրկեան առաջ, սիվիլ մը [քաղաքային տարագով անձ մը] դարձեալ դուռը զարնելով, զիս մօտակայ Թարլա Պաշի հիւանդի մը քով առաջնորդել ուզած էր շատ քաղաքավարական ձեւով մը. բայց սպասուիին գիտնալով թէ գիշերը սովորութիւն չունին հիւանդի երթալ, մերժած էր այդ առաջարկը առանց բան մը ըսելու ինձ:

Ընկերացայ այդ սրիկաներուն, որոնք զիս նախ առաջնորդեցին Ֆիսք փողոցի կառավարչութիւնը, ուր մօտ ժամ մը սպասելէ վերջ, սիվիլի մը ընկերակցութեամբ Կալաթա Սէրայ տարին, ուր եւս կէս ժամու չափ կենալէ ետք, Գանունի մը ընկերակցութեամբ, առաջնորդուեցայ Հարալիյէ Նէզարէթի (Պոլսոյ կողմը Սուլթան Պայագիտի հրապարակը), ուր սուրս առնուելէ ետք, առաջնորդուեցայ սպաներու յատուկ բանտը, ուր 50ի մօտ սպաներ խոր քունի մէջ էին նախնական ձեւով պատրաստուած մահճակալներու մէջ: Առանց քնանալու առաւօտ ըրի հագար ու մէկ բաներու վերագրելով իմ բանտարկութիւնս: Հետեւեալ օրը, բանտի տնօրէնը սրահ այցելեց: Հարցուցի բանտարկութեանս պատճառը. «չեմ գիտեր»ով գոհացաւ: Բանտի պարտէզէն կը լսուէին Սեւ Ծովի ուղղութեամբ եկած թնդանօթի ձայները, որոնք կ'արձակուէին ռուսական նաւատորմէն:

Քիչ ետք կը նշմարեմ երիտասարդ բժիշկ մըն ալ, որ հայերէնով կը մօտենայ ինձ: Չեմ ճանչնար զինք. կ'ըսէ թէ Թարլա Պաշիի իր բնակարանէն

առտուան դէմ ձերբակալուած է. Տոքթ. Լ. Պարտիզեանն է, հազիւ 26–27 տարեկան երիտասարդ մը: Ի վերջոյ կ'իմանամ թէ «Ազատամարտ»ի պատասխանատու տնօրէնն է: Ան ալ չի գիտեր իր բանտարկութեան պատճառը: Ժամ մը չանցած, դուրս կը կանչեն զայն եւ չեն գիտեր ուր կը տանին:

Երեկոյեան, արեւը մայրը մտնելու մօտ, դուրս կը կանչեն զիս: Սանդուխներէ վեր կ'ելլեմ, մուտքի մեծ գորիտորին [միջանցքին] վրայ, քանի մը երիտասարդ անպէխ սրիկայ սպաներու առջեւ անցնելով, Գանոնի մը ընկերակցութեամբ կառք կը մտնեմ, եւ կառապանին կ'ըսեմ. «Էմմիլիէի ունումիյէ»: Կը հասկնամ թէ զիս հոն պիտի բանտարկեն:

Հասնելէս քանի մը վայրկեան վերջ, կ'առաջնորդուիմ Ընդհանուր Ապահովութեան տնօրէնին սենեակը եւ կ'ընդունուիմ անկէ ոտքի վրայ: (Երոպական կապկութիւն մը յարգանքի համար): Ինձ կը հարցնէ թէ սիվիլ հագուստ ունի՞մ: Այո, կ'ըսեմ, տունն է: «Երկու տող գրեցէք, որպէսզի հոս բերեն»: Ասոր եւս բանտարկութեանս պատճառը կը հարցնեն եւ կը պնդեն: «Այսպէս պէտք եղաւ» կ'ըսէ: «Ուրեմն, կ'ըսեմ, Իթքիհատի Սահմանադրութիւնը ստութիւն մը եւ կեղծիք մըն է, գոր համայն աշխարհի պիտի պոռամ որքան որ ապրիմ»: Բաղաքավարութիւնը մէկդի ձգելով, զիս դուրս կը վռնտէ. կը պոռամ եւ կը կրկնեմ միեւնոյն խօսքերը. վերջապէս տեղի տալով դուրս կ'ելլեմ: Կէս ժամու չափ վարի յարկը ոստիկաններու սենեակը սպասելէ վերջ, ոստիկանի մը ընկերակցութեամբ Կեդրոնական Բանտ կ'առաջնորդուիմ, որուն դրան առջեւ կը նշմարեմ ահագին եռուզեռ մը, օթօպիւսներ, օթօմպիլներ, ոստիկաններ եւայլն: Ներս մտնելով մաքուր սենեակներով եւ մահճակալներով շէնք մը կ'առաջնորդուիմ. ինձնէ զատ մէկը չկայ: Կը խորհիմ 24 ժամէ ի վեր անցած բաներու վրայ եւ չեմ կրնար բացատրութիւն մը գտնել:

Այդ միջոցին կու գայ երիտասարդ բանտարկեալ մը՝ ձեռքը պատռտած հագուստներով: Կ'առաջարկէ ինձ զանոնք հազնիլ զինուորական զգեստին տեղ. կը մերժեմ եւ աղմուկ մը կը փրթի: Կը ստիպուիմ ապտակել, կը յարձակի իմ վրայ: Ստիպուած էի մակարդակս հաւասարեցնել ստորին արարածի մը: Լաւ տփոց մը կը քաշեմ. այդ միջոցին իմ ժաքէթս ալ կը պատռի: Այս աղմուկէն վրայ կը հասնի ուրիշ մէկը, որ բանտի քարտուղարն է եղեր, կռիւի պատճառը կը հարցնէ. միւսը կ'ըսէ թէ «հագուստ փոխել չ'ուզեր, որովհետեւ ընկերներուն պիտի միանայ»: Զարտուղարը կ'ըսէ թէ արդէն անոնք մեկնած են. ան առ այժմ հոս պիտի մնայ: Երկուքն ալ կը հեռանան. կը խորհիմ խօսուած խօսքերու վրայ. չեմ կրնար բացատրութիւն մը գտնել «Իմ ընկերներուս» վրայ: Որո՞նք են անոնք. ես բանտի ընկեր չունիմ:

Քիչ վերջ, տունէն դրկուած ըլլալով *սիվիլ* հագուստներս, կը փոխեմ զանոնք եւ զինուորական հագուստս կը յանձնեմ քարտուղարին, գոր մինչեւ հիմա փառաւորապէս կ'ուտէ: ...: Այսքան յուզումներէ վերջ, մօտակայ ճաշարանէ մը պնակ մը կերակուր բերել տալով կ'ուտեմ եւ սենեակին մէջ գտնուող մաքուր մահճակալին վրայ կ'երկնմամ եւ կը քնանամ:

Առտուան դէմ կ'արթննամ դուրսի վիճաբանութենէ մը, որուն նիւթն էր հայերը: Մին կ'ըսէր թէ ամբողջ հայերը յանցաւոր են. միւսը կ'առարկէր թէ կրնան հայոց մէջ յանցաւորներ գտնուիլ, զորոնք անջատել եւ պատժել կառավարութեան պարտքն է. պէտք չէ բոլոր հայերը միեւնոյն ջուրով լուալ: Չայնին մէկը ծանօթ կ'երեւար, բայց կէս քունի մէջ ըլլալով չկրցի զանազանել: Դուռը կը բացուի, գլխուս վրայ մէկը կենալով, ինձ կ'ըսէ. «Վայ, Տոքթ. Պօղոսեան, դո՞ւն ալ հոս ես, քու ճաղատ գլուխէդ ճանչցայ»: Ալփասլանն էր (Աղեքսանդր Փանոսեան, հանգուցեալ): Կը հարցնեմ անոր բանտարկութեան պատճառը, կ'ըսէ թէ նոյն պատճառաւ բանտարկուած է: Ո՞ր պատճառը, կ'ըսեմ անոր: Կը խնդայ ու կը սկսի Տաղաւարեանի, Թորգոմեանի, Բ. Քէչեանի, Ակնունիի, Խաժակի եւ այլոց անունները տալ, որոնք բանտարկուած են նոյն գիշերը: Ասոր վրայ կը փարատի իմ մտահոգութիւնս. կը հասկնամ թէ սրիկայ թուրքեր նախ ձեռք դրած են Պոլսոյ հայ մտաւորականներուն վրայ, զանոնք չէզոքացնելու համար:

Շաբաթ մը կը մնանք Կեղղոնական Բանտը առանց որեւէ յարաբերութեան դուրսի հետ. հետզհետէ կը հասնին Մագրիզիւի թաղապետական տնօրէն Յարութիւն Գալֆայեան, «Ազատամարտ»ի պատասխանատու տնօրէնը, զոր զինուորական բանտը ճանչցած էի, Տոքթ. Պարտիզպանեան երիտասարդ բժիշկ մը, Տոքթ. Արմենակ Բարսեղեան, եւայլն. թուով 39 հոգի, որոնց կարելի էր մասը մտաւոր արժէքէ զուրկ անհատներ էին: Շատ դժուարութեամբ է որ հասկցանք թէ նախորդները, 150է աւելի հայ մտաւորականներ, Բ. Քէչեան, Տոքթ. Թորգոմեան, Տաղաւարեան, Տ. Քէլէկեան, Ռ. Չարդարեան, եւայլն, իմ Կեղղոնական Բանտը բերուած միջոցին երկաթուղիով դրկուած էին անծանօթ վայր մը:

Շաբաթ մը վերջ, հասաւ բանտի տնօրէնը, թխադէմ դաժան անձ մը, որ կը մակարեւրէր թէ մեր նախորդներուն ընկերակցած էր դէպի Անատոլի: Մեր հիւանդանոցի սենեակներուն մէջ հանգստաւէտ պայմաններու տակ բանտարկուիլը տեսնելով, սաստիկ զայրացաւ եւ հայիոյելով պաշտօնեաներուն, հրաման ըրաւ այս «նամուսուոյ»ները [անպատիւները]... յարկը դնել: Հոն երկու գիշեր մնալէ վերջ, Աղեքսանդր Փանոսեան ազատ արձակուեցաւ. իսկ մենք նոյն գիշերը Էնկիւրիւ ճամբու ծախքը լիուլի վճարելէ ետք, սուիմաւորներու առաջնորդութեամբ Հայտար Բաշայի կայարանը եւ անկէ Էսկի-Շէհիր առաջնորդուեցանք: 39 հոգի, գիշեր մը, կայարանի փոքրիկ մէկ սենեակի մէջ շատ դժուրակ պայմաններու տակ անցընելէ վերջ, որու միջոցին կարգ մը սրիկայ ոստիկաններու ծաղրանքին եւ անարգանքին առարկայ եղանք, հետեւեալ օրը երեկոյեան ժամը 4ին հասանք Էնկիւրիւ եւ բանտարկուեցանք: Երկու օր վերջ, զմեզ երկուքի բաժնելով 13 հոգի Այաշ եւ մնացածը Չանդըրը դրկուեցանք: Ես առաջիններուն մէջ էի: Այաշ, փոքրիկ զէնքի մթերանոցի մէջ գտայ բոլոր նախորդ աքսորեալներու ընտրանիները, թուով 85 հոգի, փակուած երկու սենեակներու մէջ եւ խիստ հսկողութեան տակ: Հոն կ'իմանամ թէ մնացածները դրկուած էին Չանդըրը, ուր իբր ազատ աքսոր`

համեմատաբար նպաստաւոր պայմաններու տակ կ'ապրէին: Իսկ մենք, մթերանոցի չորս պատերուն մէջ փակուած, մեզի բացարձակապէս արգիլուած էր դուրս ելլել եւ դուրսի հետ որեւէ յարաբերութիւն ընել:

Հոն էին՝ Խաժակ [Գարեգին Չազալեան], Ակնունի, Ս[արգիս] Մինասեան, Տոքթ. [Նազարէթ] Տաղաւարեան, [Յարութիւն] Ճիհանկիլեան, Ռ[ուբէն] Ջարդարեան, Շահրիկեան, Արիստակէս Գասպարեան, Ժազ Սայապալեան, Սմբատ Բիւրատ, Լիլա, Բարսեղ Շահպազ, Յարութիւն Գալֆայեան (Մագրիգիլիի քաղաքապետ), Հնչակեան Յարութիւն Գալֆայեան (վերջերս Վառնայէն եկած), Համբարձում Պոյաճեան (Մուրատ) եւ ուրիշ շատ մը կարեւոր մտաւորականներ եւ անկարեւոր անհատներ:

Մեր բանտարկութենէ մօտ տասնեակ մը օրեր վերջ, երեկոյ մը Համբարձում Պոյաճեան դուրս հանուելով, իրեն հաղորդուեցաւ թէ Էնկիւրի պիտի մեկնի: Հետեւեալ առաւօտ խեղճ Մուրատ մեզմէ բաժնուեցաւ «Մնացէք բարի» ըսելով, որուն ձայնը տակաւին ականջիս մէջ կը հնչէ: Վերջը կ'իմանանք թէ Կեսարիա դրկուած եւ Պատերազմական Ատեան հանուած է. յետոյ կախաղանի վրայ նահատակուեցաւ:

Բանտին մէջ, Շահրիկեան ամէնէն աւելի տխուր կեանք մը կ'անցըներ եւ գիշերները յաճախ cauchemarsներ կ'ունենար եւ ընդոստ արթննալով կը պոռար. «Հասէ՛ք, օգնութեան հասէք, զիս կը սպաննեն»: Իսկ Ակնունի չէր մոռնար «ընկ. Թալեաթ»ը եւ կը կարծէր թէ իր արքային տեղեկութիւն չունի Թալեաթ, քանի որ ինք անոր կեանքը փրկած էր Մարտ 31ին: Երկու անգամ հեռագիրով դիմում կատարեց, բայց ոչ մէկ պատասխան ստացաւ:

Տոքթ. Նազուլեան, որ ժամանակ մը վերջ Պոլիս կրցաւ վերադառնալ, ամէնէն աւելի զեղիս կեանք մը կ'անցըներ. գրեթէ ամէն երեկոյ քովի սենեակը, ժանտարմաներու հետ կերուիտում ընելով կը գիմովնար:

Մագրիգիլիի քաղաքապետ դաշնակցական Յ. Գալֆայեան, ամէնէն աւելի կորով եւ քաջասրտութիւն ցոյց կու տար, միշտ զուարթ տրամադրութեամբ կը յուսար թէ շուտով ազատ արձակուելով Պոլիս պիտի մեկնէր, ուր Հայտարար Փաշայի կայարանին մէջ պիտի ողջունուէր համաձայնական զինուորներու կողմէ: Մեր ժամանակը կ'անցընէինք յաճախ եկեղեցական երգերով եւ մերթ թոքախաղով, քանի որ որեւէ գիրք կարդալ արգիլուած էր:

Այս վիճակին մէջ էինք, երբ որ բանտարկութենէս 5–6 շաբաթ ետք, Էնկիւրի մեկնելու հրաման ստացայ: Հետեւեալ երեկոյեան հոն հասնելով Կիւլիսթանեանի (ատամնաբոյժ) եւ Օննիկ Մաղազաճեանի (գրավաճար) հետ բանտարկուեցայ: Չորս օր ետք, կառք մը վարձելով ըստ հրամանի, Չանդըրը կը մեկնինք: Ճանապարհին կը հանդիպինք Հայկ Խոճասարեանի, Տոքթ. [Վահրամ] Թորգոմեանի, Տոքթ. Թովմեանի, որոնք արտօնուած էին Պոլիս վերադառնալ: Չանդըրը, աւելի հանգիստ տուն մը վարձած էինք Տիրան Բէլէկեանի, Տոքթ. Արմենակ Բարսեղեանի, Պալաքեան [Գրիգորիս] վարդապետի, Միքայէլ Շամտանճեանի հետ: 17րդ օր, ոստիկանութենէն տրուած հրամանի մը վրայ, կէսօրուան կերակուրի միջոցին բանտարկուեցայ

եւ հետեւեալ առաւօտ ոստիկանի մը ընկերակցութեամբ Էնկիւրի մեկնեցայ:

Ներքին գաւառներու տարագրութիւնները եւ ջարդերը լսուած ըլլալով այդ կողմերը, ճամբորդութեանս միջոցին քանիցս կեանքս վտանգի ենթարկուեցաւ. բայց ընկերացող՝ Մուրատ անունով ալպանացի ժանտարմը շատ ուղղամիտ մէկը ըլլալով՝ զիս իբր թուրք բժիշկ մը ներկայացուց, որուն ինք իբրեւ թէ պահապան նշանակուած էր: Մանաւանդ «Թիւնէ» ըսուած գիւղին մէջ, ուր ի վերջոյ պիտի սպաննուէին Տոքթ. Ռ. Չիլինկիրեան, Օ. Մաղազաճեան եւ Կիլիսթանեան, բաւական տագնապալի վայրկեաններ եւ ժամեր անցուցի: Վերջապէս հասայ Էնկիւրի եւ բանտարկուեցայ: Հետեւեալ առաւօտ կանչուելով պատերազմական ատեան, ինքնութիւնս հաստատուելէ վերջ դարձեալ բանտ առաջնորդուեցայ: Մի քանի օր յետոյ, Պատերազմական Ատեան ներկայանալով հարցաքննութեան ենթարկուեցայ. բացատրութիւններ ուզուեցան Փարիզի մտային հիւանդութեանց ընկերակցութեան մէջ բանախօսութեանս մասին, ուր իբրեւ թէ ըսած եմ թէ թուրք ուղեղը վատասերեալ ըլլալով կարելի չէր ներկայ սերունդով քաղաքակիրթ ցեղ մը յառաջ բերել. եւայլն: Բնականաբար ուրացայ այս բանախօսութիւնը: Հարցումներ եղան Պոլսոյ հայ թերթերու մէջ հրատարակած գիտական յօդուածներուս մասին, որոնց մէջ վտանգաւոր որեւէ բան չկար: Գըր-Շէհիրցի ընդհանուր դատախազ մը, փաթթոցաւոր, ոտքի ելլելով անպարտ արձակուիլս պահանջեց. միայն զինուորական ծառայութեանս միջոցին թերթերու աշխատակցութիւնս արգիլուած ըլլալով ըստ այնմ պատժուիլս պահանջեց: Չինուորական Ատեանը քանի մը վայրկեան խորհրդակցութենէ վերջ, ինձ հաղորդեց թէ նոյն օր կէսօրէ վերջ իմ մասիս տրուելիք որոշումը պիտի հաղորդուի:

Օրեր անցան, որեւէ որոշում չհաղորդուեցաւ: Այդ միջոցին էր որ դժբախտ Սեւակին հանդիպեցայ բանտին մէջ, որ Պոլսէն կու գար եւ կը որկուէր Չանդըրը: Մի քանի շաբաթ վերջն էր որ Այաշէն բերուեցան Տոքթ. Տաղաւարեան, Ս. Մինասեան, Ճիհանկիւլեան, Ռ. Չարդարեան, Ակնունի եւ Խաժակ եւ մարդասպաններու յատուկ զնտանի մէջ փակուեցան. ասոնց հետ հազիւ կրցայ ակնարկի փոխանակութիւններ ունենալ: Երկու օր վերջ, վեցն ալ որկուեցան իբր թէ Տիգրանակերտ, պատերազմական ատեանի առջեւ դատուելու համար:

Դէպքերը հետզհետէ կը գահավիժէին, Մեքաստիայէն հասան 7 հայեր, որոնք կը պատմէին թէ 15 հոգի էին եւ ճամբան 8 հոգին՝ գրեթէ իրենց աչքին առջեւ սպաննուած էին: Նոյնպէս Եոզղատի կողմերէն հասան վեց հոգիներ շոքայուած, շատ դժբախտ եւ թշուառ վիճակի մէջ եւ նոյն օր ճամբայ հանուեցան անձանօթ ուղղութեամբ:

Մինչ այս մինչ այդ բանտարկութիւնս կը շարունակուէր: Պատերազմական Ատեանի ալպանացի նախագահ հազարապետ Շէվքի պէյի կինը ջղային տագնապներէ կը տառապէր: Շէվքի պէյ կը տեղեկանայ թէ բանտին մէջ ջղային հիւանդութիւններու մասնագէտ հայ բժիշկ մը կայ: [*Հայրս այդ ատենն թիֆուսէ բռնուած եւ ոջիւներու մէջ՝ բարձր ջերմաստիճանով կը գառանցէ*

եղեր: Այս խղճալի վիճակը տեսնել է ետք, Շեվքի պէյ զինք դարձանելու համար բժիշկ մը կը դրկէ, իսկ լաւանալէն ետք զինք արեւելեան բաղնիք կը դրկեն ոջիլներէն մաքրուելու համար- Սոնա Պօղոսեան:] Կինը դարձանելու համար գրեթէ ամէն օր կանոնաւորաբար իր տունը կ'այցելէի: Այս կերպով անոր հետ sans façon եղանք եւ յաճախ երեկոյեան հոն կ'անցընէի, միասին ճնկելով եւ ճաշելով. ի վերջոյ իր զինուորին հետ բանտ կ'առաջնորդուէի: Այսպէս գրեթէ ամիս մը անցաւ. գիշեր մը Շեվքի պէյի զլուխը լաւ մը տաքցնելէ վերջ, իրեն հարցուցի թէ մինչեւ ե՞րբ բանտ պիտի մնայի: Ի պատասխան գրպանէն երկտող մը հանելով ինձ ներկայացուց, զոր կարդացի ահուդողի մատնուած: Հետեւեալն էր. «Էնկիւրիի Պատերազմական Ատեանի բանտին մէջ գտնուող Տոքթ. Պօղոսեանի բնաջնջումը կը յանձնարարուի»: Թուղթը ձեռքէս ինկաւ եւ ես գրեթէ արձանացայ: Իբր առնաւուտ [ալպանացի] իր «ճենթմէնութեան»ը դիմեցի, յարելով թէ իր ընտանիքին հանդէպ ցոյց տուած հոգածութեան վարձատրութիւնը ա՞յդ պիտի ըլլար: Ո՛չ, պատասխանեց եւ ես առաջարկեցի անոր երդումով խոստում ընել: Ըրաւ երդումը եւ հետեւեալ օր բանտ գալով ինձ խորհուրդ տուաւ աղերսագրով մը դիմել Պատերազմական Ատեանին, առժամանակեայ ազատ արձակուելու դրամական երաշխաւորութեամբ: Այս կերպով նոյն օրն իսկ, Շաբաթ երեկոյ մը, ազատ արձակուեցայ դեղագործ Բաթիկեանի մը 20 ոսկի դրամական երաշխաւորութեամբ: Այս դեղագործին յանձնարարուած էի Շեվքը պէյի կողմէ եւ զոր սպաննեցին Էնկիւրիի ջարդերու առաջին կարաւանին մէջ:

Հետեւեալ օրը, Կիրակի, այցելեցի քաղաքին ծանօթ հայերուն, որոնք իմացած ըլլալով Մարգուանի, Թոքաթի, այլ տեղերու հայկական ջարդերը, մտահոգութեան մատնուած էին. մասնաւորաբար, կուսակալի փոփոխութիւնը զիրենք յոյժ յուզած էր: Ես կը բնակէի քեռորդիիս՝ Հայկանոյշի տունը, որ Էնկիւրիի ամուսնացած էր: Ազատ արձակումէս երկու օր վերջ, նոր կուսակալը՝ Աթըֆ անունով երիտասարդ սրիկայ մը, եկաւ եւ հետեւեալ օրն իսկ քաղաքին ծանօթ հայերէն 56 հոգի ձերբակալուեցան: Շեվքը պէյի կողմէ խորհուրդ տրուեցաւ ինձ չերեւալ փողոցները: Փակուեցայ տունը. արհաւիրալի օրեր էին հայութեան համար. սկսան գրոյցներ շրջիլ թէ անոնք քաղաքէն քանի մը ժամ անդին սպաննուած էին: Մի քանի օր վերջ, գիշեր մը, քաղաքի 12 տարեկանէն վեր հայ լուսաւորչականներու ձերբակալութիւնը տեղի ունեցաւ ըստ որոշուած ցուցակի եւ, անխտիր, բոլոր այդ դասակարգի հայերը բանտարկուեցան եւ 1-2 օր վերջ նոյնպէս հաստատ գրոյցներ շրջեցան թէ անոնք ալ մօտերը խմբովին սպաննուած էին: Բողոքական եւ կաթոլիկ հայերու չէին դպած: Ոստիկանութեան տնօրէն մը, երիտասարդ իթքիհատական մը, այս «քաջագործութիւնները» կատարելէ վերջ Պոլիս երթալով 5 օր վերջ վերադարձաւ: Ուրբաթ օր մը կէսօրին, երրորդ ահաբեկումը սկսաւ: Այս անգամ կարգը եկած էր կաթոլիկներու եւ բողոքականներու, որոնց տուները խուզարկութիւններ կատարուելով գտնուած այլ մարդիկը ձերբակալուեցան: Զեռորդիս, որ կաթոլիկի մը տունը կը բնակէր, եւ որուն տունը կը մնայի, նոյն բախտին արժանացաւ եւ ես ալ

ձերբակալուելով բանտարկուեցայ: 826 հոգի էինք, որոնց մէջ կը գտնուէր վանական հայ վարդապետ մը, կաթողիկ գերապայծառը եւ շատ մը վարդապետներ: Երկու փոքրիկ սենեակներու մէջ թխմուած երկու օր անցուցինք, որու միջոցին պաշտօնապէս *Գոմիսիոնի* մը առջեւ կողոպտուելէ եւ մեր ժամացոյց, մատանի եւ դրամը առնուելէ վերջ, 1915 Օգոստոսին, Աստուածածնայ Կիրակի երեկոյ, չորսական հոգի չուանով կապուելով քաղաքէն դուրս առաջնորդուեցանք: Մեզի կ'ընկերանային երեք կառք բահ, փրիչ, թի, կացին, եւայլն, եւայլն: Լուսնկայով պայծառ գիշեր մըն էր, 826 հոգինոց կարաւանը դէպի մահ կ'առաջնորդուէր: Յուզումը սոսկալի էր: Վարդապետներու թելադրութեամբ, «ողջոյն»ներ եւ «Հայր մեր»ներ, լացեր եւ կոծեր գիշերուան լռութեան մէջ ահռելի արձագանգներ կու տային: Շատերը իրենց պահած ժամացոյցները, դրամները գետիկները կը նետէին: Դամբու ընթացքին, ոչինչ պատճառաւ, հրացանի հարուածներով սպաննուեցան մենէ 25 հոգիի չափ անձեր, որոնցմէ մին, նախամեծար համարելով բիրի հարուածներով սպաննուելու տեղ ջուրի մէջ խեղդուիլ, լճի մը եզերքէն անցած միջոցին ջուրին մէջ նետուեցաւ, որուն վրայ մի քանի ոստիկաններու համախումբ հրացանաձգութեամբ՝ ջուրին մէջ սպաննուեցաւ: Մեզի կ'ընկերանային 50 ոստիկաններ. խորհեցայ միեւնոյն վայրկեանին իրարու կապերը քակելով 10ական հոգի յարձակելով ոստիկաններու վրայ զինաթափ ընել եւ զենքերը առնելով լեռը ապաստանիլ: Մի քանի հոգիներու յայտնեցի այս գաղափարը. անոնք մերժեցին, յարելով թէ իրենք Յիսուս առած կամ արձակում ստացած են: Մեր բախտակիցներէն Անտոն Արապաճեան անուն երիտասարդ մը զգուշացուց զիս, ըսելով թէ ասոնք աննկարագիր մարդիկ ըլլալով, կարող են զիս մատնել: Կարաւանին մէջ կը գտնուէին միայն երեք տասնեակի չափ լուսաւորչական եւ բողոքական հայեր, մնացեալը ամբողջովին կաթողիկներէ կը բաղկանար, ասոնք Գողգոթայի ամբողջ տեւողութեան կը պոռային. «Մենք հայ չենք եւ 100 տարիէ ի վեր հայութեան հետ կապը խզած ենք»: Պահակները անարգանքով միայն կը բաւականանային: Վերջապէս, ճամբան 26 հոգիի չափ սպաննուելէ ետք, 18 ժամ քալելէ վերջ կը հասնինք քիւրտի գիւղ մը եւ 50ական հոգինոց խումբերով կը բանտարկեն մեզ տուներու մէջ: Բանտէ ազատուած թուրք ոճրագործներ, որոնք դահիճի դեր պիտի կատարէին, մեր շուրջը սկսան սլքտալ. մենք մեր վերջին բռնութիւնները կ'ապրէինք: Ամէն կողմէ լացի եւ կոծի աղաղակներ երկինքները կը թնդացնէին: Չեթներ [աւազակներ] իրենց սուրերը փայլեցնելով եւ բիրերը ճօճելով պատուհաններէ կէս ոսկիի մէկ գաւաթ ջուր կը ծախէին: Ժամ մը տեսց այս ահռելի շրջանը. կ'երեւի թէ մեզի ընկերացող ոստիկանութեան գոմիսէրը, որ դաժան եւ ոճրագործ դէմք մը ունէր, կը խորհրդակցէր ժանտարմայի հարիւրապետ չերքէզի մը հետ, մեզ սպաննելու եղանակներու վրայ: Դիշդ այդ միջոցին էր որ տունէ տուն շշուկ մը սկսաւ շրջիլ, թէ ձիաւոր ժանտարմա մը հասեր էր արիւն քրտինքի մէջ եւ հրահանգ մը բերած էր: Անհամբերութիւնը եւ յուսոյ նշոյլ մը պատեցին զմեզ: Վերջապէս մեր բանտարկուած տունը եկան վերոյիշեալ երկու անձնաւոր-

րութիւնները եւ հրաման ըրին մեր կապերը քակել: Յետոյ հարիւրապետը խօսք առնելով, ըսաւ. «Ձեր կեանքը այլեւս մեր ապահովութեան տակն է, մի վախճաք. ազատ էք գիտիմ մէջ շրջելու, լուացուելու եւ ջուր խմելու. մէկ երկու օր հոս պիտի հանգստանաք, եւ յետոյ պիտի խորհինք ձեր մասին»: Մեր զգացած ուրախութիւնը չափ ու սահման չունէր. կաթոլիկները սկսան հարիւրաւոր անգամ «Հայր մեր» եւ «Ողջոյն» ըսելու: Տունէ տուն իրարու այցելութիւն տալով զիրար շնորհաւորեցինք:

Հետեւեալ օր, գիտի աղաները մեզի պուլտուրի փիլա եւ միս բաժնեցին:

Երկու օր հոն մնալէ վերջ, հրաման եկաւ մեր ճամբան շարունակել իբր արստը՝ առանց կապուելու: Վեց օր վերջ հասանք Գըր-Շէհիր: Դամբան հանդիպեցանք ձորերու մէջ պատռտած հագուստներու, քահանայի գալփաքներու, որոնք կը ցուցնէին թէ նախապէս սպաննուած հայերու սպանդանոցները հեռու չէին մեզմէ: Արդարեւ, ժանտարմաներ կ'երթային դիտելու եւ կու գային պատմել մեզի դիակներու մանրամասնութիւնները:

Գըր-Շէհիր երկու օր փակուեցանք զօրանոցի մէջ, յետոյ շարունակեցինք մեր ճամբան դէպի Կեսարիա: Դամբու ընթացքին քանիցս նշաւակ եղանք զիւղացիներու յարձակումներու, որոնք կ'ուզէին մեզ ալ սպաննել. բայց մեր պահակները սպառնացին հրացանի հարուածներով ընդունիլ զանոնք եթէ փոքրիկ յարձակում մը գործուէր, աւելցնելով թէ հրաման չկայ մեզ ալ սպաննելու:

Կեսարիոյ Պալատան բակին մէջ 8 ժամու չափ մնացինք, խորհրդակցութիւններ եղան եւ հեռագիրներ փոխանակուեցան Պոլսոյ հետ: Մեր հասած օրը, կախած էին ի մէջ այլոց Մուրատը (Համբարձում Պօյաճեան): Ապա, երեկոյեան դէմ մեզ քաղաքէն դուրս հանեցին եւ չորս ժամ քալելէ վերջ բացօթեայ զիշերեցինք: Հետեւեալ օր, մեզ վերադարձուցին դարձեալ քաղաք. շշուկներ տարածուեցան թէ Սերաստիոյ ուղղութեամբ պիտի երթանք, ուր կը տիրէր այն ատեն հռչակաւոր հայակեր Մուամմէր իբր կուսակալ: Դարձեալ ահ ու դողի մատնուեցանք: Բարեբախտաբար, կէսօրուան միջոցին նախկին ճամբան շարունակելով դէպի Նիյտէ ուղղուեցանք, ճամբան խառնուելով Կեսարիայէն ելած հարիւրաւոր հայ ընտանիքներու, որոնք օր մը առաջ բռնագաղթի հանուած էին: Մինչեւ Նիյտէ մեր կարաւանէն պակսած էին գրեթէ 200 հոգիէ աւելի, որոնց մեծ մասը անօթութեան կամ «տիզանքըրի»ի [թանջախտ] զոհ զացած էին: Քովս պահած էի երկու ոսկիի չափ դրամ մը, որուն մէկ մասը ճամբան գողցուելով եւ միւսը ընկերաբար գործածելով Եոզղատցի ամերիկահայու մը հետ, հասանք մինչեւ Տարսոն, ճիշդ 43 օր քալելէ ետք: Հագուստ եւ կօշիկ ամբողջովին պատռտած եւ մուրացկանի ձեւ մը առած վիճակի մը մէջ, Պօզանթի ստիպուեցայ «թէլիս» մը գողնալ ոտքիս իբր «չարըք» [տրեխ] գործածելու համար:

[Երուանդ Օտեան իր «Անիծեալ Տարիներ 1914-1919» խորագրեալ անձնական յիշատակներուն մէջ «Բանտարկութիւն եւ Աքսոր» ենթախորագրի տակ կը գրէ.-

Վրանաբնակ տարագիրներն ալ գործի սկսած էին: Այսպէս, օրինակի համար, կային սափրիչի վրաններ, դեղագործի վրաններ, մանրավաճառի վրաններ, եւն.:

Շրջուն մանրավաճառներ ալ պակաս չէին:

- Աղուոր սառ ունիմ, կը պոռար մէկը:
- Պատուական ճերմակ ջուր (օղի), կ'ըսէր ուրիշ մը:
- Մաքուր ջուր...
- Սքանչելի մածուն, եւն.:

Քանի մը օրէ ի վեր վրաններն էի՝ երբ օր մը մարդ մը մօտեցաւ քովս: Անմօրուս, ճերմակ պէխերով մէկն էր, ճերմակ հաստ ու խոշոր վարտիք մը հագած, գլուխը աղտոտ ֆէս մը, ոտքերը մերկ, կոշտ մուճակներու մէջ:

- Չճանչցա՞ր զիս, ըսաւ:
- Ո՛չ, պատասխանեցի:
- Աղէկ մը նայէ՛ երեսս:

Ուշադիր նայեցայ դէմքին: Չափազանց յոգնած ու տառապած մարդու մը երեւոյթը ունէր:

- Չեմ ճանչնար կոր, ըսի:
- Այս որչա՛փ փոխուեր եմ, ուրեմն, ըսաւ տխրութեամբ:

Յետոյ աւելցուց:

- Տոբոր Պօղոսեանն եմ...
- Չարմանքի ճիչ մը արձակեցի:
- Այո՛, Տոբոր Պօղոսեանն եմ:

Արդարեւ ինքն էր, ազգային հիւանդանոցի յիմարանոցի բժշկապետը:

Ինչպէս յայտնի է, Ապրիլ 11ի ձերբակալեալներուն մէջն էր ինքն ալ ու աքսորուած Չանդրըր: Քանի մը ամիս ետքը Չանդրըրէն փոխադրած էին զինքը Էնկիւրիի ու հոնկէ ալ քշած էին միմչէ Թարսուս, ուր եկած էր քառասուն օր քալելէ ետքը:

Իր պատմութիւնը սրտաճմլիկ էր: Էնկիւրիցի հայ կաթոլիկ խումբի մը հետ ճամբայ հանած էին: Եթէ չեմ սխալիր, գերապայծառն ալ իրենց հետ է եղեր:

- Երեքական հոգի շղթաներով իրարու կապուած մեզ ճամբայ հանեցին, պատմեց. եթէ մէջերնէս մին կայներ, միւս երկուքն ալ ստիպուած էին կանգ առնել. եթէ մին բնական պէտք մը գոհացնելու հարկին ներքեւ գտնուէր, միւս երկուքն ալ միասին ծռելու եւ կոկոզ ընելու ստիպուած էին: Գիշերներն անգամ շղթաները չէին հաներ... ցերեկը, տաքին, շատ անգամ ծարաւէ կը տանջուէինք, ջուրի մը քով կը հասնէինք, մեր պահապանները ջուր կը խմէին, իսկ մեզի պուտ մը չէին տար, պարզապէս չարչարելու համար:

Տոբորը պատմեց նաեւ որ Էնկիւրիէն ճամբայ ելած ատեննին ամէնքն ալ միտքերնին դրած էին թէ քանի մը ժամէն պիտի ջարդուէին, որովհետեւ այդպէս եղած էր իրենցմէ առաջ ճամբայ ելլող կարաւանը:

- Այր ու կին բարձրաձայն աղօթելով կը քալէին, ըսաւ, շատեր ճամբան իրենց ունեցած ոսկի դրամներն ու գոհարեղէնները կը նետէին, որպէսզի

Տոքթ. Խ. Պողոսեան ընտանիքին բնակավայր տունը Հալեպի մէջ, Ամարա Տուալիայի, ուր մահացած է հանգուցեալ բժիշկը:

ջարդարարներուն ձեռքը չանցնին:

Տոքթոր Պողոսեանի գալուստը նախախնամական բարիք մը եղաւ վրանաբնակներուն համար, որոնց մէջ հիւանդութիւններ ծայր տուած էին...

Տարսոնի մօտ [Քիւլէկ Սթասիոն ըսուած տեղը] հարիւրաւոր վրաններ կային, որոնց բնակիչները եկած էին ամէն կողմէ. կեսարացի ընտանիքի մը կողմէ հիւրասիրուեցայ եւ դարմանուեցայ «տիզանթրոքի»-ի համար, որմէ կը տառապէի: Անկէ երկաթուղով հասանք Օսմանիյէ, ուր մնացինք 12 օր եւս: Անձրեւները սկսած էին եւ օրական հարիւրաւորներ կը մեռնէին, մասնաւորաբար մանուկները: Օսմանիյէէն կառքով մը, որուն մէջ կը գտնուէր կեսարացի Չրաքեան ընտանիքը, 5 օր ճամբորդելէ վերջ հասանք Հալեպ եւ տեղաւորուեցանք օթելի մը մէջ:

Առտուն կանուխ, մի քանի ոստիկան ներկայանալով զմեզ բռնի փոխադրեցին Ճէմիլիէի կայարանի մօտ կիսաւարտ շէնքի մը մէջ, այն տեղէն ուրիշ կողմ դրկելու համար: Դժուարութեամբ կրցայ դուրս ելլել եւ ներկայանալ «Մէնզիլ» [կայարան], ուր իմացած էի թէ զինուոր բժիշկի պէտք ունին. դժբախտաբար cadren գոցուած ըլլալով մերժուեցայ եւ ստիպուեցայ խոյս տալով քաղաքին մէջ Խայեաթներու տունը ապաւինիլ եւ մառանը մնալ:

Հալեպ այնպիսի թշուառ վիճակի մը մէջ հասած էի որ անկարելի է նկարագրել. հագուստներս՝ ցնցոտի, կօշիկներս կտոր կտոր եղած, ֆէսս իւղոտած եւ ինքս՝ բացարձակապէս հիւծած, մաշած եւ ծերացած:

[Յաջորդ առաւօտ, մութնուլոյսին, Տոքթ. Գըլլըճեանի տունը փնտռեցի: Ձիւ կը ճանչնար Պոլսէն, որովհետեւ նախապէս Ազգային Հիւանդանոցի սաներու սենեակը պատսպարուած մէկն էր: Բարձրաձայ սանդուխներէն եւ զարկի դուռը: (Հալէպի տուները փողոցի դրան վրայ պզտիկ պատուհան մը ունին, տեսնելու համար թէ եկողը ո՞վ է:) Սպասուիին բացաւ պատուհանը եւ զիս մուրացիկ մը կարծելով ըսաւ. «Աստուած օգնէ, բան մը չունինք տալիք»:, ու զոցեց պատուհանը: Շարունակեցի կրկին զարնել դուռը: Սպասուիին փոքրիկ պատուհանը բացաւ ու կրկնեց. «Ըսի քեզի, Աստուած օգնէ, տալիք բան չունինք»: Այս անգամ յայտնեցի ով ըլլալս ու աւելցուցի. «Ըսէ Տոքթորին որ Տոքթոր Պօղոսեանն եմ»: Քանի մը վայրկեան ետքը Տոքթոր Գըլլըճեանը դուռը բացաւ եւ զիս ներս ենդունեց: Հոն մնացի մօտաւորապէս եօթը ամիս: Շնորհիւ Տոքթ. Գըլլըճեանի, որուն երախտապարտ եմ, համաճարակներու Գոմիսիոնի մը անդամակցելով կրցայ «Վէսիքա» մը առնել եւ ազատ կերպով այլեւս քաղաքին մէջ պաշտօնավարել եւ նոյնիսկ գործել: Սոնա Պօղոսեան]

Ականատես եղայ 1915–1916ի ձմրան Հալէպ հասնող հազարաւոր տարագիր ցեղակիցներու՝ անձրեւներու եւ ձիւներու տակ դէպի Տէր-Զօր դրկուելուն, որոնցմէ հազարաւորներ ճամբաները մնացին ցուրտէ սառած կամ անօթի մեռած:

1916ի Ապրիլի վերջերն էր որ երկրորդ անգամ զինուորական ծառայութեան կոչուիլս նախազգալով՝ Պաղտատի երկաթուղիի ընկերութեան մէջ պաշտօնի մտայ իբր բժիշկ, որմէ վերջ կեանքս այլեւս միօրինակ հանգամանք մը առաւ: Կրցի քաղաքին մէջ գործել եւ Պոլսոյ հետ ազատօրէն թղթակցիլ, ուր Թալէաթի եւ Պէտրիի կողմէ լուր տարածուած էր թէ մեռած եմ: Կրցայ այս կերպով կանոնաւոր կերպով Պոլսոյ մէջ գտնուող մօրս եւ քրոջս ապրուստը հոգալ եւ առատօրէն դրամ դրկել:

Մինչեւ ընդհանուր պատերազմի վախճանը կարելոր անցուդարձեր չունեցայ, բացի սատկեցուած Արշաւիրի սպառնալիքի փոխարէն իմ տուած տասը ոսկիէն:

Պատերազմը վերջացաւ: Լաւագոյն կերպով ապրելէ, Պոլսոյ ընտանիքս ապրեցնելէ զատ, կրցած էի կտրիկ գումար մը եւս աւելցնել: Մինչեւ Մայիս 1918 Հալէպ մնացի իբր Ազգային Միութեան անդամ եւ անգլիացոց կողմէ հաստատուած հիւանդանոցի բժիշկ, որմէ վերջ Պաղտատի երկաթուղիի ընկերութենէն ունեցած պահանջքս ապահովելու նպատակով Էրէյիի կայարանը փոխադրուեցայ իբր բժիշկ: Երեք ամիս վերջ, թէ՛ պտոյտի եւ օդափոխութեան եւ թէ՛ ամուսնութեանս ներկայ գտնուելու համար, Պոլիսէն Էրէյիի փոխադրել տուի մայրս եւ հանգուցեալ քոյրս Եսթերը, որ կուրծքի քաղցկեղէ վարակուած էր: 1919 Օգոստոսին Հալէպ վերադարձանք ամուսնութեան համար եւ քոյրս ձգեցի Հալէպ՝ Ալթունեան հիւանդանոցը radiothérapieի հետեւելու համար:

Նոյն ամսուն 17ին [1919], Ռամկավար Կուսակցութեան գլիւպին [ակումբին] մէջ եռագոյն դրօշի տակ ամուսնացայ, ընկերական մթնոլորտի մը մէջ եւ

յետոյ վերադարձայ պաշտօնատեղիս, առանց կարողանալ գանձելու երկաթուղիի ընկերութենէն ունեցած պահանջքս: Քոյրս վերադարձաւ Էրէյլի՝ վիճակը աւելի վատթարացած: Կը պատրաստուէի երկաթուղիի պաշտօնս ձգելով Պոլիս մեկնիլ, երբ իմ բացակայութեանս՝ Պոլսէն Տոքթ. Նազգաշեան Էրէյլի հանդիպելով համոզած էր քոյրս Ատանայի մէջ գործողութիւնը կատարել:

Գործողութիւնը կատարուեցաւ Նոյեմբեր 1919ի վերջերը եւ ամիս ու կէս հիւանդանոցը մնալէ վերջ, Փետրուար 1920ի սկիզբները Էրէյլի վերադարձաւ բաւական լաւ վիճակի մէջ եւ ես՝ մէկ ամսուան արձակուրդ առնելով՝ Պոլիս մեկնեցայ, բնակարանի կարգադրութեան համար, որպէսզի անմիջապէս պաշտօնս ձգելով Պոլիս վերադառնանք ընտանեօք: Քեմալական շարժումը սկսած էր արդէն եւ ֆրանսացիներու Կիլիկիոյ մէջ հետեւած ընթացքը կասկածելի էր: Պոլիս, նախկին տունս վարձելէ վերջ, բարեկամներ ինծի խորհուրդ տուին չվերադառնալ գաւառ եւ ընտանիքս հեռագրով փոխադրել տալ: Քոյրս անկարող էր ճամբորդել առանձին, իսկ կինս յղի էր եւ այր մարդու մը կարօտ: Ստիպուեցայ 1920 Մարտ 11ին վերադառնալ երբ արդէն Մարաշի դժբախտ դէպքերը պատահած էին եւ թուրքերը կը սպառնային երկաթուղիի գիծին: Նոյն ամսուան 13ին հասայ Էրէյլի եւ 16ին ճամբայ ելայ դէպի Ատանա, հրաժարականս տալով Պոլիս վերադառնալու համար: Չիֆթ Խանի կայարանին մօտ գիծը չէթններու կողմէ քանդուած ըլլալով՝ մագ մնաց որ անդունդը գլորէինք: Վերադարձանք Էրէյլի եւ հետեւեալ օր իմացանք որ Ադաբազարի կողմէ ալ գիծը քանդուած էր: Այս կերպով, դատապարտուեցանք Էրէյլի փակուելու: Քրոջս վիճակը հետզհետէ ծանրացաւ եւ recidive [վերանկում] ունեցաւ: Վերջապէս մահը վրայ հասաւ 1920 Մայիս 3ին: Այս մահը շատ գէշ ազդեց վրաս, քանզի քոյրս ինձ հանդէպ խիստ անձնուէր եւ զոհուող աղջիկ մը եղած էր եւ նպաստած՝ Լոզան իմ ուսմունքս շարունակելուն:

1920 Յունիս 16ին ունեցայ մանչ զաւակ մը, որ 9րդ ամսուան double pneumoniaի [երկու թոքերու թոքատապ] բռնուելով մեռաւ: Ես շարունակեցի Էրէյլիի մէջ կայարանի բժիշկի պաշտօնս, հակառակ որ երկաթուղին թուրքերու կողմէ կը կառավարուէր: Մեզ հանգիստ կը թողէին: Բայց յոյներու յառաջխաղացումով, անոնց քրիստոնեայ պաշտօնեաներու հանդէպ ընթացքը փոխուեցաւ եւ սկսան առիթներ ստեղծել թուրք պաշտօնեաներ զետեղելու համար: Վերջապէս 1921ին գարունը եկաւ, եկաւ նաեւ գիծին վրայ գտնուող քրիստոնեայ այրերը դէպի ներսեր գաղթեցնելու ողոշումը եւ գործադրութիւնը, որուն մի քանի ամիսներ վերջ հետեւեցաւ երկաթուղիի պաշտօնեաներու խմբովին միեւնոյն վիճակին ենթարկուիլը:

Ահա, այս կերպով սկսաւ իմ երրորդ արքորս 1921 Օգոստոս 19ին, թէեւ համեմատաբար լաւ պայմաններու մէջ: Գոնէ ջարդի վախը չկար, դրամ չունեցողի համար «ճերմակ ջարդ» կար միայն: Ընտանիքս Էրէյլի մնալով, արքորներու կարաւանով մեկնեցայ Սեբաստիա: Ճամբան ականատես եղայ Սեւ ծովու եզերքէն եկող հազարաւոր յոյն ընտանիքներու թշուառ կարաւանին:

անոնց կէսը ճամբան մեռած էր: Հայոց տարագրութեան երկրորդ տպագրութիւնն էր որ կը գործադրուէր յոյներու վրայ: Մերաստիայէն 14 ժամ հեռու Գանկալ գիւղաքաղաքին մէջ արքայ գտնուող բարեկամներու միջամտութեամբ մնացի Գանկալ, առանց ամսաթոշակի «պետական բժիշկի» հանգամանքով: Հոն արքայ տեսնեց 7 ամիս եւ typhusի հիւանդութեամբ վարակուեցայ, գրեթէ անխնամ բուժուեցայ: Յետոյ, երկաթուղիի պաշտօնեաներու Նիյտէ կամ Կեսարիա հաւաքուելու որոշումը տրուած ըլլալով, 1922 Մարտի վերջերը Կեսարիա վերադարձայ, ուր եւս մնացի եօթ ամիս:

Գանկալ, քիֆիսի միջոցին էր որ Էրէլլի 1922 Յունուար 7ին ունեցայ աղջիկս՝ Սոնա-Եսթերը, որ այժմ կ'ապրի:

Իզմիրի մէջ յոյներու չարաչար պարտութենէն վերջ, Զենալի կառավարութիւնը 1922 Հոկտեմբերին հրամանագիր մը հանեց, ըստ որում փափաքող քրիստոնեաներ կարող են արտասահման մեկնիլ՝ չվերադառնալու պայմանաւ: Այս հրամանէն օգտուելով, Ուլու Գըշլայի կայարանը հասնելով, երկաթուղիի մէջ միացայ մօրս, կնոջս եւ աղջկանս հետ, որոնք ամէն ինչ գրեթէ Էրէլլի ձգելով երկու սնտուկ եւ մէկ անկողինով ճամբայ ելած էին: Այս կերպով, երկրորդ անգամ կորսնցուցած էի ամէն ինչ. առաջինը՝ Պոլիս քրոջս քով ձգելով բոլոր ունեցածներս, որոնցմէ ոչ մի բան չհասաւ ձեռքս մինչեւ օրս (1926 Յուլիս 15):

Երկաթուղիի ճամբով հասանք Իսկենտէրուն: Պահ մը խորհեցայ շոգենաւով Պոլիս վերադառնալ, քանի որ այդ քաղաքը գրաւուած էր տալաւին «մեծ ոչնչութիւններ»ու (ղաշնակից ըսել կ'ուզեմ) կողմէ: Բայց Պոլսէն ստացած նամակներս կը յայտնէին թէ Իզմիրի ահռելի ջարդէն ազդուելով, Պոլսոյ քրիստոնեայ ազգաբնակչութիւնը ահ ու դողի եւ խուճապի մատնուած էր եւ ամէն մարդ Երոպա կը փախչէր. որով քաջութիւն չունեցայ հոն երթալ եւ եկայ Հալէպ, գոր նախապէս կը ճանչնայի:

ԱՍՈՒՄՆՈՒԹԻՒՆՍ

Ընթերցողը կը յիշէ թէ Ժաննի գերեզմանին վրայ երդում ըրած էի չամուսնանալ:

1915ի հայ բնաջնջման քաղաքականութեան հետեւանքով երկու միլիոնի մօտ ցեղակիցներս փնացան: Զինադադարի սկիզբը, բոլոր հայերու պէս, ես ալ Երոպայի պետական անձնաւորութեանց տուած խոստումէն ազդուելով, ըստ որում անկախ Հայաստան մը պիտի կազմուի, որոշեցի խոստմնադրուած ըլլալ, ազգային գերագոյն շահը գերադաս համարել անհատական երդումին, իմովսանն սատարած ըլլալու համար ցեղակիցներուս բազմանալուն, որպէսզի սպաննուածներու պարապին մէկ մասը լեցնեն:

Ահա, այս կերպով որոշեցի ամուսնանալ: Հալէպ, բնական թաղիս դրացիներէն ճանչցած էի եւ երբեմն այցելութիւն կու տայի Տիար Թովմաս Նազգաշեանի ընտանիքին: Անոնց ընտանեկան կարգը, սարքը, տիրող

կարգապահությունը, պարկեշտությունը եւ համեստությունը ուշադրությունս գրաւեցին: Երբ որ որոշումս գործադրել ուզեցի, ուշադրությունս հակեցաւ դէպի այդ կողմ: Այս ընտանիքին անդրանիկ աղջիկը՝ Աստղիկ, համեստ, պարկեշտ ու կոկիկ, թէւ բարձր զարգացում չունեցող օրիորդ մը, բայց կրնար լիովին զիս գոհացնել ընտանեկան բոյն մը կազմելու եւ տիպար մայր մը ըլլալու համար:

Ուղղակի հօրմէն խնդրեցի օրիորդին ձեռքը. երկու օր վերջ Աստղիկին հետ խորհրդակցելէ վերջ, անոր ալ հաւանությունը առնուելով, այժմ Եգիպտոս գտնուող բարեկամներէս Պրն. Միքայէլ Նաթանեանի ընկերակցութեամբ պաշտօնական նշանախօսությունս կատարուեցաւ եւ ամուսնությունս տեղի ունեցաւ 1919

Հարսանեկան լուսանկար
Տոքթ. եւ Տիկ. Խ. Պողոսեաններու:

Օգոստոս 17ին, մեր կուսակցութեան Հալէպի գլխաւին մէջ:

Էրէյլի կայարանին մէջ պաշտօնավարութեանս միջոցին, ունեցայ անդրանիկ զաւակս 1920 Մայիս 16ին, մանչ մը զոր հօրս անունով Կարպիս կոչեցի: Դժբախտաբար 9 ամսու ան double pneumonieի հետեւանօք մեռաւ 1921 Մարտ 17ին: Երկրորդ զաւակս՝ Սոնա-Եսթեր, որ այժմ ողջ է, ծնաւ իմ Գանկալ աքսորիս միջոցին, 1922 Յունուար 7ին Էրէյլի: Երրորդ զաւակս, անանուն, ծնաւ 1924 Ապրիլ 28ին եւ դժբախտ infectionի [վարակումի] մը հետեւանքով մեռաւ 12 օր ապրելէ վերջ:

Չորրորդս է ներկայ մանչս, Կարպիս-Աշիլս, որ ծնած է 1925 Յուլիս 18ին եւ այժմ կ'ապրի [մահացած 3 Հոկտ. 1999ին Ֆլորիտա նահանգի Փանամա Սիթի Պիչ քաղաքը]:

Ընտանեկան կեանքս եղած է խաղաղ առիաստարակ. մերթ ընդ մերթ եղած են մօրս եւ կնոջս միջեւ փոքրիկ միջադէպեր, բայց անցողակի եղած են: Իսկ կնոջս հետ մեր յարաբերությունները միշտ խաղաղ եղած են. թէւ միջնակարգ ուսմունքի տէր եւ ընթերցումի ոչ շատ փափաքող, բայց եղած է տիպար եւ մաքրակենցաղ կին եւ լաւագոյն մայր մը, որ կը գուրգուրայ իր զաւակներուն վրայ, կը խնամէ զանոնք, մաքուր եւ կոկիկ կը հագուեցնէ եւ ամէն ինչ կը զոհէ անոնց մաքրութեան եւ երջանկութեան համար: Այնպէս որ միշտ գոհ եղած եմ Աստղիկէն եւ զղջացած չեմ անոր հետ ամուսնանալուս:

Ամուսնութիւնը բախտի խնդիր է, տեսակ մը վիճակահանութիւն: Մարդիկ եւ կանայք ամուսնութենէ առաջ շատ մը իտեալներ կրնան ունենալ. միշտ դէպի բարձրերը կը փափաքին. բայց երբ որ վայրկեանը կու գայ, այն ատեն բոլոր իտեալները կը մոռցուին, fait accompli [կատարուած իրողութիւն] կ'ըլլայ: Ամուսնութիւնը վայրկեանի քմահաճոյքէ կախում ունի յաճախ, որուն որեւէ խոչընդոտ արգելք չի կրնար ըլլալ: Կեանքը այսպէս է առհասարակ, անակնկալներով լեցուն: Ամուսնութեան մէջ, եթէ երկու կողմերը խելացի ըլլան եւ յարմարող, կրնան գոյգերը երջանիկ ըլլալ. եթէ հակառակը պատահի, այն ատեն է որ ընտանեկան յարկը, բառին լայն առումով դժոխք մը կը դառնայ:

Բժ. Խ. Պօղոսեանի մայրը՝ Տիկ. Ագապին, աւագ դուստրը՝ Սոնան եւ երկու մանչերը՝ Կարպիս եւ Եղուարդ:

Աստղիկս ալ եղած է մաքուր հայ կին մը, պարկեշտ եւ անբասիր ընտանիքի մը մէջ սնած եւ մեծցած:

ՆԿԱՐԱԳԻՐՍ

Ստացած դաստիարակութեանս եւ գտնուած միջավայրիս ազդեցութեամբ, միշտ երկչոտ եղած եմ եւ ամօթխած: Թէ՛ պատանեկութեանս եւ թէ՛ երիտասարդութեանս ատեն, լաւագոյն խորհուրդներս անկարող եղած եմ արտայայտել ամօթխածութեանս պատճառաւ: Ընկերական շրջանակի մէջ, կամ յարգելի անձնատրութեան մը դիմաց յաճախ կը շփոթէի կամ չէի կարող արտայայտուիլ: Նոյնը կը պատահէր նաեւ գեղեցիկ սեռի շրջանակի մէջ, հակառակ որ ամոնց հանդէպ բնական մղում մը ունեցած եմ միշտ: Հօրս վերջին տարիներուն անցուցած նիւթական տազնապը շատ ազդած ըլլալով վրաս, միշտ ջանացած եմ խնայող ապրիլ, որպէսզի ծերութեանս կարօտ չըլլամ ոեւէ մէկուն, նոյն իսկ զաւակներուս եթէ ունեցած ըլլայի: Միջանկեալ կերպով ըսեմ թէ Արեւելքի այն սովորութիւնը, որով ծնողք միշտ օգնութիւն կը սպասեն իրենց զաւակներէն եւ կարծես անոր համար ասոնց ծննդեան պատճառ կ'ըլլան, չեմ կրցած երբեք ըմբռնել: Չաւակ մը ի՞նչ պարտականու-

Զախեն աջ.- ոտքի՝ Միսիրեան, անձանօթ, անձանօթ, Տոքթ. Տեր Ղազարեան, Տիկ. Ուկուպեյեան, Տոքթ. Պողոսեան, Տոքթ. Զրեշտակեան. նստած՝ անձանօթ, անձանօթ, Պատուելի Ահարոն Շիրիքճեան, երեցկին Մուրատեան (Տեր Սկրտիչ), անձանօթ

թիւն ունի իր ծնողքին հանդէպ. պարզ յարգանք մը միայն: Ան անոր ապրուստը պէտք է հոգայ իբր մարդասիրական պարտք մը, զոր ամենուն հանդէպ պէտք է կատարէ. ոչ թէ պարտականութիւն մը, ստիպողականութիւն մը:

Ահա, այս ըմբռնումով է որ ջանացած եմ փոքրիկ հարստութիւն մը ունենալ, որպէսզի ապագային ոչ մէկուն կարօտ ըլլամ: Ատոր համար է որ մինչեւ Այաշ քստորիս թուականը 1915 Ապրիլ 23, երբեք մսխող եղած չեմ եւ յաջողած՝ Պոլսոյ մէջ փոքրիկ եկամուտներ ունենալ. տուն, հող, եւայլն: Եթէ հայկական ծանօթ տարագրութիւնները եւ դժբախտութիւնները չհասնէին, պիտի կրնայի բաւական կտրիկ հարստութեան մը տիրանալ:

Այաշ քստորէս եւ ստոյգ մահերէ ազատելէ ետք, երբ 1916ին Հալէպ կը հասնիմ եւ ժամանակ մը վերջ կը յաջողիմ լաւագոյն դիրքի մը տիրանալ եւ լաւ շահիլ, այն ատեն կեանքի արժէքը որեւէ նշանակութենէ զուրկ զգալով եւ մահը ամէն վայրկեան աչքի առջեւ ունենալով, խնայողութիւնը մէկդի ձգած, աջ ու ձախ մսխած եմ շահուս մեծագոյն մասը, չմոռնալով նաեւ հայ թշուառ ազգակիցներս, որոնք թուրք կողոպտողներու ձեռքը ինկած՝ անօթութեան ճիրաններու մէջ կը տուայտէին:

Այս թուականէն ետքն է որ կեանքը բացարձակապէս անարժէք նկատած եմ եւ ապրելու փափաքս զօրաւոր եղած չէ երբեք: Եթէ ամուսնացայ եւ զաւակներու տէր եղայ, ինչպէս որ ուրիշ էջի մը մէջ գրած եմ, պարզապէս՝ թուրքերու կողմէ բնաջնջուած ցեղիս բազմապատկուելուն իմովսանն աշխա-

տած ըլլալու համար էր լոկ: Հակառակ ամուսնութեանս եւ զաւակներ ունենալուս, երբեք չեմ դադրած յոռետես ըլլալէ եւ կեանքին որեւէ արժէք չտալէ:

Վերջին անգամ, 1923ի վերջերը Հալէպ վերադարձիս, հակառակ ծանօթ անունիս, իբր մասնագէտ ջղային հիւանդութեանց, ո'չ կորով, ո'չ ալ բարոյական ոյժ ունեցած եմ լաւագոյն կերպով հագուիլ եւ ապրիլ ու ներկայանալի դարձանատուն մը հաստատել. ո'չ ալ նոր կարասիներով, եւայլն տուն մը կահաւորել: Ամէն բանէ զրկուած, ունեցածներս ասդին անդին կորուստի եւ կողոպուտի մատնուած ըլլալով հաճելի չէր եղած երբեք ինձի վերսկսիլ Պոլսոյ փարթամ տունս եւ կեանքս: Կեանք մըն է որ կը քաշքշեմ. մասնատրաքար պատճառ եղած երկու զաւակներու համար է որ կ'ուզեմ ապրիլ: Ազգիս հանդէպ կատարուած անարդարութիւնը եւ անիրաւութիւնը զիս չափազանց յուսահատութեան մատնած են, մանաւանդ որ ասոր հետեւանօք ցեղակիցներուս մէջ տեսնուած անբարոյականութիւնը, անկարգապահութիւնը եւ մեծերու հանդէպ ցուցադրուած անպատկառութիւնը ա'լ աւելի շեշտած են իմ յուսալքութիւնս:

Ազգիս սոյն արգահատելի վիճակը երբեք չեմ մեղադրած. այսքան տառապանքներու ո'ր ցեղն ալ ենթարկուած ըլլար, բնական է որ կորսնցնէր ամէն տեսակ գեղեցիկ յատկութիւն:

**ՅՕԴՈՒԱԾՆԵՐ
ՏՈՔԹՈՐ ՊՕՂՈՍԵԱՆԷՆ**

Ա.– ՏԻՐԱՆ ՉՐԱՔԵԱՆ (ԻՆՏՐԱ)

Գրական դէմքեր կան, որոնք ընդմիշտ անհետանալէ ետքն ալ տարիներով չեն մոռցուիր եւ յաճախ կը յիշուին, զանազան առիթներով: Անոնցմէ է «Նոճաստան»ի եւ «Ներաշխարհ»ի ողբացեալ հեղինակը, Տիրան Չրաքեան, գրական անունով Ինտրա, որ յաւիտենական քունին մէջ մտաւ 1921ին, Անատոլիոյ խորերը, եղերական պարագաներու մէջ:

Ներկայ տողերով կ'ուզենք քանի մը յուշեր պատմել Չրաքեանի մասին եւ զայն ներկայացնել «Նայիրի»ի ընթերցողներուն այնպէս՝ ինչպէս որ էր:

Իրեն հետ առաջին հանդիպումս պատահեցաւ կարծեմ 1907ին, ամառ օր մը, երբ բարեկամի մը հետ մտած էի Սկիւտարի շոգենաւը, հիւանդի մը այցելելու համար: Տիրան Չրաքեան, զոր դէմքով միայն կը ճանչնայի, նստած էր անկիւն մը, ուր ուղղուեցան բարեկամիս քայլերը: Ծանօթներ էին Ինտրայի հետ: Մեզ ներկայացուց իրարու:

Հազիւ շոգենաւը ճամբայ ելած, սկսաւ տեղատարափ անձրեւ մը: Չմոռնամ յիշել, թէ Ինտրայի հետ ծանօթացած առաջին իսկ վայրկեանիս, դիտելէ վերջ անոր դիմագիծը, արտայայտութիւնները, շարժումները, եկած էի այն եզրակացութեան՝ թէ շփում կ'ունենամ բացառիկ, թերեւս *աննորմալ* [անբնականոն] անձնատրութեան մը հետ: Անձրեւը կը շարունակէր տեղալ բոլոր սաստկութեամբ: Չրաքեան, մէյ մը երկինքը, մէյ մը ծովը դիտելէ ետք, յանկարծ հարցուց.

– Ի՞նչ է պատճառը անձրեւին:

Պատասխանեցի, թէ նման հարցում մը պէտք է ուղղել դպրոցական պատանիի մը, քան թէ բժիշկի մը:

– Որոշ է, շարունակեց խօսակիցս, ըսել կ'ուզեք թէ ամպերու մէկ քմահաճոյքն է եղածը:

– Անշուշտ որ բնութեան խաղերն են, աւելցուցի ես:

Խօսակցութիւնը շարունակուեցաւ այսպէս եւ հասաւ Աստուծոյ մը

գոյութեան կամ չգոյութեան վրայ: Տաղտկալի՝ խօսակցութիւն մը սակայն, որ տեսնեց մինչեւ մեր շոգեմաւին Սկիւտարի մաւամատոյցը հասնիլը եւ ստիպուեցանք դուրս ելլել ու բաժնուիլ իրարմէ: Տպաւորութիւնս այն եղաւ, թէ մեր բանաստեղծը բացարձակ անհաւատ մըն էր, եւ անկարելի՝ անոր համոզումները խախտելը:

Այն օրերուն կը գուգադիպէին Ինտրայի երկու գրական, կամ լաւ եւս է կոչել բանաստեղծական երկերը, որոնք մեծ աղմուկ հանեցին Պոլսոյ գրական շրջանակներուն մէջ, լրագրական ընդարձակ վէճերու, սուր քննադատութեանց կամ փառաբանանքներու առիթ տուին, իրենց խորհրդաւորութեամբ եւ միատիքականութեամբ, նոր եւ չլսուած բառերու ճոխութեամբ, անհասկնալի ոճերու եւ գաղափարներու առատութեամբ:

Շոգեմաւի տեսակցութենէն յետոյ, յաճախ կը հանդիպէի իրեն Բերայի կամ Պոլսոյ փողոցներուն մէջ: Բարեւելով կը գոհանար ու կ'անցնէր:

Քանի մը տարի ետք, ամէն անգամ որ փողոցը հանդիպէի Չրաքեանին, անմիջապէս կը փութար քովս եւ կը խնդրէր առաջնորդել զինք այցելելու Ս. Փրկիչի յիմարանոցը, ուր, կ'ըսէր. «հետաքրքիր է տեսակցելու մտային հիւանդներուն հետ, թափանցելու համար անոնց հոգեկան *ներաշխարհին*»:

Օր մըն ալ հանդիպեցայ իրեն Սիրքէճիի կայարանին մօտ: Թախանձանքով կրկնեց նոյն առաջարկը: Ի վերջոյ ստիպուեցայ տեղի տալ իր պնդումներուն եւ միասին մեկնեցանք Եւտի գուլէ, ուր կը գտնուի Ս. Փրկիչ Ազգային Հիւանդանոցը, յիմարանոցի յարկաբաժիններուն կից:

Յիմարանոցին զանազան բաժանումները շրջած ատեննիս, հանդիպեցանք Խարախանեան անուն պոլսեցի հիւանդի մը, որ պատասպարուած էր տասնեակ տարիներէ ի վեր: Հիւանդը սկսաւ քանի մը լեզուներով խօսակցիլ Չրաքեանի հետ – ֆրանսերէն, անգլիերէն, գերմաներէն, նոյնիսկ չինարէն եւ ճափոներէն, անշուշտ, իւրաքանչիւր լեզու կ'իսկատար ձեւով: Ինտրայի մէկ հարցումին պատասխանելով ըսաւ, թէ կէս ժամ առաջ հեռախօսով տեսակցած է... Միքատոյին հետ եւ անկէ հրահանգներ ստացած:

Չրաքեան, զարմացած, հարցուց, թէ կարելի՞ է Պոլսէն Թոքիօ խօսիլ հեռախօսով: Հիւանդը անմիջապէս փութաց ըսելու, թէ Միքատոյին հետ իր խորհրդակցութիւնները տեղի կ'ունենան անթել հեռախօսով:

– Ո՞ր է այդ անթելի գործիքը, հետապնդեց Ինտրա:

– Ասոր մէջն է, ըսաւ Խարախանեան, շոյելով քովէն կախուած պայուսակը:

– Բայց անթել հեռախօս գոյութիւն չունի, առարկեց Ինտրա:

– Քանի որ գոյութիւն ունի անթել հեռագիր, ի՞նչ պատճառ կայ որ գոյութիւն չունենայ անթել հեռախօս, պատասխանեց Խարախանեան:

Չրաքեան, ինծի դառնալով, մարգարէացաւ.

– Թերեւս այս մարդը հայ Ժիւլ Վէռն մը նկատուի օր մը, եթէ անթել հեռախօսը իրապէս հնարուի ապագային...

Կատաղիներու, գրգռուածներու, հանդարտներու եւ ուրիշ զանազան

յարկաբաժիններ այցելել էտք, հասած էինք արդէն մասնաւոր սենեակներուն, ուր կը խնամուէին վճարովի հիւանդները:

Մտանք մասնաւորներու յատուկ առանձնասենեակ մը, ուր կը դարմանուէր իրաւագիտական վարժարանի ուսանող սամսոնցի երիտասարդ մը, որ ենթակայ էր «սուր մոլեգնութիւն – manie aigue» կոչուած հիւանդութեան:

Այդ հիւանդութիւնը բազմաթիւ ախտանիշներու կարգին կը ներկայանայ չափազանցուած մտային կարողութիւններով: Հիւանդը, որ նախ քան հիւանդութեան յայտնուիլը երկչոտ, ամչկոտ, տգէտ ու երկու տող գրելու անկարող մէկն է, հիւանդութեան ընթացքին ենթակայ կ'ըլլայ մեծամոլութիւններու. մտքի կարողութիւնները կը փայլին, գրագէտի եւ բանաստեղծի հովեր կ'առնէ, երկեր կ'արտադրէ ու կը հասնի արտակարգ իմացական վիճակի մը:

Այս երիտասարդն ալ, յիշեալ հիւանդութեան բերումով, ի յայտ կը բերէր միեւնոյն արտակարգ ձիրքերը: Իր սենեակը լեցուն էր ամէն տեսակ գիրքերով ու ձեռագիրներով: Անդադար կը գրէր անիմաստ ոտանաւորներ: Սակայն, հակառակ մտքի անհաւասարակշռութեան, պահած էր գիտակցութեան կատարեալ պայծառութիւն մը:

Երբ սենեակ մտանք, ներկայացուցի հիւրս, ըսելով.– Պարոն Չրաքեանն է. յետոյ այս վերջինին ծանօթացուցի հիւանդը.– Պարոն Բ..., իրաւագիտական վարժարանի ուսանողներէն:

Հիւանդը քանի մը վայրկեան ուշադրութեամբ քննել էտք Ինտրայի դիմագիծը, ատեն մը լուռ մնաց, յետոյ ինծի դարձաւ եւ ըսաւ.

– Բայց, տօքթօռ, պարոնը չներկայացուցիք ինծի:

Իրաւունք ունէր: Պարտաւորութեայ մականունին հետ կրկնել նաեւ Ինտրայի անունը: Ըսի.

– Տիար Տիրան Չրաքեան:

Հիւանդը, առանց որեւէ շփոթութեան, դարձաւ Ինտրային.

– Ինտրան դուք էք ուրեմն: Դուք հեղինակն էք «Նոճաստան»ին եւ «Ներաշխարհ»ին: Պահ մը լռեց դարձեալ, ու ատելցուց.– Տասնեակ անգամներ ուշադրութեամբ կարդացի ձեր այդ հեղինակութիւնները, ինչպէս նաեւ ուրիշներ: Ես բան չհասկցայ: Դուք բան մը հասկցա՞ծ էք ձեր գրածներէն:

Այս խօսքերուն վրայ մտածելու քանի մը րոպէ շնորհել էտք, հիւանդը եզրակացուց.

– Կարծեմ ձեր տեղը հոս է, ու իմ տեղս՝ դուրսը:

* * *

Տարիներ վերջ, 1920–21ին, ճակատագիրը նետեց զիս Գոնիա, ուր յաճախ կը հանդիպէի Ինտրային, որ առհասարակ պտոյտի կ'ելլէր դէպի կայարան, ընկերակցութեամբ Պարոյր Զէչեանի եւ Վերապատուելի Աղճեանի, այժմ Ամերիկա: Չրաքեան գրեթէ միշտ թեւին տակ կը կրէր անխուսափելի ծրար մը,

որուն մէջ կային... Աւետարան եւ Աստուածաշունչ: Քանի մը տարիէ ի վեր, այդ գիրքերը դարձած էին իր անբաժան ընկերները:

Նախկին անհաւատը դարձած էր ծայրայեղ կրօնամոլ մը. միշտ առիթ կը փնտռէր մտնելու ժողովուրդին բոլոր խաւերուն մէջ, շաբաթապահութիւն քարոզելու համար:

Մութ օրեր հասան այդ քաղաքին ալ: Քէմալիստները զօրացած էին եւ իտալական զօրագունըը մեկնած էր: Քանի մը ամիս վերջ ըմբոստութիւն ծագեցաւ եւ քաղաքը ինկաւ ապստամբներու ձեռքը: Բայց անոնց տիրապետութիւնը տեւեց 24 ժամ միայն: Հետեւեալ օր, քաղաքը վերագրաւուած էր եւ հաստատուած՝ Պատերազմական Ատեանը: Խստութեամբ շարունակուեցան հետապնդումներն ու հարցաքննութիւնները:

Ի մէջ այլոց, հարցաքննութեան կանչուեցաւ նաեւ Ինտրան, միշտ թելին տակ ունենալով անբաժան ընկերները՝ Աստուածաշունչն ու Աւետարանը: Երբ ներկայացաւ Պատերազմական Ատեանին եւ նախագահը հրաւիրեց Ինտրան օրինական երդումը կատարելու, Բանաստեղծը մերժեց, պատասխանելով՝ թէ առաջարկուած երդումը կատարած է արդէն տարիներ առաջ, թելին տակ գտնուող գիրքերուն վրայ: Նախագահին պնդումները եւ ձեռք առած բոլոր միջոցները մնացին անօգուտ: Չրաքեան մնաց անդրդուելի:

Նախապէս անուղղայ անհաւատ՝ այժմ ջերմեռանդ կրօնամոլ, որ երդում ընելը, նոյն իսկ դատարանին առջեւ, մեղք կը համարէր: Մէկ ծայրայեղութենէն ինկած էր միւսին մէջ: Մէկ խօսքով՝ անհաւասարակշիռ մը:

Արդէն ընդունուած է մտա-բժշկական տեսութիւններու մէջ, որ մեծ տաղանդներ, հանճարներ եւ նման արտագոյ կարգի մտային կարողութիւն ունեցողներ, առհասարակ այլասերեալներ եւ անհաւասարակշիռներ են, որոնց մեծ մասը կը վերջանայ մտային հիւանդութիւններով. եթէ ուսումնասիրենք նման անձերու վարքն ու բարքը, կենցաղը, դիմագիծը, շարժումները ելմ., պիտի տեսնուի թէ անոնք *նորմալ* ըլլալէ շատ հեռու են: Առանց հեռուները երթալու եւ օտար ազգերու մէջ փնտռելու հարիւրաւոր օրինակներ, պիտի բաւականանամ մէկ օրինակով,– Եղիա Տեմիրճիպաշեան:

«Երկու ծայրերը իրարու կը միանան»:

Աւելի կամ պակաս ճշդութեամբ մը, միեւնոյն շարքին կարելի է դասել նաեւ անհաւասարակշիռ այլ հանճարեղ Չրաքեանը, որուն ոսկորներն իսկ անյայտ եւ անթաղ մնացին:

Հալէպ

«Նայիրի», հ. 1, պրակ Գ. Մարտ 1942, էջ 104-106:

Բ.– ՀՌՉԱԿԱԽՈՐ ՀԱՅ «ՄՈՒՐԱՑԻԿՆԵՐ»

Վերնագիրս կարդացողները կարծեն թերեւս, թէ հայ գրագէտներու ճակատագրին մաս կազմող անօթութիւնը ստիպած է Եղիա Տեմիրճիպաշեանը դիմել հանրային գթութեան, գոհացում տալու համար ստամոքսի եւ ֆիզիքական այլ պէտքերու:

Ո՛չ, բացարձակապէս ոչ:

Վերջերս, հայ մամուլը անգամ մըն ալ զբաղեցաւ Տեմիրճիպաշեանի այլեւս պատմական դարձած «մուրացկանութեան» այս դէպքով: Կը կարծեն, թէ հայ գրականութեան պատմութեան համար անհրաժեշտ է եղելութիւնը նկարագրել իր ճշգրիտ մանրամասնութիւններով:

Ինտրայի մասին գրած յուշերուս մէջ ըսած էի, թէ տաղանդ ու մտային արտակարգ կարողութիւն ունեցողներ խիստ կը մօտենան խենդերու. երկու ծայրայեղութիւնները կը դպին իրարու: Եթէ մօտէն դիտենք եւ ուսումնասիրենք նման հանճարներն ու տաղանդները, պիտի տեսնենք, թէ անոնց մտածելակերպը, գաղափարները, արտայայտութիւնները, վարքն ու բարքը, նիստ ու կացը եւ ապրելակերպը կը ներկայացնեն աչքառու տարօրինակութիւններ, որ եթէ մասնագէտի աչքով դիտուին, անկասկած նման դէմքերը կարելի է դասաւորել գոնէ գերագոյն այլասերեալներու շարքին մէջ:

Այդ տիպարներէն էր Եղիա Տեմիրճիպաշեան, որ մօտէն ճանչցած էի, ունենալով զինք որպէս ուսուցիչ Կեդր. Վարժարանի մէջ: Հեզ, հանդարտ, քիչ խօսող, միայն առանձնութիւնը սիրող, ակնարկները գետինը յառած, աչքերը կիսախուփ, ձեռքերը միշտ տաքատին գրպաններուն մէջ, ընկճուած երեւոյթով. այսպէս էր Եղիան. տարօրինակ՝ ամէն կերպով, ապրելակերպով, դիմագիծով, արտայայտութիւնով, շարժումներով: Դասարանին մէջ, դասաւանդութեան միջոցին, աչքերը միշտ յառած էր առջեւի սեղանին վրայ: Տարուան մը իր ուսուցչութեան ընթացքին չեմ յիշեր տեսած ըլլալ Եղիան, որ անգամ մը գոնէ ակնարկը ուղղած ըլլայ աշակերտներուն, որոնք կը ճանչնար անունով միայն. իսկ դէմքով՝ անձանօթներ էինք իրեն:

Ստոյգ է, որ Եղիան այլասերեալ մը, «աննորմալ» մը, մտքի հիւանդութեան թեկնածու մը ըլլալու պատճառներ ունէր: Կը պատկանէր ամիրայական

գերդաստանի մը: Թէեւ իր ընտանիքը չէի ճանչնար, բայց գիտէի թէ Տեմիրճիպաշեաններէն քանի մը անձերու կեանքը վերջացած էր անձնասպանութեամբ կամ մտային խանգարումով. որով, Եղիան ալ ժառանգած էր իր գերդաստանին թերութիւնները կամ արատները:

* * *

1891ի շրջանն էինք: Ղալաթիոյ Ազգային Կեդրոնական Վարժարանը փայլուն տարիներ կը բոլորէր ջոջերու խնամակալութեամբ: Արիկ էֆ. Ունճեան, – մեծահարուստ ազգասէր հայ մը, որ հետագային բանտարկուեցաւ Հնչակեաններուն դրամական օգնութիւն ըրած ըլլալուն համար եւ ապա զոհ եղաւ նոյն կուսակցութեան եղբայրասպան գնդակին – այս գերազանց հայը, կը վարէր խնամակալութեան ատենապետութիւնը. իսկ անդամներէն կը յիշեմ նոյնքան ազգասէր ու հարուստ Յարութիւն Նորատունկեանը՝ հանգուցեալ Գաբրիէլ Նորատունկեանի մօտիկ ազգականը:

Կեդր. Վարժարանի Բ. դասարանն էինք: Կարգընկերներուս մէջ էին ի մէջ այլոց ԲԱՐԿԵՆ ՍԻՒՆԻ, – հետագային սպաննուած Պանք Օթոմանի գրաման միջոցին – եւ ՀՐԱՉԵԱՅ ԱՃԱՌԵԱՆ, – այժմու հռչակաւոր լեզուագէտը Հայաստանի: Ընտիր ուսուցչական կազմով մը օժտուած էր վարժարանը: – Թովմաս Թերզեան, Մելքոն Կիւրճեան: Դեռ կային Գրիգոր Մարգարեան, Միհրան Ասքանազեան, իսկ վերի կարգերուն մէջ Մատաթիա Գարազաշեան, ելլն. ելլն.: Իսկ Եղիա Տեմիրճիպաշեանին յանձնուած էր մեր կարգին հայերէն շարադրութեան դասը: Վարժարանին տեսչութիւնը կը վարէր – Մինաս Չերազի արտասահման փոխադրուելէն ի վեր – Յարութիւն Մոստիչեան:

Երկուշաբթի օր մըն էր: Կէսօրէ վերջ Եղիային դասաւանդութեան ժամն է. Եղիան չ'երեւար. բացակայ է: Պահը անցաւ բացակայութեան պատճառին շուրջ զանազան ենթադրութիւններով: Նոյն ատեն, աշակերտութեան մէջ սկսաւ զրոյց մը շրջան ընել թէ Եղիան մուրացկանութեան սկսած է եկեղեցիներու դռներուն առջեւ: Բնական էր որ աշակերտներս հետաքրքրուէինք այս այլանդակ եղելութիւնով: Վերջապէս, հետեւեալ օրը ստոյգ տեղեկութիւն բերաւ վարժարանի աշակերտներէն Գատը Գիւղ բնակող Արիկ Ունճեանի ազգականներէն Աստուածատուր Հարենց: Դէպքը պատահած էր հետեւեալ կարգով –

Վարժարանի խնամակալութեան ատենապետ Արիկ էֆ. Ունճեան, ըստ իր ջերմեռանդ սովորութեան, Կիրակի առաւօտ կ'երթայ Գատը Գիւղի Ս. Թագաւոր եկեղեցին, որուն դրան երկու կողմերը շարուած կ'ըլլային մուրացիկներ, ինչպէս սովորութիւն է առհասարակ Հայ եկեղեցիներու մէջ: Դռնէն ներս մտած ատեն, Արիկ էֆենտիին ուշադրութիւնը կը գրաւէ համեմատաբար մաքուր հագուած, գլխարկը մինչեւ կոպերը իջեցուցած, ընկճուած երեւոյթով մուրացիկ մը: Եկեղեցիին մէջ քանի մը վայրկեան մնալէ ետք, բանկալ կը վերադառնայ եւ կը հետաքրքրուի այդ մուրացիկով:

Ժամկոչին միջոցով բանկալ կը հրաւիրուի մուրացիկը, որ ուրիշ մէկը չէր, եթէ ոչ նոյն ինքն Եղիա Տեմիրճիպաշեանը: Աբիկ Էֆէնտին հարցաքննութեան կ'ենթարկէ այս համբաւաւոր ուսուցիչը, որ պոլսահայերուն ծանօթ էր իր ազնուականութեամբն ու գրական տաղանդովը: Առանց այլեւայլի, Եղիա կը խոստովանի թէ ստիպուած էր մուրալ նոյն օրը, որ նուիրական օր մըն էր իրեն համար, սիրելի մօրը մահուան տարեդարձը ըլլալուն: Ուխտած էր այդ օր աղքատներուն դրամ բաժնել մօրը յիշատակին եւ, նիւթական անկարողութեան մէջ գտնուելուն պատճառով, ստիպուած էր, իր կարգին, ձեռք բանալ...

Աբիկ Էֆէնտի խորապէս յուզուած այս տեսարանէն, հինգ ոսկի կու տայ Եղիային, որ տեղոյն վրայ, գումարը ամբողջութեամբ կը բաժնէ եկեղեցիին դրան քով երկու շարքի վրայ ափ բացող աղքատներուն...

Ահա դրուագ մը, գերագոյն այլասերեալի մը տարօրինակ գործերէն:

* * *

Կէս դարու շրջանին ականատես եղածս անցուղարձերը յիշողութեանս մէջ պրպտած պահուս, յիշեցի նաեւ նման դէպք մը, որ թէեւ տեղի ունեցած է բոլորովին տարբեր պարագաներու մէջ, բայց հետաքրքրական ըլլալուն՝ շահեկան է ներկայացնել «Նայիրի»ի ընթերցողներուն:

1887ին կամ 88ին, Խրիմեան Հայրիկ, հրաժարած պատրիարքութենէ, իբր Գուգլունճուք թաղին քարոզիչ կ'ապրէր Պոլիս, չմոռնալով մերթ ընդ մերթ այցելել Ղալաթիոյ Սուրբ Լուսաւորիչ Եկեղեցին, ուր կը պատարագէր մխիթարելու համար այդ թաղը բնակող բազմահազար գաւառացի պանդուխտ հայերը՝ բաղկացած բեռնակիրներէ, սենեկապաններէ, դռնապաններէ, գործատրներէ եւլն..:

Որպէս աշակերտ այդ թաղի նախակրթարանին, մաս կը կազմէի ժամասաց երգեցիկ խումբին եւ դպրութեան աստիճան ստացած էի Խրիմեան Հայրիկէն: Նոյնիսկ Ս. Չատկի Ոսմըլուային առթիւ, Խրիմեան Հայրիկ լուսացած էր նաեւ ոտքս: Այս բարեբախտ պարագան գագաթնակէտին հասցուցած էր ծնողքիս երջանկութիւնը:

Խրիմեան տակաւին չէր կրցած մարսել Պերլինի ապտակը, զոր յաճախ նիւթ կը դարձնէր իր քարոզներուն, որոնցմով լռելեայն կը յորդորէր պանդուխտ հայերը որպէսզի զինուին, կարենալ ուտելու համար ափսէի մէջ դրուած «Հերիսա»ն...:

Օր մը, մտադրած էի Ղալաթիայէն անցնիլ Պոլսոյ կողմը: Այս երկու թաղերը Ոսկեղջիւրի վրայ միացած են երկայն կամուրջով մը: Կ'առաջանայի դէպի կամուրջ, երբ ինձմէ 5-10 քայլ առաջ նշմարեցի պարթեւ հասակը Խրիմեան Հայրիկին: Քայլերս դանդաղեցուցի, երկարելու համար վայելքս, հիանալու Հայրիկի հասակին:

Ուրեմն, հեռուէն սկսայ հետեւիլ Հայրիկին քայլերուն: Փակագիծի մէջ ըսեմ, թէ այդ թուականին, կամուրջէն անցնելու համար անցորդները

պարտաւոր էին վճարել տասը փարա, զոր գանձելու համար կամուրջին երկու կողմերը 4–5 գանձիչ պաշտօնեաներ կը սպասէին: Այն ատեն կ'ըսուէր, թէ օրական 5–600 հնչուն ոսկիի գումար մը կը գոյանար այդպէսով, ի նպաստ պետական սնտուկին:

Արդ, Հայրիկը, մտախոհ՝ մօտեցաւ գանձող պաշտօնեաներուն, մոռնալով, թէ անցնելու համար պարտաւոր էր 10 փարա վճարել: Պաշտօնեան թելէն բռնելով դրամ պահանջեց: Հայրիկը քունէն արթնցողի պէս թէւ յանկարծակիի եկաւ, բայց յիշելով 10 փարան, սկսաւ պրպտել գրպանները: Ի գո՛ւր աշխատանք: Փնտռտուքները ապարդիւն մնացին: Կանգ առաւ ու սկսաւ շփոթ ակնարկներ նետել շուրջը: Ետ դարձաւ շուարած երեւոյթով մը:

Ատեն մը վեր վար չափչփեց, միշտ մէկը փնտռելով անցորդներուն մէջ: Յանկարծ նշմարեց կամուրջին մուտքին ձախ կողմը, ծովեզերքին վրայ, հայ բեռնակիրներու խումբ մը: Դէմքին վրայ ժպիտով մը, քայլերը փութացուց դէպի պանդուխտ հայերը, որոնք, ի տես Հայրիկին, յարգանքով ոտքի ելան եւ սկսան աջը համբուրել: Հայրիկ, կարճ կապելով այս ձեւակերպութիւնները, անոնցմէ խնդրեց 10 փարայի ... «ողորմութիւն» մը:

Պանդուխտ հայ բեռնակիրները անմիջապէս մեճիտ մը յանձնեցին թէւ, բայց Հայրիկը մերժեց, կրկնելով, թէ իրեն պէտք եղածը 10 փարա է միայն...:

Ահա նաեւ դրուագ մը՝ գերագոյն նուիրեալի մը կեանքէն:

Հալէպ

«Նախիրի», հ. 1, պրակ Դ. [Ապրիլ] 1942, էջ 198-200:

Գ.– ԱԲԵՏԻՍ ԱՀԱՐՈՆԵԱՆ

Յիշողութիւնս չի ճշդեր, 1897ի^օ թէ 98ի աշնան էր որ պատահեցաւ առաջին հանդիպումս հայ տառապանքներու երգիչին՝ Աւետիս Ահարոնեանի հետ. գիտեմ միայն, թէ այդ հանդիպումը կը զուգադիպէր անոր առաջին անգամ եւրոպական հողի վրայ ոտք կոխելու թուականին:

Այդ շրջանին արդէն Լոզանի մէջ ունէինք երեսունէ աւելի հայ ուսանողներ եւ ընդհանորին փափաքով կազմած էինք հայ ուսանողներու փոխադարձ օգնութեան միութիւն մը, *Արմէն* անունով, զոր վաւերացնել տուած էինք Վօի քանթօնէն: Կատարուած քուէարկութեան արդիւնքով մաս կը կազմէի միութեան ղիւանին ու այդ հանգամանքովս յաճախ առիթ ունեցած էի երթալու պետական պաշտօնատուներ, հայ ուսանողներու վերաբերեալ պատահական խնդիրներու կարգադրութեան համար: Պետական կարգ մը շրջանակներու եւ ոստիկանութեան քով, կը նկատուէի հայ ուսանողութեան ներկայացուցիչը: Կը հետեւի, թէ հանրային գործունէութեան մարմաջը կամ... ախտը կանուխէն մտած էր մէջս: Այդ իրողութեան կը պարտիմ Եւրոպայի մէջ Ահարոնեանը տեսնող առաջին Հայը ըլլալս:

Արդ, օր մը նստած եմ Մատրլէն փողոցի սենեակս ու կը պատրաստեմ դասերս: Պահը՝ իրիկնադէմ: Ներս կը մտնէ տանտիկինս ու կը յայտնէ.

– Հայ մը եկած է ձեզ տեսնել կ'ուզէ:

– Յայտնե՞ց ով ըլլալը:

– Ոչ. բայց գիտեմ թէ հայ մըն է:

– Բայց ի՞նչպէս գիտէք հայ ըլլալը, երբ անծանօթ է ձեզի այցելուին ինքնութիւնը:

Չարմանքի լայն շարժումէ մը ետք կը պատասխանէ.

– Բայց, Աստուած իմ, այդչա՞փն ալ պիտի չճանչնամ: Թուիս դէմքը, սեւ աչքերը, սեւ մօրութքն ու պեխերը հապա որո՞ւն կ'ուզէք որ պատկանին՝ եթէ ոչ հայու մը...

Իբրաւունք ուներ: Քիչ վերջ սենեակս կը մտնէր սեւ աչքերով ու մազերով եւ քահանայի մօրութքով միջահասակ երիտասարդ մը, ոտքերուն ռուսական կրկնակօշիկներ: Երեսոյթէն դատելով՝ աշխարհականի հագուստով հայ

քահանայ մը:

Ոտքի կ'ելլեմ: Այցելուն կ'երկարէ ձեռքը ու կ'ըսէ, մէկ շունչով.

– Աւետիս Ահարոնեան. գալիս եմ Իկտիրից:

Աթոռ մը հրամցուցի: Նստաւ եւ շարունակեց հանդարտօրէն.

– Եկել եմ ֆրանսերէն սովորելու եւ հետեւելու ընկերային գիտութիւններին: Բոլոր հայ ուսանողների պէս, քսակս պարապ չէ. մախ՝ ուզում եմ ունենալ մէկ համեստ սենեակ – թանկ չլինի – ուր կարողանամ հանգիստ պարապել եւ նպատակս իրագործել:

Հարցումիս՝ թէ ինչպէս գտաւ զիս, պատասխանեց.

– Ինձ յանձնարարեցին այս քաղաքը, իբրեւ հանդարտ ու խաղաղ մէկ միջավայր, ուր յարմարութիւն կայ լուրջ աշխատանքի: Կայարանից՝ դիմեցի պահականոց եւ իմ բառարանի օգնութեամբ մի հինգ–վեց բառով յաջողեցայ բացատրել թէ հայ եմ եւ փնտռում եմ մի ուրիշ հայի: Ոստիկանապետը թղթատեց մի մեծ տոմար, մի անուն նօթագրեց թղթի կտորի վրայ – ձեր անունը – եւ ոստիկանի հետ ուղարկեց ինձ այստեղ: Այժմ մնում է մեզ որոնել մի օդաւէտ եւ յարմար սենեակ:

Յայտնեցի, թէ երկու տող կու տանք ծանուցումներու թերթին – *Feuille d'avis de Laussane* – եւ արդիւնքը կը ստանանք քանի մը օրէն:

– Բայց մինչեւ սենեակ ճարուի, օրեր կ'անցնեն: Այժմ գնանք մէկ առժամեայ հիւրանոց:

– Հարկ չկայ պանդոկ երթալու: Մէկ երկու օր միասին կը բաժնենք սենեակս:

Իսկոյն չպատասխանեց: Նեղը մնացած մէկու մը պէս բաւական մտածելէ ետք, ի վերջոյ յայտնեց, թէ անկողինս նեղ կ'երեւի եւ երկու անձի անբաւարար: Համոզեցի զինք, թէ կարելի է «մի կերպ պարտկուիլ»: Երկու մաս էր անկողինս: Կէսը մահճակալին վրայ, միւս կէսը գետինը, կրնայինք քանի մը գիշեր անցընել: Ընդունեց քանի մը օրուան հիւրընկալութիւնս եւ սկսանք խմբագրել ծանուցումը, ըստ ընդունուած բանաձեւին – «Երիտասարդ օտարական մը, համեստ ընտանիքի մը մէջ սենեակ կը փնտռէ, ուր առիթ ունենայ ֆրանսերէն խօսելու, ելմ. ելմ.»»: Տարինք թերթին ու սպասեցինք պատասխանին:

Երկու օր անցուցինք միասին: Խօսեցանք Հայաստանի մէջ կատարուող հարստահարութիւններէն, Եւրոպայի անտարբերութենէն, հայութիւնը զբաղեցնող ազգային խնդիրներէն: Ինչպէս ըսի, քահանայի մը երետոյթը ունէր Ահարոնեան, ու ես կը սիրէի խօսակցութեան ընթացքին տէր հայր կոչել զինք, մանաւանդ երբ կը տեսնէի թէ յայտնապէս կը ջղայնանար ատկէ: Ի վերջոյ պոռթկաց.

– Ախր ո՞նց թէ տէր հայր: Ինչո՞վ եմ ես տէր տէր: Բա մի մօրուս եւ մի պելիս բա՞ւ ես համարում զիս քահանայ ձեռնադրելու...

Խնդացինք միասին եւ հանդիսաւորապէս զինք հռչակեցի... կարգաւոյժ քահանայ:

Այդ շրջանին, Ահարոնեան արդէն իսկ կը գուշակէր լայնատարած

յեղափոխութիւն մը Ռուսիոյ մէջ: Անկարելի է որ այսքան այլազան ցեղեր կարենան ապրիլ ներկայ պայմաններուն մէջ, կ'ըսէր շարունակ: Կը նախատեսէր յեղափոխութիւնը, որ այդ ժողովուրդները պիտի համախմբէր դաշնակցային հանրապետութեան մը մէջ: Օրինակ կու տար Զուիցերիան, ուր երեք ազգեր կ'ապրին եղբայրաբար, կարմիր պաստառի վրայ սպիտակ խաչի հովանիին տակ: Բայց Ահարոնեան չէր կարծեր թէ այդ յեղափոխութիւնը համայնավար իրաւակարգի մը կը փոխուի:

Մեր ծանուցումին երրորդ օրը, պատասխանները սկսան տեղալ: Այնպէս որ, չորրորդ օրը նամակներուն թիւը հասաւ ճիշդ 56ի: Ինչ հետաքրքրական բովանդակութիւն ունէին այդ նամակները: Կէս դար ետքն ալ տակաւին չեմ կրնար ժպիտս զսպել, երբ կը յիշեմ այդ նամակները, մանաւանդ Ահարոնեանի զարմացած, շշմած երեւոյթը: Մէկ մասը՝ սովորական ու պարկեշտ նամակներ էին, մօտաւորապէս հետեւեալ բովանդակութեամբ. «Կը լրացնենք ձեր ուզած պայմանները, համեստ վարձք, մաքուր սենեակ, ելմ. ելմ.»։ Կային ուրիշներ, որ անծանօթ վարձակալը կը շլացնէին իրենց խիստ սիրալիք եւ... անպատկառ լեզուովը: Օրինակ, մէկը կ'ըսէր այսպէս.

«Պարոն, ոչ միայն տունիս օդը լաւ է, սենեակներս լիճին վրայ կը նային ու լաւ կահաւորուած են, այլեւ, այլ մանաւանդ՝ կամ ես, իմ գեղեցիկ հասակովս եւ խնձորի պէս այտերովս...»:

Ուրիշ նամակ մը՝ նման էր փորձիչ հրաւերի մը.

«Պարոն, ձեր փնտռածէն աւելին պիտի գտնէք տունիս մէջ: Ամուսինս մեռած է, իսկ ես երիտասարդ եմ եւ ոչ տգեղ: Օրուան բոլոր ժամերուն պատրաստ եմ ձեզի ֆրանսերէն սորվեցնելու»:

Ահարոնեան, որ մտիկ կ'ընէր ընթերցումներուս թարգմանութիւնը, յանկարծ բացագանչեց.

– Ինչ փո՛ւճ երկիր է սա, աղբէր ջան: Ես ամուսնացած մարդ, զաւակների հայր, եկել եմ Շուէյցարիա ապագաս կազմելու, իսկ այս կանայք ինչե՛ր են երեւակայում, ինչե՛ր են գրում... փո՛ւճ երկիր... փո՛ւճ կիներ...

Այս նամակներուն ընթերցումը հաճելի ժամանց մը եղաւ մեր երկուքին: Ժամերով խօսեցանք ու խնդացինք: Յաջորդ առաւօտ գործի սկսանք: Փողոցէ փողոց, տունէ տուն վազեցինք: Գործ ունեցանք քաղաքին գրեթէ բոլոր թաղերուն մէջ:

Յոգնած եկանք սրճարան մը եւ բոլորուեցանք սեղանի մը շուրջ: Մեզի միացան քանի մը հայ ուսանողներ: Ահարոնեան, ըստ կովկասցիներու սովորութեան, շաքարի կտոր մը առնելով ակռաներուն մէջ, ումպ ումպ կը խմէր թէյը: Մենք ալ փորձեցինք իրեն պէս ընել, բայց չյաջողեցանք: Դիւրին չէր կովկասցիներուն նմանիլ:

Հոն, թէյի սեղանին շուրջ, սկսանք վիճիլ, թէ մեր տեսած սենեակներէն ո՞րը յարմար էր իրեն:

Ահարոնեան կը նախընտրէր որ սենեակը ըլլայ գեղեցիկ, բայց տանտի-րուհին տգեղ: Մեր ընկերներէն ոմանք կը պնդէին՝ թէ աւելի լաւ է գէշ սենեակ

ունենալ եւ գեղեցիկ տանտիրուհի: Ահարոնեան սկսած էր արդէն դիտել եւ դատել Երոպան.

– Քանի է՛նքան հագուագիւտ է պարկեշտութիւնը էս փուն երկրում, հարկ է ապաւինել տգեղութեան, որպէս անխոցելի վահանի... Կ'ըսէր ու կը խնդար:

Մաքուր հայ հողէն ապականութեան մէջ ինկած մաքուր հայ մարդն էր, ընտանիքի պարկեշտ հայրը՝ որ կը գրահուէր կեանքի փորձութիւններուն դէմ: Քանի՛նէ՛ր զուրկ եղան այդ խոհեմութենէն եւ քայքայեցին իրենց առողջ երիտասարդութեան հետ մաշու փայլուն ապագան, լալթուն մայքերու երկայնքին կամ տամուկ սենեակներու խորը...

Ահարոնեան նոյն օրն իսկ փոխադրուեցաւ քաշուած թաղի մը մէջ համեստ սենեակ մը, որ նոյնքան համեստ վարձք մը ունէր եւ աւելի համեստ ու տգեղ տանտիրուհի մը...

Փոխադրուելէ ետք, այլեւս՝ ամիսներ շարունակ չտեսայ Ահարոնեանը: Քանի մը անգամ հանդիպեցայ իրեն: Միշտ տունը չէր, այլ ֆրանսերէնի ուսուցչին քով:

Վեց ամիս ետք, Ահարոնեան այցելութիւն մը տուաւ ինծի, անակնկալ կերպով: Հարցումիս՝ թէ ո՞ր թաղուեցաւ մէկէն ի մէկ, պատասխանեց ներողութիւն խնդրելով, որ չկրցաւ կատարել ընկերական պարտականութիւնները, ֆրանսերէնի դասերով չափազանց զբաղուած ըլլալուն: Շնորհակալութիւն յայտնեց մաշու իրեն ցոյց տուած հիւրընկալութեանս համար, Լոզան հասնելու առաջին օրերուն:

Ահարոնեան սահուն կերպով սկսած էր խօսիլ ֆրանսերէնը: Բաւական լաւ ուսումնասիրած էր այդ լեզուին գրականութիւնը: Յետոյ, երբ արձանագրուեցաւ Լոզանի համալսարանին գրական ճիւղը, քանի մը ամիս վերջ, ուսուցիչները սկսան գնահատանքով խօսիլ Ահարոնեանի մասին, ցոյց տուած ձիրքերուն եւ գրական ընդունակութեան համար:

Եթէ չեմ սխալիր, վեցամսեակ մը միայն հետեւեցաւ Լոզանի համալսարանին դասընթացքներուն: Ապա մեկնեցաւ Ժընեւ, հետեւելու գրական եւ ընկերային գիտութեանց դասախօսութիւններուն:

Երկրորդ անգամ Ահարոնեանին հանդիպեցայ Օսմանեան Սահմանադրութենէն ետք, Պոլիս: Համբաւուած գրագէտ մըն էր արդէն, ազգային ծանօթ գործիչ մը, որուն անունին ձօնուած էր Պէշիկթաշի մէջ ակումբ մը:

Կէս դարու խորունկէն իր մասին դժուարութեամբ մէկտեղուած այս յուշերս կը նուիրեմ ես ալ այն անգուգական հայուն, որ տարիներով երգելէ ետք հայ ողբերգութիւնները, անողոք բախտին հարուածներուն տակ ինքն ալ վերածուեցաւ Ռդբերգութեան մը...

Այժմ լռած է Ահարոնեան եւ կենդանի-մեռեալ վիճակի մէջ կ'ապրի Ֆրանսայի մէկ օտար անկիւնը...:

Հալէպ

«Նայիրի», հ. 1, պրակ Ե. [Մայիս] 1942, էջ 246-266:

ԱՌԵՂԾՈՒԱԾԱՅԻՆ ՊԱՐԻԿ ՄԸ ԵՂԻԱՅԻ ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԵԱՆ ՄԵՋ

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ

Մինչ արեւելահայ գրողները գրադարան մը կ'ազնվելու չափ գրական յիշատակներ ժառանգ ձգած են մեզի, մեր մէջ յուշագրութիւնը մնացած է շատ քիչ մշակուած սեռ մը: Արեւմտահայ գրողները հագուադէպ պարագաներուն գրի առած են իրենց յիշատակները եւ այդ քիչերէն են Երուանդ Օտեան, Անայիս, Ջ. Գալեմքերեան, Յ. Ճ. Սիրունի: Շարքին վրայ կ'արելի է աւելցնել նաեւ բժիշկ Խ. Պօղոսեանը, որ ինքը գրող մը չէր, բայց շարք մը գրողներ լուսաբանեց եւ որուն հետաքրքրական յուշերը լոյս տեսան «Նայիրի» ամսագիրին մէջ:

Այս անգամ մեր ընթերցողներուն կը ներկայացնենք բժշ. Խ. Պօղոսեանին մէկ ուսումնասիրութիւնը, գրուած կէս դար առաջ, եւ նուիրուած Եղիա Տեմիրճիպաշեանին: Հեղինակը հոգեբոյժ գիտնականի լուսարձակին տակ առած է տարաբախտ գրագէտին հոգեկան տագնապներն ու վերջնական փլուզումը: Գրական քանի մը սերունդներու վրայ իր կնիքը դրած է Եղիան. Ինտրայի եւ Կոմիտասի հետ կը կազմէ զարտուղի երրորդութիւն մը: Իր ատենին այնքան համբաւի հասած, այսօր գրեթէ մոռացութեան դատապարտուած է իր անունը: Անհամար գործերէն հատոր մը հրատարակեցին Նահատակ Գրողներու Բարեկամները եւ իր մասին լոյս տեսած է ուսումնասիրութիւն մը՝ դարձեալ հատորով: Բժիշկ Խ. Պօղոսեանի անձնական յուշերը քայլ մը աւելի կը մօտեցնեն մեզ անոր տարականոն կեանքին եւ Նիրվանան պաշտող միսքիք հոգիին: Վերջերս, Հայաստանի մէջ եւս սկսած են հետաքրքրուիլ Եղիայի գրականութեամբ, որ ամբողջ ժամանակաշրջան մը լուսաւորած է պարբերական փայլատակումներով:

«Նայիրի»

Ա. ԳԱՊՊԵՆՃԵԱՆ

Ժամանակակից հայ գրագէտներուն ամէնէն ինքնատիպ, ամէնէն վսեմն ու վեհը, եւ քիչ մըն ալ ամէնէն տարօրինակը եղած էր Եղիան, Ժան–Ժաք Ռուսոյի տեսակէն: Իր կեանքին վերջին շրջանը հոգեբանական տեսակէտով խիստ հետաքրքրաշարժ է: Անձնապէս ծանօթ եւ մասնակից եղած ըլլալով այդ շրջանի բոլոր անցուդարձերուն, կ'արժէ որ զայն ներկայացնեն նոր սերունդին:

Եղիա Տեմիրճիպաշեանը, զոր կը սիրէինք իր փոքր անունով յորջորջել, եւ պարզապէս Եղիա կոչել, կը պատկանէր Պոլսոյ հին եւ բարձր ընտանիքներէն մէկուն – Տեմիրճիպաշեան ընտանիքին – որ նախկին շրջանին տուած էր թուրք պետութեան շատ մը կարկառուն եւ պետական անձնաւորութիւններ: Կ'երեւի թէ անցեալին կարգ մը պատճառներ այդ ընտանիքին այլասերման նպաստած էին, որուն անդամներէն մէկ երկուքը անձնասպանութեամբ, եւ մի քանին իրենց այլանդակ բնաւորութիւններով ծանօթ էին մեզի: Եղիան կը պատկանէր երկրորդ դասակարգին:

90ական թուականներուն առաջին անգամ զինք ճանչցայ Ղալաթիոյ Ազգային Կեդրոնական Վարժարանին մէջ, ուր հայ գրականութեան դասեր կ'աւանդէր մեզի: Վտիտ եւ տկարակազմ, չոր կազմուածքով, քիչ մը կորաքամակ, առանց կաղապարի ֆէս մը գլխուն, ներս կը մտնէր դասարանէն միշտ գլուխը հակած դէպի վար եւ ակնարկը ուղղած դէպի գետին, աննշմար անցնելով մեր յարգանքի արտայայտութենէն, առանց նոյնիսկ բարեւ մը տալու կ'ուղղուէր դէպի բեմը եւ կը նստէր իր աթոռին վրայ մեքենաբար, ֆէսը սեղանին վրայ դնելով. այս անգամ նայուածքը սեւեռնելով միշտ գրասեղանին վրայ, ուրկէ չէր բաժնուէր երբեք ամբողջ մէկ ժամուայ դասախօսութեան միջոցին:

Բարձր ու ցցուած փայլուն ճակատ մը, զարդարուած ցանցառ եւ գոռու մագերէով, գեղեցիկ եւ համակրելի դէմք մը ամբողջ դասախօսութեան միջոցին մեր հիացման առարկայ կ'ըլլար: Միշտ ընկճուած երեւոյթով, շատ քիչ խօսող, վիճաբանութիւններէ զգուշացող դէմք մըն էր ան, միշտ տխուր եւ սեւամաղձ (մեւանքօլիք), անխնամ հագուած, կարծես ճշմարիտ արտայայտութիւնն էր Նիրվանայի ամբողջ վարդապետութեանց, որուն հետեւորդն եղած էր իր ամբողջ կեանքի տետղութեան, նոյնիսկ իր մտակորոյս վիճակին մէջ, որուն ենթարկուեցաւ երկար տարիներ:

Կարծես իր մտային վիճակին անբնականութեան առաջին ապացոյցը տուաւ Կիրակի առաւօտ մը, մուրալով Գատը–Գիւղի եկեղեցւոյ դռան առջեւ:

Աբիկ Ունճեան, բարերար եւ մեծահարուստ հայը, եկեղեցի մտած ատեն, նշմարած էր մուրացիկ մը ցնցոտիներ հագած, դէմքը կիսովին գոցած հին գլխարկով մը, զոր նմանցուցած էր Եղիային: Կանչել տալով զինք բանկալ, հարցուցած էր Եղիային մուրալուն պատճառը: Ան պատասխանած էր. «մօրը մահուան տարեդարձը ըլլալով փափաքած էր աղքատներուն օգնութիւն մը ընել այս առթիւ, սակայն նիւթական անկարողութեան պատճառաւ ստիպուած էր այդ միջոցին դիմել»:

Ամբողջ տարօրինակութիւն մըն էր ան, կեանքով, վարքով, բարքով եւ վարուելակերպով, եւ սակայն իր գրուածքները մէյ մէկ գոհարներ, գլուխ–գործոցներ էին, զորս կը լափէր այն ատենուան սերունդը:

1897ին Լոզան եմ, ուր բժշկութեան կը հետեւիմ: Եղիան աչքէ կորսնցուցած եմ արդէն մի քանի տարիէ ի վեր, սակայն յիշողութեանս մէջ անջնջելի կը մնար անոր գեղեցիկ, համակրելի եւ անմեղ դիմագիծը: 1898ին կը հանդիպիմ Լոզանի փողոցներէն մէկուն մէջ Եղիային: Իբր նախկին ուսուցիչս՝

յարգանքով կը մօտենամ եւ փափաք կը յայտնեմ յարաբերիլ, տեսնուիլ իրեն հետ:

Մի քանի օր վերջ կը ներկայանամ իրեն, Մօրժ փողոցի մաքուր եւ հանգստաւէտ բանսիօններէն մէկուն մէջ: Միեւնոյն Եղիան էր ան, միշտ տխուր եւ մելամաղձոտ, քիչ մը աւելի մտահոգ եւ յուզուած. կը պատմէր իր անցեալը, հայ գրականութեան մատուցած ծառայութիւնները, հասցուցած աշակերտները, եւ սակայն, կ'աւելցնէր. – «Այս ազգը ապերախտ է»: Իր աշակերտներէն նախկին Կեդրոնականցիներ, միացած ուսանողներու, հազար ու մէկ դժուարութիւններ յարուցին Ժընեւ բնակութեան միջոցին, գիշեր ցերեկ զինք հալածելով եւ մատնանիշ ընելով իբր լրտես եւ վատ, զգուելի մէկը, իր երեսին պռոշալով շարունակ լուտանքներ եւ հայիոյանքներ, այնպէս որ ստիպուած հեռացաւ այդ քաղաքէն:

Բժշկական ուսանողութեանս առաջին շրջաններուն, ի վիճակի չըլլալով հասկնալ անոր մտային աննորմալութիւնը, ըմբոստացայ նախկին ընկերներուս այդ ընթացքին դէմ:

Երկրորդ այցելութեանս, միեւնոյն հալածանքներուն մասին խօսեցաւ Եղիան, այս անգամ պնդելով թէ Ժընեւի ուսանողութիւնը մինչեւ առաւօտ պատուհանէն հայիոյանքներ կը տեղացնէ իր զլխուն եւ տանտիկինը անոնց հետ համախորհուրդ՝ կը պղծէ իր ննջասենեակը, իր կերակուրները, իր հագուստները եւ կը խնդրէ ինձմէ որպէսզի միջամտեմ անոնց մօտ, դադրեցնելու համար այդ գարշելի ընթացքը:

Թէեւ դեռ բժշկական ուսանող, այս անգամ սկսայ կասկածանքով վերաբերուիլ իր յայտարարութիւններուն, ուզեցի հարցումներ ուղղել տանտիկնոջ՝ տարեց, բարի եւ բարեկիրթ օրիորդ մը, որ զանգատ յայտնեց Եղիայի ընթացքէն, եւ խնդրեց որ ուրիշ բանսիօն մը փոխադրեմ զինքը:

Երրորդ այցելութեան, հոն կը գտնեմ Եղիայի դպրոցական ընկերներէն եւ իր մտերիմներէն Միմաս Չերազը, Կեդրոնականի մեր նախկին տնօրէնը, որ զինք տեսնելու համար Լոնտոնէն Լոզան եկած էր: Ժամ մը տեսեց մեր խօսակցութիւնը, որուն միջոցին Եղիան անընդհատ զանգատ յայտնեց իր շուրջիներէն եւ առհասարակ քաղաքին, ինչպէս նաեւ Պոլսոյ իր բոլոր ծանօթներէն, որոնք ձանձրոյթը յանձն առած էին մինչեւ Լոզան գալ զինք հալածելու համար: Չերազ ինձի ընկերանալով մինչեւ դուռ, ցաւ յայտնեց թէ Եղիա խենդեցած է:

Մի քանի օր վերջ, Լոզանի ոստիկանութիւնը զեկոյց մը կը դրկէ ինձի, իբր նախագահ Լոզանի Հայ Ուսանողական Ընկերութեան, որով կը յայտնէր որ եթէ կարճ ժամանակի մը մէջ Եղիան չհեռացնէինք Զուիցերիայէն, «Կառավարութիւնը պիտի ստիպուէր յիմարանցի մը մէջ փակել զինք»:

Բոլոր հայ ուսանողութիւնը միացած, խորհրդակցութիւն կատարեցինք Եղիան Պոլիս դրկելու միջոցներու վրայ, սակայն առանց եզրակացութեան մը յանգնելու: Վերջապէս կ'իմանանք իր բանսիօնէն թէ տիկին մը, այլ եւ այլ տեղեր Եղիան փնտռելէ վերջ, գտած էր զինք եւ առնելով Պոլիս փոխադրած

էր: Ասիկա մեզի համար յարմարագոյն կարգադրութիւնն էր: Տիկինը ազատած էր զմեզ անել կացութենէ մը: Թէեւ չկրցանք հասկնալ թէ ո՞վ էր այդ տիկինը, այդ օտարականը, որ մեր իմացածին նայելով Պոլսէն ելած եւ Եւրոպայի գլխաւոր քաղաքները այցելելէ վերջ հագիւ կրցած էր զայն գտնել Լոզանի մէջ: Եղիան մեկնած էր, ձգելով Ջուիցերիոյ գրական հանդէսներէն մէկուն մէջ շատ զեղեցիկ ֆրանսերէն բանաստեղծութիւն մը Լեման լճին ուղղեալ, որ հաճոյքով կարդացուած էր Ժընեւցիներու եւ Լոզանցիներու կողմէ:

* * *

1904ին Բերա հաստատուած յիմարաբոյժ եմ արդէն. բախտը կը վիճակուի ինձ դարձեալ շփման մէջ գտնուիլ Եղիային հետ: Օր մը բնակարանս զբաղած եմ հիւանդներով. եւրոպացի տարիքոտ կին մը, շատ գէշ ֆրանսերէնով մը կը հրաւիրէ զիս այցելել հիւանդի մը, Ասմա Մէսճիտ:

Կը ներկայանամ այդ փողոցի կասկածելի տուններէն մէկը, ուր կը գտնեն Եղիան, աւելի նիհարցած, տժգոյն եւ շատ աւելի մեղամաղծոտ դիմագիծով: Ջեղնայարկի ցածիկ խցիկներէն մէկը յատկացուած էր իրեն, ուր անկողինի մէջ պառկած էր, աչքերը գոց, առանց ուշադրութիւն ընելու շուրջի անցուդարձերուն. բոլորովին տարբեր երեւոյթ մը ունէր: Յայտնի էր թէ այլ եւ այլ զառանցանքներու ազդեցութեան տակ կը գտնուէր:

Իմ բոլոր հարցումներս չկրցան սթափել Եղիան, որ կը շարունակէր բացարձակ լռութիւն պահել եւ մերժել իրեն ներկայացուած կերակուրները: Իր պաշտպան կինը՝ Տիկին Նիսըն, լալով կը պատմէր թէ երեք օր է վեր անկարելի եղած էր հացի փշրանք մը անգամ դնել խեղճ «Էլի»ին բերանը, նոյնիսկ ջուրը կը մերժէր: Արհեստական սննդառութեան պէտքը զգացուցի, այսինքն՝ քիթէն սօստով կերակրելու դրութիւնը: Տիկին Նիսընի անհաւատալի թունցաւ այս կերպը, որու մասին կարգ մը մանրամասնութիւններ պահանջեց, զորս տուի. կը վախճնար թէ մի գուցէ խեղդուի «սիրելի Էլին»: Այսպէս կը կոչէր Եղիան, այդ գործողութեան միջոցին: Շատ տխուր տպաւորութեամբ մեկնեցայ այդ տունէն, ուր, բացայայտօրէն, անպաշտօն հանրատունի մը մթնոլորտը կը տիրէր, եւ «տանտիրուհին» Տիկին Նիսընն էր:

Մի քանի օր վերջ, Տիկին Նիսըն դարձեալ կը ներկայանայ ինձ: Սպասման սրահին մէջ աղմուկներ կը լսուին, լաց ու կոծի ձայներ մինչեւ ականջս կը հասնին. Տիկին Նիսընն է, որ կ'ուզէր ինծի ներկայանալ, առանց իր կարգին սպասելու: Կը թախանձէ, կ'աղաչէ, կը համոզէ միւս հիւանդները, առարկելով թէ իր հիւանդը անօթի կը մեռնի, վեց օր է վեր «խեղճ Էլին» որեւէ սնունդ չէ առած: Ժամադրութիւն տալ կ'ուզեմ. կը պնդէ անմիջապէս երթալ, ձգելով սպասող հիւանդները. անկարելի է զինք համոզել: Վերստին կը դիմէ սպասման սրահ, ուր կը յաջողի չորս-հինգ հոգի համոզել, որպէսզի բժիշկին վերադարձին սպասեն:

Կը մեկնինք իր տունը, ուր արդէն պատրաստուած էր մսի ջուրով խառն

հաւկիթի դեղնուց: Եղիան միեւնոյն վիճակին մէջ գտայ, լուռ ու մունջ, անտարբեր, աչքերը գոց եւ խիտոր արտայայտութեամբ: Գործիքը քիթին ծակէն ներս մտած ժամանակ կը սթափի, երեսս կը նայի ուշադրութեամբ եւ նպատակս կը հարցնէ: Կը յայտնեմ թէ զինք կ'ուզեմ սնուցանել որպէսզի ապրի:

Կը խնդրէ ինձմէ որպէսզի զինք հանդարտ ձգեմ մեռնելու համար, որովհետեւ, կ'ըսէ, Նիրվանայի պատգամն է որ իրեն այդ ուղղութիւնը կու տայ: Անկարելի է արթնցնել իր մէջ որեւէ տրամաբանութիւն, որեւէ ողջմտութիւն. խեղճը գերին եղած է լսողութեան եւ տեսողութեան զառանցանքներու, զիշեր ցերեկ ստեպ պատասխաններ կու տայ եւ կ'առնէ Նիրվանայէն եւ անոր առաքեալներէն: Կը սնուցանեմ զինք արհեստական կերպով, զոր շատ «վայրագ» կը նկատէ Տիկին Նիսըն, սակայն կը խնդրէ ինձմէ օրը երեք անգամ այցելել, խեղճ «էլին» կերակրելու համար: Անկարելի ըլլալով ինձի իր փափաքին զոհացում տալ, խորհուրդ կու տամ իրեն հիւանդապահուիչի մը աջակցութեան դիմել, զոր չ'ընդունիր, վախճալով որ մի գուցէ անգգուշութեան հետեւանքով վտանգ մը յառաջ գայ: Կը ստիպուիմ իրեն սորվեցնել այդ կերպ սննդառութեան արհեստը, զոր պիտի կիրարկէր անկէ վերջ ամենայն ճարտարութեամբ, ամբողջ երեք տարիներ:

Երբեմն կ'այցելեմ Եղիային, զոր կը գտնեմ միեւնոյն վիճակին մէջ, մտատրապէս աւելի վատթարացած, հետզհետէ կորսնցնելով իր գրական տաղանդը, զոր երբեմն ի յայտ կը բերէր նոյնիսկ յուզեալ վիճակի մէջ: Այս կարգէն է իր մէկ քերթուածը, գրական զոհար մը, ուղղեալ իր մօրը սնարին վրայ գտնուող գլխու հետքին, զոր նշմարած էր մօրը մահուրէն վերջ: Այս քերթուածը խնամքով պահած էր Տիկին Նիսըն, որմէ անկարելի եղաւ առնել հրատարակութեան տալու համար:

Առաջին այցելութենէս տարի մը վերջ, արդէն Եղիան ինկած էր խորունկ ցնորանքի (տէմանս) մէջ, կորսնցուցած իր բոլոր կարողութիւնները, ապրելով բացարձակապէս մարդանասունի կեանքը: Տիկին Նիսըն չէր դադարէր սակայն իր սրտագին խնամքները շռայլելէ անոր, սնուցանելով զինք արհեստական կերպով, փոխելով օրական հինգ–վեց անգամ անկողինի սաւանները, որ կ'աղտոտէր Եղիան փոքր մանուկներու պէս:

Ահա այսպէս ապրեցաւ Եղիան երկար տարիներ, զորս վերջացուց իր իսկ ձեռքով, գործածելով իր մէջքին գօտին, կախելով ինքզինք առաստաղի սիւներէն մէկէն:

Հոս նպատակ չունիմ Եղիայի գրական գործունէութիւնը վերլուծել եւ անոր ներքողը ընել: Ասիկա դժբախտաբար իմ կարողութենէս շատ բարձր է: Անցեալ սերունդը հիացում եւ սքանչացում միայն ունի անոր գրուածքներուն մասին, որ մասնատրաբար կը յանձնարարեմ ներկայ սերունդին: Կը փափաքիմ քիչ մը ծանրանալ իր պաշտպանին՝ Տիկին Նիսընի անձնուիրութեան ոգիին վրայ, զոր վերլուծելու անկարող պիտի ըլլայ ռեւէ յիմարաբոյժ:

Ինչպէս որ տեսանք, Տիկին Նիսըն եղած էր Եղիայի պաշտպան

հրեշտակը ամբողջ տասնընից տարիներ, անոր շռայլած խնամքներ, զորս ոչ մէկ ծնողք, ո՛չ քոյր, ո՛չ ամուսին, եւ կամ ռեւէ ազգական, որքան ալ սիրելի ըլլայ, պիտի ուզէին այդ խնամքին մէկ փոքր մասն իսկ տածել: Շուէտացի մը, պարզ ընտանիքէ սերած, ամուսնացած երկրորդ ամուսնութեամբ մը հունգարացիի մը հետ, ռամիկ եւ տգէտ կին մը, որուն կեանքն իսկ նողկանք կը պատճառէ մարդուն՝ որեւէ տրամաբանող մտքի համար անկարելի կը թուի իր այնքան անձնութիւնը հանդէպ օտար գրագէտի մը, որուն լեզուն, գրականութիւնն ու գրագիտութիւնը բացարձակապէս անկարող էր ըմբռնել:

Ասկէ զատ, իրենց մէջ սիրային որեւէ կապակցութեան գոյութիւնը անկարելի էր, նկատի առնելով այդ կնոջ տարիքը եւ Եղիային գեղեցիկ սեռի մասին ունեցած անտարբերութիւնը:

Իրենց առաջին հանդիպումը տեղի ունեցած էր Կլավանի փողոցի տան մը մէջ, ուր կը բնակէր Տիկին Նիսըն: Պոլսոյ ձմեռուան ցուրտին եւ խոնաւ երեկոներէն մէկուն, Եղիան այդ դուռը բախած էր, որուն վրայ կար յայտարարութիւն մը – «Կահաւորուած վարձու սենեակներ» վերտառութեամբ: Այդ ծանուցման իմաստը շատ լաւ կը հասկնան Պոլսեցիք: Տիկին Նիսըն դուռը բանալով ներս հրամցուցած էր Եղիան, որ կարծելով թէ պարզ օթիկ մըն է՝ վարձու սենեակ մը ուզած էր զիշերը անցընելու համար: Տիկին Նիսըն, գթալով Եղիայի անմեղ եւ երկչոտ խօսակցութեան եւ համակրելով անոր հրեշտակային դիմագիծին, բացառաբար ընդունած էր զինք:

Եղիան պառկած էր առանց կերակուր ուտելու: Հետեւեալ առաւօտ ան հեռացած էր այդ տունէն, հինգ դրուշ ձգելով տանտիրուհիին ամիսն մէջ: Տիկինը հիւրընկալած էր զայն այսպէս մի քանի անգամներ, իւրաքանչիւր անգամուան համար իրը վարձք ստանալով հինգական դրուշ, եւ Եղիան միշտ անօթի պառկած էր: Օր մը սակայն Եղիան, առանց դրամի մնացած, վերստին դիմած էր Տիկին Նիսընի՝ հիւրընկալելու համար զինք զիշեր մը առանց վարձքի: Խնդրանքը հաճոյքով ընդունուած էր եւ, ըստ սովորութեան, Եղիան կանուխկէկ պառկած էր, անօթի: Տանտիրուհին, գթալով Եղիայի թշուառութեան, գրեթէ բռնի անկողինէն հանած եւ կերակուրի նստեցուցած էր: Ահա, այս կերպով է որ սկսած էր իրենց միջեւ եղած յարաբերութիւնը, որ տեսած էր մինչեւ Եղիայի կեանքին վերջը:

Տարիներ վերջ, երբ Եղիային մտային խանգարումը կը նշմարէ Տիկին Նիսըն, կը դիմէ բժիշկներու, որոնցմէ «խելօք Դաւիթ» մը խորհուրդ կու տայ սեռային յարաբերութիւններ իր բուժման համար: Տանտիրուհին հնարաւոր միջոցներով, բոլոր փորձերը կը կիրարկէ, սակայն անկարող կ'ըլլայ ենթադրուած բուժումը ձեռք բերելու:

Այս կնոջ Եղիայի հանդէպ տաժած զգացումները եւ զոհողութեան աստիճանը կարելի չէ նկարագրել. Եղիան կը սնուցանէր քիթէն Տիկին Նիսըն, կը հայթաթէր եղանակին ամէնէն սուղ եւ հագուագիտ պտուղները որ խնամքով եւ շատ մաքուր պնակներու մէջ կը զետեղէր անկողինին քով, որպէսզի զանոնք տեսնելով ախորժակը զրգռուէր: Եղիան, սակայն,

բացարձակապէս անտարբեր էր եւ նոյնիսկ շնորհակալութեան բնաւ բառ մը անգամ չէր արտասաներ այս խնամքներուն համար:

Տիկին Նիսըն չդադրեցաւ պաշտամունքի առարկայ ընելէ Եղիան: Անձնասպանութենէն ետք, խնամքով պահեց անոր վիզին անցուցած չուանը, պահպանեց անոր անկողինը միեւնոյն ձեւով, որ ձգած էր Եղիան իր մահուան միջոցին: Այդ անկողնին կը մօտենար ամենայն երկիւղածութեամբ եւ սուգի արցունքներ կը թափէր բարձին վրայ, կրկնելով միշտ – «Իմ սիրելի Էլիս»:

Երբեք պիտի չմոռնամ Եղիայի անձնասպանութենէն վերջ մղուած պայքարը Օրմանեան պատրիարքին հետ, որուն հրամանով Եղիան թաղուած էր Շիշլիի գերեզմանատան անձնասպաններու յատուկ շրջանակին մէջ: Տիկին Նիսըն, ամառուան տաք օրերուն առանց վիատելու, օրը մի քանի անգամ Բերայէն Գում–Գաբու կը վազէր պատրիարքին թախանձելու եւ զայն համոզելու համար, որպէսզի Եղիայի մարմինը փոխադրուի գերեզմանատան աւելի փառաւոր թաղ մը: Իր անխոնջ ջանքերուն շնորհիւ էր որ վերջապէս Օրմանեան պատրիարք հրաման ըրաւ անոր փոխադրութիւնը հարուստներուն թաղը, ուր Տիկին Նիսըն փառաւոր տապանաքար մը շինել տուաւ չորս–հինգ հարիւր ոսկի ծախքով, եւ շաբաթը երկու անգամ սեւեր հագած կ'այցելէր այդ գերեզմանը, կ'աղօթէր եւ գեղեցիկ ծաղկեփունջ մը կը դնէր իր «կոտրքին» վրայ: Շատ ցաւալի է որ անկարելի եղաւ Եղիայի գրադարանը եւ քերթածները ստանալ Տիկին Նիսընէն, հակառակ մեր թախանձանքին: Կը փափաքիմ, կ'ըսէր, պահել զանոնք իբր յիշատակ, պիտի պահպանեմ մինչեւ կեանքիս վերջը: Ի՞նչ գեղեցիկ գրական գոհարներ կային անոնց մէջ. կըրցած էի օր մը թղթատել: Ափսո՛ս որ անոնք հիմա անհետացած պէտք է ըլլան Տիկին Նիսընի հետ:

Ի՞նչ էր հոգեբանութիւնը այս կնոջ: Եղիայի հանդէպ ունեցած զգացումները, եւ վերը յիշուած ընթացքը բացայայտօրէն կը հաստատեն, թէ սիրային կապակցութիւն մը գոյութիւն չէր կրնար ունենալ: Նոյնպէս անոր գրական արտադրութիւններն ալ չէին կրնար զինք հրապուրել, քանի որ ինք տգէտ եւ ռամիկ կին մըն էր եւ չէր կրնար գնահատել անոնց արժէքը: Պատահած է երբեմն, Եւրոպայի բարձր դասու հարուստ կիներ իրենց պաշտպանութեան տակ առած են կարօտ գրագէտներ, որոնց արժէքը գնահատելու ի վիճակի են իրենց դաստիարակութեամբ եւ զարգացումով: Բայց Տիկին Նիսըն անոնցմէ չէր: Եւ իր պարագան կը մնայ անբացատրելի:

Ուրիշ ի՞նչ բանի վերագրել այդ կնոջ անձնուիրութիւնը, անձնագոհութիւնը եւ նիւթական ահագին զոհողութիւնները... Գթութեան զգացումի՞ – թերեւս...

«Սուրիահայ Տարեցոյց», Ա. Տարի
Հալէպ, 1924

ԻՆՉՊԷՍ ՍԵՆԱՍԱՐՏԵՑԱՅ

90ական թուականներուն Գերման-Թուրք բարեկամութիւնը հետզհետէ զարգանալու վրայ էր: Գերման կայսրը Պոլիս այցելած եւ Տօլմա Պաղչէի ծովափէն դիմաւորուած էր Կարմիր Սուլթանին կողմէ, ու կայսրուհիին հետ քով քովի բազմած՝ կայսերական ամուլը առաջնորդուած էր Երլտըզի Պալատը: Կարճատեւ բնակութեան միջոցին, այս ամուլը հիւրասիրուած էր փայլուն կերպով: Քաղաքը դրօշազարդուած եւ գիշերները դիցաբանական երեւոյթ մը կը պարզէր: Բարեկամութիւնը աստիճանաբար սեղմուած էր: Պաղտատի գիծը եւ ուրիշ շահաւէտ մենաշնորհներ տրուած էին Գերման ընկերութիւններու:

95–96ի ջարդերու վաղորդայնին, կայսրը երկրորդ անգամ այցելած էր Թուրքիա, Պոլսէն անցած էր Դամասկոս, ուր Ատմներու պալատին մէջ հիւրասիրուած եւ հրապարակային բանախօսութեան մը մէջ ինքզինք հռչակած էր «աշխարհիս մէջ գտնուող 400 միլիոն իսլամներու միակ բարեկամը»: Այս խօսքերէն ճիշդ 40 տարի ետք նոյնը պիտի կրկնէր Տրիպոլիսի մէջ Իտալիոյ տիքթաթէօրը՝ Մուսօլինի:

1897ին Լոզանի համալսարանն են: Թերթերու մէջ ուշի ուշով կը հետեւէի Գերման կայսեր Թուրքիա երկրորդ ճամբորդութեան մանրամասնութիւններուն: Այս այցելութեան եւ Կարմիր Սուլթանին կողմէ կայսեր տրուած կին նուէրներու մասին ֆրանսերէն «Լը Բիր» թերթը մասնատր թիւ մը հրապարակ հանած էր, լի երեսակայական ու անհաւատալի զաւեշտախառն պատմութիւններով: Միայն Լոզանի մէջ այդ թիւերէն սպառած էին քանի մը տասնեակ հազարաւոր օրինակներ:

Լոզանի համալսարանին մէջ սերտ բարեկամութիւն մը հաստատած էի գերման ուսանողի մը հետ, Գերմանիոյ Էսըն քաղաքէն: Համակրելի եւ ազատամիտ երիտասարդ մը, որ յաճախ կը քննադատէր կայսեր վարած քաղաքականութիւնը եւ Թուրքիոյ հետ մշակած բարեկամութիւնը: Կանոնաւորաբար կը հետեւէր հայկական անցուդարձերու եւ կ'ըմբոստանար

քաղաքակիրթ դարու մը մէջ Եւրոպայի անտարբերութեան դէմ՝ ցեղի մը բնաջնջման հանդէպ: Մասնաւորաբար կը զայրանար բարբարոս ցեղի մը մասին Գերմանիոյ ցոյց տուած մտերմութենէն: Շաբաթ զիշերներ, երբ գլուխ գլխի կու տայինք գարեջրատան մը անկիւնը, խօսակցութեան նիւթը կը մնար նոյնը քարեկամիս հետ:

1898ի արձակուրդին պիտի մեկնէր իր ծննդավայրը, քանի ամիսներ անցընելու համար իր ծնողաց քով: Կայարան ողջերթի միջոցին, քարեկամիս հետ սրտագին կերպով համբուրուելէ վերջ, հրաւիրեց զիս Գերմանիա գալ, ատեն մը միասին անցընելու իրենց տան մէջ: Ընդունեցի իր հրաւերը: Նոյն Մեպտեմբերին, մեկնելէս մի քանի օր առաջ, Ժընեւի քարափին վրայ սպաննուեցաւ Աւստրիոյ կայսրուհին, եթէ չեմ սխալիր Ալկուսթա, որ ամէն տարի սովորութիւն ունէր Լեմանի լճին եզերքը, Մոնթրէոյի բարձունքը, Քոյի պանդոկը անցընել 4–5 շաբաթներ: Կայսրուհին պատուոյ տիկնոջ մը ընկերակցութեամբ նոյն առաւօտ իջած էր Ժընեւ: Կէսօրէ ետք, շոգենաւ մտած ատեն, իտալացի մը, Լիւչենի անունով, բարակ սուր գործիքով մը վիրաւորած էր խեղճ կինը, որ առանց զգալու թէ ծանրապէս վիրաւորուած էր, քանի մը քայլ հագիւ առած յաջողած էր մտնել շոգենաւ, ուր նստարանի մը վրայ աւանդած էր հոգին: Ոճրագործը ձերբակալուելով դատապարտուեցաւ ցկեանս խցիկի, ուր վեց ամիս վերջ անձնասպան եղաւ:

Այս դէպքէն երեք օր ետք, ճամբայ ելայ դէպի Գերմանիա: Դամբու ընթացքին ծանօթացայ կովկասահայու մը, Պ. Կէնճէցեան, որ լեզուաբանութեան կը հետեւի եղեր Լայքցիկի մէջ: Միասին ճամբորդեցինք Նեօշաթէլէն Պալ, ուր երեկոյ մը քանի մը ժամեր անցուցինք երգեցիկ սրճարանի մը մէջ, ուր ճամբու ընկերս գուարճացաւ երգչուհիներու հետ, բոլոր երիտասարդներու պէս: Հետագային ըսաւ թէ ինք վարդապետ մըն էր եւ Գերմանիա դրկուած՝ Էջմիածնի կողմէ:

Սթրազպուրկի կայարանին մէջ զատուեցանք իրարմէ, Պ. Կէնչէցեան կամ Կէնճէցեան վարդապետ շարունակեց իր ճամբորդութիւնը, իսկ ես քաղաք իջայ Սթրազպուրկի հետաքրքիր վայրերը, ի մասնաւորի Մայր Եկեղեցիի հրաշալիքը մօտէն տեսնելու համար: Անցողակի ըսեմ թէ այդ երջանիկ թուականներուն ճամբորդութիւնները շատ հեշտ էին. որեւէ տեղ, որեւէ սահմանագլուխ, անցագրի ձեւակերպութիւնները գոյութիւն չունէին քանի մը երկիրներէ զատ. Ռումանիա, Հունգարիա եւ Թուրքիա միայն կը պահանջուէր անցագիր, ան ալ շատ հարեւանցի կերպով: Ուրեմն, եւ որեւէ ինքնութեան թուղթ չունէի վրաս:

Կէսօրի ճաշը ընելու համար վերադարձայ պանդոկ, ուր ինձ կը սպասէր գաղտնի ոստիկան մը: Առաջնորդուեցայ ոստիկանատուն, ուր մէկ ժամ տեւող խիստ հարցաքննութեան մը ենթարկուեցայ: Ձիս իտալացի կը կարծէին, որովհետեւ դիմագիծս եւ կրած հագուստս հիանալի կերպով կը համապատասխանէին Լիւչենիի մէկ ընկերոջը: Բարեբախտաբար երկար չտեսց բանտարկութիւնս. 24 ժամ ետք ազատ արձակուեցայ, ոստիկանութեան կողմէ ներողութեան խնդրանքով: Օ՛հ, հին բարի օրեր:

Հետեւեալ օր, շարունակեցի ճամբորդութիւնս դէպի Էսքն, Քրուբի զինագործարանին հռչակաւոր կեղորոնը: Կայարանին մէջ զիս գրկաբաց ընդունեց բարեկամս եւ ուղղակի առաջնորդեց իրենց տունը, եւ ներկայացուց իր ծնողքին: Այդ զինագործարանին մէջ կ'աշխատէին 40,000 գործաւորներ, որոնց իւրաքանչիւրին համար քաղաքին մէջ շինուած էին բնակարաններ, բոլոր յարմարութիւններով: Բարեկամս կ'ըսէր թէ գործարանին շուրջը դառնալու համար չորս ժամ անընդհատ պէտք էր քալել:

2-3 շաբաթներ անցուցի բարեկամիս տունը խաղաղ շրջանակի մը մէջ, պտոյտներ կատարելով քաղաքին շուրջը:

Օրին մէկը բարեկամս առաջարկեց Պոն երթալ միասին, ուր պիտի կատարուէր գերման գահաժառանգին համալսարան մուտքի հանդիսութիւնը: Սիրով ընդունելով առաջարկը, մեկնեցանք Պոն, ուր քանի մը օրեր տեւեցին հանդիսութիւններ, խրախճանքներ, բանախօսութիւններ, քննաձայնագրութիւններ, լուսավառութիւններ, ելն.:

Հանդիսութիւններու վերջին օրն էր: Ուսանողական ընկերութեան մը կողմէ, որուն անդամ է եղեր բարեկամս, զարեջրասեղանի մը հրաւիրուեցանք: Երեկոյեան ժամը 11ին, գլուխները տաքցած են արդէն, զարեջրի տակառներ կը պարպուին: Գերման քայլերգը եւ ուրիշ երգեր օղը կը թնդացնեն: Երիտասարդութիւնը կը զբօսնու բառին բովանդակ առումով: Ուրախութիւնը զագաթնակէտը հասած է:

Երկար սեղանի մը շուրջ, դէմ դէմի շարուած ենք. զարեջրի գաւաթներ անընդհատ կը բախին իրարու: Ուսանող մը գաւաթը ինձ երկնցուց «բրօզիթ» ըսելով: Բարեկամս զիս ներկայացուց, ըսելով թէ հայ մըն է: Յանկարծ նոյն ուսանողը բացագանչեց. «ուրեմն անիշխանական ծանօթ ցեղի կը պատկանի»: Սաստիկ զայրացած՝ ազգիս դէմ կատարուած անարգանքէն, երիտասարդի աւիւնով պռռացի, մոռնալով թէ Գերմանիա կը գտնուի. «Ձեր խօսքերը կայսեր կարծիքն է, անոր կը պակսի փաթօց մը, երկրորդ Կարմիր Սուլթան ըլլալու համար: Յաւալի է որ ձեզի պէս զարգացած ժողովուրդ մը կը պաշտէ մարդ մը իբր Աստուած եւ անոր կարծիքները կը բաժնէ առանց ենթարկելու քննութեան»: Ներկաները կրակ կտրած էին. «բրօզիթ» ըսող ուսանողը դէմքիս նետեց իր ձեռնոցը, իսկ ես իբր Արեւելքցի, ինքնապաշտպանութեան բնագոյով անոր նետեցի բաժակս, որ վրիպումով պատին հանդիպեցաւ եւ ջարդ ու փշուր եղաւ:

Գարեջրասեղանը խանգարուած էր. բարեկամս անմիջապէս զիս քաշքշելով պանդոկ առաջնորդեց, ուր յուզուած անկողին մտայ: Անքուն գիշեր մը անցուցի. «անիշխանական ցեղ» բառերը շատ գէշ կը հնչէին ականջիս: Առտուն ժամը 8ին, սպասուիին գալով երկու այցաքարտներ ներկայացուց: Անձանօթ անձեր կը փափաքէին տեսակցութիւն մը ունենալ ինծի հետ: Արդուզարդս վերջացնելով սրահ իջայ: Երկու ուսանողներ հակառակորդիս կողմէ դրկուած էին իբր վկայ մեղաւարտի հրաւիրելու համար զիս: Այս պարոնները կը պահանջէին որ անմիջապէս որոշեմ իմ վկաներս: «24 ժամէն

կը դրկեմ իմ վկաներս», պատասխանեցի: Այցելուներս մեկնեցան:

Ամսիջապէս գացի բարեկամիս սենեակը եւ արթնցնելով պարզեցի եղելութիւնը: Նա շատ բնական գտաւ մենամարտի հրաւերը. առարկեցի թէ ես կեանքիս մէջ չեմ գործածած որեւէ զէնք. եթէ ընդունիմ, ըսի, այս հրաւերը, անտարակոյս սպաննուելու համար պիտի ըլլայ: Աւելցուցի. ես օտար մըն եմ, այսօր Գերմանիա եմ, գիշերը Ձուիցերիա կ'ըլլամ կեանքս ապահով վիճակի մէջ: Խոյս տա՞լ, ըսաւ բարեկամս, այդքան վա՞տ պիտի ըլլաս. եթէ այդքան ստորին աստիճանի վրայ իջնել կ'ուզես դուն, ըսաւ, արհամարհանքի միայն արժանի պիտի ըլլաս եւ աւելցուց. դուն գոյութենէ պիտի դադրիս այլեւս ինծի համար: Սկսաւ ներբողներ հիսել գերման բարձր ոգիին վրայ, ըսելով թէ ներկաները եթէ ստորին արարածներ ըլլային, կրնային նոյն գիշերն իսկ զքեզ ձերբակալել տալ, Ն. Վեհափառութիւնը անարգած ըլլալու ամբաստանութեամբ:

Շփոթած, կրկնեցի թէ որեւէ զէնք գործածել չեմ գիտեր, ի՞նչպէս կ'ուզես որ մենամարտիմ: Այդ կարեւորութիւն չունի, ըսաւ, 15 օրուան ժամանակ մը կ'ուզեմ, այդ օրերուն մէջ քեզի մենամարտ կը սորվեցնեմ, ու կ'ըլլայ կ'երթայ:

Անկարելի եղաւ խուսափիլ բարեկամիս թելադրութիւններէն. պարտադրուեցայ ընդունիլ իր առաջարկը, ու գործի սկսանք նոյն օրն իսկ: Մենամարտը սուիճով կատարուիլը որոշուած ըլլալով, զինավարժութեան սրահը գացինք: Բարեկամս սուիճի քաջատեղեակ ըլլալով, իմ ուսուցիչս եղաւ: Առտու ժամը 8–12, ու կէսօրէ վերջ 2–6 կանոնաւոր կերպով յաճախեցինք սրահ: Օրերը քանի կը մօտենային, յուզումս կ'աւելնար: Շուարումի մատնուած էի. գանկիս մէջ փոթորիկ կար: Յաճախ կը խորհէի խոյս տալ Գերմանիայէն՝ ամէն նկատում մէկդի նետելով: Բայց անկարելի եղաւ գործադրել. բարեկամիս խօսքերը դեռ ականջիս մէջն էին: Դասերէս բաւական օգտուած էի. վերջին օրերը կարող եղած էի ինքնապաշտպանութենէ քիչ մըն ալ յարձակողականի անցնիլ:

Հասաւ անիծեալ օրը: Գիշերը աչքս չէի կրցած գոցել: Առտուն կանուխ բարեկամս մօտս եկաւ, շփոթ ու գունատ վիճակս նշմարելով կռահեց անքուն գիշերս. քաջալերական խօսքեր ըրաւ, ու յանձնարարեց որ մի քանի տող նամակներ գրեմ Պոլիս եւ Լոզան եւ իրեն յանձնեմ որպէսզի եթէ հարկ ըլլայ փոստը ձգէ գանոնք:

Ժամադրութիւնը ժամը 6ին էր, քաղաքին մօտակայ անտառը: Ամէն կարգադրութիւն եղած էր. երկրորդ վկան ու մեր բժիշկը եկած էին: Չորս հոգի նստանք կառք եւ ճիշդ ժամուն հասանք մենամարտի վայրը: Հակառակորդը, երկու վկաներն ու բժիշկը տեղոյն վրայ էին:

Վիճակս արգահատելի էր. կարծես թէ սիրտս պիտի պայթէր բաբախումի սաստկութենէն: Բարեկամս գաղտագողի ինծի խմցուց գաւաթ մը քոնեակ որ քիչ մը կազդուրեց զիս:

Տրուած նշանի վրայ հրապարակ իջանք, հակառակորդիս հետ դէմ դէմի: *Այնց, ցվայ, տրայ* [մէկ,երկու, երեք]... Սուիճները սկսան շաչել: Ինքնապաշտ-

պանութեան դիրքիս մէջ եմ: Կարծես դարեր տեսց: Առաջին յուզումս հետզհետէ փարատիլ սկսաւ, գրեթէ գտած էի պաղարիւնութիւնս: Յանկարծ պոռացին վկաները. *Ֆէրքիկ* – լմնցաւ: Սուինները վար իջան. չէի զգացած թէ վիրատուրուած էի... կզակէս: Արիւնը կը հոսէր մինչեւ կուրծքս: Բժիշկները փութացին մօտս. հայելիին նայելով տեսայ թէ սուինին ծայրը մինչեւ կզակի ոսկորները մտած էր, բայց ցաւ չէի զգար: Կատաղի մենամարտող մը եղած էի. չէի կրնար հանդուրժել որ ես եղած ըլլայի անիրաւը, քանի որ պարտուած էի: Պոռացի թէ այս վերքը անկարողութեան չի դատապարտեր զիս մենամարտը շարունակելու: Հակառակորդս կասեցնելով բժիշկներու դարմանումը, ըսաւ թէ եթէ պիտի շարունակուի մենամարտը, կ'արգիլեմ վերքին դարմանումը: Բժիշկներու կարծիքը առնուելով վկաները խորհրդակցութեան նստան: Քանի մը վայրկեան վերջ որոշուած էր մենամարտը շարունակել:

Վերստին ասպարէզ իջանք: Այս անգամ բացարձակապէս պաղարիւնութիւնս գտած ըլլալով, առաջին րոպէին իսկ յարձակողականի անցայ: Դիշդ վեց վայրկեան տեսց, հակառակորդիս հարուածները ուղղակի սրտիս կ'ուղղուէին: Դիշդ վերջին հարուածին արգիլել ուզելով իր հարուածը, սուինս խրած էր արդէն աջ նախաբազուկին մէջ ու արիւնը սկսած էր առատօրէն հոսիլ: Կարեւոր երակ մը կտրուած էր:

– *Հալթ*, պոռացին վկաները: Հակառակորդս վար ձգեց իր սուինը ու առանց սպասելու բժիշկներու խնամքին, ձեռքը դժուարաւ երկնցնելով, ներողութիւն խնդրեց:

Յաղթական էի: Վկաներս, ի մասնաւորի բարեկամս, փութացին քովս. գիրկընդխառնում, համբոյրներ ու շնորհատրութիւններ անդադրում: Բարեկամս գրպանէն նամակներս հանելով պատռեց, մօտակայ սրճարան-ճաշարան մը երթալով սքանչելի ախորժակով, գրեթէ անօթի գայլի պէս նախաճաշ մը ըրինք:

Ուրախութիւնն ու խրախճանքը երկու օր տեսց, երրորդ օրը մեկնեցայ Լոզան:

Անոնք որ հետաքրքիր էին հասկնալ կզակիս վրայի սպիին ծագումը, անիկա հետեւանքն է երիտասարդութեան խենդութեան մէկ նոպային: Եթէ կ'ուզէք, հերոսութեան (?) նշան մը:

«Եփրատ», Կիրակի, 28 Մարտ 1937, թիւ 9

ՀԱԼԷՊԻ ՄԱՆԿԱՍՍՈՒՐԸ

Անհրաժեշտ է կրկնել թե հիմնադիրները՝ ալգասցի ֆրանսուհի Օր. Օսթրըման եւ զուիցերիացի Տեր եւ Տիկին Մէյեր կը վարեն տարիներէ ի վեր Աքսիոն Քրէթիէն կոչուած բարեգործական հաստատութիւնը. կը գործեն տարիներէ ի վեր հայերու մէջ հիւանդներ դարմանելով, կարօտեալներու օգնելով եւ կարելի եղածին չափ ամօքելով թշուառութիւնները: Այս անձնատրութիւնները, որոնք իւրացուցած են մեր լեզուն եւ քաջատեղեակ եղած մեր պէտքերուն, անհրաժեշտ նկատած են գոյութիւնը մանկամտորի մը, որ ներկայ պայմաններուն մէջ անհրաժեշտ դարձած էր գործի գացող այրի կիներու զաւակները փրկելու փողոցային կեանքէ: Այս աշխատող մայրերը վստահ են թէ իրենց հոգեհատորները կը վայելեն մայրական խնամք տնակին մէջ:

Ինծի յորդորեցին թէ «Աքսիոն Քրէթիէն»ի նիւթական միջոցները անբաւական ըլլալով մանկամտորի մը ծախքերուն, ուշադրութիւնը հրաւիրեմ Լոնտոնի Հայ Բարեկամներու Ընկերութեան (Ֆրենտս ալ Արմինիա): Այս միութիւնը ընդունեց եղած առաջարկը, խոստացաւ սահմանափակ շրջանակի մը մէջ սատարել նման հաստատութեան մը, ու իր կողմէ մասնաւոր պաշտօնով հոս դրկեց Օր. Սաունտէրսը: Այս կերպով հիմնուեցաւ, 1938ի սկիզբը, մանկամտորը 25 փոքրիկներով: Ասոնց թիւը հասաւ 1939ին 30ի. 1940ին 40ի, իսկ 1941 եւ 1942ին նիւթական միջոցներու անբաւականութեան պատճառով փոքրիկներու թիւը եղաւ 32–35: Այժմ անոնց թիւն է 35: Կան փոքրիկներ, որոնք կը մնան մանկամտորի մէջ 2–3 տարիներ: Ուրիշներ ալ կան, որոնք կը ձգեն հաստատութիւնը տարի մը վերջ՝ մայրերուն տունէն չբացակայելուն պատճառաւ, եւ այս փոքրիկներուն տեղ ուրիշներ կու գան:

Ինչպէս տեսանք, 1938 եւ 1939 տարիներուն հաստատութեան ծախքերը ամբողջովին կը հոգար Լոնտոնի (Հայաստանի Բարեկամներ) միութիւնը: 1940ին Օր. Սաունտէրսի ամուսնանալով, Օր. Օսթրըմանէն խնդրուեցաւ վարել մանկամտորը, անոր օգնական տալով Զուիցերիոյ Հայաստանի

Բարեկամներու Միութեան ներկայացուցիչ Տէր եւ Տիկին Մէյերը: Պատերազմի պատճառաւ, Լոնտոնի Հայաստանի Բարեկամներու Միութիւնը կրցաւ յատկացնել միայն ամիսը 30 սուրիական ոսկի: Հաստատութիւնը փակումէ ազատելու համար, Տէր եւ Տիկին Մէյեր դիմեցին Ջոն Գերիոյ Հայ Բարեկամներու, որոնք յաջողեցան այս հաստատութեան դրկել կլորիկ գումար մը, որով կարելի եղաւ 1942ին պիտճէին բացը գոցել: Հաստատութեան վարիչները կ'ըսեն թէ ներկայ տարույս սկիզբէն ի վեր, տարապայման կերպով սղած ըլլալով կեանքը, պիտճէն բարձրացած է 115 սուր. ոսկիի, ասոր հետեւանքով վարիչները դիմած են Լոնտոնի Հայաստանի Բարեկամներու Միութեան, որ յանձն առած է ամիսը 80 սուր. ոսկի յատկացնել մանկամսորի ծախսերուն, իսկ մնացածը կը յուսացուի ստանալ Ջոն Գերիայէն:

Վարիչները 1943 տարուան համար նախատեսած են 150–160 սուր. ոսկի: Այս գումարէն կը վճարուին *նըրսի* [հիւանդապահուիի] օգնականին թոշակները, ինչպէս նաեւ խոհարարուիին թոշակը:

Այս գումարէն կը ծախսուի փոքրիկներու սնունդը, մանկամսորի վարձքը եւ վառելանիւթը: Հայ Բողոքական Նահատակաց եկեղեցին տարին 13 սուր. ոսկիով կ'օժանդակէ Կարմիր Խաչին վարձուած սենեակներու համար:

Միջին հաշուով, 1942ին իւրաքանչիւր փոքրիկ ստացած է 4 սուր. ոսկի ամիսը: Փոքրիկներու սնունդ կը տրուի առտուան ժամը 9ին չոր պտուղ, ձիթապտուղ եւ հաց. ժամը 11 ու կէսին հացով տաք կերակուր մը, իսկ երեկոյեան ժամը 5ի միջոցներ մեկնելու ատեն դարձեալ հաց եւ որեւէ պտուղ:

Մայրերը պատրաստ են իւրաքանչիւր փոքրիկի համար վճարել օրական մէկ սուր. դահեկանի չնչին գումարը, որ յաճախ կարելի չ'ըլլար գանձել. այս կերպով մանուկներու մեծ մասը կ'ընդունուին ձրիաբար: Ընթերցողը պիտի զարմանայ անշուշտ, իմանալով թէ իւրաքանչիւր փոքրիկի համար կը ծախսուի ամիսը միայն չորս սուր. ոսկի: Ասիկա կը բացատրուի հետեւեալ կերպով: Աքսիոն Քրէթիէն իր մթերանոցներուն մէջ ունէր պատերազմի սկիզբէն բաւականաչափ սննդեղէն՝ որպէս ալիւր, ոսպ, ձաւար, ձէթ, ռուպ, ելւն., զորս Աքսիոն Քրէթիէն կրցած էր ժամանակին հրապարակէն գնել մեծ քանակութեամբ՝ յատկացնելու իր բազմաթիւ որբերուն եւ որբուկներուն: Ներկայ պարագաներու մէջ՝ մանկամսորի փոքրիկներու: Բայց իր մթերքը հազիւ պիտի բաւէ մինչեւ ներկայ տարուան Յունիսի վերջը: Այդ թուականէն յետոյ է որ, կ'ըսեն վարիչները, պիտի ստիպուին հրապարակէն հայթայթել պէտք եղած պարէնը՝ ապրեցնելու համար այս փոքրիկները, որով մանկամսորի պէտքին համար խիստ անձկութեան պիտի մատնուին:

Մանկամսոր ընդունուող փոքրիկները յաճախ քոյր եղբայր են 2–6 տարեկան: Նոր ընդունուած մանուկները բժշկական խիստ քննութենէ կ'անցնին. աչքերը, գլուխը, ձեռքերը, ոտքերը, ակռաները. եթէ որեւէ հիւանդութիւն կամ վերք ունենան, կը դարմանուին հաստատութեան բժիշկին կամ հիւանդապահուիին կողմէ: Անոնք կը ստանան միայն գոգնոց մը որ կը ծածկէ իրենց ներքին հագուստին թերիները:

Ինչպէս տեսանք, Օր. Օսթրրմանի ու Տէր եւ Տիկին Մէյերի այս հիանալի գործը կը կատարուի շատ սահմանափակ շրջանակի մէջ, եթէ նկատի առնենք հարիւրաւոր, քերես հազարաւոր այրի կիները, որոնք ստիպուած են իրենց ձագուկները փողոցները ձգելով գործի երթալ, անոնց հայթայթելու համար շատ ճղճիմ սնունդ մը:

Ուրեմն հայ ժողովուրդը պէտք չէ որ հեռուէն հանդիսատես ըլլայ նման հաստատութեան մը, այլ պարտաւոր է օտար հայասերներու օգնել՝ իր կարելիութեան սահմանին մէջ ընդլայնելու համար այս գործը, որ ամենայն դէպս խիստ օգտակար է փողոցներէն ազատելու ա՛յն փոքրիկները, որոնց մայրերը ստիպուած են բացակայիլ մինչեւ երեկոյ:

Ազգային Առաջնորդարանի կամ բարեգործական մարմիններու անկ է համաձայնիլ մանկամստորի վարիչներուն հետ, որոնք վստահ են թէ ուրախութեամբ պիտի ընդունին նման առաջարկ մը յօգուտ հայ անտէր փոքրիկներու:

«Եփրատ», 25 Ապրիլ 1943

ՀԱՅ ԿԱԹՈՒԿԿ ԿՂԵՐԸ ԵՒ ԱԶԳԱՅԻՆ ԶԳԱՑՈՒՄԸ

Պատուական քերթիղ Չորեքշաբթիի թիւին մէջ լոյս տեսնող խմբագրականը ծայրէ ի ծայր կարդացի, ուր Պէյրութի Հայ Կաթողիկ Պատրիարք Կարտինալ Աղաճանեանի հովուական կոնդակէն քանի մը հատուածներ նշանակուած էին վերլուծելու համար զանոնք:

Այս թուղթով որոշ է որ Կարտինալը ուրացած էր իր ազգը եւ ոտնակոխ ըրած իր ազգային զգացումները, խորհուրդ տալով իր հօտին որպէսզի անոնք ալ իր օրինակին հետեւին Սփիւքի մէջ, օտարանալու համար ապագային կամ եւս արաքանալու կամ «մարոնի»ութեան թիւը բազմացնելու համար:

Բայց այս մտայնութիւնը նոր չէ ու գոյութիւն ունի բազում տարիներէ ի վեր: Նոյն մտայնութիւնն է որ կը տիրէ աղքատին ու հարուստին, ռամիկին ու կրթեալին, կիներու եւ այրերու մէջ, որոնք ազգը Կաթողիկութեան հետ կը շփոթեն:

Կը յիշեմ թէ 1903ին, Համիտի ատեն աքսորէն Պոլիս վերադարձիս, ֆրանսական հիւպատոսարան գացած էի շնորհակալութիւններս յայտնելու Պարոն Հիւպատոսին, որ բարեհաճած էր իր միջամտութեամբը աքսորավայրէս ազատել զիս: Հիւպատոսին ներկայացաւ անգարացի Հայ Կաթողիկ կին մը, որ կը խնդրէր իր երկու որբերը Շիշլիի որբանոցը ընդունելու հրաման տալ: Հիւպատոսը հարցուց. «Ի՞նչ ազգի կը պատկանիք», տիկինը «Կաթողիկ եմ» պատասխանեց: Հիւպատոսը ըսաւ թէ չի հարցներ իր դաւանանքը, այլ իր ազգութիւնը: Խեղճ կինը չհասկցաւ հիւպատոսին հարցումը: Հիւպատոսը ստիպուեցաւ բացատրել թէ ի՞նչ է ազգութիւնը եւ ի՞նչ է դաւանանքը.- Օրինակ, ըսաւ, ես Կաթողիկ եմ դաւանանքով, բայց ֆրանսացի եմ ազգութիւնով: Կինը դարձեալ չկրցաւ հասկնալ հարցումը եւ Հիւպատոսը ստիպուեցաւ փակել հարց եւ պատասխաններու շարքը:

Ի՞նչ տարբերութիւն հայանուն Աղաճանեան Կարտինալի մը եւ այն անգարացի տգէտ կնոջ մտայնութեան մէջ: Աղաճանեան Պատրիարքը շատ

լաւ պէտք է գիտնայ թէ իրեն նման հայ կղերականներու պատճառաւ է որ Անիի անկումէն վերջ Լեհաստան եւ այլուր ապաստանած հարիւր հազարաւոր Հայեր այս ըմբռնումին զոհ գացին՝ ուրանալով նախ Մայր Եկեղեցին, ապա՝ նաեւ իրենց ազգութիւնը, նախապատիւ համարեցին երեւակայական դրախտի մը մէջ տեղ շահիլ, իսկ հոս՝ երկրի մէջ ուծանալ, ապազգայնանալ ու իրենց անունը պատմութեան ձգել:

Լիբանանի մէջ Մարոնի ընտանիքներ կան Սարգիս, եւայլն հայու անուններով, որոնք ո՛չ մէկ նշոյլ ունին հայութեան ու ո՛չ իսկ ազգային ոգի կը կրեն, կատարեալ լիբանանցիներ են: Ասոնց նախահայրերը Աղաճանեան Կարտինալին կամ Անգարայի Սուրբիկ Տուտուին պէս խորհողները եղած են, ի վերջոյ կորսուելու համար ընդ միշտ:

Մխիթարեանները՝ ըլլայ Վենետիկի կամ Վիեննայի մէջ, վստահաբար նոյն մտայնութիւնը ունին: Վատիկանեան քաղաքացի: Կը յիշեմ թէ 1913ին Պոլիս հայ գիրերու գիտին 1500 ամեակը պիտի տօնուէր: Գում Գաբուի Մայր Եկեղեցին վերածուած էր ընդարձակ սրահի մը, ուր հրաւիրուած էին բոլոր ազգային ժողովներն ու ժողովականները, պետական կազմը, օտար դեսպաններ եւ հիւպատոսներ, եւայլն, եւայլն: Այն օրն էր, ճիւղն «ընկեր Թալէաթ» ներս մտած էր բարեւելով ներկաները.– Բարեւ ձեզ, տիարք, ըսելով: Այս հաւաքոյթին հրաւիրուած էին նաեւ Հայ Բողոքական ազգապետարանը եւ պատուելիներ, ինչպէս նաեւ Հայ Կաթոլիկ Պատրիարքարանը ու Մխիթարեան Հայրեր, որոնց անունը չեմ յիշեր այժմ եւ որոնք նշանաւոր դէմքեր էին Պոլսոյ մէջ եւ ճանչցուած ազգայիներ եւ հայ գրականութեան ծառայող հայ կղերներ:

Հաւաքոյթին, հակառակ այլազան եւ այլացեղ բազմութեան, դժբախտաբար ոչ ոք ներկայ եղաւ Հայ Կաթոլիկ Պատրիարքարանէն եւ Մխիթարեան Հայրերէն: Այս պարագան այն ատեն շատ քննադատուեցաւ Պոլսոյ զանազան խաւերէն, նոյնիսկ Դանիէլ Վարուժան «Բիւզանդիոն»ի մէջ երկար քննադատականի առարկայ ըրաւ Հայ Կաթոլիկ Պատրիարքարանին եւ Մխիթարեաններու կեցումածքը:

Այս մտայնութիւնը կը տիրէ բոլոր Հայ Կաթոլիկ կղերականութեան մէջ: Անոնք, իբր Վատիկանեան քաղաքացի, ոտնակոխ կ'ընեն հայ ոգին եւ զգացումը յանուն կաթոլիկութեան, եւ օր մըն ալ կ'արաբաճանայն երկրին մէջ, եւ ընդ միշտ հրաժեշտ կու տան մեզի:

Նոյնը չէ հոս. Հալէայի տեղացի Հայ Կաթոլիկները եթէ նեղը մնան, հայութիւնը կ'ընդունին, բայց անոնց հայ ըլլալուն մասին հազարաւոր վկաներ պէտք են: Ռոյվիտետն այս մարդիկը Կաթոլիկ են նախ եւ ապա հայ, կամ յոյն կամ սուրիանի եւայլն, եւայլն:

Վստահ եմ թէ այս անգամ Սուրիոյ եւ Լիբանանի Հայ Կաթոլիկներէն շատերը պիտի հետեւին պատուական հայու մը՝ Տոքթ. Գանթարճեանի օրինակին ու իրենց ոտքին փոշին թօթուելով պիտի գան դէպի երկրային դրախտ. Խորհրդային Հայաստան, ո՛չ թէ երկնային երեւակայական դրախտ

մը, ուր ամէն ոք պիտի կրնայ մտնել, եթէ արժանի է, ըլլա՛յ ան հայ, յոյն, իսլամ, հրեայ եւ կամ նոյն իսկ կռապաշտ:

Այս է դժբախտաբար Հայ Կաթոլիկ կղերին պատկերը եւ ոգին. անոնք նոյնն են ամէն տեղ, ըլլա՛յ Սուրիա, ըլլա՛յ Թուրքիա կամ ուրիշ վայրեր: Անոնք իրենց ազգութիւնը կը ծախեն, բնականաբար բացառութիւնները յարգելով, իրենց դաւանանքի սիրոյն:

Անկարելի է նման մարդոց մտայնութիւնը փոխել՝ թերթերու մէջ քննադատելով իրենց ընթացքը:

Մեզի կը մնայ զանազան ազդու միջոցներով հայացնել Հայ Կաթոլիկ ազգակիցները, որպէսզի նման հայ ոգին ուրացող կղերներ չհամարձակին նման հովուական թուրքերով հրապարակ իջնել:

ԿԱՌՎԱՐԵՆՑԷՆ

Նուէր՝ Կարտինալ Արհ. Աղաճանեան Պատրիարքին

Գ. Կառվարենց Հայ Կաթոլիկ մըն էր որ մեռաւ վերջերս ի Միլան:

Հանգուցեալը ճանչցած եմ շատ դժբախտ պարագաներու մէջ:

1915ի Յունիսին, Պոլսոյ մտաւորականներու հետ Այաշի աքսորավայրէն փոխադրուեցայ Անգարայի Պատերազմական Ատեանի բանտը՝ դատուելու համար Փարիզի մտային հիւանդութեանց Կաճառին մէջ թուրքերու մասին ըրած մէկ բանախօսութեանս համար: 2–3 ամսուայ բանտարկութենէ վերջ, պատերազմական ատեանի նախագահին կնոջը հիւանդութիւնը դարմանելու համար քանիցս անոր բնակարանը այցելեցի, որու շնորհիւ կրցայ բանտէն ազատիլ եւ Հայ կաթոլիկի մը տան մէջ սենեակ մը վարձել: Ասիկա զուգադիպեցաւ Անգարայի տարագրութեան եւ ջարդին: Նախ՝ քաղաքիս ծանօթ եւ առաջնորդող հայերը, թիով շուրջ 66 հոգի, ձերբակալեցին եւ քաղաքէն դուրս տանելով սպաննեցին: Յետոյ, 12 տարեկանէն վեր հայերը նոյն դժբախտութեան ենթարկեցին: Ջարդը դադար առաւ 15 օրուայ չափ, որու միջոցին վիճաբանութիւն մը բացուած էր կուսակալին եւ ոստիկանութեան տնօրէնին միջեւ: Սին կը պնդէր թէ հայ կաթոլիկները հայ չեն, հետեւաբար պէտք չէ սպաննուին, իսկ միւսը հակառակը կը պնդէր, թէ ասոնք հայ են եւ պէտք է սպաննուին:

Ահա այս դժուարին հարցը լուծելու համար ոստիկանապետը մեկնեցաւ Պոլիս, ուր շանսատակ եղած Թալէաթի հետ տեսակցելէ վերջ վերադարձաւ Անգարա: Ուրբաթ օր մը կէսօրին յանկարծ փողոցները թափեցան ոստիկաններ եւ Գոմիսէրներ՝ հաւաքելու համար մեր մասնիկը եղող հայ կաթոլիկները: Ես ալ նոյն բախտին արժանացայ՝ որովհետեւ հայ կաթոլիկի մը տունը կը գտնուէի:

Այսպէս, հազարի մօտ հայ կաթոլիկներ, որոնց մէջ էին նաեւ Պահապանեան Գերապայծառ եւ ուրիշ վարդապետներ, բանտարկուեցան: Ահա մեր ունեցած արժէքաւոր առարկաներն ու դրամը պաշտօնապէս

կողոպտելի վերջ, չորսական հոգի պարաններով իրարու կապեցին Անգարայի պալատին բակին մէջ: Ի՞նչ պիտի ընէին զմեզ. որոշ էր որ սպանդանոց պիտի առաջնորդէին: Այդ բակին մէջ տեսարանը ահռելի էր: 850 հոգիներ, չորս չորս կապուած՝ մէկը ջուր կը պոռար, միւսը Ս. Մարիամ կը կոչէր: Լացի ու կոծի ձայնը երկինք կը բարձրանար: Եկեղեցական մը կը գոռար թուրքերէնով «Զաւակներ, Ս. Անտոնի բարեխօսութիւնը հայցենք, «10 Հայր Մեր», «10 Ողջոյն՝ ըսենք»»: 850 հոգին միաբերան՝ առանց հասկնալու իմաստը, լալով կ'ըսէին ու կը կրկնէին «Հայ Մեր»ը եւ «Ողջոյն քեզ Մարիամը»: Հագիւ աւարտած այդ աղօթքները, ուրիշ կղերական մը կը պոռար. «Զաւակներս, Աստուած մեր փատիշահին սուրը կտրուկ ընելու համար 20 Հայր Մեր եւ 20 Ողջոյն ըսենք»: Կը կրկնուէր նոյն յանկերգը:

Այս սրտաճմլիկ տեսարանը շարունակուեցաւ ամբողջ ճամբու տեղողութեան՝ գիշերը մինչեւ առաւօտ: Լճի մը քովէն կ'անցնէինք, ուր մեր դժբախտ ընկերներէն մէկը կըրցած էր զինք պրկող չուաններէն ազատելով լիճ նետուիլ հաւանաբար անձնասպան ըլլալու մտօք: Մեզի ընկերացող ոստիկանները հրացանի հարուածներով սպաննեցին զայն եւ լճին ջուրը կարմիր ներկուեցաւ: Ուրիշ շարքի մը վրայ՝ ոստիկան մը դժբախտներէն մէկը սպաննեց որովհետեւ հազաւցած էր: Ուրիշ դժբախտ մը սպաննուեցաւ հրացանի հարուածով մը, որովհետեւ ոստիկանը ուզած էր փորձել իր հնաւուրց հրացանին ոյժը: Այս սպանութիւններու շարքը շարունակուեցաւ մինչեւ այն գիւղը՝ որուն մօտիկ ձորին մէջ պիտի սպաննուէինք հաւաքաբար: Այս կերպով ճամբու ընթացքին կորուսինք ընդմիշտ քանի մը տասնեակ ճոզէֆներ, Անտոններ եւ Պաթիսքներ:

Տեսնելով որ յամենայն դէպս մահն է մեր ճակատագիրը, միասին կապուած ընկերոջս հարցուցի. «Ո՞ր կ'երթանք».— Ան պատասխանեց. «դէպի մահ»: «Ուրեմն, ըսի, սուղ ծախսենք մեր կեանքը, մենք մեր առջեւի շարքին կապերը կը քակենք եւ մեր ետեւիներն ալ մեր կապերը կը քակեն, ու այսպէս ամբողջ դժբախտ կարաւանը իր ազատութիւնը կը գտնէ, կը յարձակինք մեզ շրջապատող ոստիկան զինուորներու վրայ. մենք 800 հոգի, իսկ անոնք 50, յաղթողը մենք կ'ըլլանք քանի մը հոգի կորսնցնելի վերջ ու լեռ կ'ըլլենք...»:

Քովինս քմծիծաղով մը ըսաւ թէ ինք *արձակում* առած էր: Երկրորդի մը եւ երրորդի մը նոյն առաջարկը ըրի. բայց նոյն պատասխանը ստացայ: Պատանի մը, որ մեր առջեւի շարքին մէջ կը գտնուէր, դարձաւ եւ ականջիս ըսաւ թէ ասոնք իմ գիտցած ու ճանչցած Հայերը չէին, թէ կարող էին ոստիկաններուն յայտնել առաջարկս ու սպաննել տալ զիս: Այս պատանին Գ. Կառվարենցն էր (Գէորգ Արապաճեան), որ ատեն մը աշխատած էր տեղւոյն հայ ազգասէր վաճառականներէն Քէպապճեանի քով:

Բայց առանց յուսահատելու կը կրկնէի իմ առաջարկս: Ըմբոստանալ եւ յարձակիլ ոստիկան պահակներու վրայ. գոնէ պատռով մեռնելու համար: Ասոնք նոյնը կը կրկնէին պատասխանելով. «Մենք *արձակում* առած ենք»:

Քովէս Կառվարենց կ'ըսէր ինձ. «կը յիշե՞ս Աւետարանի անմիտ

գաղատիացիները. ասոնք են այդ մարդիկը. անօգուտ է զիրենք համոզել: Մահուան *իրատեն* ստորագրող թագաւորին համար «Աստուած փատիշահին սուրը կտրուկ ընէ» մաղթանքով 20 Հայր Մեր եւ 20 Ողջոյն ըսել տուող կաթոլիկ կղերէն ի՞նչ կը սպասես»:

Չեմ գիտեր, ի՞նչ պիտի ըսէր Կառվարենց կարդալէ յետոյ Կարտինալ Աղաճանեանի «Թուղթ Հովուականը», բայց սա գիտեմ որ հանգուցեալը Հայ Կաթոլիկ կղերին մէջ տեսած էր «Աւետարանի անմիտ գաղատիացիները»:

Երեսուն տարի հնութիւն ունեցող այս յուշագրութիւնը թող դամբանական ըլլայ դժբախտ Կառվարենցին:

ՃԱՄԲՈՒ ՀԱՊԴՆՊ ՆՕԹԵՐ

Ա.

(ՀԱԼԷՊ — ՊԵՅՐՈՒԹ)

Տասնեվեց տարիներ իրարու յաջորդող ականայ ճամբորդություններէ՝ աքսոր, տարագրութիւն, բանտէ բանտ եւ այլ դժբախտ անցուղարձերէ վերջ՝ առիթը կ'ունենամ կամաւոր եւ ազատ ճամբորդութիւն մը ընել դէպի օտար աշխարհ: Այս առթիւ կը փափաքիմ «Եփրատ»ի ընթերցողները տեղեակ պահել ճամբու տպաւորութիւններու:

Առաւօտեան ժամը 7:30ին կայարան փութացող բարեկամներու ողջերթի մաղթանքներէ ետք, գնացքին մէջ կը նետուիմ դէպի հարաւ սուրալու համար: Կայարաններ ու ցանցառ գիւղեր իրարու կը յաջորդեն. նշանակելի ոչ մէկ բան. խոպան դաշտեր, անմշակ հողեր եւ փեթականման տուններէ բաղկացած գիւղեր: Այս է բնութիւնը մինչեւ Համա, ուր բնութիւնը կը փոխուի մի քիչ, ծառաստաններ եւ հերկուած դաշտեր ուշադրութիւնս կը հրաւիրեն, հազիւ թէ 1–2 նոր շէնքեր կը ցուցնեն նորահաստատ կառավարութեան դէպի շինարարական աշխատութիւն կատարած ճիգը:

Նոյն միօրինակ տեսարանները կը պարզուին մինչեւ Հոմս, ուր որոշ կը տեսնուի անհատական եւ պետական շինութիւններու ձեռնարկը: Ապա նոյն տեսարանը մինչեւ Պաալպէք, ուր աչքի կը զարնէ նախ առատ ջուրը, ծիրաններով եւ ուրիշ պտուղներով բեռնաւորուած ծառերը, որոնք կը սահին կ'անցնին մեր աչքերէն: Քիչ մը անդին մեր դէմը կը ցցուին Պաալպէքի հնութիւնները, իրենց հսկայ սիւներով, որոնք ինձ կը յիշեցնեն երկու տասնեակ տարիներ առաջ ուղեւորութիւնս դէպի Աթէնք՝ հին ազգաց պատմութեան քաղաքակրթութեան օրրանը, ուր Ակրոբոլի սիւները կարծես պահապան հրեշտակի դերը կատարած են Սոլոմի, Լիզուրկոսի, Արիստոտելի եւ այլ գիտուններու ու բանաստեղծներու հայրենիքին:

Երբ կառաշարը կը մեկնի Պալատի կայարանէն, հետզհետէ կը յառաջանանք դէպի Լիբանանեան լեռնաշղթաները, ուր ոչ ծառի եւ ոչ ալ անտառի հետք կը նշմարուի, միօրինակ ու մերկ լեռներ:

Ձահլէ կը հասնինք արդէն. տպաւորութիւնը կը փոխուի. դաշտային միօրինակութեան կը յաջորդէ լեռնային այլազանութիւնը, ջուրեր, ջրվէժներ, պարտէզներ ու անտառներ, գետեր եւ գետակներ հրապուրիչ կ'ընծայեն ճէպլէի գեղեցկութիւնը:

* * *

Ճամբորդի մը տպաւորութիւնը չի կայանար միայն բնութիւնը դիտելուն մէջ, այլ՝ անձերը եւ անցուղարձն ալ: Հոմսի կայարանին մէջ զիս կ'ողջունէ հին բարեկամ մը, հալէպցիներու ծանօթ Փափագեան պատուական ընտանիքին մէկ անդամը՝ Թորգոմ Փափագեան, որ երկաթուղիի ընկերութեան կարելոր մէկ պաշտօնովը հոն կը գտնուի. պիւֆէ կ'առաջնորդէ զիս եւ կը գանգատի տեղւոյն միօրինակ ապրելակերպէն եւ ազգային ու ընկերական կեանքի չգոյութենէն: Կը հետաքրքրուիմ տեղւոյն հայերովը: Կ'ըսէ թէ 100ի մօտ հայեր կան, որոնց մեծ մասը գործաւոր ու փոքրիկ արհեստաւորներ են. կ'աւելցնէ թէ շաբաթը երկու անգամ ստացած «Եփրատ»ներն են որ իր կեանքին փոփոխութիւն մը կը բերեն ու արտաքին աշխարհի հետ հաղորդակցութեան կը դնեն զինք: Երանի կու տամ այն ծնողներուն, որոնք կրցած են ծնունդ տալ Լեւոններու, Գրիգորներու, Թորգոմներու, Ջարեհներու եւ Գէորգներու, որոնք իրենց դաստիարակութեամբ, համեստութեամբ եւ զարգացումով պատիւ կը բերեն հայ ժողովուրդին:

Կառաշարին մէջ կը ծանօթանամ ուսուցիչի մը, որ քեմփի վարժարանին մէջ տարի մը պաշտօնավարելէ վերջ, դժգոհ՝ տիրող կացութենէն եւ հոգաբարձութեան քմահաճոյքներէն՝ Փարիզ կը վերադառնայ, դէպի իր ընտանիքը: Ազգային ընդհանուր հարցերու շուրջ համակարծիք ենք. յոռետես է մեր կրթական եւ ազգապահպանման հարցերով. մի գուցէ քիչ տարիներ ետք Սուրիոյ հայութիւնը լքէ իր դարաւոր ազգութիւնն ու եկեղեցին եւ ընդգրկէ նոր դաւանանք մը ի սպառ կորստելու համար: Խօսակիցս՝ վառվռուն երիտասարդ մը, կ'ըսէ թէ այս հարցին շուրջ իր տպաւորութիւնները հրատարակած է «Յառաջ»ին մէջ. ասկէ կը հասկնամ թէ դաշնակցական մըն է ան, որու հետ թէեւ հակակարծիք բաղադրական ըմբռնումներու մէջ, բայց կատարելապէս համակարծիք ենք ազգային ինքնապահպանման կենսական հարցերու շուրջ:

* * *

Ձահլէն կառաշարը կը յառաջանայ լեռներուն եւ ձորերուն մէջ. բնութիւնը հետզհետէ կը գեղեցկանայ. անոր զուգահեռ կ'ընթանան նաեւ մարդկային մտքի եւ բազուկի արտադրութեանց սքանչելիքները: Կը խորհիմ թէ Եւրոպայի

մէջ քաղաքակրթութեան եւ մտքի, մշակոյթի արտադրութիւնները աչքառու կը դառնան հարաւէն դէպի հիւսիս, ուր արուեստը, արհեստն ու ճարտարագործութիւնը հետզհետէ իրենց գազաթնակէտին կը հասնին. մինչ Սուրիոյ մէջ՝ բոլորովին հակառակն է. հիւսիսը խոպան ու անմշակ, իսկ դէպի հարաւ՝ շինարարութեան ու մտքի եւ բազուկի լաւագոյն արտադրութիւններ: Այս պարագան հետզհետէ կը շեշտուի մինչեւ Սոֆար, Պէհամտուն, Ալէյ եւայլն, ու կը շարունակէ մինչեւ ծովեզերք, Պէյրութ, Միջերկրականի թագուհիներէն մին: Կը սկսիմ պրպտել այս հակասութեան պատճառը եւ հետեւեալ եզրակացութեան կը յանգիմ. մինչեւ Լիբանանի սահմանները, հիւսիսէն դէպի հարաւ, երեք դարեր թուրք ատերիչ ցեղին տիրապետութեան տակ՝ փոխանակ բարգաւաճելու, շինուելու եւ շէնցնելու, գոհացած են միայն ժողովուրդը կեղեքելով եւ շահագործելով իբր ստրուկներ, թոյլ չեն տուած որ ան շինէ եւ լեցնէ ու զարգացնէ երկիրը. մինչ լիբանանցիները երկար տարիներ զոնէ մասնակի ազատագրուած մոնկոլական բնագոյներէ եւ ներքին ինքնավարութեամբ մը օժտուած՝ կրցած են իրենց ժամանակն ու ջանքը սպառել երկիրը շէնցնելով: Ասիկա անգամ մը եւս կը հաստատէ այն ճշմարտութիւնը թէ կայսրութենէն ազատագրուած ժողովուրդներ, որպիսին են պուլկարներ, սերպեր, յոյներ, ռումաններ եւայլն, կրցած են քիչ ժամանակէն փարսախներով յառաջանալ կրթութեան, մշակոյթի, ճարտարարուեստի ու վերջապէս բոլոր քաղաքական մարզերուն մէջ:

* * *

Ռայաքի մէջ հապճեպով կը փոխենք մեր կառախումբը, ուր տեղ գրաւած են տասնեակ մը հայ երիտասարդներ, որոնք կը վերադառնան Դամասկոսէն, ուր գացեր էին ֆութպոլի մրցման համար: ՀՍՀՄի կը պատկանին, առանց բացառութեան վառվռուն, քաջառողջ եւ զուարթ երիտասարդներ են. հայերէն կ'երգեն, հայերէն կը զուարճաբանեն: Երբ կ'իմանան թէ հայ են եւ Հալէպէն կու գան, անմիջապէս տեղ կու տան ինձ եւ հարցումներու տեղատարափով մը կը յարձակին. Հալէպի ազգային կեանքն ու գաղթականներու վիճակը կը հետաքրքրէ զանոնք: Կեցցէ, կ'ըսեն իւրովի, այսպիսի հայ երիտասարդութիւնը յաւիտ կեցցէ՛:

* * *

Երկաթուղին անընդհատ կը սուրայ ճէպէլի բարձունքներուն մէջ. գեղեցկաշէն տուններ, փառաւոր օթէլներ, կանաչազարդ լեռներ ու ձորեր, վիհեր ու գահավէժներ, մշակուած պարտէզներ ու հսկայ արմաւենիներ հոգեկան բաւարարութիւն մը կու տան ինձ: Երանի կու տամ այս ժողովուրդին որ ազատ Ֆրանսայի իբր ազատ պաշտպանեալներ լիովին կը վայելեն արդարութեան բարիքները եւ բնութեան երկնատուր առաւելութիւնները, մինչ մենք կը

շարունակենք թափառիլ օտար հորիզոններու եւ ասպնջական հողերու մէջ:

* * *

Ծովեզերքը քերելով կ'անցնինք Պէյրութի հիւղաւանին մէջէն՝ տախտակաշէն տնակներու եւ աղքատիկ հիւղակներու կոյտ մը, ուր խճողուած են հազարներով հայեր, որոնք եւս ունէին անշուշտ իրենց փառաւոր եւ հանգստաւէտ բնակարանները՝ դեռ քիչ առաջ. այժմ կ'ապրին այդ աղքատիկ վատասերիչ հիւղակներուն մէջ, որոնք մէկ լուցկիով ակնթարթի մէջ կրնան փճանալ: Եւ ըսել թէ ասոնց մէջ առարկողներ կան Էշրէֆիէի թաղը փոխադրուելու ձեռնարկին:

Պէյրութի հիւղաւանը կողոպտիչի բնագոյովը սնած ու դաստիարակուած թուրքերու գլուխ գործոց մէկ յիշատակարանը կրնայ նկատուիլ:

* * *

Երեկոյեան ժամը ութն է. հիւղաւանի քստմնելի շարքը կը վերջանայ եւ կառախումբը կը մտնէ Պէյրութի կայարանը՝ ուր կը սպասէր ինծի տեղոյն Բարեգործականի ժրաջան ու համակրելի ատենապետ Տ. Ռ. Էճգաճեան եւ ազնի տիկինը, որոնք կ'առաջնորդեն զիս իրենց բնակարանը:

Բ.

(ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԻԱ-ՍԱՐՍԷՅԼ)

Հակառակ Եգիպտոսի համբաւեալ տաքին, մեր շոգեմաւր Աղեքսանդրիոյ քարափը կը մօտենայ հաճելի եւ զարմանային օդով մը. ցամաք կ'ելլեն քանի մը տասնեակ հրեայ ընտանիքներ, որոնք Եաֆայէն նաւ առած էին Եգիպտոս այցելելու համար: Ասոնք խիստ գոհ ըլլալ կը թուին իրենց նոր հայրենիքէն, ուր տեղաւորուած են 200 հազարէ աւելի հրեաներ եւ հոն եկած աշխարհիս ամէն կողմերէն. կը զբաղին վաճառականութեամբ, երկրագործութեամբ, ճարտարարուեստի եւ ազատ արուեստի զանազան ճիւղերով: Նկատի առնելով, կ'ըսէ հրեայ խօսակիցս, եկող գաղթականներու պատկանած երկիրներու զանազանութիւնը՝ լեզուի տեսակէտով շատ կը նեղուինք. յաճախ զիրար չենք հասկնար ու կը ստիպուինք թարգմաններու դիմել: Վարժարաններու մէջ եբրայերէն կը սորվին իբր մայրենի լեզու. իսկ պարտաւորիչ են արաբերէն ու անգլերէն լեզուները: Հարցման մը պատասխանելով կ'ըսէ թէ թէն նորեկներէն փոքր մաս մը կը վերադառնան անյաջողութեան պատճառաւ, բայց ասիկա ամէն տեղ կրնայ պատահիլ: Օդէն, ջուրէն եւ կլիմայէն շատ գոհ են ու իրենց միակ մտահոգութիւնն է երկիրը շէնցնելով հրեայ ազգային օճախ մը հաստատել:

Այս ճամբորդները ունեին գրքի եւ թերթի կարետոր տրցակներ, աշխարհագրական քարտեւներ երբայերէն գրերով եւ աղաւաղեալ գերմաներէն կամ ֆրանսերէն լեզուներով հրատարակուած, Կիլիկիոյ մեր ազգակիցներու հայատառ թուրքերէն գրականութեան պէս: Հրեաները կը վստահեցնեն զիս որ 15–20 տարիներ վերջ երբայերէն լեզուն պիտի ընդհանրանայ ու խօսուած զանազան լեզուները պիտի անհետանան ընդ միշտ: (Տարօսը մեր թրքախօսներուն):

Կարօտ հրեաներու ներգաղթը կը կատարուի ընդհանուր հանգանակութեամբ. իսկ հարուստները կը տեղաւորուին հոն իրենց դրամագլուխով եւ կը հաստատեն գործարան, վաճառականական մասնաճիւղեր, յանձնակատարի գրասենեակներ, այլեւայլ գործարաններ. որպէս լուցկիի, շաքարի, քաքառի, անուշեղէնի, խմիչքներու եւլն. երբայերէն, անգլերէն պիտակներով: Վերջապէս հրեայ ձեռներէց ոգին վճռած է Պաղեստինը նմանցնել եւրոպական որեւէ յառաջադէմ երկրի:

Երնէկ տալով այս հրեաներուն, կ'ըսեմ իւրովի. ափսոս որ Հայաստանի նախկին կառավարութեան վարիչները չկրցին համաձայնութեան լեզու մը գտնել իրենց հարեւաններուն հետ ու ձախող քաղաքականութեամբ մը երկրին կէսը թուրքերուն յանձնեցին. ապա թէ ոչ, այսօր փոխանակ աստանդական ու թափառական ապրելու՝ պիտի կրնայինք երթալ ու տեղաւորուիլ մեր հայրենիքին մէջ, շէնցնելով, ծաղկեցնելով զայն ու մեր միտքն ու բազուկը փոխանակ օտար հորիզոններու տակ սպառելու՝ տրամադրել մեր հայրենի երկրի զարգացման ու յառաջացման:

* * *

Ադեքսանդրիոյ առջեւ կանգ կ'առնենք 24 ժամ. հակառակ շատերոս բռուն փափաքին, անկարող եղանք ցամաք ելլել, քանզի մեր անցագիրները եգիպտական հիւպատոսարանէն «վիզէ» եղած չէին:

Արտաքին տեսարանէն դատելով, ընդարձակածաւալ եւրոպական քաղաք մըն է Ադեքսանդրիա, մեծամեծ շէնքերով ու լայն պալատներով: Զգալի է անգլիական տիրապետութիւնը, ոստիկաններ ու հրամանատարներ ու մաքսի պաշտօնեաները եգիպտական տարագով անգլիացիներ են: Անուրանալի է որ անգլիական գրաւումը օրհնութիւն մը եղած է այս երկրին, զայն հասցնելով հարստութեան ու ճոխութեան զագաթնակէտը:

* * *

Յուլիս 12ին մեր շոգենաւը կը հեռանայ Ադեքսանդրիա նաւահանգիստէն եւ կը սուրայ Միջերկրականի մէջ: Ճամբորդներուն մեծ մասը ֆրանսացիներ են. Եգիպտոսէն հայ ընտանիք մը զբօսապտոյտի կ'երթայ Եւրոպա. չորս թուրքեր, հաւանաբար ներկայ վարիչներուն կարկառուն դէմքերէն, ճամբորդութեան

ամբողջ տնտղութեան Բոքերի սեղանին շուրջ բոլորուած են: Չարական Ռուսիոյ նախկին գորավարներէն Կրոտնայի հրամանատարը, տիտան հասակով եւ փառաւոր մօրութով, անմեղ դիմագծով համակրելի պետր մը կնոջը հետ Փարիզ կ'երթայ ռուսական անկելանոցի մէջ վերջին տարիները ապրելու: Կը պատմէ ինձ Ընդհանուր պատերազմին Կրոտնայի շուրջ մղուած կռիւներէ դրուագներ, Չարական ընտանիքին ջարդին վրայ կը խօսի նողկանքով ու խորունկ վիշտով, պոլշեիկները կը նմանցնէ գողերու եւ աւազակներու խումբի մը, որ ռուս զանձերը կողոպտելով գոհարեղէններ եւ թանկագին առարկաներ աննշան գիներով ծախսու կը հանեն Թեհրանի մէջ: Ան հաւատք չունի պոլշեիկեան իշխանութեան յաւերժացման, չի հաւատար նաեւ Չարերու վերադարձին, այլ կը կարծէ թէ ապագայ Ռուսիան պիտի հաստատուի դաշնակցային հանրապետութեան ձեւով:

Չորրորդ կարգի ճամբորդներու մեծ մասը հրեաներ եւ հայեր են. առաջինները՝ Պաղեստինէն ճամբայ ելած՝ Եւրոպայի զանազան երկիրները կ'երթան իրենց ազգականներուն այցելելու ուրախ ու զուարթ եւ գոհ սրտով. ճամբորդութեան ընթացքին ընթերցանութեամբ կը զբաղին, եւրոպական միստ ու կացով ու բարեկիրթ ձեւերով կը զանազանուին մերիններէն:

Հայ ճամբորդներուն մեծ մասը Ֆրանսա կ'երթայ աշխատելով օրապահիկ մը ճարելու. երկու օրիորդներ ալ, մին՝ Քուպա եւ միւսը՝ ֆրանսա ամուսնանալու կ'երթան, երկու հայ ընտանիք ալ Մոնթեվիտէօ կը գաղթեն իրենց ամուսիններուն միանալու համար:

Թշուա՜ն հայութիւն...

* * *

Երեք օրեր ծովու եւ օդի մէջ տատանելէ վերջ, 16 Յուլիս Երեքշաբթի առաւօտեան ժամը 6ին, այնքան անհամբեր սպասուած ցամաքը՝ Իտալիոյ հարաւային շրջանը հետզհետէ մեր աչքերուն առջեւ կը պարզուի: Կէս ժամ ետք, Մէսինայի նեղուցին մէջ ենք, ունենալով ձախի վրայ Սիկիլիոյ կղզին իր գետերով, կամուրջներով, գոց երկաթուղիներով, սարերով ու ձորերով, Եղնա հրաբուխը իր յալիտենական մոխսերով, իսկ աջ կողմի վրայ Իտալական թերակղզին, նոյնքան սիրուն տեսարաններով եւ Ապէնինեան լեռնաշղթային ծայրագոյն գագաթներովը:

Քիչ վերջ հասած ենք Քալապրո քաղաքին առջեւ, ուր աչքի կը զարնեն մեծ ու հոյակերտ քաղաքի մը բոլոր տեսարանները: Վերջին անգամ, 1912ին կարծեմ, Սիկիլեան հռչակաւոր երկրաշարժէն քանի մը ամիս ետք անցած էի ես այս նեղուցէն. քաղաքը աւերակոյտերու զանգուած մըն էր. ասղին անդին կը տեսնուէին փլփլած շէնքերու լերկ ու մերկ պատերը միայն, իսկ այսօր ամբողջովին վերաշինուած է եւ կեանքը վերսկսուած: Ակամայ կը յիշեմ Պոլտոյ հրդեհները. Չերչըր, Աքսերայ, Ֆաթիհ, Իսկիւտար, Սալը Բազար եւ այլ թաղերը, որոնք քսան տարիներէ ի վեր կը մնան այնպէս ինչպէս որ էին

հրդեհէն անմիջապէս վերջ:

Ծուլութեան ու մեղկութեան մարմնացումն են մեր երբեմնի հայրե-
նակիցները:

Խաղաղ ու հանդարտ ծովու վրայ կը շարունակենք մեր ճամբան՝ անցնելով
հրաբխային Սթրոմպոլի կղզեակին առջեւէն եւ քերելով Իտալիոյ արեւմտեան
ծովեզերքը. հետեւեալ առաւօտ կանուխ շոգենաւր կ'անցնի Սարտինիոյ եւ
Քորսիքայի (Ֆրանսական) կղզեխումբի անհամար նեղուցներէն:

Կը մտաբերեմ Ֆրանսայի մեծագոյն զաւակը, քորսիքացի երկաթագործին
տղան՝ Մեծն Նաբոլէոնը, որ իր հայրենիքը հասցուց փառաց կատարը եւ իր
անունը անմահացուց համագգային պատմութեան մէջ:

Խաղաղ ու հանդարտ ծովով Թէօֆիլ Կոթիէն կը ճեղքէ Միջերկրականի
ջուրերը եւ դանդաղ գնացքով մը ամսոյն 16–ին, Հինգշաբթի առաւօտ կանուխ
կը մտնէ Մարսիլիոյ ծովածոցը ու կը մօտենայ քարափին:

Մարտէլլ, 18 Յուլիս 1929

Գ.

Երանի կու տամ նախապատերազմեան շրջանին երբ, առանց
անցագրային ձեւակերպութիւններու, շոգենաւր հազիւ քարափ մօտեցած՝
դուրս կ'ելլէինք մաքսային թեթեւ քննութենէ մը վերջ: 20–25 միլիոնի յանգող
պատերազմի զոհերէն յետոյ կարծես երկրագունդը նեղ կու գայ ներկայ
բնակչութեան: Իւրաքանչիւր պետութիւն իր սահմանները սեղմ շղթայի մը
տակ առած է, օտարներու ներխուժումը արգիլելու համար:

«Թէօֆիլ Կոթիէ»ն քարափ մօտեցած է. հարկ կ'ըլլայ սպասել ապա-
հովութեան պաշտօնեաներուն, որոնց պարտականութիւնն է անցագիրները
պրպտել, արձանագրել եւ՝ ի պահանջել հարկին՝ խիստ քննութեան մը ենթար-
կել ճամբորդները: Այս գործողութիւնները երեք ու կէս ժամ կը տեւեն, յորմէ
հետէ կը սկսին 700 ճամբորդներու մաքսային մանրակրկիտ քննութիւնները,
այնպէս որ ժամը 6:30ին հասնող շոգենաւին ճամբորդներս հազիւ կը յաջողինք
դուրս ելլել ժամը 10:30ին:

Այս դժուարութիւնները կրնանք վերագրել երկու պատճառներու: Անցագրի
եւ «վիզէ»ի պարտաւորիչ հանգամանքը պետութիւններուն կ'ապահովէ եկա-
մուտի կարեւոր աղբիւր մը. իսկ տեղափոխութեան սեղմումը կը պաշտպանէ
երկրացին օտար գործաւորներու մրցումին դէմ. հակառակ արտաքինին՝
Ֆրանսա ալ կը նեղուի անգործութեան տագնապէն. այս պատճառով գործա-
ւոր դասակարգին երկրէն ներս մուտքը խիստ սեղմումներու ենթարկուած է:
Ֆրանսա եկող այս կարգի հայերու անցագիրներուն մէջ յիշատակուած է. Ա.
5000 ֆրանքի չէքի մը տէր ըլլալը, Բ. 2–3 ամիս միայն բնակութիւնը Ֆրանսայի
մէջ, Գ. խոստումը թէ օրավարձով աշխատութեան հետամուտ պիտի չըլլայ:

* * *

Ոչինչ փոխուած է Մարսէլի արտաքինէն. բայց ներսէն աչքի կը զարնէ աչքառու խճողում ու ոգեւորութիւն. շատ մը փողոցներու մէջ անցողաբժը անկարելի դարձած է հանրակառքերու եւ ինքնաշարժներու իրերայաջորդ երթեւեկէն:

* * *

Ըսինք թէ կարեւոր թուով հայեր կը բնակին Մարսէլի մէջ. ասոնց մեծ մասը քիչ շատ տեղաւորուած եւ ինքնաբաւ եղած է: Կարելի է ամէն տեսակ արուեստի եւ արհեստաւորի հանդիպիլ: Կ'ապահովցնեն զիս թէ գործաւորներու թիւը հետզհետէ կը նուազի, արդիւնք խնայողական ոգիին, որով կը յաջողին գործարաններէն դուրս սպրդելով որեւէ գործով մը իրենց ապրուստը ապահովել:

Հայ բժիշկ մը ցաւով յայտնեց որ գործարաններու հայ աշխատաւորները մեծագոյն տոկոսով զոհ կ'երթան թոքախտի եւ անառակութեան:

Իսկ ֆրանսացի ճարտարարուեստական մը կը զանգատի թէ հայերը լաւ գործաւորներ չեն, յարատեւող չեն, որովհետեւ առաջին առթիւ կը քեն իրենց գործը, ուրիշ արհեստով մը պարապելու համար: Շնորհաւորելի է այս ձեռներէցութիւնը եւ ճարպիկութիւնը:

Նախկին հայ վաճառական մըն ալ, որ տարագրութեան բոլոր դառնութիւնները ճաշակելով Հալէպի մէջ ապրեցաւ մինչեւ զինադադար, ուխտած էր ապրիլ թուրք չգտնուած միջավայրի մը մէջ. Իզմիր գրաւուած ըլլալով յոյն բանակէն, Գոնիայի ունեցած կալուածները ծախելով՝ հոն հաստատուած եւ բեղուն կեանք մը վերսկսած էր: Թուրքերը հոն ալ չուշացան զալ, դժբախտ ճակատագիր. ամէն ինչ թողլով, հագուստով մը միայն՝ ապաւինած է Յունաստան, ապա Մարսէլ ի հաստատուած եւ դարձեալ բարեկեցիկ կեանք մը ստեղծած է: Կ'ըսէ թէ մենք կը կարծէինք որ Եւրոպայի մէջ հաց պիտի չկրնանք գտնել. մինչդեռ եօթը տարուան շրջանին կրցայ ընտանիքիս հանգստաւէտ կեանք մը ապահովել. ափսոս որ ի տղայ տիոց մեր միտքն ու բազուկը չգործածեցինք այս երկիրներուն մէջ:

Ահա տիպար մը՝ հայ ձեռներէց ոգիին:

* * *

Հոս ալ ճարակած է այն գարշելի հիւանդութիւնը որ մեր ուղն ու ծուծը թափանցած է. թրքախօսութեան փտախտն է այս: Կը յիշեմ Նանսէնի L'Armenie et le Proche Orient-ի այն հատուածները ուր հեղինակը զարմանքով դիտած է Հայաստան ներգաղթող նախկին թրքահայերը, որոնք թուրք լեզուաւ կ'արտայայտուին եւ թուրք երգերով կը հրճուին ու պար կը բռնեն:

Ահա օտարի մը արտայայտութիւնը այս գարշելի սովորութեան մասին:

Մարտէլ, 19 Յուլիս 1929

(ՊԵՅՐՈՒԹԷՆ — ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԻԱ)

«... Կարծես թէ թուրքը անցած է
այս տեղումքէն»:
Վ. ՀԻԻԿՕ

Անոնք որ պատեհութիւնը ունեցած են անձամբ տեսնելու Թուրքիոյ ներկայ եւ նախկին հողամասերը, կատարելապէս կը հաստատեն Վիքթոր Հիւկոյի վերի խօսքը, երբ աշխարհահռչակ գրագետը նկարագրելով խոպան, անմշակ ու աւերեալ երկիր մը, կը նմանցնէ զայն թուրքերու կողմէ կառավարուած երկրի մը: Այսպէս կ'արտայայտուէր օտար ճամբորդ մը, որ գործով մը ներկայ Թուրքիոյ ներքին գաւառները պտոյտ մը կատարելէ վերջ Պոլսոյ եւ Իզմիրի ճամբով Եւրոպա կը վերադառնար «Թէօֆիլ Կոքիէ» շոգենաւով:

Այս անձը ականատես ըլլալով Թուրքիոյ զանազան ներքին քաղաքներու աւերեալ եւ փճացած վիճակին, մասնաւորաբար Իզմիրի պէս հոյակապ ու վաճառաշահ քաղաքին վրայ ծանրանալով, քաղդատութեան կը դնէր զայն Թուրքիայէն ազատագրուած ծովեզերեայ Պէյրութի, Սուրի, Սայտայի, Աքրայի, Հայֆայի եւ Եաֆայի հետ ու կ'ըսէր, թուրքերու կողմէ հրկիզուած Իզմիրը կը մնայ նոյնը, ոչ մէկ շէնք շինուած է հոն, բացի Օսմանեան պանքայէն, իտալական հիւպատոսարանէն ու մի քանի օտար հաստատութիւններէ. ոչ միայն հրկիզեալ վայրերը, այլ մնացած շէնքերն ալ հետզհետէ կը քանդուին անխնամ ըլլալուն պատճառաւ: Շոգենաւէն դիտելով, Մերսինն ալ քիչ շատ նոյն տեսարանը կը պարզէր. հակառակ խճողուած թուրք բնակչութեան, հայերու եւ յոյներու պատկանող տուներն ալ նոյն վախճանին կը յանգին: Անմիջապէս Ալեքսանտրէի ծովածոցը անցնելով համանուն քաղաքը կը մտնենք. տեսարանը հիմնովին կը փոխուի, կանոնաւոր ճամբաներ, նորանոր շէնքեր ու գեղակերտ շինութիւններ, ամէն տեղ բնակիչ ու կառավարութիւն ձեռք ձեռքի տուած՝ երկիրը շէնցնելու ու զարգացնելու կը ձգտին: Այս վիճակը կը տեսնուի ամէնուրեք ուր թուրք իշխանութիւնը վտարուած ու անոր յաջորդած է տեղական կամ օտար տիրապետութիւն մը:

Արդարեւ, այս է պատկերը Սուրիոյ եւ Պաղեստինի ծովեզերեայ քաղաքներուն: Աքրա, որուն անունը սարսուռ կ'ազդէր եւ դառն յիշատակներ կ'արթնցնէր մեր մտքին մէջ, այսօր ոչինչ ունի իր նախկին սարսափ երեւոյթէն. այն բերդը ուր հայեր կ'արգելափակուէին ու արտաքին յարաբերութենէ կը զրկուէին, այսօր գեղեցիկ ծառաստանի երեւոյթը ստացած է եւ շուրջը գեղեցիկ շէնքերով շրջապատուած: Հայֆա մեծ քաղաքի մը

երեւոյթը առած է ու շոգեմաւային եռուզեռումը ոգետրած է: Եաֆա, Երուսաղէմի մաւահանգիստը, կը խոստանայ ըլլալ մօտիկ ապագային Սիջերկրականի մեծագոյն քաղաքներէն մին, շնորհիւ Անգլիոյ, Պաղեստինեան կառավարութեան եւ նորահաստատ հրեայ գաղթականութեան ջանքերուն:

Թուրքիոյ պատմութիւնը եւ նախկին թուրք հողամասերու ներկան անգամ մ'ալ կը հաստատեն այն ճշմարտութիւնը թէ թուրքը վարպետ է քանդելու մէջ, իսկ շինելու՝ մէջ...:

* * *

Նախորդ թղթակցութեամբ հարեւանցի ակնարկ մը նետած էի Պէյրութի վրայ, այսօր կ'ուզեմ կարճատեւ բնակութեան տպաւորութիւնը հաղորդել: Տեղացիները կը հաւաստեն որ թուրք անցեալ վարչութեան վտարումէն ետք այս քաղաքը վաճառականութեան, ճարտարարուեստի եւ վերաշինութեան մէջ հսկայաքայլ յառաջդիմութիւններ ըրած է: Քաղաքը հետզհետէ կ'ընդարձակուի եւ մեծափարթամ շէնքերով կը զարդարուի. պողոտաներու եռուզեռն ու ոգետրութիւնը կրնան մրցիլ եւրոպական մեծագոյն քաղաքներուն հետ: Ի մի բան՝ հսկայ քաղաք մը եղած է ան եւ կոչուած է ըլլալ Սուրիոյ եւ Իրաքի թրանզիթի [տարանցիկ առետուրի] կեդրոնը: Այս ամէնուն մէջ եթէ անմխիթար երեւոյթ մը կայ՝ ան ալ հայ հիւղաւանի պարզած տխուր տեսարանն է, որ օտարներուն առջեւ անպատուաբեր է եւ մեր ազգային արժանապատուութեան խոտոր կը համեմատի: Ներկայանալի հայ երիտասարդ մը, որ կրցած է իր ճարպիկութեան եւ աշխատասիրութեան շնորհիւ քիչ շատ բարեկեցիկ դիրք մը ապահովել, սրտցաւօրէն կը պատմէր թէ ամէն անգամ որ օտար ընտանիքի մը մէջ մուտ գործէր, կը հարցնէին թէ հիւղաւանին բնակիչներուն մա՞ս կը կազմէ:

Այո՛, քանդելու է այդ վատասերումի, այլասերումի բոյնը՝ իսպառ ազատելու համար տարագիր հայութիւնը այս անբարոյացուցիչ մթնոլորտէն:

Նուիրական պարտականութիւն մըն է այս, որուն վրայ ուշադրութիւնը կը հրաւիրեմ Սուրիոյ եւ արտասահմանի հայ բարերարներուն, հայ կազմակերպութիւններուն, կուսակցութիւններուն եւ ամբողջ հայ ժողովուրդին:

ՓԱՐԻԶԻ ԿԵԱՆՔԷՆ

Մարտէլէն Փարիզ երկաթուղին կը սուրայ կանաչագարդ դաշտերու, ակնախտիղ ծառաստաններու, հոյակապ քաղաքներու եւ փոքրիկ ու սիրուն գիւղերու մէջէն. ոչ մէկ տեղ հող մնացած է ուր մարդկային ձեռքն ու միտքը թափանցած չըլլան: Երկու տասնեակ տարիներ առաջ կարելի էր հանդիպիլ տակաւին մաս մը հողերու, անիերկ ու անմշակ, բայց պէտքերն ու պահանջները ստիպած են բնակչութիւնը հողին փոքրիկ մասնիկէն օգտուելու:

Կը խորհիմ մեր նախկին հայրենիքին՝ Թուրքիոյ վրայ ուր կարելի է ժամերով, օրերով եւ շաբաթներով ճամբորդել առանց գիւղի մը, աւանի մը հանդիպելու. եղածներն ալ աւերակ, մասնաւորաբար արեւելեան նահանգները, որ բուերու հայրենիքն է եղած այժմ:

Փարիզ կը հասնինք առաւօտ մը կանուխ ժամը 5ին: Քաղաքը կը քնանայ դեռ, ցանցառ թիով «թաքսի»ներ ճամբորդի կը սպասեն կայարանին երկայնքը. ո՛չ մէկ եռուզեռ փողոցներու մէջ: Ժամը 7ին քաղաքը կը սկսի արթննալ. ոգելորութիւնն ու ժխտըրը ծայրագոյն աստիճանին կը հասնին ժամը 8ին: Ամէն ինչ կը վազէ ու կը սուրայ: Մարդիկ ու մեքենաներ, ձիաւոր կառքեր, ինքնաշարժներ, «քամիօն»ներ, «օթօպիս»ներ, ու «օմնիպիս»ներ ելեկտրական երկաթուղի ու ասոնց հետ միասին մարդիկ, այրեր եւ կանայք փափկասունք. ոստիկաններ հագիւ կը յաջողին այս ընթացքը կանոնաւորել. կը վազեն ու կը վազեն. արագընթացութեան տեսակէտով մարդիկ ո՛չ մէկ տարբերութիւն ունին մեքենաներէ: Ընդարձակ պողոտաներ շարժուն մարդկային զանգուածներու հաւաքածոյ մըն են կազմած: Ասիկա Փարիզի արտաքինն է. բայց կայ նաեւ ուրիշ Փարիզ մը, ստորերկրեայ Փարիզը, ուր եւս հարիւր հազարաւոր մարդիկ կը վազեն ու կը վազեն, սա տարբերութեամբ որ վերին Փարիզի մէջ մարդկային քայլեր կ'ընկերանան մեքենական փոխադրութեան միջոցներուն, իսկ վարի Փարիզի մէջ Մէքքօն է որ զիրենք կը փոխադրէ: Կրնանք ենթադրել որ եթէ այս փապուղին գոյութիւն չունենար, Փարիզի փողոցները բացարձակապէս անբաւարար պիտի ըլլային շարժուն մարդկութիւնը տեղէ տեղ փոխադրելու:

Կ'արժէ՞ այս վաղանցուկ կեանքը այլափոխել ու տաժանելի դարձնել օրուան 24 ժամուան մեծագոյն մասը շարժելով ու վազելով. պէտք է երանի կարդալ մեր նախահայրերուն, որոնք արեւի ճառագայթներուն հետ կ'արթննային եւ արեւնամուտին անկողին կը մտնէին, մարմնով հանգիստ ու հոգիով խաղաղ. մէկ խօսքով՝ անոնք ծուլութեան ու թուլամորթութեան մարմնացումներ էին, իսկ այժմ կեանքին ու եթէ կ'ուզէք՝ քաղաքակրթութեան պահանջն է այս:

Այս եռուզեռը չի դադիր արեւմուտին, ո՛չ ալ քնանալու ժամերուն. երեկոյին ուրիշ Փարիզ մը կը յաջորդէ անոր. առաջինը՝ աշխատութեան Փարիզն է, իսկ երկրորդը՝ հաճոյքի եւ զբօսանքի Փարիզը: Ժամը 8էն ետք կը սկսի Փարիզը զուարճանալ: Անհամար թատրոններ, սինեմաներ, տանսինկներ, պառեր, սրճարաններ, հազարաւոր զանազան զբօսատեղիներ եւ այս բոլորը տրամադրութեան տակն են գիշերային փարիզցիներու: Մեծ «պուլըվար»ներու մէջ ասեղ ձգելու տեղ չես գտներ. հրապարակային սիրաբանութիւններ ու համբոյրներ ուզես չուզես ուշադրութիւնդ կը հրաւիրեն: Փարիզը ցերեկին կ'ապրի իր աշխատութեան կեանքը եւ գիշերը՝ խրախճանքի ու սեռային կեանքը:

Այս երեւոյթները աչքառու էին թէւ քսանեակ մը տարիներ առաջ, բայց այժմ գազաթնակէտին հասած են կնոջ ազատագրութեան (?) շնորհիւ: Կինը

չափահաս ըլլալէ ետք ստիպուած է իր ապրուստը հոգալ ու ասպարէզ մը, դիրք մը ստեղծել, այր մարդու յար եւ նման: 15 տարեկանէն վերջ զայն կը տեսնես օտարութեան մէջ, լքած իր ծնողքն ու ընտանիքը պատառ մը հացի պայքարին համար: Նէ ալլէս ազատ է ու անկախ, ազատագրուած է ալլէս. աշխատութիւնն ու սեռային կեանքը նէ կ'ապրի առանց հիւլէ մ'իսկ տարբերութեան՝ այր երիտասարդէն: Ինչպէս որ այրը մինչեւ իր ամուսնութիւնը հազարաւոր կիներու հետ կը զբօսնու, ճիշդ նոյնն է նաեւ աղջիկը: Այսպէս, հազարաւոր գոյգերու կարելի է հանդիպիլ փողոցներու մէջ. *բարեկամ* ու *բարեկամուհի*ներու, որոնք սակայն առժամանակեայ են: Բաւական չարչարուեցայ ըմբռնելու համար այն տարբերութիւնը որ կրնայ գոյութիւն ունեցած ըլլալ *արձանագրուած* պոռնիկի մը եւ *ազատագրուած* աղջկան մը միջեւ:

Ուրիշ երեւոյթ մը եւս որ աչքի կը զարնէ: Փողոցներու մէջ հազուադէպօրէն կը հանդիպիս յոյ կնոջ մը. առ հասարակ ցերեկը տուները պարպուած կ'ըլլան բնակիչներէն ու պատուհանները փակ, որով բոլոր կիները փողոցները թափուած են. այսօր տասներորդ օրն է որ կը մնամ Փարիզի մէջ ու՝ անհաւատալի բան արեւելքիներու համար՝ միայն միլիոններու մէջ հինգ կնոջ հանդիպած եմ որոնք իրենց արգանդին մէջ կը կրէին ամէնօրեայ սիրոյ պտուղը: Թող կառավարութիւնը միջոցներ խորհի, օրէնքներ քուէարկէ վիժումները արգիլելու համար. ի՞նչ օգուտ: Այս վիճակին մէջ կիներ չի կրնար դիեցնել ու մեծցնել իր զաւակը, թէւ ասիկա ըլլայ բնական զաւակ:

Այս մտածմամբ կրնանք ըսել թէ օրինաւոր ամուսնութիւններէն ծնած զաւակներն ալ «բնական» են. ի՞նչ տարբերութիւն երկուքին միջեւ: Այս պատճառաւ է որ Ֆրանսայի բնակչութեան թիւը կը նուազի իսկ հայոց թիւը կը բազմապատկուի... եւրոպական նենգ պետութեանց շնորհիւ, թուրք զաւաններու կեր ըլլալու համար:

Ուրիշ նորութիւն մը եւս ինձ համար, որուն յաճախ կը հանդիպինք փողոցներու մէջ. սիրակցորդ ամուսններէն մին կամ միւսը բոլորովին սեւ, ափրիկեան Մալկաշ ցեղէն, որոնց կ'ընկերանան 1–2 խափշիկ փոքրիկներ. հազուադէպ չէ նաեւ տեսնել ճափոնական դիմագիծով աննամցի, սիւսմցի, հնդկաչինացի այր կամ կիներ, որոնք գտարիւն ֆրանսացիներու հետ ընտանեկան կապ հաստատած են: Կ'երեւի այս կերպով է որ Ֆրանսան կ'ուզէ պահել իր հաւասարակշռութիւնը աշխարհի բնակչութեան թիւին մէջ:

Պիտի յաջողի՞, չենք գիտեր, յամենայն դէպս «ապրողը կը տեսնէ» (*qui vivra, verra*) կ'ըսեն ֆրանսացիները:

«Եփրատ»

ԵՐԿՈՒ ԱՆԴԱՐՄԱՆԵԼԻ ԿՈՐՈՒՍՏՆԵՐ Մ. ՊԱՊԱԶԱՆԵԱՆ ԵՒ ԲԺ. Հ. ՔԷՊԱՊՈՒՆԵԱՆ

Քանի մը ամսուան մէջ, մին միւսին ետեւէն՝ մեզմէ յաւիտենապէս բաժնուեցան երկու հոյակապ դէմքեր՝ Միքայէլ Պապաջանեան, Թիֆլիսի մէջ, եւ Տոքթ. Հրանդ Քէպապճեան, Պոսթոնի մէջ:

Դեռ երէկ էր կարծես, 1929ի Օգոստոսին, կը հաւաքուէինք երեկոյեան ճաշի համար հանգուցեալ Միքայէլ Պապաջանեանի բնակարանին մէջ, Փարիզ, ուրախ զուարթ ռուսական «պօրշ» մը խմելու համար, պատրաստուած՝ տիկին Պապաջանեանի կողմէ: Հոն էին Վահան Թէքէեան, Էօժէն Փափագեան, Տոքթ. Հրանդ Քէպապճեան եւ ուրիշներ: Հանգուցեալ Պապաջանեան կը պատրաստուէր Հայաստան մեկնելու, ուսումնասիրելու համար տեղւոյն կացութիւնը եւ Բարեգործականի միջոցաւ իր բարոյական աջակցութիւնը տանելու ներկայ վարիչներու շինարարական աշխատանքներու:

Չեմ կրնար հաշտուիլ այն գաղափարին հետ որ այս երկու անմահ հոգիները չկան այլեւս, եւ մենէ բաժնուած՝ ընդմիշտ:

Առաջինը, հասուն տարիքին մէջ, ազգային տեսակէտով բեղուն կեանք մը անցուցած էր. ան լիովին կատարած էր իբր հայ իրեն ինկած պարտականութեան բաժինը. նախ տարիներով ձարական տուժալի մէջ, ապա Հայաստանի անկախութեան եւ ճգնաժամային շրջաններու մէջ եւ վերջերս ալ գրեթէ արտասահմանի եւ Պոլշեիկ Ռուսիոյ ու Հայաստանի հայերուն միջեւ հաղորդակցութեան միջնորդ մը հանդիսացած էր: Ուրեմն, ան սիրուած եւ յարգուած էր առհասարակ ամէնուն կողմէ. հայէն եւ ռուսէն, քաթարէն եւ վրացիէն, Չարական Ռուսիայէն եւ մէնշէվիկէն ու պոլշեիկէն: Պարզ ու համեստ, դիւրամատչելի, խոհուն, շրջահայեաց եւ առողջ դատողութեամբ օժտուած համակրելի նկարագիր մը քիչերու տրուած է այս վաղանցուկ կեանքին մէջ:

Միքայել Պապաջանեան ինկաւ իր պարտականութեան ճամբուն վրայ: Թիֆլիսի մէջ ուր կը գտնուէր, ինչպէս ըսինք Հայաստանի ներկայ կեանքը տեսնելու եւ անոր վերականգնման սատարելու համար, մեռաւ ան մօտիկը սիրեցեալ հայրենիքին, որուն յատկացուցած էր իր ամբողջ կեանքը:

Տոքթ. Հրանդ Բէպապճեան չունեցաւ Պապաջանեանին բախտը. հազիւ 37 գարուններ վայելած՝ մենէ բաժնուեցաւ պարտականութեան սեմին վրայ, ծաղիկ հասակին մէջ, փակելով յաւիտենապէս իր սետուիկ աչքերը:

* * *

1915ի ազգաւեր շրջանին, երբ Էնկիւրիի Պատերազմական Ատեանին բանտէն արձակուած էի, ջարդերու եւ տարագրութեանց վաղորդայնին, այցելեցի Հրանդին հօրը՝ Սեդրակ Բէպապճեանին, որ Էնկիւրիի հայկական շրջանակին ամէն ինչն էր. թաղական, հոգաբարձու, աղքատախնամ, սիրուած էր նաեւ թուրք պետական պաշտօնեաներու կողմէ: Թունդ ազգասէր եւ ազգանուէր հայ մը, որ Սեբաստիայէն գալով հաստատուած էր այդ քաղաքին մէջ եւ իբր տնօրէն Թօփալեան վաճառատան գործերը կը վարէր: Հակառակ ճգնաժամային շրջանին, Հրանդիկին հայրը կը խորհէր Ազգային Վարժարանին վրայ, Պոլիսէն հրաւիրուելիք զանազան ուսուցիչներու անուանացանկին վրայ աչք կը պտըտցներ, շէնքին անբաւականութեան վրայ կը խորհէր եւ պարծանքով կ'ըսէր թէ վերջին տարիներուն՝ Հայ Կաթոլիկ տղաք ալ սկսած էին յաճախել Ազգ. Վարժարան: Ողբացեալ հօրմէն իմացած էի թէ զաւակ մը ունէր Ամերիկա, ուր մտադիր էր բժշկութեան հետեւելու: Զանի մը օր ետք այս պատուական հայր ուրիշ առաջնորդող Հայերու հետ նահատակուած էր Իթքիհատականներու կողմէ. իսկ ես բախտը պիտի ունենայի տարիներ վերջ զաւակը ճանչնալու եւ հիանալու անոր արտակարգ ծիրքերուն եւ կարողութիւններուն վրայ:

Գերազանց ազգասէր եւ ազգանուէր մը, համակ խանդ ու եռանդ էր Տոքթ. Հրանդ. բնատրութեամբ կրակոտ ու վճռական. որեւէ հարցի շուրջ արտայայտուելէ առաջ, ձեռքերը ճակտին տանելով քանի մը վայրկեան խորհելէ եւ ուսումնասիրելէ վերջ կու տար իր պատգամը. պատգամ մը որ անդառնալի եւ անվերաքննելի էր, որովհետեւ հարցը լաւագոյնս սերտած ու պատրաստած կ'իջնէր ասպարէզ:

Տոքթ. Հրանդ Բէպապճեան մին էր այն հազուագիւտ երիտասարդներէն վառվռուն ու կայտառ, ինքնագոհ ու ինքնավստահ, որոնք կեանքի ամէն խոչընդոտներն ու դժուարութիւնները արհամարհելով փայլուն դիրք կը ստեղծեն անհատական եւ հասարակական կեանքին մէջ: Ընդհանուր ջարդին՝ հօրը նահատակման պատճառաւ նիւթական միջոցներէ զրկուած, ինքնօգնութեամբ եւ երեկոները զանազան տեղեր աշխատելով կրցած էր աւարտել բժշկական ուսման շրջանը եւ իբր վիրաբոյժ՝ նախանձելի դիրք մը գրաւել Ամերիկայի պէս դժուարահաճ երկրի մը մէջ:

Հասարակական կեանքին մէջ Տոքթ. Հրանդ Բէպապճեան կը փութար հոն, ուր ազգային պարտականութիւնը կը կանչէր զինք: Մեծագոյն խտէալն էր հայ ժողովուրդին ծառայել հայ հողի վրայ, բայց իր կամքէն անկախ պատճառներով չկրցաւ այս աշխատութեան նուիրուիլ. հակառակ անոր, ազգային քաղաքական կեանքին մէջ լայն բաժին մը ունեցաւ՝ մասնակցելով մեր հանրային բոլոր գործերուն:

ՌԱ Կուսակցութեան եռանդուն եւ վառվռուն անդամներէն մէկը եղաւ, նշանաբան ունենալով «նախ հայ, ապա կուսակցական», ու այդ ըմբռնումով մասնակցեցաւ բոլոր հաւաքոյթներու եւ խորհրդակցութիւններու: Ջերմ պաշտպանը եւ ջատագովը եղած էր ՀԲԸ Միութեան, որուն կը բերէր իր բոլորանուէր աջակցութիւնը, նիւթական ու բարոյական:

Անձնական աշխատութիւններէ դուրս, գրչի նպաստն ալ կը տածէր մեր մամուլին, ուր հանգուցեալ Հրանդին ստորագրութեամբ լուրջ յօդուածներ կ'երեւային «Կոչնակ»ի, «Պայքար»ի եւ «Ազգ»ի մէջ:

Վաղաժամ եղաւ այս արժէքաւոր երիտասարդին մահը, ազգային մեծ խտէալներուն յօդս ցնդումը անոր մէջ ալ բացաւ անբուժելի վերքեր, բայց ներկայ Հայաստանը՝ փոքրիկ ու նեղ, թեթեւ սպիացում մը եղաւ այս վերքին: Նկատելով Հայաստանի աշխարհագրական դիրքը եւ տնտեսական կացութիւնը, ջերմ ջատագովը եղաւ ռուսական օրհանթասիոնին [արեւելումին], որու շնորհիւ կը յուսանք տեսնել մեր հայրենիքին ապագայ զարգացումն ու ընդարձակումը:

Վաղաժամ եղաւ Տոքթ. Հրանդ Բէպապճեանին մահը, որովհետեւ ազգը շատ բան կը սպասէր տակաւին անոր հայրենասիրութենէն եւ ողջմիտ եւ շրջահայեաց գործելակերպէն:

Վաղահաս եղաւ այս կրակոտ երիտասարդին մահը, որովհետեւ հազիւ իր մայրը եւ ընտանիքին բեկորները շուրջը հաւաքած՝ չկրցաւ իր անձնական ու ընտանեկան երազները իրականացնել: Ասպարէզը բաց էր անոր առջեւ տակաւին երկար տարիներ: Ափսո՛ս որ նախախնամութիւնը տարբեր կերպով տնօրինած էր:

* * *

Միքայէլ Պապաջանեան եւ Տոքթ. Հրանդ Բէպապճեան անէացած երկու հոյակապ դէմքեր են, որոնց կեանքը կրնայ օրինակ ու ներշնչումի աղբիւր ծառայել նոր սերունդին:

Անոնք որ մօտէն ճանչցած են այս երկու անձնուէր ու ազգասէր հոգիները, շանթահարուած՝ անոնց յեղակարծօրէն մենէ բաժնուելէն, կ'ողբան ու կը սգան, յարգելով անոնց յիշատակը եւ երկիւղածութեամբ կը ծնրադրեն անոնց հեռաւոր գերեզմաններուն առջեւ՝ գոչելով. փառք ու պատիւ ձեզ, ո՛վ հայորդիներ, քանզի ազգին համար ապրեցաք:

ԱՆՀԵՏԱՑԱԾ ՀՈՅԱԿԱՊ ՀԱՅԸ ՊԱՏՐԻԿ ԿԻՒԼՊԵՆԿԵԱՆ (Անճնական յուշերէս)

Ա.

1930 թուականը չարաքախտ տարի մը եղաւ հայ ընտրանիներուն համար: Հետզհետէ մենէ ցմիշտ բաժնուեցան յայտնի մեծ դէմքեր. ողբացինք կորուստը Միքայէլ Պապաջանեանի՝ ի Թիֆլիս, Դուրեան Պատրիարքին՝ յԵրուսաղէմ, Գեորգ Դ. Կաթողիկոսին յԷջմիածին, բժիշկ Պ. Զեպապճեանին ի Պոսթոն, որոնց առթած սուգի տպաւորութիւնը չփարատած, ահա ուրիշ տխրագոյեցիկ գոյժ մը կը հաղորդեն թերթերը:

Մեծ Հայը, Պատրիկ Կիւլպէնկեան, ոչ եւս է:

Այսպէս, անդարմանելի կորուստներ իրարու կը յաջորդեն, զորս կ'ողբան ոչ միայն պատկանած ընտանիքները, այլ համօրէն հայ ազգը:

«Եփրատ»ի նախանցեալ թիւին մէջ, սիւնակներուն ներած չափովը պատկերացում էին այս հոյակապ առեւտրականին եւ տիտան բարերարին բարեմասնութիւնները, ազգասիրութիւնն ու հայրենասիրութիւնը, եւ բախտէ զրկուածներուն հանդէպ ունեցած սէրն ու գուրգուրանքը, որոնցմով տոգորուած՝ սիրտն ու քսակը լայնօրէն բացած էր ազգային այլազան կարօտութիւններուն համար, ստեղծելով անուան շուրջ երախտագիտական զգացումներ համայն հայութեան մէջ:

Այս հոյակապ հայը, իբր մեծ առեւտրական, համաշխարհային համբաւ մը շահած էր նաեւ նոյնիսկ օտար միջավայրի եւ օտար երկրի մէջ, պանծացնելով հայ վաճառականի անունը Ամերիկայի մէջ:

Ուրիշ հարուստներ եւ ուրիշ բարերարներ եւս գտնուած են թերեւս, որոնք Պատրիկ Կիւլպէնկեանի չափ դրամական նպաստներով օգնութեան

փութացած են հայ կարօտութիւններու, բայց անոնցմէ ոչ մէկը ողբացեալ մեծ հայուն չափ յարգանք եւ համակրանք վայելած է անխտիր հայ ժողովուրդին կողմէ: Պատրիկ Կիլպէնկեան բացառիկ անձնատրութիւն մըն էր. դիւթիչ, գրաւիչ, համեստ եւ երեւնալ չուող, իսկապէս սրտցաւ հայ մը որ պատիւ կը բերէր ազգին եւ պատկանած գերդաստանին:

* * *

Հանգուցեալ Տիար Պատրիկ Կիլպէնկեան մասնաւորաբար անսահման սէր մը ունէր Պոլսոյ Ազգային Հիւանդանոցին հանդէպ, որուն հոգաբարձութեան ատենապետութիւնը վարած էր երկար տարիներ. թերեւս անոր համար որ հոն կը հանգչէին յաւիտեանապէս իր ծնողքը եւ սիրեցեալ կողակիցը: Հոն է նաեւ Ունճեան եւ Գարակէօգեան յարկաբաժիններուն քով Կիլպէնկեան յարկաբաժինը՝ օժտուած արդիական բոլոր կատարելագործութիւններով. պատուական հօրը օրինակին հետեւելով, նոյնքան պատուական զաւակը՝ Ներսէս պէյ, հիւանդանոցին մէկ անկիւնը կառուցանել տուած էր Ռէօնթէկեան հաստատութիւնը, որ այնքան կարեւոր դեր կը խաղայ արդի բժշկութեան մէջ:

Մեծ հանգուցեալը առիթը չէր փախցներ ցոյց տալու իր համակրանքը հիւանդանոցին հանդէպ. յաճախ թերթերու մէջ կը կարդայինք առատաձեռն նպաստներ հանգուցեալին կամ անոր պարագաներու կողմէ, վերջինները ուղղակի իր թելադրութեամբ կատարուած:

Ժողովրդական լուսններով տնտեսուած բոլոր ազգային հաստատութիւններու պէս, Պոլսոյ Գթութեան այս յարկը, ինչպէս ներկայիս, այնպէս ալ անցեալին, տնտեսական ճգնաժամային օրեր կ'անցընէր. պաշտօնէութիւնը ամիսներով անվճար կը մնար, տնօրէնութիւնը անմիջական պէտքերու առջեւ կ'ընկրկէր եւ շփոթութեան կը մատնուէր: Այս տխուր կացութեան առջեւ, Ատենապետ «էֆէնտի»ն կը ցցուէր պահապան հրեշտակի պէս, լայնօրէն կը բանար քսակը եւ օգնութեան կը փութար. պաշտօնէութեան յետնեալ ամսաթոշակներու եւ անմիջական պէտքերու մէկ մասը կը հոգացուէր:

Մեծ Ատենապետը, այսպէս կը սիրենք կոչել զայն, հիւանդանոցի պատասպարեալներու հանդէպ ցոյց տուած գթութեամբ չէր բաւականանար, այլեւ անոր հոգածութեան առարկայ կ'ըլլային մեծ ու պզտիկ բոլոր պաշտօնէութիւն, մասնաւորաբար վաստակաւորները, որոնք իրենց նեղ օրերուն մէջ ատենապետին գրասենեակին դուռը ափ կ'առնէին իրենց ցաւին դարման տանելու համար: Պատրիկ «էֆէնտի»ն կարծես իրը կը նկատէր այս Գթութեան յարկը եւ ժամանակին մեծ մասը կը զոհէր անոր բարգաւաճման եւ բարոյք մատակարարութեան համար:

Անոնք որ մօտէն կամ հեռուէն շփում ունեցած են Ազգ. Հիւանդանոցին յիմարանոցի յարկաբաժնին հետ, շատ լաւ կը յիշեն պարթեւ հասակով այն յաղթանդամ մարդը, որ երկար տարիներ յիմարանոցի ընդհանուր հսկողի

պաշտօնը կը կատարէր, որուն անունը հոմանիշն էր «խենդերու զսպիչ»ին: Հռչակատր Ճանիկ աղան, Եւնի Գափուցի պատուական հայ մը եւ տիպար հայր ու մեծ հայր, որ հին ատեններու ըմբռնումով հիւանդներու վրայ աւելի պատկառազոր ըլլալու համար իր արդէն երկար պէխին վրայ աւելցուցած էր նաեւ մօրութեն մաս մը, ձեռքը ունենալով գաւազան մը, պատրաստ՝ սաստելու եւ զսպելու կատաղի խենդերը: Ատենապետ «Էֆէնտի»ն շատ կը սիրէր յիմարանցի բաժնին այս պետը, զոր կ'ուզէր տեսնել ոսկեճամուկ բաճկոնակով (չէպէն) եւ վարի մասը նեղ տաքատով: Ճանիկ աղան ալ կը սիրէր երեւալ այս հագուստով, զոր հաճոյքով կը հագնէր հոգաբարձուներու այցելութեանց ու տօնի օրերուն, հակառակ սպիտակ մագերուն՝ պապանեկիտի հովեր առնելով:

Ատենապետ Էֆէնտիին հիւանդանոց այցելութիւնը տօնի օր մը կը նկատուէր Ճանիկ աղային կողմէ. անհամբեր անոր գալուն կը սպասէր իր ոսկեթել հագուստներով պճնազարդուած, դէպի կառք կը յառաջանար ամենայն յարգանօք, զայն առաջնորդելու համար դահլիճը: Ի տես Ճանիկ աղային, Պատրիկ Էֆէնտին փաղաքշական խօսքեր կ'ուղղէր եւ որպիսութիւնը կը հարցնէր, «ինչպէ՞ս ես, Ճանիկ աղա, խենդերդ ինչպէ՞ս են» հարցումին, «Աստուած կեանք տայ, Էֆէնտիս, ձեռքերդ կը համբուրեն» կ'ըլլար առ հասարակ պատասխանը:

Տարիներէ ի վեր այս պաշտօնին մէջ հին ըմբռնումով թրծուող այս ալետր հայը չէր կրնար հասկնալ թէ յիմարութիւնը մտքի հիւանդութիւն մըն է, որուն մէջ ուղեղը անկարող ըլլալով «նորմալ» կերպով գործելու, ենթական անպատասխանատու կը նկատուի իր խօսքերուն եւ արարքներուն համար: Հանգուցեալ մեծ հայը երբ տեղեկացաւ այս իրողութեան, եղած առաջարկին վրայ ուրիշ պաշտօնի մը անցուց Ճանիկ աղան, ուր առիթ պիտի ունենար իր այնքան սիրած ոսկեճամուկ հագուստովը հանրութեան ներկայանալու մերթ ընդ մերթ: Այսպէս, ոչ մէկ վաստակատր պաշտօնեայ մէկ օրէն միւսը դուրս չէր նետուէր հիւանդանոցէն իր ծերութեան պատճառաւ. անոնք որեւէ կերպով կը պաշտպանուէին մեծ Ատենապետին կողմէ, ի հարկին, իր անձնականէն վճարումներ ընելով:

Բ.

Հանգուցեալ մեծ հայը, Տիար Պատրիկ Կիւլպենկեան, շատ կը յարգէր զարգացած եւ անբասիր կղերականները, իր փափաքն էր զանոնք տեսնել իրենց կոչումին գիտակից՝ արժանատր հովիւներ: Այս պատճառաւ, Արմաշի Դպրեվանքին հաստատման ատեն Օրմանեան Սրբազանի աջ բազուկն եղաւ ողբացեալ Արիկ Ունճեանի հետ: Նոյն փափաքէն մղուած, հինգ տարիներէ ի վեր տարեկան հազար սթերլին յատկացուց Երուսաղէմի Ընծայարանին եւ խոստացաւ նիւթական կարելու օժանդակութիւն մը՝ Անթիլիասի մէջ հաստատուելիք Ընծայարանին:

Գրագէտ եւ մաքրակրօն եկեղեցականներու հանդէպ սնուցած անհուն համակրանքն էր որ զինք բերաւ, հակառակ յառաջացեալ տարիքին՝ մինչեւ

Պաղեստին, հոգեւոյս Դուրեան Սրբազանի յորելեանին ներկայ գտնուելու համար, թէւ ստիպողականութեան առջեւ տեղի տալով հարկադրուեցաւ Եգիպտոսէն վերադառնալ:

Նոյն զգացումէն տարուած էր, որ երբ զաղթական հայուհիներու ծննդաբերութեան դժբախտ պարագաները պարզելով Մայրանոցի մը պէտքը կը ցուցնէինք, 1927 Դեկտեմբեր 10 թուակիր գրութեամբ կը հաղորդէր ինձ հետեւեալը. «... թէ առ ի սովորութիւն եւ թէ առ ի յարգանս մանաւանդ, ջերմ փափաքս է որ շինութեան յանձնախումբը կազմուի հաճութեամբն ու հաւանութեամբ Ն.Ս. Օծութեամբն Վեհ. Սահակ Կաթողիկոսի, իբր մեր ազգային ու եկեղեցական վերին իշխանութիւնը Սուրիոյ մէջ ներկայիս»: Իսկ այս շինութեան մասին, 1928 Յունուար 3 թուակիր, Վեհ. Կաթողիկոսի կ'ուղղէր հետեւեալ նամակը.

«Պատիւ ունիմ Ձերդ Սրբազնութեան հաղորդելու թէ Հալէպի մէջ, կնոջս յիշատակին Մայրանոցի մը շինութեան համար հարկ եղած բանակցութիւնները ասարտած ըլլալով Տոքթոր Պօղոսեանի հետ, ներկայիս կը համարձակիմ խնդրել Ձերդ Սրբազնութենէն որ «բարեհաճիք կազմել» Մայրանոցի շինութեան յանձնախումբ մը, ընծայելով անոր Ձերդ Ս. Օծութեան բարձր հովանաւորութիւնը:

Մատչելով ի համբոյր Ձերդ Սրբազնութեան Ս. Աջոյն, մնամ ամենախոնարհ որդի եւ ծառայ:
(Ստորագրութիւն)

ՊԱՏՐԻԿ ԿԻԷԼ ՊԵՆԿԵԱՆ

Այս տողերուն մէջ, աչքի կը զարնէ բարձր կղերականի մը հասցէին գործածուած յարգալիր ոճը:

Նոյն յարգանքը կը տածէր հոգեւոյս Օրմանեան Սրբազանի հանդէպ: Դեռ յիշողութեանս մէջ թարմ է այս երկու հոյակապ հայորդիներու, մին՝ օրուան Պատրիարք, միւր՝ ժողովրդականութիւն շահած եւ Ազգ. հիւանդանոցի հոգաբարձութեան սիրուած ատենապետը, այդ գթութեան յարկին տուած այցելութիւններու տպաւորութիւնը: Ամէն ոք գիտէ թէ Օրմանեան Սրբազան շատ կը սիրէր աջահամբոյրի ձեւակերպութիւնը. իր ձեռքը կ'երկարէր անխտիր ամէնուն. այս տեսակետով Սրբազանին համար մեծ ու պզտիկ, անգրագէտ ու մտատրական, աղքատ թէ հարուստ գոյութիւն չունէր: Նոյնը կ'ընէր նաեւ Պատրիկ Կիւլպէնկեանի, որուն համբուրել կու տար իր ձեռքը թիկնաթոռին վրայ բազմած. բայց ասիկա չէր արգիլէր որ Օրմանեան անմիջապէս վերջ սկսէր կատակախառն խօսակցութիւններու իր «սիրելի Պատրիկին հետ» եւ միասին քննական պտոյտի ելլել հիւանդանոցի զանազան յարկաբաժինները: Օր մը հիւանդանոցին ներքին պարտէզին մայթին վրայ, Օրմանեան սովորական «քալոշ-փոթին»ով սալայատակը կը թրթռացնէր իր առողջ եւ հաստատուն քայլերով. Տիար Պատրիկ Կիւլպէնկեան դառնալով Սրբազանին, ըսաւ. «Սրբազան, «չիվի»ի պէս կը քալես»: Օրմանեան ինքնայատուկ խոպոտ ձայնովը բարձրաձայն խնդալով ըսաւ. «սիրելի Պատրիկս, վստահ եղիր որ միշտ այսպէս «չիվի»ի պէս պիտի քալեմ»: Աւաղ որ հազիւ 12 տարի ետք, երբ Օրմանեանը վերջին անգամ կը տեսնեմ ընդհանուր պատերազմի վերջերը Երուսաղէմէն Պոլիս վերադարձին, Հալէպ՝

կառախումբին մէջ, «չիվի»ի ոչ մէկ հետք մնացած էր, ու այդ առոյգ ու յաղթանդամ մարդը տարիներու բռնան տակ կքած՝ մսակոյտի մը վերածուած էր. տեսողութիւնը տկարացած էւ ծերութիւնը՝ բառին բուն առումով տիրած էր անոր ողջ էութեան վրայ:

* * *

Հանգուցեալ մեծ հայր խիստ զգացուած էր Օսմանեան Սահմանադրութենէն վերջ Օրմանեանի դէմ կատարուած փողոցային զարշելի ցոյցէն ու քաշկռտութեն: 1909ին էր կարծեմ, երբ բարեբախտ դիպուած մը... զիս դէմ առ դէմ բերաւ վերջին անգամ հանգուցեալին հետ Փարիզի Օբերա թատրոնին առջեւ: Զիս առաջնորդելով մօտիկը «Զաֆէ տը լա Բէ», պատմել տուաւ այդ զգուելի ցոյցին բոլոր մանրամասնութիւնները, զորս ուշի ուշով լսելէ վերջ փղձկեցաւ եւ ըսաւ. «Մեր ժողովուրդին մէկ մասը այսպէս կը վարձատրէ իր հոյակապ զաւակները»:

* * *

Ամէն ոք գիտէ թէ հանգուցեալ Տիար Պատրիկ Կիւլպէնկեան բարեսիրութեամբ էւ դիւրահամբոյր բնատրութեամբը ամէնուն սիրելի հանդիսացած, հայ եւ օտար շրջանակներուն համակրանքը շահած էւ ժողովրդական հոյակապ դէմք մը եղած էր:

1904 կամ 1905ին, երբ հանգուցեալը յաւէտ կորսնցուց իր սիրելի կողակիցը, Տիկին Վերժին Կիւլպէնկեան, ծնեալ Կեսարիոյ ազնուական ընտանիքէ մը՝ Մանուկեան, ըստ ընկալեալ սովորութեան, փոխան ծաղկեպսակի նուիրատուութիւններ եղան հանգուցեալին սիրեցեալ հաստատութեան՝ Ազգ. Հիւանդանոցին: Այս գրութեան յարկին տարեգրութեանց մէջ նմանը չէր տեսնուած եղած նուիրատուութիւնը, որուն մասնակցեցաւ ամբողջ ժողովուրդը. Պոլիս, գաւառներ եւ արտասահման իրարմէ խլեցին առաջնութիւնը. եթէ յիշողութիւնս զիս չի խաբեր, այս նուիրատութեան գումարը հասաւ հազար օսմանեան հնչուն ոսկիի: Ասիկա լաւագոյնս կը հաստատէ մեծ հանգուցեալին վայելած անսահման ժողովրդականութիւնը. Տիկին Վերժինին սուգը համազգային եւ միջազգային հանգամանք մը ստացած էր:

* * *

Կիւլպէնկեան գերդաստանին ազգասիրութիւնն ու առատաձեռնութիւնը ժառանգական եղած է: Այս ընտանիքը, ինչպէս «Շփրատ»ի մէջ գրուած էր, Կեսարիոյ մօտ Թալլա գիւղաքաղաքի բնիկը ըլլալով, զանազան անդամները ձգած են իրենց ծննդավայրը երթալ հաստատուելու համար այլեւայլ առետրական կեդրոններու մէջ. անոնք իրենց հաստատուած վայրերուն մէջ նախանձելի դիրք մը գրաւած էւ ազգասիրութեան օրինակելի անձերը եղած

են: Հակառակ իրենց ծննդավայրեն հեռու ըլլալուն, անոնք չեն մոռցած իրենց ծննդավայրը եւ օժտած են զայն այլեւայլ ազգօգուտ հաստատութիւններով:

Հանգուցեալ Տիար Պատրիկ Կիւլպէնկեան Թալաս ծնած եւ մանուկ հասակին Պոլիս փոխադրուած էր հօրը քով: Հայրը, Մահտեսի Սերովբէ աղա Կիւլպէնկեան, նոյնպէս Թալաս ծնած, ապա Պոլիս հաստատուած հանրա-
ծանօթ վաճառական մըն էր. ան չէր մոռցած իր ծննդավայրը եւ օժտած էր զայն փառաւոր եկեղեցիով, քովը նոյնքան փառաւոր Առաջնորդարանով, որոնց քով ալ շինած էր աղջկանց եւ մանչերու հոյակապ ու առողջապահիկ վարժարաններ. այս շէնքերը իրենց բարձրահայեաց դիրքով կ'իշխեն Կեսարիոյ դաշտին վրայ: Աքսորի դժբախտ կեանք մը առիթ տուաւ ինձ զանոնք տեսնելու եւ հիանալու Կիւլպէնկեաններու շինարարութեան եւ մեծագործութեան վրայ:

Այս գերդաստանը չէ բաւականացած ազգային շէնքեր շինելով, այլեւ իրենց բարոյական եւ նիւթական յարատեւ աջակցութեամբ ջանացած են կանգուն պահել զանոնք: Այսպէս, Թալասի եւ Կեսարիոյ վարժարաններուն պիտոճէին սատարած են տարիներէ ի վեր. նոյնը չէ՞ն ըրած միթէ Պոլսոյ Ազգ. Հիւանդանոցին, Սելանիկի Կիւլպէնկեան Վարժարանին եւ այլոց:

* * *

Եթէ քերթին ծաւալը թոյլատրէր, մենք անհունս կրնայինք երկարել Կիւլպէնկեան բարեհամբաւ գերդաստանին եւ անոր մեծահռչակ շառաւիղին՝ հանգուցեալ Տիար Պատրիկ Կիւլպէնկեանին բազմաթիւ բարեգործութիւնները: Այս ընտանիքին ծագումը եւ ազգային կարօտութիւններու հանդէպ անոր կատարած նախախնամական դերը ձգելով հայ բանասէրներու ուսումնասիրութեան, ազգովին կ'ողբանք մեծանուն բարերարին կորուստը եւ, խոնարհելով անոր թարմ հողակոյտին առջեւ, կ'ըսենք. հայ ծնար եւ հայու կեանքը ապրեցար. յիշատակդ անջնջելի պիտի մնայ երկար դարեր հայոց պատմութեան մէջ:

* * *

Այս տողերը վերջացնելէ առաջ, նուիրական պարտականութիւն մըն է ինձ խորին ցաւակցութիւններս յայտնել փառապանծ հանգուցեալին արժանըն-
տիր զաւակ Տիար Ներսէս Կիւլպէնկեանին, որ ժառանգած ըլլալով այս համբաւաւոր գերդաստանին բոլոր առաքինութիւնները, իր թարմ տարիքին մէջ ցոյց տուած է արդէն իր ազգասիրութեան բազում ապացոյցները. վշտակցութիւններս նաեւ հանգուցեալին եղբօրը՝ Տիար Յ. Կիւլպէնկեանին եւ ազգականին՝ Տիար Գալուստ Կիւլպէնկեանին, որոնք նոյն զգացումներով տոգորուած պիտի շարունակեն անշուշտ իրենց նախախնամական դերը հայ ցաւերուն հանդէպ, ի փառս ազգին եւ Կիւլպէնկեան գերդաստանին:

ՓՈՔՐԻԿ ՍԱՊԻՀԱ (ՀԱՅ ՎԱՐԺԱՐԱՆՆԵՐՈՒ ՌԻՇԱԴՐՈՒԹԵԱՆ)

Մի քանի ամիս առաջ, իսլամ հայրենակիցներեն տիկին մը ինձ ներկայացուց իր դեռատի աղջիկը, 12 տարեկան Սապիհան՝ ենթակայ եղած ջղային թեթև հիւանդութիւն մը դարմանելու համար: Քննութենէ վերջ, երբ հարկ եղած տեղեկագիրը յանձնեցի մօրը, աղջիկը ձեռքէն առնելով զայն, սկսաւ կարդալ: Հետաքրքրութիւնս շարժած ըլլալով, հարցուցի թէ կրնա՞յ կարդալ ֆրանսերէն. հաստատական պատասխանին վրայ, նոյն լեզուաւ թերթ մը երկարեցի, զոր անսխալ եւ մաքուր շեշտով կարդաց: Աղջնակին ֆրանսերէնի հմտութիւնը ուշադրութիւնս գրաւելով, սկսայ ֆրանսերէն խօսակցութեան, որուն եւս յստակ եւ մաքուր ոճով պատասխանեց: Այս փոքրիկ օրիորդը կը յաճախէր Ճէմիլիէի իսլամ աղջկանց վարժարանը, ուր կը դասախօսէր տեղացի ուսուցչուհի մը:

Այս վարժարանին աշակերտուհիներէն մերթ ընդ մերթ ինձ դիմողներ ըլլալով բժշկական խնամքի համար, հետաքրքրուեցայ անոնց ֆրանսերէնովը եւ ի մեծ զարմացում տեսայ թէ քիչ բացառութեամբ այդ օրիորդները նոյն կարողութիւնը ունէին ֆրանսերէնի մէջ:

Աւելորդ է ըսել թէ երբ վարժարանի մը մէջ այսքան ուշադրութիւն կ'ընծայուի օտար լեզուի մը, որքա՞ն կարողութեամբ կ'ուսուցուի իրենց մայրենի լեզուն՝ արաբերէնը:

Հոս կանգ առնենք բաղդատելու համար մեր վարժարանները, ի մասնաւորի Ազգային Հայկազեան Վարժարանը, իսլամ պետական վարժարանին հետ: Ազգ. Վարժարանը, կ'ըսեմ, որովհետեւ այս վարժարանը միակն է Հալէպի կրթական հաստատութիւններու մէջ, որ Քառասնից Մանկանց եկեղեցւոյ հասոյթին կարեւոր մասը կուլ տալէ վերջ, կը նպաստաւորուի նաեւ Բարեգործականէն:

Նախ հայերէնէն սկսինք: Անցեալ տարի կարծեմ այս թուականներուն յօդուածագիր մը կը գանգատէր թէ Հայկազեանէ շրջանաւարտներ չեն կարող

քանի մը տող հայերէն գրել առանց խոշոր տառասխալներու, կանոնաւոր ոճով, յենլով տասնեակներով խնդրագիրներու, ուղղուած վարժարանի մը Հոգաբարձութեան՝ ուսուցչական պաշտօն խնդրելու համար:

Վերջերս ծանօթ անձնաւորութիւն մը, որ ներկայ եղած է այս տարի շրջանաւարտներու գրաւոր քննութեան մը, կը յայտնէր թէ մէկ ու կէս ժամ տետղ այս քննութեան արդիւնքը ողբալի էր, այլանդակ ոճերովը եւ աչքի զարնող անհամար տառասխալներովը:

Անձամբ հաստատած եմ այս դժբախտ կացութիւնը հանգուցեալ Կեդրոնական Վարժարանին մէջ, ուր անձնուիրաբար ստանձնած էի առողջաբանութեան դասաւանդութիւնը: Աշակերտներս, որոնց մեծ տոկոսը կազմուած էր Հայկազեանի շրջանաւարտներէն, ոչ միայն խիստ տկար էին հայերէնի մէջ, այլ նաեւ յաճախ անոնց կը պակսէին պատմութեան եւ աշխարհագրութեան տարրական գիտելիքներ:

Հայկազեան Վարժարանի աշակերտներէն տասը տարեկան աղջիկս յաճախ կը գանգատէր թէ հայերէնի ուսուցչուիին անտեղեակ էր մայրենի լեզուին եւ բառերուն իմաստը թուրքերէն կը բացատրէր. ստիպուեցայ պարոն Տնօրէնին ուշադրութեան յանձնել այս պարագան:

Հարկ չկայ ուրիշ օրինակներով երկարաբանել մայրենի լեզուին հանդէպ ցոյց տրուած աչքառու անհոգութիւնը: Արդիւնքը մէջտեղն է. մէկ խօսքով, մեր շրջանաւարտները պէտք եղած պաշարով դուրս չեն ելլեր Հայկազեան Վարժարանէն: Ի՞նչ է պատճառը. աշակերտներու անընդունակութի՞ւնը թէ ուսուցիչներու անկարողութիւնը. հարց մը զոր կ'արժէ ուսումնասիրել եւ հրապարակային քննութեան ենթարկել:

Հայերէնէն վերջ կու գայ երկրին տիրող լեզուն՝ արաբերէնը: Վստահ եմ որ ինծի հետ իւրաքանչիւր ծնողը համաձայն է թէ վարժարանին մէջ նոյնքան եւ անելի լքուած է այս լեզուն, որուն այնքան պէտք ունինք ամէն մարզի մէջ, իբր Սուրիոյ քաղաքացիներ:

Ապա կու գայ ֆրանսերէնը, արաբերէնի չափ կարեւոր լեզու մը, որ հոգատար պետութեանն է եւ միանգամայն միջազգային լեզու մը: Քանիներ տեսած եմ, որոնք շրջանաւարտ ըլլալով հանդերձ, անկարող են շիտակէ շիտակ ֆրանսերէն մը կարդալ եւ կարդացածին իմաստը հասկնալ:

Ի՞նչ կը սորվեցնեն ուրեմն Ազգային Հայկազեան Վարժարանի մէջ. աշակերտները անընդունակ են որովհետեւ տեղահանութեան սերունդ են, ինչպէս բացատրել կը ջանար Պրն. Գաբիկեան. եթէ այս է պատճառը, ինչո՞ւ օտար վարժարան յաճախող հայ աշակերտներ առաջնութիւն կը շահին յաճախ:

Այս մասին ձեռնհաս անձերու բացատրութիւնները լսել շահեկան է. կը կարծեմ թէ «Եփրատ» հաճոյքով տեղ պիտի տայ այսպիսի յօդուածներու:

«Եփրատ»

ԱՆՁՆԱԶՈՀԸ («ԱՊՐԻԼ 24–Ի ՅՈՒՇԵՐԷՍ»)

Քսաններեք տարի առաջ, Հալեպի մէջ վախճանեցաւ յայտնի բժիշկ եւ ազգային գործիչ, Ռամկավար Ազատական Կուսակցութեան հիմնադիրներէն Տոքթ. Խաչիկ Պօղոսեան: Անոր մահով կ'անհետանար ազգային ու հասարակական բազմալատակ գործունէութեամբ կեանք մը, մեծ բաց ձգելով իր ետեւ:

Տոքթ. Խաչիկ Պօղոսեան ծնած էր 1875ին Սեբաստիոյ մէջ. ան ստացած էր իր նախնական կրթութիւնը իր ծննդավայրին մէջ եւ ապա փոխադրուած Պոլիս, ուր աւարտեց Կեդրոնական Վարժարանը եւ յետոյ կայսերական համալսարանին բժշկական բաժինը: Իր հայրը՝ Կարապետ, որ փաստաբան էր, կը սպաննուի Պանք Օթոմանի դէպքին ատեն վայրագ թուրքերու կողմէ: Տոքթ. Խաչիկ Պօղոսեան իր բժշկական ուսումը աւելի կը զարգացնէ՝ աւարտելով Զուիցերիոյ եւ Գերմանիոյ բժշկական համալսարանները:

Ապրիլեան եղեռնին, 1915 Ապրիլ 24ի գիշերը թուրքական բանակի բժիշկ հարիւրապետ Խաչիկ Պօղոսեան կը ձերբակալուի հարիւրաւոր հայ մտաւորականներու հետ եւ կը տարուի Այաշի բանտը, բայց հրաշքով կ'ազատի մահէ եւ կը հաստատուի Հալեպ:

Զինադադարէն ետք ան իր ասպարէզին հետ նուիրուեցաւ նաեւ հայ ժողովուրդի ծառայութեան. Տոքթ. Խաչիկ Պօղոսեան եղաւ հիմնադիրը Ռամկավար Ազատական Կուսակցութեան պաշտօնաթերթ ԵՓՐԱՏ օրաթերթին, Հալեպի մէջ, եւ անոր արտօնատէրը. երկար տարիներ Կուսակցութեան ղեկավար դէմքերէն էր հոն, մեծապէս յարգուած ամբողջ գաղութէն, եւ անոր ջանքերով հիմնուեցաւ նաեւ Հալեպի Վերժին Կիւլպէնկեան անունով ազգային մայրանոցը: Ան կազմեց տիպար հայ ընտանիք մը եւ ունեցաւ երկու մանչ եւ երկու աղջիկ զաւակներ:

ԱՆՁՆԱԶՈՂԸ

1915 Ապրիլ 24ի չարաղետ գիշերուան ձերբակալեալներս, թիով 250է աւելի, հետեւեալ երեկոյ առաջնորդուեցանք Հայտար Բաշայի կայարանը եւ շոգիի վրայ գտնուող կառախումբով մը ուղղուեցանք Էնկիւրիի վերջընթեր կայարանը, Սընճաքէօյ, ուր աքսորեալներս երկու մասի բաժնուելով մէկ մասը Չանդըրըի ճամբան բռնեց, իսկ միւսը՝ Այաշի:

Այս գիւղաքաղաքը համանուն լեռնաշղթայի վրայ, ձորի մը մէջ հաստատուած անշուք տախտակաշէն տուներով եւ նեղ փողոցներով փոքր աւան մըն էր. գայմագամանիստ գիւղաքաղաքին բարձրութեան վրայ, բաց դաշտի մը մէջ կը գտնուի զէնքի մթերանոց մը, որ հապճեպով պարպուած ու պատրաստուած էր աքսորեալներու բնակութեան յատկացուելու համար:

Գրեթէ քառակուսի շէնք մըն էր, որուն վրայ կը գտնուէր ընդարձակ սրահ մը, իսկ աջ կողմի սրահը երկուքի բաժնուած էր. առաջին երկու սենեակներուն մէջ տեղաւորուած էին կալանաւորները, որոնք գիշեր-ցերեկ խիստ հսկողութեան տակ կը գտնուէին. երրորդ սենեակը, որ թէ՛ բաց դաշտին եւ թէ շէնքին ներքին մասին վրայ պատուհաններ ունէր, յատկացուած էր երկու տասնեակ ոստիկան զինուորներու՝ մեր «պահապան»ներուն:

Մեր սենեակին մէջ մէկ անկողնի մէջ կը պառչէին Ժագ Սայապալեան եւ Բարսեղ Շահպազ, անոնց քովի անկողնին մէջ, ես եւ «Ազատամարտ»ի երիտասարդ պատասխանատու տնօրէնը բժիշկ Պարտիզպանեան, քիչ մը անդին անկողինը կը բաժնեն Տոքթ. Տաղաւարեան եւ Կետիք Բաշայի ազգային վարժարանի տնօրէն Ներսէս Զաքարեան, մեզմէ քիչ մը վար, Խաժակ եւ Պաքրիգիւղի թաղապետական նախագահ Յարութիւն Գալֆայեան, այսպէս խճողուած են Տոքթ. Նազգաշեան, Արիստակէս Գասպարեան, եւլն., եւլն.:

Միւս սենեակին մէջ են Ակնունի, Ռ. Զարդարեան, Ս. Մինասեան, Ս. Ճիհանկիւլեան, Միհրդատ Հայկազն, Փերայի մայքերուն վրայ խեղճուկ քալուածքովը ծանօթ ծերունի հնչակեան ընկեր Սափօ Շահրիկեան, Փերայէն նպարավաճառ Հայկ Թիքեաքեան, եւայլն:

Կ'երեւի որ Պոլսոյ ոստիկանութիւնը ձերբակալուելիք հայերու ցանկը պատրաստելէ վերջ, զայն շրջաբերականով մը դրկած էր բոլոր պահականոցներուն, որպէսզի ցանկին մէջ գտնուող հայերը անմիջապէս ձերբակալուին եւ կեդրոնական բանտ դրկուին. այս պատճառով նոյն անունը կրող մէկէ աւելի հայեր ձերբակալուած եւ աքսորուած էին: Այս կերպով ձերբակալուած էին՝ Պրուսայի Ազգային Վարժարանի տնօրէն ծանօթ դաշնակցական մտաւորական Վրթանէս Փափագեանի տեղ Գարակէօմրիկ թաղէն անուս ծերունի մը, որ դժբախտութիւնը ունեցած էր նոյն անունը կրելու. Պաքրըգիւղի թաղապետութեան նախագահ Յարութիւն Գալֆայեանի փոխարէն ծանօթ դաշնակցական մը: Ձերբակալուած էին նոյն անունը ունեցող Հալքալըք երկրագործական վարժարանի ուսուցիչ մը եւ ուրիշ

վաճառական մը: Ներկայիս Հալէպի Առաջնորդին տեղ ձերբակալուած էր հայրը. «Ազատամարտ»ի խմբագիրներէն Հայկ Թիրեաքեանի հետ ձերբակալուած էր Փերայի նպարավաճառներէն նոյն անունը կրող անձ մը. այսպէս անհատնում շարք մը նման անուններով:

Այաշի եւ Չանդըրըի մէջ կատարուող թղթակցութիւններէն զիտէինք թէ որոնք աքսորուած էին այս երկու բանտերը, թէ ի՞նչ վիճակի մէջ էին անոնք, հասկցած էինք թէ Չանդըրըի մէջ գտնուողները համեմատաբար ազատ էին եւ տուններու մէջ կը բնակին: Պատահական թղթակցութիւններէն զիտէինք թէ որոնք աքսորուած էին այս երկու տեղերը, թէ ի՞նչ վիճակի մէջ էին անոնք. միակ խստութիւնն այն էր որ 24 ժամը անգամ մը ոստիկանութեան ներկայանալով մասնաւոր տետրակի մը մէջ կ'արձանագրուէին, իսկ Այաշի մէջ գտնուողները դժոխային խստութեան ենթակայ էին: Չէին թոյլատրուէր նոյնիսկ արեւի լոյսէն օգտուիլ, ինչ որ Ակնունի հեռագրով մը տեղեկացուցած էր Թալէաթին՝ անոր միջամտութեան կոչ ընելով: Անշուշտ հեռագիրը անպատասխան մնացած էր, ընդհակառակը՝ ա՛լ աւելի խստացուցիչ պայմաններ էին ստեղծուէր մեր շուրջը:

Քանի մը օր վերջ դէպի Տիգրանակերտ ճամբայ հանուած էին Տոքթ. Տաղաւարեան, Խաժակ, Ակնունի, Ս. Միմասեան, Ս. Ճիհանկիլեան եւ Ռ. Չարդարեան, նահատակուելու համար Ուրֆայէն քիչ հեռու:

Սպանդը սկսած էր... հետզհետէ փոքրիկ խումբեր, Այաշի բանտէն դուրս կը հանուին այլեւայլ տեղեր սպաննուելու համար:

Ինչպէս ըսինք, «Ազատամարտ»ի խմբագիրներէն Հայկ Թիրեաքեանի հետ միասին ձերբակալուած էր նոյն անունը կրող Փերայէն նպարավաճառ Հայկ Թիրեաքեանը, անուս մարդ մը. մի քանի օր յետոյ իրեն յայտնի եղաւ որ ինքը ձերբակալուած է սխալմամբ բայց ազգասէր հայը նախընտրեց ներկայանալ իբր մտաւորական Հայկ Թիրեաքեան, որու փոխարէն «ազատ» արձակուեցաւ իսկական մտաւորական Հայկ Թիրեաքեան:

Այաշի բանտին մէջ մնացած էին քանի մը տասնեակ մտաւորականներ: Ի շարս անոնց անձնագրոյ Հայկ Թիրեաքեան բանտէն հանուելով մօտակայ վայր մը տարուած եւ իրենց գերեզմանը իրենց ձեռքովը փորել տալէն ետք ողջ ողջ թաղուած էին փոսերու մէջ:

Գալով Չանդըրը գտնուող 200 աքսորեալներուն, բացի 60էն, որոնք Եոզկատի եւ Կեսարիոյ ճամբուն վրայ սպաննուած էին, մնացեալները կրցած էին վերապրիլ 1915ի սպանդէն եւ ողջ հասնիլ զինադադարի շրջանին:

Եթէ Հայկ Թիրեաքեան նպարավաճառը ունեցած չլլար այդ գերագոյն անմահ ժեստը, վստահաբար ան պիտի կրնար վերապրիլ Չանդըրը իր ընկերներուն պէս եւ պիտի վայելէր համազգային յարգանք: Բայց Հայկ Թիրեաքեան չէ մեռած, անոր մարմինը միայն մեռած է, իսկ անոր անգուգական հոգին պէտք է ապրի մեր սրտերուն մէջ:

Կը խոնարհիինք իր անձանօթ գերեզմանին առջեւ:

Հալէպ, Ապրիլ 24, 1930

ԱՊՐԻԼ 24–Ի ՅՈՒՇԵՐԷՍ

Երբեք ուշ չէ յիշեցնել մեր նոր սերունդին այն դժոխային տարեդարձը, որ կը կոչուի Ապրիլ 24 եւ որ իր մէջ կը պարունակէ այն ահռելի սպանող՝ սուրով, սովով եւ ամէն տեսակ գեհեճային միջոցներով, որոնց ենթակայ եղաւ անմեղ ժողովուրդ մը, որուն միակ փափաքն էր մարդավայել կեանք մը ապրիլ թուրքերու կողմէ խլուած իր հայրենի բնագաւառին մէջ:

... 1914ին, ընդհանուր պատերազմին սկիզբը պատերազմիկ տէրութիւններու շարքին, Թուրքիա թէւ պատերազմի չէր մասնակցած, բայց զօրակոչ յայտարարած էր: 1–2 ամիս ետք, զինուորական ծառայութեան կոչուած էի Սիրքեճի կայարանին մէջ, որուն զինուորական քոմիսէրն էր Սուրիոյ Ելմտական նախկին նախարար Շաքէր Նիյմէթ Էլ–Շապանիա: Յարաբերութիւններ կը մշակեմ սպաներուն հետ ու հերթապահ եղած զիշերները զլուխ գլխի ժամանցներ կ'ունենամ անոնց հետ՝ որոնց մեծ մասը հակառակ էր Իթքիհատին գերմանասէր քաղաքականութեան:

1915ի սկիզբները խօսուեցաւ թէ Էնվէրի առաջնորդութեամբ թուրք բանակը սոսկալի պարտութեան մը մատնուած էր Էրզրումի ճակատին վրայ: Էնվէր փաշան մագապուրծ ազատած էր սպանդէն՝ հայ զինուորի մը ճարպիկութեան շնորհիւ:*

Ատեն մը ետք, իթիլաֆական սպայ մը կը հաղորդէր ինձ թէ Նուրը Օսմանիէի իթքիհատական ակումբին մէջ խօսք դարձեր է հայ զինուորներու գէնքերը առնելով «ամելէ թապուր»ներու [բանուորական ջոկատներու] մէջ աշխատցնելու մասին, ու կ'աւելցնէր թէ գուցէ հայերու հանդէպ յոռեգոյն

* Երկու տարբերակ կայ այս հայ զինուորին ինքնութեան մասին: Ըստ առաջինին՝ բաբերդցի Արշակ անունով տղայ մըն էր ան, որուն անմիջապէս սպայի աստիճան շնորհուեցաւ ի վարձ իր ծառայութեան (Մեպոսի [Արշակ Ներսէսեան], «Էջեր Իմ Յուշերէն», հ. 1, Պոսթոն, տպ. Հայրենիք, 1925, էջ 162). իսկ ըստ միւսին, ան կը կոչուէր Յովհաննէս Ակինեան, որդի սեբաստացի Աւետիս Ակինեանի, որ յայտնի ներկարարապետ մըն էր (Կ. Գաբիկեան, «Եղեռնապատում Փոքուն Հայոց եւ Նորին Մեծի Մայրաքաղաքին Մերաստիոյ», Պոսթոն, տպ. Հայրենիք, 1924, էջ 187):

քաղաքականութիւն կը սկսի Թուրքիոյ մէջ, նկատելով որ հայերը խժոժութիւններ գործած ըլլան արեւելեան մահաճգնեւորն մէջ:

Աչքառու երեւոյթ մը չկար Պոլսոյ մէջ, բացի բանտարկութենէն 25–30 հնչակեաններու, որոնք զոհեր եղած էին շանսատակ Արշաւիրի Պուքրէշի համաժողովի լրատուութեան: Կ'ըսուէր թէ կախաղան հանուած Տոքթ. Պեննէի գրասեղանէն գտնուած էր Պուքրէշէն մամակ մը, որուն մէջ իբր թէ ըսուած ըլլար. – «Եթէ Թ. եւ Է.ն մէջտեղէն վերցնէք, ոսկիներու մէջ պիտի լողաք...»:

Ահա Ապրիլ 23ը: Երեկոյեան դէմ եւ գիշերը մինչեւ առաւօտ ձերբակալութիւնները շարունակուեցան: Մեր բնակած փողոցէն ու շրջականերէն Կեդրոնական Բանտ առաջնորդուած են Ակնունի, Տոքթ. Թորգոմեան եւ Տաղաւարեան, Կոմիտաս Վարդապետ, Ռ. Ջարդարեան, Խաժակ, Բ. Քէչեան, Ս. Մինասեան, հետը խեղճ հայ մը՝ Վրթանէս Փափագեան. շփոթուած Պրուսայի Ազգ. Վարժարանի տնօրէն համանուն անձին հետ, կովկասահայ հնչակ մը՝ Սազօ, Պալաքեան վարդապետ, Տ. Քելէկեան, կէս գիշերէն ետք տողերը գրողս, Տոքթ. Գրիգոր Գելալ, Գիհանկիլեան, Սիիրդատ Հայկազն, «Ազատամարտ»ի սրճեփէն սկսեալ բոլոր պաշտօնէութիւնը, երկու Հայկ Թիրեաքեաններ, մի քանի հատ Գալֆայեաններ, շփոթելով ծանօթ դաշնակցական Մաքրի Գիւլի քաղաքապետ Յ. Գալֆայեանի հետ, Մ. Շամտանճեան, Տոքթ. Յակոբ Թօփճեան եւայլն, եւայլն, որոնց թիւը կը հասնէր մօտաւորապէս 85ի: Պոլսոյ մտաւորականներու եւ հանրային գործիչներու մեծ մասը ձերբակալուած էին առանց լոր ունենալու իրարմէ ու զիրար գտած՝ Կեդրոնական Բանտին մէջ, բացարձակապէս գրկուած՝ արտաքին յարաբերութիւններէ: Ձերբակալութիւնները շարունակուեցան հետեւեալ օր մինչեւ երեկոյ, Ապրիլ 24:

Երեկոյեան, 7ի միջոցները արտակարգ եռուգեռ մը կար բանտին առջեւ, ուր ոստիկանական քանի մը խոշոր օթոպիւսներ, շրջապատուած քանի մը տասնեակ ձիաւոր ոստիկաններէ, կ'ուղղուին ուղղակի Սարայ Պուռնու: Կիւլհանէի պարտէզին մէջ, չեմ կրնար մոռնալ այն ահուդողը, որ տիրեց բոլոր կալանաւորներու վրայ. կը կարծէինք թէ Համիտի ըրածին պէս, Իթթիհատն ալ մեզ ծովամոյն պիտի ընէ. աչքիս առջեւն է տակաւին Բիւզանդ Քէչեանի ողբն ու կոծը, թափած արցունքը եւ ընդհատաբար սրտաճմլիկ հառաչանքները, ըսելով թէ մեր վերջին վայրկեանները կ'ապրինք: Մեր աչքին առջեւն է Սարայ Պուռնու, ուր կը սպասէ Վոսփորի շոգեմատերէն թիւ 44ը: Հրացանի կոթի հարուածներով կ'ուղղուինք շոգեմաւ, ու շունչ կ'առնենք... որովհետեւ ծովամոյն ըլլալու մղձաւանջէն ազատած ենք:

Կէս ժամ ետք արդէն Հայտար Փաշայի քարափն ենք: Երկու կարգի վրայ, աջ ու ձախ սուսերամերկ զինուորներու առջեւէն փառաւոր մուտք կը գործենք կայարանը, ուր եւս կը վիստան զինուորներ, որոնց սուրերը կը փայլին ելեկտրական լոյսերու ճառագայթներու տակ: Առանց դադարի, հապճեպով մեզ կ'առաջնորդեն շոգիի վրայ սպասող կառաշարժ մը, որ անմիջապէս ճամբայ կ'ելլէ դէպի Անատոլիոյ խորերը: Յաջորդ օր կէսօրէ ետք հասած ենք Անգարայի վերջին կայանը, ուր շոգեկառքը կանգ կ'առնէ: Կայարանի առջեւ

անուանացանկով երկու մասի կը բաժնուին կալանաւորները, մէկ մասը կառքերով պիտի մեկնի Այաշ, իսկ միւսը՝ Չանդըրը:

Ես առաջին կարաւանին մէջն եմ: 6–7 ժամ ճամբորդելէ ետք, կը հասնինք մեր աքտրատեղին, որ նախկին զինարանի մէջ հապճեպով պատրաստուած էր իբր բանտ: Կը թխմուինք իրարու վրայ, շրջապատուած հարիրաւոր ոստիկաններէ: Մօտակայ Սթանոզ հայաբնակ գիւղի ժողովուրդը կը փափաքի օգտակար ըլլալ մեզի, սնունդ, անկողին եւայլն բերելով, բայց արգելքը խիստ է, ոչ մէկ յարաբերութիւն հայերու հետ: Պէտք է շահին թուրք գիւղացիները, որոնցմէ պահակ ոստիկան զինուորներու միջոցաւ կը հայթայթենք անկողին, վերմակ ու խսիր, նաեւ սննդեղէն՝ խիստ տարապայման զիններով: Սոսկալի է մեր վիճակը եւ անհանդուրժելի. օդէ ու լոյսէ զրկուած կը քաշքշենք մեր կեանքը: Հերթով կը պառկինք, որովհետեւ տեղւոյն անձկութեան պատճառաւ անկարելի է պառկիլ միաժամանակ՝ բոլոր կալանաւորներս:

Ուրիշ առթիւ ձգելով Այաշի կեանքին մանրամասնութիւնները, կ'ուզեմ յայտնել թէ ի՞նչպէս միացայ Անգարայի հայ կաթոլիկ կալանաւորներուն:

Մօտ երկու ամիս Այաշ մնալէ ետք՝ ուրկէ մեզմէ ընդմիշտ բաժնուեցաւ ողբ. Համբարձում Պօյաճեան (Մուրատ), ինձ անձանօթ մնացած պատճառով մը, Այաշէն նախ Անգարայի բանտը, ու երկու օր ետք երկու ընկերներով, ատամնաբոյժ Կիլիմթանեանի եւ գրավաճառ Օննիկ Մաղազաճեանի հետ, երկուքն ալ յետոյ նահատակուած, կը դրկուինք Չանդըրը ոստիկանի մը ընկերակցութեամբ եւ հոն նոյն տան մէջ կը բնակինք Տիրան Քելեկեանի, Սիք. Շամտաճեանի, Պալաքեան Վարդապետի եւ Յակոբ Ինճիճեանի հետ, իբր ազատ աքտր, ամէն առաւօտ ցոյց տալով մեր ներկայութիւնը քաղաքի պահականոցին մէջ: Հոն է որ կ'իմանանք Պոլսոյ 20 կախաղանները եւ Զէյթունի տարագրութիւնը եւ անուանափոխութիւնը – Սուլէյմանիէ:

Նոր աքտրավայրին մէջ հազիւ 17 օր մնալէ ետք, ոստիկան մը զիս կ'առաջնորդէ Սարայ, ուր գիշերելէ ետք յաջորդ առաւօտ կրկին կը փոխադրուիմ Անգարա երեք օրուան տաժանելի ճամբորդութենէ մը վերջ ու կը բանտարկուիմ Պատերազմական Ատեանի բաժնին մէջ, ուր կը մնամ մինչեւ Օգոստոսի սկիզբները:

Յանկարծ կը մթագնի հորիզոնը: Սեբաստիայէն կը հասնին շոթայակապ ութը հոգիներ, որոնց պատմածին համաձայն 36 հոգինոց կարաւանէն իրենք մնացած էին ողջ. միւսները սպաննուած էին ճամբան: Այս ութը հոգին կատարելապէս կմախացած, թշուառութեան ամենայետին աստիճանի մէջ՝ առարկայ եղան Անգարայի հայերու հոգածութեան: Քանի մը օր ետք, Եոզկատի գիւղերէն վեց հոգի, որոնցմէ մէկը քահանայ՝ նոյն արգահատելի վիճակին մէջ. անոնք եւս առարկայ եղան տեղացի հայերու հոգածութեան, շնորհիւ Ս. Աստուածածին վանքի վանահայր վարդապետին, որ թէեւ խեղճուկ վարդապետ մը՝ բայց անհունօրէն ազգասէր եւ անձնագոհ, առանց զգուշութեան օրը քանի մը անգամ կ'այցելէր բանտ, մխիթարելով զանոնք եւ օգնելով անոնց նիւթապէս:

Աւելորդ է ըսել թէ՝ Սեբաստիայէն եւ Եոզկատէն եկած շոթայակապ հայերը անմիջապէս յետոյ ղրկուեցան անձանօթ ուղղութեամբ...:

Շնորհիւ Պատերազմական Ատեանի նախագահի կնոջ տուած դարմաններու, ազատ կ'արձակուին երաշխաւորութեամբը տեղոյն համակրելի եւ անձնուէր դեղագործի մը, Պրն. Բադիկեանի, որ 2-3 շաբաթէն նահատակուեցաւ: Դուրսի մթնոլորտը անշնչելի դարձած էր, ալպանացի բարի կուսակալը, ոստիկանութեան տնօրէնը եւ ոստիկան զօրաց հրամանատարը պաշտօնանկ եղած ու ճիւղատիպ գազաններ յաջորդած էին: Շշուկներ կը շրջէին թէ զանազան քաղաքներու այդ մարդիկը բնաջնջուած եւ կիներն ու կոյսերը յափշտակուած էին թուրքերու կողմէ:

Կուսակալին փոփոխութենէն երկու օր ետք, ճիշդ ու ճիշդ Պոլսոյ ձեւով սկսան ձերբակալութիւններ: Օսմանեան Պանքայի տնօրէն, փաստաբան Արմենակ Ենովքեան, վաճառական Քեպապճեան (հայրը մեր ողբացեալ ընկեր Տոքթ. Քեպապճեանի) եւ ուրիշ առաջնորդող հայեր, թիով 56 հոգի ձերբակալուելով յաջորդ օր ղրկուեցան մօտակայ ձոր մը, ուր նահատակուեցան: Սի քանի օր ետք, բնաջնջումը ընդհանուր էր. 12 տարեկանէն վեր բոլոր այր մարդիկ գիշերանց ձերբակալուելով՝ յաջորդ օրն իսկ ղրկուեցան մօտակայ ձոր մը, ուր նահատակուեցան Թուրքիոյ բանտերէն արձակուող ոճրագործներու վոհմակի մը կողմէ:

Իմ անունս արձանագրուած չլլալով թաղային ոստիկանական տոմարին մէջ, փնտռող չեղաւ զիս, մանաւանդ որ հայ կաթոլիկ տան մը մէջ թաքնուած լլլալով, գերծ մնացի սպանդէն, քանի որ հայ կաթոլիկներու ճակատագիրը չէր ոլորշուած տակաւին:

ՄԱՅՐԵՆԻ ԼԵԶՈՒԻ ՊԱՇՏՈՒՄԸ ԼԵՀԱՅԻՆԵՐՈՒ ՄԷՁ (ՅՈՒՇԵՐԷՍ)

Անկասկած հայերը եւ լեհերը մեծ նմանութիւններ ունին քաղաքական ճակատագրով: Հայաստան քանիցս տէր փոխելէ ետք բաժնուած է երեք պետութիւններու միջեւ, իսկ Լեհաստան նոյնպէս վերջին անգամ գրեթէ մէկ ու կէս դարէ ի վեր բաժան բաժան եղած է Գերմանիոյ, Ռուսիոյ եւ Աւստրիոյ միջեւ, սա տարբերութեամբ որ առաջնոյն տէրերը ոչ քաղաքակիրթ, ուսմամբ եւ զարգացումով յետամնաց, որոշ չափով մը ազատ ձգած էին բնակիչները իրենց մշակութային հաստատութիւնները ծաղկեցնելու եւ տնտեսելու մէջ. մինչ Լեհաստանի տէրերը՝ անհամեմատօրէն շատ աւելի բարձր կրթական զարգացումի հասած ըլլալով՝ ամէն տեսակ կաշկանդումի ենթարկած էին լեհ կրթական հաստատութիւնները եւ պարտադրած էին լեհ մանուկներուն յաճախել պետական վարժարանները: Անուղղակի կերպով արգիլած էին ուրեմն լեհ լեզուի գործածումը իրենց ընտանեկան յարկին տակ իսկ. արտաքին յարաբերութիւններուն մէջ ալ նոյն սեղմումները նշմարելի էին գրեթէ ամէնուրեք, բացի Աւստրիայէն, ուր լեհերը համեմատաբար ազատ էին իրենց մշակութային ու կրթական հաստատութիւններուն մէջ:

Այժմ որ Լեհաստան դարձեալ կռուախնձոր կը դառնայ Գերմանիոյ եւ Ռուսիոյ քաղաքականութեան միջեւ եւ մայրաքաղաքը այժմ սպառնալիքի տակ է, միտքս կու գան երկու ճամբորդութիւններ՝ կատարուած Լեհաստանի մէջ անկախութենէն առաջ, որոնց տպաւորութիւնը եղած է հիանալի պաշտամունք մը մայրենի լեզուի հանդէպ: Այս պատճառաւ կ'ուզեմ պատմել մասնատրաբար թրքախօս հայրենակիցներուս, խնդրելով որ ուշադրութեամբ կարդան զայն:

Առաջին ճամբորդութիւնս կատարուած է 1899ին, ուրեմն 40 տարիներ առաջ: Ուսանող էի Լոզանի բժշկական համալսարանը, ուր միայն չորս հայ ուսանողներ էինք. երկու կովկասցի հայուհիներ գրեթէ ռուսացած, հայերէնի

Տոքթ. և Տիկ. Պողոսեաններ, իրենց զաւակներուն՝ Կարպիսի, Եղուարդի, Ֆիմիի և Սոնայի հետ, 1940 թ. Սեպիլ, Զալէպ:

անտեղեակ, իրենց յարաբերութիւնները կը կատարէին ռուս ուսանողներու հետ միայն, երրորդն էր Տփղիսի Ղարաքիլիսէ գիւղէն Աղեք. Աբովեանց ազնիւ երիտասարդ մը, որուն հետ կ'անցընէի ժամանակս մտերիմ կապերով: Այդ տարի բարեկամս մեկնեցաւ իր հայրենիքը արձակուրդի առթիւ: Վերադարձին որոշած էինք Բրակա միանալ զբօսական պտոյտ մը կատարելու դէպի Վարշաւա: Վերադարձին, ըստ մեր ժամադրութեան, գտանք զիրար հանգուցեալ Չեխոսլովաքիոյ մայրաքաղաքին մէջ, ուր մի քանի օրեր մնալէ վերջ, գնացքը առինք ուղղուելով այժմ սուրի եւ հուրի մատնուող Լեհաստանի մայրաքաղաքը, որ այն ատեն ռուսական տիրապետութեան տակ կը հեծէր: Կայարանն ենք՝ բեռնաւորուած մասնաւորաբար պայուսակներովը բարեկամիս որ Կովկասէն կու գար: Կայարանին առջեւ 100է աւելի կառքեր կան, որոնք ճամբորդ փոխադրելու կը սպասեն: Բարեկամս իր բեռները կը տեղաւորէ կառքի մը մէջ, ուր մենք ալ կը նստինք: Ընկերս խօսքը ուղղելով կառապանին, ռուսերէն լեզուով կը խնդրէ զմեզ առաջնորդել այնինչ պանդրկը. կառապանը ուշի ուշով զմեզ աչքէ անցընելէ յետոյ առջեւ կը դառնայ ու անշարժ կը նստի: Ընկերս մի քանի անգամ ռուսերէն լեզուաւ բացատրութիւն կը պահանջէ, բայց կառապանը անտարբեր է. ոչ մէկ բառ: Ստիպուած, վար իջնելով երկրորդ կառքի մը կը մօտենանք. նոյն անշարժութիւնը: Երրորդ, չորրորդ, հինգերորդ

կառապաններ նոյն անտարքեր կեցուածքը ցոյց կու տան ուշադրութեամբ մեր դիմագծերը աչքէ անցընելէ ետք: Կը տեսնենք նոյն կառապանները, որոնք ամենայն քաղաքավարութեամբ ու փութկոտութեամբ զբաղած են փոխադրելու ուրիշ ճամբորդներ. իսկ մեզ կը մերժեն...: Ի՞նչ է պատճառը մեզի հանդէպ ցոյց տրուած անփութութեան, կամ լաւ եւս մերժումի: Իրարու կը հարցնենք. չենք կրնար բացատրութիւն մը գտնել: Գրեթէ կէս ժամ սպասումէ վերջ, մարդ մը մօտենալով կը հարցնէ ֆրանսերէնով թէ կովկասցի՞ ենք. հաստատական պատասխանի վրայ, մեզի կ'ըսէ. «Եթէ ռուսերէնով մինչեւ երեկոյ կառք մը փնտռէք, պիտի չկրնաք գտնել, որովհետեւ կառապանները որոշած են պոյքօթ ընել այն ճամբորդներուն, որոնք ռուս չըլլալով հանդերձ ռուսերէն կը խօսին...»: Ու մենք կը ստիպուինք մեր ֆրանսերէնը օգտագործելով կառք մը առնել պանդոկ երթալու համար:

Երկրորդ պատմութիւնը աւելի յուզիչ է:

Լոզանի բժշկական համալսարանի յիմարաբուժական քլինիքին մէջ օգնական տնօրէն մը ունէինք, լեհացի Տոքթ. Բիլժ, որ ապա կոչուեցաւ Քրաքովայի ջղա-մտային հիւանդութեանց ուսուցչութեան պաշտօնին: Այս անձնաւորութեան հետ բարեկամ մնացած ենք մինչեւ այսօր, ու յաճախ կը թղթակցինք: 1912ին, Երուսա կատարած ճամբորդութենէ վերադարձիս, քանի մը օր բարեկամական մթնոլորտի մէջ անցընելու մտադրութեամբ, Քրաքով հանդիպեցայ, ուր լաւագոյն ժամեր անցուցի Բրոֆ. Բիլժի հետ: Քանի մը օր ետք, Կիրակի մը, բարեկամս իր անձնական կառքով առաջնորդեց զիս մօտակայ լեհ գիւղ մը, ուր հիւրընկալուեցանք գիւղացիի մը բնակարանը: Այս ընտանիքը բաղկացած էր ծնողքէ եւ չորս փոքրիկներէ, որոնք կը յաճախէին պետական վարժարանը ուր լեհերէնը չէր ուսուցուեր: Երեկոյեան ընթրիքէ վերջ, տեսայ սեղանին շուրջը բոլորուած ընտանիքին բոլոր անդամները, երկու զաւակներ հօրը աջն ու ձախը, մնացած երկու հատն ալ մօրը քով նստած: Հայր եւ մայր զբաղած էին լեհերէնի դասեր տալով իրենց փոքրիկներուն, որովհետեւ գիւղին դպրոցը պետական ըլլալով լեհերէնի դասախօսութիւն գոյութիւն չունէր: Հետաքրքրուելով տեղեկացայ թէ գիւղին մէջ առհասարակ գոյութիւն ունի այս գեղեցիկ սովորութիւնը, իսկ անգրագէտ ծնողներուն զաւակներուն ազգային կրթութեան հոգը ստանձնած են կարդալ գրել գիտցող ուրիշներ...:

Անտարակոյս Սուրիոյ եւ ուրիշ գաղութներու մէջ, ուր հայ ազգային կրթութիւնը որեւէ կերպով չէ կաշկանդուած, ինչպէ՞ս կարելի է բացատրել հիւժախտի մանրէի պէս մուտք գտած թրքախօսութիւնը, հակառակ անոր որ թրքախօսներուն մեծ մասը սորված են իրենց մայրենի լեզուն ազգային վարժարաններու մէջ:

Կարելի չէ՞ օրինակ առնել լեհացիներէն:

«Զարթօնք» 26 Սեպտ. 1939

ՀԱԼԷՊԻ ՄԷՋ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄԱՅՐԱՆՈՑԻ
ԳԱՂԱՓԱՐԻՆ ԾԱԳՈՒՄԸ

Հայել 1935 Վերոին Կիւպէնկէան Մայրանցի հիմնարարութիւն: Ա. շարքի վրայ Կ'երեւին Ներսէս Ա. Զինյ. Պապայեան, Վեր. Շիրաճեան, Արտաւազդ Արք. Սիւրմէան, Տոքթ. Խաչիկ Պօղոսեան եւ ուրիշներ: Աջ ծայրը հագիւ Կ'երեւի շինարարութեան պատասխանատուներէն վարպետ Գեորգ Խաչատուրեանը (հայրը յայտնի արուեստաբան Շահին Խաչատուրեանի):

ՀԱԼԷՊԻ ՄԷՋ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄԱՅՐԱՆՈՑԻ ԳԱՂԱՓԱՐԻՆ ԾԱԳՈՒՄԸ

1926ին, երբ Սիւլէյմանիէի Հայ Ազգային Կարմիր Խաչի դարմանատան շինութեան հիմերը դրուած էին, ներկայ տողերը գրողը հրաւիրուած էր Համիտիէ թաղի խրճիթէ մը, ուր մէկ տախտակաշէն եւ թիթեղով ծածկուած սենեակի մէջ 5-6 փոքրիկներէ շրջապատուած կին մը ենթակայ եղած էր տղաբերքի մտախանգարման: Շատ յուզուելով այս տխուր տեսարանէն, յաջորդ ժողովին առաջարկ բերի որպէսզի դարմանատան մէկ մասը յատկացուի ծննդաբերութիւններու կարօտ կիներու:

Այն ատեն ատենապետութիւնը կը վարէր հանգուցեալ Վեր. Ա. Ա. Շիրաճեան, ատենադպրութիւնը՝ ներկայ տողերը գրողը, գանձապահութիւնը՝ հանգուցեալ տիար Մ. Մարդեան եւ խորհրդականք՝ Տոքթ. Յ. Հրէշտակեան եւ երկրորդ մը, որուն անունը չեմ յիշեր:

Առաջարկս սիրով ընդունուեցաւ ժողովին կողմէ. բայց դրամի չգոյութիւնը բաւական դժուարութեան պատճառ եղաւ: Երկարատեւ խորհրդակցութենէ վերջ, սոյն տողերը գրողը մօտէն տեղեակ ըլլալով Կիւլպէնկեան գերդաստանի առատածեռութեան եւ ազգասիրութեան, մասնաւորաբար հանգուցեալ Պատրիկ Կիւլպէնկեանի՝ Պոլսոյ Ազգային Հիւանդանոցի հոգաբարձութեան ատենապետութեան շրջանին սոյն հաստատութեան հանդէպ ունեցած հոգածութեան եւ դրամական օգնութեան, ու դեռատի կնոջ՝ 32 տարեկանին մէջ մեռած տիկին Վերժին Կիւլպէնկեանի հանդէպ ունեցած սիրոյն՝ առաջարկեց յիշեալին դիմում ընել, յիշեցնելով կնոջ թարմ տարիքին մէջ պատահած մահը, խնդրելով անոր յիշատակին կառուցուելիք դարմանատան մէջ երկու սենեակ յատկացնել, զանոնք ձօնելով տիկնոջ անուն: Առ այս, պաշտօն տրուեցաւ տողերս գրողին թղթակցիլ ուղղակի Տիար Պատրիկ Կիւլպէնկեանին հետ:

Ինչպէս որ կը տեսնուի ներփակ թղթակցութեանց dossierին [թղթածրարին] մէջ, յիշեալը սիրայօժար ընդառաջելով այս առաջարկին պատասխանած է թէ

«այս առաջարկը թեև սրտիս շատ մօտիկ է, բայց չեմ հասկնար թե ինչպե՞ս կարելի է դարմանատան մը մէջ երկու սենեակ յատկացնել ծննդաբեր կանանց համար» ու կ'առաջարկէ plan [ծրագիր] մը պատրաստել տալ եւ նախահաշիւի հետ «միասին ուղղակի իրեն դրկել. պայմանաւ որ անջատ շէնք մը ըլլայ ու հաստատուն՝ որպէսզի ապագային կարելի ըլլայ անելցնել երկրորդ յարկ մը եւս»:

Թղթակցութիւնները շարունակուեցան հողի գնումի եւ շինութեան շուրջ, որուն համար Կիւլպէնկեանի փոխանորդ կարգուեցայ: Ներկայ դարմանատան յարակից հողը, որ մօտ 2000 կանգուն քառ. տարածութիւն ունէր եւ կը պատկանէր հանգուցեալ փաստաբան Ժորժ Խայեաթի, գնուեցաւ 300 օսմ. ոսկի հնչուն դրամով, որ վճարուեցաւ կանխիկ առանց սպասելու որ փոխանցման գործողութիւնները կատարուին: Աւելորդ չէ կարծեմ ըսել որ այս սխալ քայլը առնուած էր Վերապատուելի Ա. Շիրաճեանէ, որուն նման գործողութիւններու մէջ ունեցած ձախաւերութիւնը ծանօթ է, ինչպէս որ ցոյց տուած են իր մահէն վերջ իր անձնական եւ հանրային բոլոր գործերը:

Գնումի գործողութենէ մօտ երկու տարուան շրջանին, հողատէրը անկարող ըլլալով փոխանցումը կատարել՝ նոյն հողին մասին ուրիշ բաժնէկիցի մը հետ դատաւարութեան տակ ըլլալուն պատճառաւ, ստիպուեցանք վճարուած դրամը պահանջել, զոր կարելի եղաւ վերստանալ բաւական դժուարութիւններ հարթելէ վերջ:

Ներկայ Մայրանոցին գետնին գնումը.

Երբ հանգուցեալ Պատրիկ Կիւլպէնկեան ստանձնեց մայրանոցի մը շինութիւնը, մեր առաջարկին վրայ հանգուցեալ բարերարը Հալէպի մէջ կազմեց շինութեան յանձնաժողով մը՝ նախագահութեամբ Վեհ. Սահակ Կաթողիկոսի, եւ բաղկացած Տէր եւ Տիկ. Տոքթ. Ա. Ալթունեանէ, Վեր. Ա. Ահարոնեանէ (Հ.Ա.Կ. Խաչէն), ճարտարապետ Արշակ Գալէմքեարեանէ (Քաղաքական Ժողովէն), Ա. Մազլումեանէ (Հ.Բ.Ը. Միութենէն) եւ տողերս գրողէն իբր Կիւլպէնկեանի փոխանորդ:

Գետնի հարցերու ձեռնհաս Տիար Արշակ Գալէմքեարեանի պաշտօն տրուեցաւ գետնի մը գնման գործը եւ, բաւական ջանք թափելէ ետք, կարելի եղաւ գնել մայրանոցի ներկայ շէնքին գետինը մօտ 2500 քառ. կանգուն տարածութեամբ եւ քառ. կանգունը հաշուելով իննուկէս դուրուշ ոսկեդրամ: Ապագան ցոյց տուաւ որ ներկայ գետինը շատ ալ նպատակայարմար չէր վճարովի հիւանդներ ընդունելու տեսակէտով, բայց տեղին էր՝ եթէ նկատի առնենք հայ միջավայր մը, ուր խճողուած է ստուար թուով հայ գաղթականութիւն մը, որու համար շինուած է առաւելապէս այս հաստատութիւնը:

Գետնին փոխանցման դժուարութիւնները.

Բարերարը պահանջ դրած էր որ գետինը եւ շէնք մը փոխանցուի Նիւ Եորքի “Gullabi Gulbenkian Foundation”-ի անուան: Բայց Սուրիոյ մէջ տիրող

օրենքները թոյլատու չըլլալով օտար բարոյական հաստատութեան մը փոխանցել որեւէ անշարժ կամ շարժուն կալուած, բարձր գոմիսերութիւնը անկարող եղաւ նման բացառութիւն մը ընել. մեր թափած ջանքերը եւ մեր ըրած անձնական եւ գրաւոր դիմումները, ըլլայ տեղւոյս *délegation*ին [պատուիրակութեան], ըլլայ Պէյրութի Գոմիսերութեան մօտ, ապարդիւն անցան:

Այս պարագան հաղորդուեցաւ տիար Ներսէս Կիւլպէնկեանի ի Լոնտոն, որ հօրը՝ Պատրիկ Կիւլպէնկեանի մահուան պատճառաւ, սիրալոյսով ընդունած էր մայրանոցի շինութեան խոստումը:

Կեդրոնը՝ Կարախա Պօղոսեան, կ'այցելէ Դալէպի մայրանոցը. բոլորը հաւաքուած Տոքթ. Պօղոսեանի մեծադիր նկարին շուրջ:

Փոխանցում գետինի “Gullabi Gulbenkian Foundation”ի

Կը թուի թէ Բ. Գոմիսէր հրաժարեալ Մ. Բօնսոյի Փարիզ ներկայութենէն օգտուելով, Գալուստ Կիւլպէնկեանէ խնդրուած էր իր բարի միջամտութիւնը այս անելին մէջ:

Ամիսներ տեւող անգործութեան շրջանէ մը վերջ, յանկարծ պաշտօնաթուղթ մը ստացայ տեղւոյս *délegation*էն, հաղորդելով որ Նիւ Եորքի Կիւլլապի Կիւլպէնկեան Հիմնարկութիւնը արտօնուած է իբր բարոյական անձնատրութեան կալուած ունենալ եւ կալուածատէր ըլլալ:

Անմիջապէս հարկ եղած յայտարարութիւնը կատարեցի «թափու»ի պաշտօնատան մէջ եւ գետինը արձանագրել տուի “Gullabi Gulbenkian Foundation”ի անուն: Այս կերպով բարեբախտաբար փակուեցաւ այս դժուարութիւնը:

Շինութիւնը

Մօտ 4–5 տարի տեւող յիշեալ դժուարութիւններէ ետք, վերջապէս կարելի եղաւ շինութեանց սկսիլ, որոնց նախագետինը եւ նախահաշիւը որոշուած եւ գծուած էր ճարտարապետ Պ. Ֆիլիք Արփիարեանի կողմէ եւ վաւերացուած՝ Լոնտոնէն Տիար Ներսէս Կիւլպէնկեանէն:

Արդար ըլլալու համար պէտք է ըսել թէ շէնքին մէջ բաւական թերիներ կան, որոնց համար պատասխանատու եմ անձամբ, որովհետեւ նախ քան շինութեան սկսիլը պէտք էր այցելութիւն կատարել նման հաստատութիւններու եւ գաղափար մը կազմել մօտէն. նոյնպէս պատասխանատու է նաեւ ճարտարապետը, որ յատակագիծը շինելէ առաջ պէտք ունէր լուրջ ուսումնասիրութեան ենթարկել զայն: Թէեւ յատակագիծը Լոնտոն ղրկուած,

ուսումնասիրուած եւ յետ վաւերացման շինութեան սկսուած էր, բայց յամենայն դէպս հոն ալ ձեռնհաս անձի մը յանձնուած չէր անոր ուսումնասիրութիւնը, որով մէջտեղ ելան այն թերիները, որոնք երեսան ելան շինութենէն ու մասնաւորաբար բացումէն ու գործի սկսուելէ վերջ:

Այս թերիներն են՝ գետնայարկին ահագին քանակութեամբ հողով լեցուիլը, որուն տեղ կարելի էր ընդարձակ cave մը շինել, չգոյութիւնը՝ նորածիններու յատուկ սրահի մը – այժմ անոնք կը պառկին Salle d’operation-ի յատուկ սենեակին մէջ, չգոյութիւնը՝ օգնական հիւանդապահուիիներու ննջասենեակի մը, եւ ուրիշ թերիներ, զորս աւելորդ կը նկատեն հոս արձանագրել:

Վերջապէս շինութեան ձեռնարկուեցաւ 1931ին. նախ հիմնարկէքը կատարուեցաւ Առաջնորդ Արտաւազդ Ծ. Վրդ. Սիրմէեանի կողմէ, ի ներկայութեան խումբ բազմութեան՝ կուսակալ, քաղաքիս առողջապահութեան տեսուչ, զանազան համայնքներու ներկայացուցիչներ եւ ժողովուրդէն ստուար թիւով անձեր:

Ոչխար մորթուեցաւ ու աղբատներուն բաժնուեցաւ. շէնքին պատին ծայրը արկղիկի մը մէջ արձանագրութիւն եւ մաս մը տեղական դրամ դրուեցաւ ու վերջացաւ հիմնարկէքը՝ մաղթանքներով Կիւլպէնկեան գերդաստանի:

Բացումը

Ըստ Տիար Ներսէս Կիւլպէնկեանի փափաքին, բացումը կատարուեցաւ 1935 Փետրուար 9ին, մօրը՝ Տիկին Վերժին Կիւլպէնկեանի մահուան տարեդարձին օրը. նախ Մէլտանի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէջ հանդիսաւոր Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ ու ապա հոգեհանգիստ՝ Կիւլպէնկեան գերդաստանի, ի մասնաւորի հանգուցեալ տէր եւ տիկին Պատրիկ–Վերժին Կիւլպէնկեանի: Հանդիսութեան ներկայ էին délegation-ի պաշտօնեաներ, délégué-ն [պատուիրակը], ֆրանսացի զինուորական բժշկապետ կուսակալը, առողջապահական տնօրէնը, ականաւոր բժիշկներ ու զանազան համայնքներէ անձնատրութիւններ ու ժողովուրդէն ստուար բազմութիւն մը:

Բարերարներու նպաստը եւ վերջնականապէս

Մայրանոցի սպասարկութիւնը

Կատարուած դիմումները ընդունելով յանուն Նիւ Եորքի “Gullabi Gulbenkian Foundation”ի, Տիար Ներսէս Կիւլպէնկեան խոստացաւ չորս տարի շարունակ 250 անգլիական ոսկիի տարեկան նպաստ մը դրկել մայրանոց. այս որոշումը յետագային բարձրացաւ վեց տարւան եւ հինգ տարի անընդհատ շարունակուեցաւ, տարին երկու մասնավճարներով՝ 250 սթերլինով, բայց ներկայ պատերազմին պատճառաւ չէ դրկուած, 1940էն ի վեր:

Թէեւ բացումը կատարուեցաւ 1935 Փետրուար 9ին, բայց նախնական պատրաստութիւններու, սննդեղէնի, պաշարի, եւայլնի համար Խնամակալութիւնը ստիպուեցաւ մաս մը նպաստ պահանջել, որուն ընդառաջելով Տիար Ն. Կիւլպէնկեան անմիջապէս փութացուց 125 սթերլին, որով կարելի եղաւ

նախնական պատրաստությունները տեսնել եւ գործի սկսիլ 1935 Օգոստոս 15ին:

Գործի ձեռնարկում

Վերջապէս Մայրանոցը գործի սկսաւ յիշեալ թուականին, առաջին 15 օրը միայն հինգ ծննդաբեր կիներ ընդունելով, որովհետեւ ժողովուրդը ընտելացած չէր տակաւին Մայրանոցի գաղափարին: Հետզհետէ ընտելանալով Մայրանոցի գաղափարին, հայ եւ օտարազգի օրըստօրէ վարժուեցան Մայրանոցին, անյալէս որ այսօր, վեց տարի ետք, արդէն ինքնաբաւ ըլլալու վրայ է գրեթէ, ու տարին հոն կը կատարուին մօտ 500 ծննդաբերություններ, վճարող հիւանդներէն գանձուելով ու հասոյթը տրամադրելով անկար ու չքաւոր հայ կիներու:

Ինչպէս կը տեսնուի, այս հաստատութիւնը նախախնամութիւն մը եղած է թշուառ ազգին համար, որուն համար թափած ջանքերս եւ վատնած ժամանակս ապարդիւն անցած չէ բարեբախտաբար:

Խնամակալութիւնը

Ըմբռնումներու եւ այն ատենուան Քաղաքական Ժողովի ըմբռնումներուն համաձայն, կուսակցական պայքարներու եւ մենատիրութեան պատճառ չըլլալու համար, առաջարկուած էր բարերարին որպէսզի Խնամակալութիւնը հինգ անդամներէ կազմուի, որոնցմէ երեքը Քաղաքական Ժողովին եւ երկուքը բարերարին կողմէ նշանակուին:

Այս առաջարկը ընդունուած ըլլալով, բացումէն ի վեր այս սկզբունքը կը կիրարկուի Խնամակալութեան կազմութեան համար: Ուրախ եմ որ այս կերպով Խնամակալութեան մաս կազմող անդամները միշտ հաշտ եւ համերաշխ կերպով ապրած են միմեանց հետ, միշտ նախանձախնդիր ըլլալով Մայրանոցի կարգապահութեան, օգտին եւ յառաջդիմութեան:

Ներկայ անդամներն են՝	S. Երուանդ Տեմիրճեան	ատենապետ
	Տոքթ. Գոնեալեան	ատենադպիր
	Պ. Մարանկոզեան	գանձապահ
	Տոքթ. Պօղոսեան եւ	
	Ն. Ֆըսթըքճեան	խորհրդականներ

Շինութեան ծախքերը եւ Dossier-ն

Եթէ յիշողութիւնս չի խաբեր զիս, կը կարծեմ թէ մօտ 4000 օսմ. հնչուն ոսկի ծախք եղած է գետինի գմման, շինութեան նիւթերու, պետական ծախքերու, թղթակցութեանց եւ կահաւորման:

Բոլոր ստացագիրները եւ շինութեան վերաբերեալ թուղթերը, շինութիւնը աւարտելէն վերջ, յանձնուած են Տիար Հրաչեայ Այճէեանի ի քննութիւն: Յորմէհետէ Առաջնորդ Արտաւազդ Սրբազանի յանձնուելով՝ որկուած են Լոնտոն, Տիար Ներսէս Կիւլպէնկեանի:

Վերջաբան

Այսօր եօթներորդ տարին կը քեական-խենք, յորմէհետէ վստահ եմ որ այս հաստատութիւնը հետզհետէ պիտի յառաջ-դիմէ եւ կատարելութեան պիտի հասնի. պիտի լրացուին կարգ մը թերիւնք, եւայլն:

Ներկայ վիճակին մէջ, երբեմն կը ստիպուիմք անցքերուն մէջ իսկ մահճակալներ զետեղել, ունենալով 20–23 կիներ. մինչ շէնքը շինուած էր միայն 14 մայրերու համար: Կը խորհիմք արդէն Բ. յարկ մը եւս բարձրացնել եթէ պարագաները թոյլատու ըլլան:

Այս շէնքը միակն է ամբողջ Սուրիոյ մէջ ու պատիւ կը բերէ հայ ժողովուրդին ու բարերարներուն, որոնք հանգստաւէտ պայմաններու մէջ ապրած ըլլալով հանդերձ, Լոնտոնի եւ Նիւ Եորքի մէջ, իրենց սիրտը երբեք չէ դադրած տրոփելէ հայ ժողովուրդին համար:

Ես ալ յոյժ ուրախ եմ որ հանգուցեալ Պատրիկ Կիւլպէնկեանի հետ ի Պոլիս ունեցած ծանօթութիւնս օգտագործած եմ ի պէտս հայ ժողովուրդին, որուն մէկ մասնիկն եմ:

Այս առթիւ, Խնամակալութեան կը յանձնեմ ծրագիրի եւ շինութեան վերաբերեալ բոլոր թղթակցութիւնները, պահուելու համար Խնամակալութեան գանձարկոյին մէջ:

Տոքթ. Պօղոսեան

Տոքթ. Խաչիկ Պօղոսեանի որդի՝ Եղուարդը (Էդիկ) Մայրանոցի խումբ մը բժիշկներուն եւ խնամակալներու մէջտեղ:

Հալէպ, 20 Յունուար 1942

ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆՆԵՐ
ՄԱՍՈՒԼԷՆ

ՀԱԼԷՊԻ ԴԻՈԳԻՆԵՍԸ
ՈՐ ՄԱՐԴ ՓՆՏՈՒԼԷ ՅՈՒՍԱՅԱՏ... ԽԵՆԴ ԿԸ ՓՆՏՈՒ
(ԲԺ. Խ. ՊՕՂՈՍԵԱՆ)

Ծաղրանկար՝ ՄԱՍԻՍ ԱՐԱՐԱՏԵԱՆ

«Նայիրի», 25 Յոկտ. 1953

ԻՆՉՊԷՍ «ԵՓՐԱՏ»–Ի ԽՄԲԱԳԻՐ... ՉԵՂԱՅ

ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԾԱՌՈՒԿԵԱՆ

«Եփրատ»ը Հալեպի միակ թերթն էր, Ռամկավար Ազատական Կուսակցության պաշտոնաթերթը, երբ դեռ Պեյրուքի մեջ «Զարթոնք»ը չկար: Փայլուն եւ տոգոյն շրջաններ կ'ունենար թերթը, ըստ օրուան խմբագրին կարողություններուն: Երկրորդ պատերազմին, քառասունական թուականներուն, թերթը հիւծումի մէջ էր: Անկանոն կը տպուէր, կամ բնաւ լոյս չէր տեսներ շաբաթներով:

«Եփրատ»ի արտօնատէր–տպագրիչը, Եղիազար Պէնլեան, օր մը քովս եկաւ զարմանալի առաջարկով մը.

– Կուսակցութիւնը թերթին նայած չունի, երեսի վրայ թողուած է, տպարանս ալ երթալով կը մեռնի: Թերթը ձեզի յանձնեն, դուք ձեռք առէք որ աշխուժանայ եւ տպարանս ալ շունչ առնէ:

– Բայց գիտէք թէ մենք ով ենք, կուսակցութիւնը թոյլ կու տա՞յ որ թերթը հակառակորդներուն ձեռքը անցնի:

– Քանի անգամ խօսած են, հոգերնին չէ: Ու յետոյ կառավարութեան մօտ թերթին տէրը ես եմ, ազատ եմ ուզածիս պէս ընելու:

Առաջարկը փորձիչ էր: Վահէ Սէթեանին հետ գլուխ գլխի տուած, աջ ու ձախ կշռելէ ետք, որոշեցինք ընթացք տալ Պէնլեանի առաջարկին: Մեզի միացաւ նաեւ տպագրիչ Աւետիս Տէր Սահակեանը, որ Հնչակեան հակումներ ունէր եւ դժգոհ չէր որ Ռամկավարներուն թերթը մեզի անցնի:

Սկսելու համար, նախ այցելեցինք Եղիազար Պէնլեանին տպարանը, որ Խանտէք պողոտային վրայ կը գտնուէր: Ոչ թէ տպարան, այլ պարզապէս տպարանի աւերակ մը: Քանի մը քսաս մաշած տառեր, ոտքով աշխատող պզտիկ փետալ մեքենայ մը, եւ թերթին մամուլը, որ աշխատելու համար ձեռքով պէտք է դարձուէր:

– Այստեղ թերթ չի տպուիր, ըսաւ Սէթեանը:

- Բայց «Եփրատ»ը ի՞նչպես կը տպելիք, կը հարցնեն ես:
- Բեռնակիր մը կու գար կը դարձնէր, ըսաւ տպարանին տէրը:
- Տառերն ալ մաշած են եւ արժէք չունին, ըսաւ Տէր Սահակեանը, արկղներուն մէջէն քանի մը գիրքեր քննելէ ետք:

Առաջին այցելութիւնը այդքանով վերջացաւ: Բաւական խորհրդակցութիւններէ ետք, որոշուեցաւ նոր տառեր ապսպրել Պէյրութէն (հայերէն տառերու ճուլարան մը կար հոն, հիմնուած... արաբի մը կողմէ) եւ թերթն ալ տպել արաբ կաթոլիկներու տպարանը, ուր ելեկտրաշարժ մամուլ կար եւ յանձն առին անկիւն մը յատկացնել մեր գրաշարներուն:

– Տես, ըսաւ Մէքեանը Եղիազարին, մենք ահագին ծախքերու մէջ պիտի մտնենք եւ ամէն ինչ ծայրէն սկսինք, ի՞նչ պիտի ընես եթէ ընկերներդ ոտքի ելլեն եւ ճնշում բանեցնեն վրադ:

– Բան մը չեն ըներ, հետաքրքրուող չկայ արդէն, նոյնիսկ քանիցս Տոքթ. Պօղոսեանին գացի եւ գլխէն ճամբեց: Բայց եթէ կաթոլիկներուն քով պիտի տպուի, իմ շահս ի՞նչ պիտի ըլլայ:

– Քու շահդ, ըսաւ Մէքեանը, ամսական հարիւր ոսկի կու տանք քեզի առաջին տարին: Երկրորդ տարին 125: Եւ յաջորդաբար ամէն տարի 25 ոսկի կ'աւելնայ, մինչեւ 200 ոսկի:

Եղիազարին աչքերը փայլեցան: Երջանիկ թուեցաւ:

– Պայմանաւ որ, ըսի ես, պաշտօնական թուղթ մը ստորագրես մեզի, թէ որպէս արտօնատէր բովանդակութեան խառնուելու իրաւունք չունիս, թերթը մեզի յանձնած ես: Ընդունեց: Գացինք արաբ փաստաբան Լէօն Զամարիային մօտ (այս գործով Ֆրստըզճեանին երթալը խոհեմութիւն չէր հասկնալի պատճառներով...): Տառերը ապսպրուեցան, արկղները շինուեցան եւ գործի լծուեցանք: Եղիազարը երեք ամսականները կանխիկ պահանջեց եւ ստացաւ:

Մինչ այդ, լուրը տարածուած էր քաղաքին մէջ, հակառակ գաղտնի պահելու մեր ճիգերուն: Նման լուր մը գաղտնի չի մնար արդէն: Ռամկավար թերթ մը մէկ օրէն միւսը Դաշնակցականներուն ձեռքը կ'անցնի՝, ո՞ր կը պահես զգայացունց այս լուրը:

Առտու մը, շատ կանուխ, Եղիազարը մեր դուռը զարկաւ.

– Ընկերները իմացե՛ր են, զիս պիտի ծեծեն...

– Մի՛ վախճար, բան չեն կրնար ընել, քեզ կը պաշտպանենք:

Ֆիզիքսպէս ճղճիմ մարդ մըն էր Եղիազար: Սրճեփ ընկեր Գէորգը Եղիազարին թիկնապահ կարգեցինք: Գէորգը իր գաւազանով եւ փափախով պահակ կը կենար Եղիազարին տպարանին առջեւ, իրիկունները մինչեւ տուն կ'ընկերանար իրեն եւ առտուն տունէն կ'առնէր: Այսպէս շարունակուեցաւ քանի մը օր, մինչեւ նորէն եկաւ, այս անգամ ուղղակի սարսափած.

– Չեղա՛ւ, այս գործը պիտի չըլլայ, տունս դժոխք դարձաւ, կինս ու եղբայրը հոգիս հանեցին: Ահա ձեր 300 ոսկին, վազ անցնինք...

Ողբալի երեսոյթ մը ունէր, մեղքցուելիք վիճակ մը.

– Մի՛ մոռնար որ օրինական թուղթ մը ստորագրած ես, Պրն. Եղիազար:

Յետոյ ես մինակ չեմ, ընկերներուս հարցնեմ:

Կէսօրին արագ ժողով մը ըրինք եւ որոշուեցաւ տեղի չտալ: Խոհեմութեան համար գացի փաստաբանին կարծիքը առնելու:

– Ձեր պայմանագիրը այնքան ամուր է որ բան մը չի կրնար ընել: Գրեթէ թերթը ծախած է ձեզի: Նոյնիսկ եթէ կառավարութեան դիմէ, չի կրնար կեցնել:

Ուրեմն կը շարունակենք: Գրաշարներ վարձած ենք, յօդուածներ գրուած են ու կ'աշխատին: Շաբաթ օր մըն է եւ որոշուած՝ առաջին թիւը լոյս ընծայել Կիրակի առաւօտ: Տէր Սահակեանը, իր գործը ձգած, խառնուած է գրաշարներուն եւ էջեր կը կազմէ: Երկրորդ եւ երրորդ, ներսի էջերը տպուած են եւ գիշերուան ժամը 10ը կ'անցնի: Առաջին վերջին էջերը դեռ կիսով շարուած են: Գրաշարներուն քունը կու գայ: Տպուած երկու էջերուն մէջ բազմաթիւ կոպիտ վրիպակներ կան: Անկարելի է որ հասնինք: Դադրեցնել կու տամ աշխատանքը: Կիրակի լոյս տեսնելէ պէտք է հրաժարիլ: Ուշ լինի, լաւ լինի: Պատրաստ է առաջին էջին վերեւ տպուելիք զաւեշտամարտական մեր պատգամը – «Ընթերցող, մի քաշուի՛ր ձեռք առնելէ այս թերթը: Հակաճնխուած է»:

Գրաշարները ճամբելու վրայ եմ, երբ կը յայտնեն թէ դուրսը Տոքթ. Պօղոսեանը կայ եւ զիս կ'ուզէ տեսնել: Նեղ, շատ նեղ եւ կիսամութ փողոց մըն է, մեր եկեղեցիին կռնակը: Մութին մէջ կը փայլի բժիշկին լուսատը ճաղատը: Թեւս կը մտնէ ու կը քալենք դէպի Մարոնիքներու եկեղեցիին հրապարակը, ուր լոյս կայ:

— Լաւ բան մը չէ ըրածնիդ, կը սկսի բժիշկը:

– Կը վստահեցնեմ, ես Եղիազարին հետ բարեւ մը անգամ ըսած չեմ: Ինք եկաւ գտաւ մեզ եւ առաջարկեց:

– Ատիկա արդարացում չէ: Դուք գիտէք որ թերթը մեր կուսակցութեան կը պատկանի եւ Եղիազարը անուանական տէրն է միայն: Իրաւունք չունէր: Եթէ ձեր կուսակցութիւնը ընկերոջ մը վստահէր եւ անիկա թերթը մեզի ծախէր, ի՞նչ կ'ընէիք...

Ես պատասխան չունիմ: Բժիշկը կը շարունակէ...

– Կ'օգտուիք նկարագրով թոյլ, խեղճ մարդու մը տկարութենէն: Ասիկա շիտակ չէ: Կուսակցութիւնները որքան ալ վեճեր ունենան իրարու հետ, բոլորին պարտադիր բարոյական օրէնք մը կայ, որ պէտք է յարգուի: Ուժով եւ օրէնքով չենք կրնար արգիլել, բայց կոչ կ'ընեն կուսակցականի ձեր բարոյականին որ հրաժարիք այս գործէն: Եղբայրական առաջարկ է ասիկա ձեզի: Դաւաճանները, որ կուսակցութեան ալ պատկանին, պէտք չէ քաջալերել...

Հասած էինք Թիլէլի պողոտան: Բաժնուած պահուն ըսաւ.

– Երէկ կարդացի ձեր բանաստեղծութեան գիրքը (Առագաստներ): Յայտնի է որ հայ գրականութեան մէջ տեղ մը գրաւելու կոչուած էք: Լաւ չէ որ ձեր անունը խառնուած ըլլայ ասանկ պղտոր գործերու:

Հոգեբան մարդ էր: Արդէն, մասնագիտութեամբ հոգեբոյժ, Պոլսոյ Ս. Փրկիչ Հիւանդանոցին ջղային հիւանդութեանց բաժնին տնօրէնը եղած էր: Ինքն էր

Կոմիտասը առաջին անգամ ախտանշողը եւ խնամողը... Չեմ կրնար ըսել թէ բժիշկ Խաչիկ Պօղոսեանին այս միջամտութիւնն էր որ պատճառ եղաւ «Եփրատ»էն հրաժարելու, բայց գոնէ իմ վրաս տպաւորութիւն գործեց: Տպարանի դժուարութիւնները արդէն մեղմած էին մեր խանդավառութիւնը: Ժողով մը գումարուեցաւ, որուն մասնակցեցեան Հրաչը եւ Գապագեանը եւ միաձայնութեամբ որոշուեցաւ հրաժարիլ ձեռնարկէն: Մէջ մտաւ Եղիազարին կնոջ եղբայրը, Անդրանիկ Թախթաճեանը, մեր բոլոր ծախքերը վճարեց եւ հարցը փակուեցաւ: Այդ «արկածախնդրութենէն» անձնապէս մէկ շահ մնաց ինծի – բժիշկ Խ. Պօղոսեանին բարեկամութիւնը: Ու երբ տարի մը վերջ հիմնեցի «Նայիրի» ամսագիրը, բժ. Խ. Պօղոսեան դարձաւ թիւ մէկ... աշխատակիցս: Իր յուշերը գրեց Ա. Ահարոնեանին, Ե. Տեմիրճիպաշեանին եւ ուրիշ պատմական դէմքերու մասին, որոնք կը փնտռուէին ու կը կարդացուէին մեծ հետաքրքրութեամբ:

Հալէպ քաղաք մըն էր, որ...

«Երազային Հալէպը»

գիրքին նոր բովանդակութեամբ հրատարակութենէն,

Պէյրութ, 1996, «Շիրակ» հրատարակչութիւն

ՀՐԱԺԵՇՏԻ ՓՈԽԱՐԷՆ...

Մեր վեթերան ու ծերունագարդ ընկերը, Տոքթ. Խաչիկ Պողոսեան, Չանդըրըի վերապրողներէն, մասնագէտ յիմարաբոյժ մըն է: Հալեպահայութիւնը զօրաւոր պատճառներ ունի երախտապարտ ըլլալու իրեն: Որովհետեւ Տոքթ. Պողոսեան ո՛չ միայն դարմանած է Հալեպի բոլոր յիմարները,– որոնց թիւը քիչ ըլլալու չէ,– քաղաքը փրկելով ընկերային տագնապէ մը, այլ նաեւ պատճառ եղած է՝

1) Լուսահոգի Արտաւազդ Սրբազանին Բերիոյ Առաջնորդ ընտրութեան եւ արդիւնաւոր վաստակին,

2) Վերժին Կիւլպէնկեան Մայրանոցի հաստատման,

3) «Պողոսիկ Կիւլպէնկեան» Վարժարանի բացումին,

4) Եւ «Եփրատ»ի ամբողջ աւելի քան քսան տարի հրատարակութեան՝ տալով ճիշդ եւ առողջ առաջնորդութիւն:

5) Ազգին ալ պարգեւած է չորս շնորհալի զաւակներ:

«Ազգապահպանութեան շքանշան» մը եթէ ունենայինք, զայն կրելու պատիւին արժանացողներուն առաջիններէն մէկը պիտի ըլլար Տոքթ. Պողոսեան: Առ այժմ թող ներկայ «յիշատակութեամբ» (citation) եւ «Պատուոյ Գիր»ով գոհանայ:

* * *

... Ես, այս առաւօտ, գրասենեակ իջնելու ժամանակ, որոշած էի գրիչ ձեռք չառնել եւ մանաւանդ բնաւ չյուզուիլ: Ասիկա զիս հաց ու «զըխըմէ» [աղբէ] զրկելու չափ անգութ եւ ապուշ որոշում մըն էր: Ասանկ ապուշ նոպաներ յաճախ կ'ունենամ ես, սակայն զայն ունենալու հաճոյքը կը ներեմ ինքնիշխանս: Ինչո՞ւ, ժխտական հաճոյքներ չկա՞ն որ...:

Բայց որոշում տալը ուրիշ բան է, զայն գործադրելը՝ ուրիշ բան: Մանաւանդ ինծի պէս կամքով տկար մէկու մը համար: Ես երբեմն ջորիի մը չափ յամառ կ'ըլլամ եւ երբեմն ալ ժայռերու ճեղքերէն վազող վայրի մեղրի չափ անուշ եւ coulant (հոսուն)՝ եթէ սակայն «արջերը» չլափիլզեն զիս եւ մեղումներու

խայթոցները չգրգռեն...: Ինձի այնպես թուած է ու կը թուի սակայն՝ որ առանց յուզումի կեանքը եւ մարդը կարծես թէ քիչ մը անասնական եղած են ու կ'ըլլան: Մեծ յուզումները, վարի կամ վերի աստիճանի վրայ, մեծ գործերու ծնունդ կու տան: Այս ճշմարտութիւնը չընդունողները հակահարբուխ կամ հակակրիփ շաքարահատիկի տեղ, սատանային պո'չն են կրծեր...:

Արդ, առաւօտեան տասնեւիցերորդ սիկարէքս հազիւ թէ վառած էի, երբ ներս մտաւ Ընկ. Ե. Պօղոսեանը, որ եթէ քիչ մըն ալ կարմիր ըլլար, պիտի յիշեցնէր Մեռեալ Ծովու շրջանէն ներածուող անուշահամ լոլիկները: (Վարը՝ մուտքի արտօնութեան պաշտօնեան հայ աղջկան մը հետ ամուսնացած եւ մեզի փեսայացած ըլլալով, եկող գացող բոլոր հայերը չներժելու եւ քովս դրկելու փեսայական շուտիկութենէն վարակուած է...: Ի՞նչ կրնամ ընել, մարդը տամատնիս է վերջապէս):

Եղուարդը եկեր էր որ Դամասկոսէն օդանաւ առնէր Փարիզ եւ ապա Ամերիկա երթալու եւ ուսանելու համար: Եւ պարտականութիւն համարէր էր «մնաս բարով» մ'ըսել ինձի: *Էհլէն վէ սեհլէն*: Բայց երբ [Սապպաղեան] Պերճն ալ եկաւ, ստիպուեցայ օրուան սուրճի բոլոր զաւաթներս մէկ նիստի մէջ սպառել: Հիմա կը մտածեմ թէ, եթէ Ա[նդրանիկ] Նաճարեանն ու Մեթր [Ռուբէն] Պօղոսեանը գան, ինչ պիտի հրամցեն իրենց: Հո'գս էր սակայն, թո՛ղ ողջ մնայ վաղը: Կը խմենք գալիքը, գալիքին կենաց:

– Կ'երթամ կոր, մնաս բարով, ըսաւ Եղուարդ:

– Երթաս բարով եւ յաջողութիւն, ըսի:

– Ըսելիք մ'ունի՞ս, ըսաւ Տոքթ. Պօղոսեանին աղուոր մանչը:

– Բարեւներ եւ համբոյրներ հանդիպածդ բոլոր ընկերներուն՝ Փարիզէն Նիւ Եորք եւ Պոսթոն, ըսի:

(Ու միտքիս մէջ ունէի Յ[ովհաննէս] Պօղոսեանը, Բ[ենիամին] Նուրիկեանը, Հրաչ Երուանդը եւ Տէր Բաբգէն Մագսուտեան հայրը, որ հիմա օթօ ունի, քաղքենիանալու վրայ է եւ «ողջոյն» մը տալու ժամանակ չունի մեզի նման երկոտանիներուն, որոնք ֆրանք մը չունենալուն համար Նահրէն Պուրճ քալելու մարզանք ընել ստիպուած են):

– Ինձի՛ համար, ճշդեց Ֆիմիին եղբայրը:

– Գնա՛ եւ վերադարձիր ըսի:

– Հարկա՛ւ պիտի վերադառնամ, ըսաւ:

– Այդ լօյօն պապայիդ կ'լլեցուր, ըսի: Տակաւին չմեկնած միտքիդ մէջն է արդէն ամերիկեան «սիթիզըն» աղջկան մը հետ ամուսնանալը եւ հոն մնալու կերպ մը գտնելը: Այլապէս ինչո՞ւ կը հարցնես ինձի Մըք-Բարթիին ներգաղթի օրէնքին տրամադրութիւնները...: Գոնէ հա՛յ աղջկան մը հետ մարնջածաղիկ փեթտէ, աւելցուցի: Եւ մի՛ մոռնար մեր կողմը *կըրլ ֆրենտ*ներ դրկելը:

Ու Եղուարդ մեկնեցաւ: Կուսակցական ընկերը՝ եղբայր է: Ինչո՞ւ մեղքս պահեմ, յուզուեցայ: Պարապ տեղը չէ որ «երէկի» երկրին հայ ծնողները պանդխտութեան գացող իրենց զաւակներուն «ոտքը տունին կը կապէին»՝ ամուսնացնելով զանոնք: Մենք իրաւունք չունինք անշուշտ իրենց նիւթական

միջոցներով արտասահման մեկնող եւ հոն կամովին կորստեան ճամբան բռնող երիտասարդներու որոշումներուն վրայ բռնանալու: Թէեւ իրաւունք ունինք որպէս հայ իրենցմէ հաշիւ պահանջելու՝ գոնէ իրենց տակաւին թարմ հայութիւնը շրջապատին ներարկելու համար իրենց ըրածին կամ չըրածին մասին: Սակայն ուսանելու համար Ամերիկա կամ այլուր մեկնող երիտասարդներ կան, որոնք *լայնօրէն կ'օգտուին ազգային աղբիւրներէ, կրթաթոշակներէ* եւ սակայն տեղ մը հասնելէ յետոյ ա՛լ չեն մտածեր վերադարձի եւ իրենց նիւթական ու բարոյական պարտքը ազգին հատուցանելու մասին: Ահա՛ այս տեսակներուն է որ *վերադարձը պարտադիր* ընող պայմաններ պարտադրելու է: Ամերիկեան «քանֆրոք»ին տեղ ազգային ծառայութեան ոգին է որ պէտք է մագնիսէ այս տեսակները: Այլապէս ինչո՞ւ համար են այս բոլոր գոհողութիւնները: Մենք մեր կաթիլ մը արեան եւ պուտ մը ճիգին անգամ պէտք ունինք: Ասոնք ազգային մեր հարստութեան մաս կը կազմեն եւ ո՛չ ոք իրաւունք ունի յումպէտս կամ քէյֆի համար վատնելու զանոնք:

ԴԱԻԻԹ

[Սիիրան Տէր Ստեփանեան]

«Չարթօնք», ԺՁ. տարի, թիւ 97 (4505) 12 Փետր. 1953

ԲԺԻՇԿ ԽԱՉԻԿ ՊՕՂՈՍԵԱՆ

Բժիշկ Խաչիկ Պօղոսեանի մահը անակնկալ մը չեղաւ զինք ճանչցողներուն, բայց իրական կսկծանքի պարագայ մը հանդիսացաւ բոլոր անոնց համար, որ ծանօթ էին իրեն: Տասնամեակէ մը ի վեր, դողդոջ ծերունի մըն էր արդէն: Աւելի կը պլպլար, քան կ'ապրէր: Ու իր խաղաղ շիջումը, յամեցող առկայծումէ մը ետք, բնութեան անխախտ օրէնքին մէկ հաստատումը եղաւ աւելի, քան դառնառիթ մահացում մը, ինչպէս կը պատկերանան սովորաբար իրենց լրումէն առաջ խզուած կեանքերը: Ու ահա, երբ յաւիտենապէս փակած է աչքերը այս աշխարհին դէմ, արդար է որ իրեն կուսակից չեղող անհատներ եւս չզլանան յարգանքի տուրքը, որուն արժանի էր գտարիւն այս հայր:

Բժիշկ Պօղոսեան իր անձովն իսկ կը մարմնացնէր նոր ժամանակներու հայկական Ողբերգութիւնը, բոլոր արարներուն մասնակից եղերական դերակատարի մը պէս: Դեռ պատանի՝ աչքերովն իսկ տեսած էր հօրը դիակին քաշքռտուիլը Պոլսոյ սալայատակներուն վրայ, մարդակերպ ճիւղներու կողմէ ծով նետուելէ առաջ...: Աւելի ետքը, հրաշքով ազատած Ապրիլեան նահատակ մտաւորականներու կարաւանէն, ու ապրելէ ետք Այաշի եւ Էնկիւրիի բանտերուն մղձաւանջը, կրած էր նաեւ սեւ տարագրութեան ամբողջ չարչարանքը իր ֆիզիքական անձին վրայ:

Այս բոլորը սակայն չէին յաջողած եղծել իր լաւատես խառնուածքը, ոչ ալ նուազեցնել հանրային ծառայութեան իր անհուն եռանդը: Եւ շուրջ քառասուն տարիներէ ի վեր, հեղինակութիւն մը ըլլալէ ետք իր կուսակցութեան մէջ, կը մնար նաեւ կեդրոնական դէմքերէն մէկը Հալէպի հոծ հայութեան ազգային կեանքին, միշտ արթուն եւ միշտ պատնէշի վրայ, յաճախ որպէս ընդդիմադիր, երբեմն նոյնիսկ ջղայնացնող հակառակորդ, բայց միշտ ազգային շահերու խոր գիտակցութեամբ եւ հիմնական խնդիրներու հանդէպ առնուազն հանդուրժող ձեռնպահութեամբ:

Սերաստիա ծնած, մանկութիւնը Կեսարիա անցուցած եւ Պոլսոյ

Կեղրոնականի սեղաններուն վրայ Բարգէն Սիւնիի եւ Հրաչեայ Աճառեանի հետ անճկելի ազգայնականութեամբ քրծուած գերազանց այս հայը, իր սերունդին ամէնէն հետաքրքրական տիպարներէն մէկն էր անկասկած: Պահպանողական էր համոզումներով, բայց երկչոտ չէր խառնուածքով: Լայն չէր գաղափարական իր հորիզոնը, բայց այլամերժ նեղմտութիւնը չէր հանրային կեանքի իր առաջնորդը: Ռամկավար էր, կը պայքարէր Դաշնակցութեան դէմ, բայց գիտէր յարգել արժանիքը հակառակորդին մէջ եւ իր կարգին արժանի կը դառնար յարգանքի:

Համբաւեալ բժիշկ էր – մասնագէտ յիմարաբոյժ մը – ու նաեւ սրամիտ պատմող մը, արուեստագետի նուրբ զգայարանքով մը: Կեանքի եւ մարդոց ճանաչողութիւնը ուներ եւ գիտէր քանի մը գիծով դէմք մը տալ, դէպք մը ներկայացնել: Գրական որոշ խմոր մը կար իր մէջ, որ մշակուելով ու կաղապարուելով, կրնար իր հարուստ կեանքէն ապրուած էջեր փոխանցել հայ գրականութեան: Ափսո՛ս որ գրիչը հագուադէպօրէն գործածեց, եւ միշտ՝ պարագայաբար: Թերթերու մէջ քանի մը յուշագրութիւններ, երբեմնակի ճամբու ճօթեր, – ու այդքան միայն: Հաճոյքով կը պատմէր, գրաւիչ ու սրամիտ, բայց չէր սիրէր գրել: Վարժութեան պակասը կը նեղէր զինք ու կը դատապարտէր ամլութեան:

Գերմարդկային ճիգերով ու անվերջ հետապնդումներով միայն յաջողած ենք գրել տալ յուշերու այն շարքը – «Անմահներու շութին տակ»:

* * *

Ու հիմա, երբ մեկնած է այլեւս այս աշխարհէն, կը մտածեմ թէ լաւ հայ մըն էր ապահովաբար ու խորունկ հոգեբան մը, որ պարզ ու բնական ըլլալով գիտէր յաջողիլ հո՛ն, ուր անգօր էին շատերու ճարտարութիւնն ու վլվլուկը: Եւ վերջապէս հագուագիւտ վերապրողներէն մէկը այն անկրկնելի սերունդին, որ գիտէր անխախտ պահել մարդկային հիմնական առաքինութիւնները ամէն դրօշի տակ, նոյնիսկ պայքարի թոհուրոհին մէջ, իր հակառակորդներուն յարգանք ներշնչելու աստիճան:

Մեծապէս դաստիարակիչ է անոնց անձով կազմուած մթնոլորտը շրջապատին համար, մանաւանդ այս օրերուն, երբ պզտիկ ու մեծ դաւաճանութիւնները ոչ միայն կը քաջալերուին օր ցերեկով, այլեւ կը բուծանուին...

Ա.Ծ.

[Անդրանիկ Ծառուկեան]

«Նայիրի» 26 Մարտ 1955, Պէյրութ

ՈՂԲ. ԸՆԿԵՐ ՏՈՔԹ. Խ. ՊՕՂՈՍԵԱՆ

Սուգի ժամանակաշրջան մը եղաւ անցնող տարին՝ Ռամկավար Ազատական մեծ ընտանիքին համար: Մահուան մանգաղը հնձեց կեանքերը բազմաթիւ ղեկավար ընկերներու: Իրարու ետեւէ կորսնցուցինք մեր բազմարդիւն «նահապետը», ընկեր Սիքայէլ Նաթանեանը, հայկական դատի մեծագոյն ախոյեաններէն եւ խոշոր գրականագէտ Արշակ Զօպանեանը, ողջամիտ կուսակցական ղեկավար եւ մեծ ազգասէր Տոքթ. Յովհաննէս Ծովիկեանը, եւ ուրիշներ:

Ու հիմա, կ'ողբանք ընկեր Տոքթ. Խաչիկ Պօղոսեանի մահը, որ Հալէպի մէջ պատահեցաւ տասը օր առաջ: Ճիշդ է թէ հասուն տարիքի մէջ էր ողբացեալ ընկերը եւ ճիշդ է թէ վերջին տարիները գործօն կեանքէ քաշուած էր ան տարիքի բերումով. բայց սիրելիի մը կորուստը որեւէ պարագայի տակ խորապէս կը խոցէ մեր սիրտերը, մանաւանդ երբ ան իր ետին ունի ազգային ծառայութեան հոյակապ անցեալ մը, երբ ան հանդիսացած է դաստիարակիչ օրինակ մը, երբ ան ապրած է նուիրումի եւ զոհողութեան թանկարժէք կեանք մը:

Ողբ. Տոքթ. Պօղոսեանի կեանքը եղաւ բոլորանուէր ծառայութեան կեանք մը,– իր ժողովուրդին, իր հայրենիքին, իր պատկանած կազմակերպութեան: Ան երբեք չհեռացաւ առողջ, իրապաշտ եւ անկեղծ հայրենասիրութեան դիրքերէն: Ան երբեք չշփոթեց դրապաշտ ազգասիրութիւնը ամբոխավարութեան եւ աթոռամոլութեան հետ: Ան երբեք չթերացաւ պայքարելէ իր համոզումներուն, իտէալին եւ գաղափարաբանութեան համար:

Ընկ. Պօղոսեան հանդիսացաւ ազգասիրական դրական գործերու եւ գործունէութեան մարդը: Իր ծառայութեանց երկար շարքէն կը յիշենք հոս մէկ աչքառու օրինակ միայն,– Հալէպի Վերժին Կիւլպէնկեան ազգօգուտ մայրանոցի իրագործումը, որ արդիւնք էր իր դիմումներուն եւ աշխատանքին՝ առաւելաբար: Անշահախնդրօրէն ժողովուրդին ծառայելը՝ իր կեանքի մոլիչ ուժերէն մէկը եղաւ ամբողջ կէս դար:

Ընկ. Պօղոսեան համոզուած, նուիրեալ եւ զոհուող կուսակցական էր: Ռամկավար Ազատական Կուսակցութենէն ներս ան վարեց կարեւոր պաշտօններ: Մոլեռանդութիւնը եւ այլատեսացութիւնը խորթ էին իրեն, բայց նոյն ատեն ամուր կը կառչէր մեր սկզբունքներուն, զորս տեսապէս կը պաշտպանէր խօսքով, գրիչով եւ գործքով: Ան ասելի քան քսան տարի եղաւ մեր կուսակցութեան Հալէպի օրկան «Եփրատ»ի արտօնատէրը, եւ այդ թերթին համար յանձն առաւ ամէն կարգի զոհողութիւն: Այդ թերթի էջերէն էր, ի միջի այլոց, որ ողբացեալ ընկերը պաշտպանեց մեր ժողովուրդին շահերը, եւ այդ պատճառաւ երկու անգամ ֆիզիքապէս խոշտանգուեցաւ դաշնակցական խուլիգաններու կողմէ, բայց իր սկզբունքներէն մագաչափ զիջում չըրաւ:

Ընկ. Պօղոսեան մեզի տրվեցուց ազգակերտման եւ առողջ հայրենասիրութեան սկզբունքները: Ան միշտ խանդավառուեցաւ մեր ներկայ հայրենիքի մշակութային եւ տնտեսական նուաճումներով: Ան յաճախ կը կրկնէր. – «Միայն հայրենի հողը կրնայ փրկել մեր ազգը կորուստէ»: Եւ երբ բարեկամներ, իր մահուան նախօրեակին, կը թելադրէին իրեն հեռանալ Հալէպէն եւ Ամերիկա՝ իր որդւոյն մօտ հաստատուիլ, ութսունամեայ հայրենասէրը կը յարէր. – «Այո, ես կ'ուզեմ Հալէպէն հեռանալ, սակայն հայրենիք մեկնելու համար... Ա՛խ, արդեօք պիտի տեսնե՞մք Հայաստանը»:

Սիրել՛ մարդիկը, սիրել՛ ազգը, սիրել՛ հայրենիքը, եւ ծառայել անոնց: Ահա այս կարճ նախադասութեան մէջ կարելի է ամփոփել մեր ողբացեալ վեթերան ընկերոջ կեանքը:

Ընդօրինակելի առաքինութիւններու ամբողջ շարք մը կը պարզէ մեր առջեւ ընկեր Պօղոսեանի կեանքը: Եւ մեր խնդիրն է, այս առթիւ, երախտապարտ ըլլալ իրեն, օրինել իր յիշատակը, եւ անշեղօրէն քալել այն ճամբայէն, որուն անվեհեր, հաւատաւոր եւ լաւատես ուղեւորներէն մէկը հանդիսացաւ ան:

Խմբագրական «Չարթօնք»ի, 31 Մարտ 1955

ԸՆԿ. ՏՈՔԹ. Խ. ՊՕՂՈՍԵԱՆ

Անհատապաշտ չենք. նոյնպէս չենք հաւատար անձերու «անփոխարինելի»ութեան, զոր կը սնուցանեն շատեր՝ մեր օրերուն: Կը խոնարհինք արուեստի եւ գիտութեան վարպետներու մեծութեան առջեւ. բայց կը սիրենք հոգիով մեծ մարդիկը, որոնք իրենց կեանքը նուիրեր են ընկերային եւ ազգային ծառայութեան:

Վերջին խումբին կը պատկանի ընկ. Տոքթ. Խաչիկ Պօղոսեան, որ անցնող ամսուան ընթացքին, Հալէպի մէջ, կնքեց իր մահկանացուն, որուն տխուր արձագանգ եղաւ այս թերթը՝ ատենին:

Պիտի չուզէինք գոհանալ՝ տալով նկարագրականը մեր վաստակաւոր ընկերոջ փառաշուք յուղարկաւորութեան, որուն մասնակցեցան պետական դէմքեր, օտար եւ հայ անձնաւորութիւններ, կազմակերպութիւններ եւ աշակերտական խումբեր, եւ կենսագրական համառօտ գիծերը բեղուն կեանքի մը, որ ի՞րը եղաւ:

Պատշաճ էր որ անդրադառնայինք այսօր, Ապրիլեան Յուշատօնի առթիւ, որովհետեւ ընկ. Պօղոսեան կը պատկանէր Ապրիլեան Նահատակներու լուսաւոր փաղանգին, որ աքսորուեցաւ Այաշ եւ ուրկէ ինք հրաշքով ազատած էր: Նախապէս, ան իր մորթին վրայ զգացած էր թուրք բռնակալութեան արիւնոտ թաթը: Տակաւին ուսանող Պոլսոյ բժշկական համալսարանի՝ կորսնցուցած էր հայրը, որ բրածեծ եղած էր թուրք խուժանին կողմէ, Պանքայի դէպքին վաղորդայնին, եւ մարմինը նետուած էր Սարա Պոռոնուի ծովախորշը, բազմահարիր հայ դիակներու հետ...

Իբրեւ *բժիշկ*՝ Տոքթ. Պօղոսեան մասնագէտ էր մտային հիւանդութիւններու: Ուսած էր Լոզանի, Ջուիցերիա, համալսարանին մէջ: Պոլիս վերադարձին՝ ծառայած էր Ազգ. Հիւանդանոցին մէջ, եւ 1906–1915, մինչեւ իր ձերբակալութիւնը, վարած՝ բժշկապետի պաշտօնը: Սակայն իր տաղանդը պիտի փայլէր Հալէպի մէջ, 1919էն յետոյ: Իր մէջ, մասնագէտին հետ, կար՛ նաեւ մարդը, որուն նախաձեռնութեան, կամքին ու բոլորանուէր ծառայութեան կը

պարտինք Հալեպի Ազգ. Վերժին Կիւլպէնկեան մայրանոցը, որ իր տեսակին մէջ առաջինն է ամբողջ Սուրիոյ մէջ եւ պատիւ կը բերէ ո՛չ միայն բարեհամբաւ Կիւլպէնկեան գերդաստանին, նախաձեռնողին, այլեւ բովանդակ հայութեան, ինչպէս՝ Ազգային Բուժարանը Լիբանանի մէջ: Մայրանոցը, որուն բացումը կատարուեցաւ 1935ին, կը գտնուի Հալեպի Նոր Գիւղ՝ աւելի քան երեսուն հազար հաշուող հայաւանին մէջ: Անկկա ճշմարիտ օրհնութիւն մը եղաւ հայ մայրերուն եւ նորածին մանուկներուն, մասնաւորաբար չքաւոր դասին, որոնք օգտուեցան անոր ընձեռած գիտութեան բարիքներէն եւ նիւթական դիւրութիւններէն: Տոքթ. Պօղոսեան, մինչեւ իր մահը, պատուակալ նախագահին ու ատենապետն էր Մայրանոցի խնամակալութեան:

Իբր ազգային գործիչ՝ ընկ. Պօղոսեան իր ետեւն ունի նոյնքան բեղուն վաստակ մը, որ կը յատկանշուի իր իրապաշտ մարդու աշխարհայեացքով, գիտունի միտքի անկախութեամբ եւ հայ մարդու առողջ հայրենասիրութեամբ: Իր գործունէութիւնը կը սկսի 1910ին, երբ Գաղատիայէն երեսփոխան կ'ընտրուի Պոլսոյ Ազգ. Երեսփոխանական Ժողովին, եւ նոյն տարին անդամ կը նշանակուի Կեդրոնական Վարժարանի,– ուր դասընկեր ունեցած էր Հրաչեայ Աճառեանը,– խնամակալութեան: Իսկ Հալեպի մէջ, երջանկայիշատակ Արտաւազդ Արք. Սիրմէեանի առաջնորդութեան երկար շրջանին, ընկ. Պօղոսեան եղած է Բերիոյ թեմին Քաղաքական Ժողովի ատենապետը: Նոյնպէս, դարձեալ Հալեպի մէջ, իրեն կը պարտինք Հայ Կարմիր Խաչի օրհնաբեր գոյութիւնը, զոր հիմնած է 1925ին, խումբ մը ազգայիններու հետ:

Իսկ իբրեւ *կուսակցական* ընկ. Պօղոսեան կը պատկանի Ռամկավար Ազատական Կուսակցութեան առաջնորդող լուսաւոր դէմքերու փաղանգին – Տամատեանի, Լեւոն Մկրտիչեանի, Վահան Թեքեանի, Լեւոն Կոկանեանի, Միքայէլ Նաթանեանի, Տոքթ. Յովհաննէս Ծովիկեանի եւ բազում ուրիշներու: Ան մեր կուսակցութեան շարքերէն ներս մտած է 1908ին, իբրեւ Սահմանադիր Ռամկավար: Պատերազմի վաղորդայնին, քանի մը զաղափարակիցներու հետ, հիմը դրած է Հալեպի մասնաճիւղին: Իսկ Կուսակցութեան միութենէն ետք, ընկ. Տոքթ. Պօղոսեան դարձաւ Ռ.Ա.Կ.ի Հալեպի եւ Հիւս. Սուրիոյ ակումբներու վարիչն ու ղեկավարը: Եղաւ տեղւոյն մեր պաշտօնաթերթին, ԵՓՐԱՏին, արտօնատէրն ու տնօրէնը, մինչեւ օրաթերթին փակուիլը Զօր. Հիւսնի Զայիմի բռնապետութեան օրով եւ ծանօթ «հայ» մատնիչներու ցուցմունքով... Ընկ. Պօղոսեան խիզախ պայքարող էր, գրիչով եւ խօսքով, ճակատէն հարուածող: Այս իսկ պատճառաւ քանի մը անգամ ենթարկուեցաւ ֆիզիքական խոշտանգումներու, մարտակալներու կողմէ: Սակայն անուպայ յարձակումներն ու ստորին զրպարտութիւնները եւ ֆրանսական հոգատար իշխանութեանց բանտարկութիւնները, միշտ ծանօթ խմբակին ցուցմունքներուն վրայ, մազաչափ չկրցան շեղեցնել իր համոզումներէն, ուխտէն եւ մեր Դատէն:

Իր կեանքին վերջին տարիներուն թէւ քաշուած էր գործունէութեան

դաշտէն, յառաջացեալ տարիքի եւ հիւանդութեան բերումով, սակայն ԸՆԿ. Պօղոսեան երիտասարդ ու հաւատաւոր կուսակցականի մը հետաքրքրութեամբ կը հետեւէր ազգային կեանքի եւ հայ մամուլի:

Իր մահով մենք կը կորսնցնենք իրատես, փորձառու եւ զոհաբերող առաջնորդ մը, իսկ հայութիւնը, հալէպահայութիւնը մասնատրաբար, հայրենասէր եւ ազգասէր գործիչ մը եւ նուիրեալ բժիշկ մը:

Խմբագրական «Պայքար» օրաթերթի, Պոսթըն,
Շաբաթ, Ապրիլ 23, 1955

Ծանօթ. Այս խմբագրականը գրած է Անդրանիկ Լ. Փոլատեան, որ այդ շրջանին «Պայքար»ի խմբագիրն էր:

ԸՆԿ. ՏՈՔԹ. Խ. ՊՕՂՈՍԵԱՆ (ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ԳԻԾԵՐ)

Ընկեր Տոքթ. Խ. Պօղոսեան ծնած է 1875ին, Սեբաստիա, բայց 11 ամսու եղած ատենը ընտանիքը փոխադրուած է Կեսարիա, ուր մնացած է շուրջ 12 տարի: Իր նախնական ուսումը ստացած է Կեսարիոյ Կերմիր գիւղի Մեսրոպեան Վարժարանին մէջ:

1888ին անցած է Պոլիս եւ աշակերտած է Ղալաթիոյ Կեդրոնական Վարժարանին, զոր ասարտած է չորս տարի ետք: Ընկ. Պօղոսեան Կեդրոնականի մէջ դասընկեր եղած է ողբացեալ ակադեմիկոս Հրաչեայ Աճառեանին:

1893ին մտած է Պոլսոյ Կայսերական բժշկական համալսարանը: Երեք տարի ետք, Պանք Օթմանի դէպքի վաղորդայնին, թուրք խուժանը բրածեմ սպաննած է իր հայրը, եւ անոր դիակը նետած փողոցի մը անկիւնը: Որք մնացած պատանին ատեն մը ետք միայն իմացած է թէ հորը դիակը նետուած է կառավարական մեռելահաւաք սայլի մը վրայ, եւ ուրիշ բազմաթիւ հայերու դիակներուն հետ՝ նետուած Սարա Պուռնուի ծովախորշը... Ինք, պատանի Խաչիկ, հրաշքով ազատած է հորը վիճակուած ճակատագրէն,– բարեկամներու մօտ պահուրտելով եւ հետքը կորսնցնելով:

Նոյն տարին ընկ. Պօղոսեան անցած է Զուիցերիա, ուր հետեւած է Լոզանի բժշկական համալսարանի դասընթացքներուն, եւ վկայականը առած է 1901ին: Նոյն տարին իսկ սկսած է աշխատակցիլ պոլսական թերթերու:

1901ին ընկ. Պօղոսեան վերադարձած է Պոլիս, բայց հասնելէն քանի մը օր ետք ձերբակալուած եւ բանտ նետուած է, որովհետեւ... «գլխարկ կը կրէ» եղեր. ապա աքսորուած է Կեսարիա, ուր մնացած է մօտ մէկուկէս տարի: Ֆրանսական հիւպատոսի միջամտութեանց եւ այլ կարգի դիմումներու իբրեւ արդիւնք միայն՝ կրցած է վերադառնալ Պոլիս:

Պոլսոյ մէջ նշանակուած է Ազգային Հիւանդանոցի բժիշկ. 1906ին դարձած է այդ մեծ հաստատութեան բժշկապետը, պաշտօն՝ զոր վարած է մինչեւ սեւ թուականը, 1915 Ապրիլ 24:

Ողբացեալ ընկերոջ քաղաքական եւ կուսակցական բեղուն գործունէութիւնը կը սկսի 1908ին, երբ, Օսմ. Սահմանադրութեան հռչակումէն ետք, կը մտնէ Սահմանադրական Ռամկավար Կուսակցութեան շարքերը:

Տոքթ. Խ. Պօղոսեան 1910ին կ'ընտրուի երեսփոխան, Գաղատիայէն, Պոլսոյ Ազգ. Երեսփոխանական Ժողովին: Նոյն տարին կ'ըլլայ անդամ Կեդրոնականի Խնամակալութեան:

1915 Ապրիլ 24ին, գիշերուան ժամը 2ին, ընկ. Տոքթ. Խ. Պօղոսեան ձերբակալուած է մտաւորականներու առաջին խումբին հետ: Երեք օր պոլսական բանտ մը մնալէ ետք՝ խումբը կ'աքսորուի Այաշ դժոխավայրը, Անգարայի մօտերը:

Այաշի բանտին մէջ տառապած է երկու ամիս. նոյն սրահին մէջ եղած են 86 հոգի – Վարուժան, Խաժակ, Ակնունի, Միքայէլ Շամտամեան եւ բազմաթիւ ուրիշներ... Ապա ինք փոխադրուած է Անգարա, ուր քաշուած է զինուորական ատենանին առջեւ՝ իբր սպայ թերթի մէջ յօդուած մը գրելու «յանցանքով»: Երեք ամիս ալ հիւծած է Անգարայի բանտին մէջ, ուրկէ ազատած է՝ շնորհիւ դատարանի նախագահին մատուցած իր մասնագիտական ծառայութեան: Դատարանի նախագահին կինը փրկած է ջղային անհանգստութենէ, եւ մարդը իբրեւ երախտագիտութիւն զինք ազատած է նաեւ այն սանդարամետական գիշերը՝ երբ Իթքիհատի սպաները տունէ տուն պտըտած եւ Անգարայի բոլոր հայ այր մարդիկը հաւաքած ու տարած են...

Տասնեօթը օր պահուրտելէ ետք, օձիքը տուած է սակայն, եւ զինք հայ կաթողիկոսներու 280 հոգինոց խումբի մը հետ աքսորած են քրտական գիւղ մը: Անկէ խումբը ճամբայ հանուած է դէպի Հալէպ, ուր հասած է 56 օր քալելէ ետք: Ընկ. Պօղոսեան Հալէպի մէջ կը պահուի իր բարեկամ Տոքթ. Գլըճեանի բնակարանին մէջ: Ատեն մը ետք կարգուած է Պաղտատի կայարանի բժիշկ, եւ այդ ձեւով ազատած է ջարդէ:

Պատերազմի վաղորդայնին, ընկ. Տոքթ. Խաչիկ Պօղոսեան եւ քանի մը բարեկամները,– Յ. Ոսկան, Ռուբէն Էճգաճեան, Լեւոն Փափագեան, Լեւոն Թամզարեան եւ ուրիշներ,– Հալէպի մէջ կազմակերպած են Սահմանադրական Ռամկավար Կուսակցութեան մասնաճիւղ մը, ու լծուած են ազգային–քաղաքական խանդավառ գործունէութեան:

Տոքթ. Պօղոսեան 1919ին ամուսնացած է եւ քիչ ետք մեկնած Էրէլի՝ պաշտօնով: Ատեն մը ետք քեմալականներու կողմէ ձերբակալուած եւ աքսորուած է դարձեալ Կեսարիա: Յոյն–թրքական պատերազմի վերջաւորութեան, քեմալականներու «շնորհած» գաղթի ազատութենէն օգտուելով՝ ընկ. Պօղոսեան ընտանեօք փոխադրուած է Հալէպ, ուր ապրեցաւ մինչեւ իր մահը:

1922էն սկսեալ ամբողջ տասը տարի Ռ.Ա.Կուսակցութեան Հալէպի ակումբներու վարիչն ու ղեկավարը եղաւ Տոքթ. Պօղոսեան: 1925ին, քանի մը ընկերներ ու բարեկամներ կը սկսին հրատարակել «Եփրատ» օրաթերթը, որուն արտօնատէրն ու տնօրէնը մնաց մինչեւ թերթին փակուիլը՝ տիքթաթոր Զայիմի օրով:

Արտաւագդ եպս. Միրմէեանի առաջնորդութեան շրջանին՝ ընկ. Պօղոսեան եղած է Բերիոյ թեմի Քաղաքական Ժողովի ատենապետ:

1929ին ընկ. Պօղոսեան մասնակցեցաւ մեր կուսակցութեան Ընդհանուր Պատգամատրական Ժողովին, Փարիզի մէջ: Վերադառնալէն քիչ ատեն ետք, ֆրանսական իշխանութիւնները ձերբակալեցին հանգուցեալ ղեկավար ընկերը եւ բանտարկեցին զայն իբրեւ «համայնավար». ֆրանսացիք մտիկ ըրած էին դաշնակցականներու զրաբանութեանց:

Ընկ. Պօղոսեան եւ քանի մը բարեկամներ 1925ին հիմնած էին Կարմիր Խաչը: Երկու տարի ետք, ծննդաբերութեան իբրեւ արդիւնք մտային խանգարում ունեցող կնոջ մը այցելելէ ետք, Տոքթ. Պօղոսեան զաղափարը կը յղանայ մայրանոցի մը: Իսկոյն գրիչը ձեռք կ'առնէ եւ կը դիմէ Պրն. Պատրիկ Կիւլպէնկեանի, որ ընդառաջ կ'երթայ իր խնդրանքին, եւ Հալէպի մէջ կը բարձրանայ Վերժին Կիւլպէնկեանի անուան մայրանոցը: 1935ին կը կատարուի բացումը այդ հաստատութեան, որ իսկական օրինութիւն մը եղած է, եւ է. հալէպահայութեան մանաւանդ չքաւոր դասին համար: Անցնող քսան տարիներու ընթացքին բազմահազար հայ մայրեր օգտուած են մայրանոցի բարիքներէն, դիւրութիւններէն: Սինչեւ իր մահը՝ Տոքթ. Պօղոսեան պատւակալ նախագահն ու ատենապետն էր մայրանոցի խնամակալութեան:

Ընկ. Պօղոսեան եղած է նաեւ գրիչի մարդ: 1920–1945ի միջոցին ան ստորագրած է բազմաթիւ յօդուածներ, որոնք կը յատկանշուին իրենց առողջ հայրենասիրութեամբ եւ իրապաշտ դատողութեամբ: Աշխատակցած է «Եփրատ»ին, «Պայքար»ին, «Արեւ»ին եւ այլ թերթերու: Ընկ. Պօղոսեան համոզուած կուսակցական էր եւ քաղաքական ու քարոզչական պայքար կը մղէր խիզախօրէն. ան իր մտածումները կը յայտնէր աներկդիմի կերպով: Ահա այդ պատճառաւ երկու անգամ ենթարկուեցաւ վատ յարձակումներու եւ ֆիզիքական խոշտանգումի՝ անշուշտ դաշնակ «մարտականներու» կողմէ:

Տարիքի բերումով՝ անցնող քանի մը տարիներուն ընկերային եւ կուսակցական գործօն կեանքէ քաշուած էր ընկ. Պօղոսեանը, բայց միշտ կը մնար նոյն հաւատաւոր զինուորեալը մեր սուրբ դատին, միշտ կը մնար անկեղծ ու զոհուող հայրենասէրը, անկեղծ եւ իրատես ազգասէրը: Սինչեւ վերջին շունչը՝ իր մէջ երբեք չնուազեցաւ հետաքրքրութիւնը ազգային իրադարձութեանց եւ ճիգերուն հանդէպ:

Տոքթ. Խ. Պօղոսեան եւ տիկ. Ասողիկ ազգին նուիրեցին չորս գաւալ. երկու մանչերուն երէցը [Կարալիս] այժմ կը գտնուի Երեւան. կրտսերը, Եդուարդ, գիտակից ու նուիրեալ ընկեր մը, ներկայիս բնակութիւն հաստատած է Նիւ Եորք:

Թանկագին եւ թանկարժէք վեթերան ընկեր մը կորսնցուցինք ընկեր Տոքթ. Խաչիկ Պօղոսեանի մահով: Ան մեզի տրվեցուցած էր՝ ժողովուրդին ծառայել, հայրենիքը սիրել, ազգին վրայ գորգուրալ, հաւատարիմ ըլլալ ռամկավար ազատական տեսիլքին, խիզախ ըլլալ եւ գործունէայ ու զոհաբերող:

Առողջ հայրենասիրութեան եւ ազգային դրական ծառայութեան կեանք մըն էր իրը՝ արժանի օրինակ հանդիսանալու նոր սերունդին:

«Պայքար», 10 Ապրիլ 1955

ԴԻՄԱՍՏՈՒԵՐՆԵՐ ՀԱԼԵՊԱՀԱՅ ԱԶԳԱՅԻՆ ԴԷՄՔԵՐՈՒ

ՏՈՔԹ. ԽԱՉԻԿ ՊՕՂՈՍԵԱՆ

ՀԱՅԿ ՊԱՐԻԿԵԱՆ

Տոքթ. Խաչիկ Պօղոսեան համբաւեալ բժիշկ էր, մասնագէտ յիմարաբոյժ, սակայն հակառակ իր մասնագիտութեան՝ չկրցաւ Հալէպի հայ «խենդերը» բուժել, երբ այնքան ամենագոյի խենդեր բնական կեանքի վերադարձուցեր էր:

Տոքթ. Խաչիկ Պօղոսեան առաջին իրեն հանդիպողին աչքերուն կը նայի յիմարի մը նայելու պէս, ու երբ յիմարութիւնը չգտնէ անոր մէջ, գործը ձախող կ'ընթանայ, մինչեւ որ իրիկունը գաւաթ մը օղիի շուրջ կ'երթայ գտնել յոյն Թոտորիի գինետան մէջ, իր անբաժան հրացանակիրները՝ Ֆիլիփ Արփիարեանը, Վահան Սեմերճիպաշեանը եւ դեղավաճառ Գատեմեանը:

Դուք ինչ կ'ուզէք ըսէք, դժբախտութիւն եւ կամ բարեբախտութիւն, ատիկա միեւնոյնն է, կացութենէն բան չի փոխուիր. որովհետեւ ան խելացի կարծուածներուն մէջ անգամ խենդութեան նշաններ կրնայ գտնել: Ան խենդերը բաժնած է չորս գլխաւոր դասակարգերու, որոնք ունին նաեւ իրենց ստորաբաժանումները: Այսպէս, խելացի խենդերը կ'անուանէ *տէլի*, եւ աստիճանաբար՝ *զըր տէլի*, *զըրզըր տէլի* եւ *խընզըր տէլի*: Ահա թէ ուրկէ կու գայ եօթանասուն տարիքէն վերջ նոյնիսկ ինքիրմէ կասկածելու դժբախտութիւնը:

Խելացի խենդերու մասին Տոքթ. Խաչիկ Պօղոսեանի յիշատակները ցրուած են թերթերու եւ հանդէսներու մէջ (Եղիա Տեմիրճիպաշեան, Տիրան Չրաքեան, Կոմիտաս): Միւսները՝ խենդութեան խենդերը, իր չար ոգիներն են, որոնք ամէն կարմիր գոյն հագուստի, փողկապի, թաշկինակին առջեւ կատաղի խենդութեան նուպաներ կ'անցընեն, իր քունը փախցնելու աստիճան: Յետոյ կու գան երանելիները, անոնք որ ինքզինքնին թագաւոր կը կարծեն: Կան նաեւ ամէն չափի ու ձեւի խենդերը. օրինակ՝ գործի, գաւկի, որսորդութեան, զբօսաշրջիկութեան խենդերը, պատերազմի, պայքարի

խենդերը, աթոռի եւ անունի խենդերը, կատուի ու շունի խենդերը, հագուստ կապուստի, կօշիկի խենդերը, փառքի ու տիտղոսի խենդերը, դրամի խենդերը, գիրքի խենդերը:

Տոքք. Խաչիկ Պօղոսեանի համար իր մասնագիտութիւնը ունի մանրամասնութիւն մը եւ այդ մանրամասնութիւնն ալ իր պատճառը:

Աը պատմութի թէ Տոքք. Խաչիկ Պօղոսեանի հանին ժամուն գլխաւոր սիւնէն կախուած սուրբի պատկերին առջեւ ծնրադիր՝ երկու բերան աղօթք մըմնջելով խնդրած է կամակատար սուրբէն որ ծնելիք էակը մանչ մը ըլլայ:

Արդարեւ, 1875 տարին սեբաստացի փաստաբան Կարապետ Պօղոսեանի համար երկու ուրախութիւն մէկ անգամէն բերաւ: Ծնող էակը մանչ մըն էր եւ որուն աշխարհ գալէն տարի մը չանցած Ապտիւլ Համիտ Սահմանադրութիւն հռչակեց հայկական գաւառներու մէջ հիմնական բարեկարգութիւններու շլացուցիչ խոստումներով:

Սակայն, նորածինը անկերպարան մսագունդ մըն էր: Դուռ դրացի խորհուրդ տուեր են որ չար աչքէ հեռու պահելու համար զինք՝ Խաչեալ Յիսուսի պատկերին առջեւ խոշոր մոմ մը վառեն՝ աստուածային շնորհք խնդրելով ծնած գլուխին համար եւ անունը դնեն՝ Խաչիկ:

Խաչիկ ժամանակէն առաջ իր աչքերը լայն-լայն բանալով իր շուրջ տեսած է խենդ-խենդ ակնարկներ եւ մարդոց մասին կազմած է աննպաստ գաղափարներ: Այդ վայրկեանին աստուածային ներշնչումով որոշած է դառնալ հոգեբոյժ:

Խաչիկ դեռ 11 ամսուան մանկիկ, ծնողքին հետ փոխադրուած է Կեսարիա, եւ մինչեւ իր պատանեկան տարիքը յաճախած է Կեսարիոյ Կերմիր գիւղի Մեսրոպեան Վարժարանը, որուն շրջանը կ'աւարտէ փայլուն յաջողութեամբ 1888ին: Նոյն տարին ընտանիքին հետ կը հաստատուի Պոլիս, եւ որպէս ուշիմ գաւառացի աշակերտ կ'ընդունուի Ղալաթիոյ Ազգային Կեդրոնական Վարժարանը, Յարութիւն Մոստիշեանի տեսչութեան օրով: Իր ուսուցիչները կ'ըլլան Թովմաս Թերզեան, Մելքոն Կիրճեան, Սիիրան Ասքանազ եւ Եղիա Տեմիրճիպաշեան:

Կրթական այս յարկին տակ կը կազմաւորուի Խաչիկին հոգեկան եւ մտաւոր աշխարհը, ժամանակի առաջաւոր գրագէտ-ուսուցիչներու բարերար շունչին տակ եւ Կեդրոնականէն շրջանաւարտ կ'ելլէ 1892ին:

Կեդրոնականի Բ. դասարանի հայերէնի իր ուսուցիչը եղած է Եղիան, որ իր ժամանակակիցներէն ճանչցուած էր որպէս արտակէդրոն գրագէտ, որուն հոգեկան տազնապներուն ականատես վկան եղած է նախ Կեդրոնականի մէջ, յետոյ Լոզան եւ դարձեալ Պոլիս՝ անոր հոգեկան տուայտանքի եւ հոգեվարքի օրերուն:

Գաւառէն եկած Խաչիկին հոգեկան կազմութեան վրայ իրենց բարերար ազդեցութիւնը ունեցած են Պոլիսը, պոլսահայ մտաւորականութիւնն ու ընկերային առողջ շրջանակը: Իր դասընկերները եղած են Պանք Օթոմանի գրաւումը կազմակերպողներէն Բաբգէն Սիւնին եւ հռչակաւոր լեզուագէտ

Փրոֆ. Հրաչեայ Աճառեանը:

Այս մթնոլորտին եւ շունչին ներգործութիւնը անմիջական կ'ըլլայ պատանի Խաչիկին հոգիին մէջ թրծելու գերազանցօրէն ազգասէր եւ մաքրամաքուր հայ մարդը:

Կեդրոնականէն ետք, 1893ին ա'լ իր ուղին գծած՝ Խաչիկ անվախօրէն կը մտնէ Պոլսոյ Կայսերական Բժշկական Համալսարանը, ուր սակայն յուսախաբ կ'ըլլայ ականատես եւ ականջալուր ըլլալով հակահայ միջադէպերու եւ ռիսակալ արտայայտութիւններու: Արդարեւ, 1895ի կոտորածէն ետք Հայ Յեղափոխականներու կազմակերպած Պանք Օթոմանի գրաւման դէպքին վաղորդայնին թուրք խուժանը բրածեծ կը սպաննէր Խաչիկին հայրը, որմէ առեն մը ետք միայն տեղեակ կը մնար ան, երբ արդէն ուրիշ բազմաթիւ հայերու դիակներուն հետ իր հօր դիակն ալ նետուած էր Սարա Պուռնուի ծովախորշը: Հօրմէն որբացած պատանին եւս նոյն տխուր վախճանը պիտի ունենար եթէ բարեկամներու մօտ պահուրդտելով իր հետքը չկորսնցնէր:

Բժշկական Համալսարանի ուսանող Խաչիկ հիասթափուած կը մղուի բազմաթիւ մտատրականներու կարգին նոյն տարին լքելով Պոլիսը, երթալ իր ուսումն ու մասնագիտութիւնը կատարելագործելու Լոզանի Բժշկական Համալսարանին մէջ:

Լոզանի իր պանդուխտ կեանքին ուսանողական շրջանը լեցուն էր աղի լեղի յիշատակներով: 1898ին, Լոզանի Մորժ փողոցի փանսիոններէն մէկուն մէջ կը հանդիպի Կեդրոնականի իր ուսուցիչներէն Եղիա Տեմիրճիպաշեանին, որ հալածական եւ լքուած բոլորէն, կ'ըսէ իրեն ակնածանքով մօտեցող իր նախկին աշակերտին. «Այս ազգը ապերախտ է», ակնարկելով անշուշտ իր հին ու նոր Կեդրոնականցի աշակերտներուն, որոնք հեռու Պոլսէն, այս ափերուն վրայ ալ կը հալածեն զինք հազարումէկ դժուարութիւններ յարուցանելով եւ լուտանքներ տեղացնելով:

Խաչիկ, որ Լոզանի Հայ Ուսանողական Ընկերութեան նախագահն էր, ուզեր էր որեւէ ձեւով երախտագիտութիւնը հատուցանել, բայց ուշ էր արդէն եւ անօգուտ:

Իր երկրորդ այցելութեան Խաչիկ հոն կը գտնէ Եղիայի դպրոցական ընկերներէն եւ մտերիմներէն Սինաս Չերազը, Կեդրոնականի իրենց նախկին տնօրէնը, որ Եղիան տեսնելու համար Լոնտոնէն Լոզան եկած էր:

Խաչիկ Պօղոսեան ունի իր կզակին վրայ սպի մը եւ այդ սպին ալ իր հերոսական խենդութիւնը՝ հայու պատիւը բարձր պահող:

Խաչիկ Լոզանի Համալսարանին մէջ սերտ բարեկամութիւն մը կը հաստատէ համակրելի եւ ազատամիտ գերման ուսանողի մը հետ, որ կանոնաւորաբար կը հետեւէր հայկական անցուդարձերուն եւ կ'ըմբոստանար քաղաքակիրթ դարու մը մէջ Եւրոպայի անտարբերութեան՝ ցեղի մը բնաջնջման հանդէպ, եւ յաճախ կը քննադատէր Վիլհելմ Կայսեր վարած թրքասէր քաղաքականութիւնը: 1898ին գերման բարեկամը իր ծննդավայրը Էսէն մեկնելէ առաջ կը հրաւիրէ Խաչիկը Գերմանիա: Խաչիկ Սեպտեմբերին

ճամբայ կ'ելլէ դէպի Էսէն: Կայարանին մէջ գերման ընկերը զինք գրկաբաց կը դիմաւորէ եւ կ'ողողոյն տուն, ուր Խաչիկ կը մնայ երկու օր, իսկ երրորդ օրը միասին կ'երթան Պոն քաղաքը, ուր ներկայ կ'ըլլան գերման ուսանողներու կողմէ կազմակերպուած հանդիսութեան մը, եւ մասնակից կ'ըլլան զարեջրասեղանի մը, որ կը տեսէ մինչեւ ուշ գիշեր:

Գլուխները տաքցած են արդէն, գերման քայլերգը եւ ուրիշ երգեր օդը կը քնդացնեն: Գերման բարեկամը ուսանողներուն կը ներկայացնէ Հայ Խաչիկը: Գերման ուսանողներէն մին յանկարծ կը բացագանչէ. «Ուրեմն անիշխանական ծանօթ ցեղի կը պատկանի»: Խաչիկ սաստիկ զայրացած իր ազգին դէմ կատարուած անարգանքէն, կը պոռայ անոր երեսին. «Ձեր խօսքը Կայսեր կարծիքն է, անոր կը պակսի փաթեցոյց մը, երկրորդ Կարմիր Սուլթան ըլլալու համար: Յաւալի է որ ձեզի պէս զարգացած ժողովուրդ մը կը պաշտէ մարդ մը իբր Աստուած եւ անոր կարծիքները կը բաժնէ առանց քննութեան ենթարկելու»:

Վիճաբանութեան տուն տուող գերման ուսանողը որպէս անարգանք իր ձեռքի ձեռնոցը կը նետէ Խաչիկին դէմքին, իսկ Խաչիկ՝ յիմարանոցէն փախած այդ խենդը կարգի հրաւիրելու համար ինքնապաշտպանութեան բնագոյէ մղուած՝ իր ձեռքի բաժակը կը նետէ անոր վրայ, որ թիրախէն վրիպելով պատին կը հանդիպի եւ ջարդ ու փշուր կ'ըլլայ: Սրահին մէջ ելեկտրականացած վիճակ մը կը տիրէ: Գերման բարեկամը անմիջապէս Խաչիկը պանդոկ կը տանի: Խաչիկ իր խցիկին մէջ անքուն սպիտակ գիշեր մը կ'անցընէ: Առաւօտ կանուխ, սպասուիին երկու այցեքարտ կը ներկայացնէ իրեն: Անձամօթ անձեր, որոնք եկած էին իր հակառակորդին կողմէ սուսերամարտի հրաւիրելու զինք:

Խաչիկ անմիջապէս կ'երթայ իր գերման բարեկամին եւ կը պարզէ եղելութիւնը: Բարեկամը շատ բնական կը գտնէ մենամարտի հրաւերը: Խաչիկ կը յայտնէ իր բարեկամին թէ ինք իր կեանքին մէջ որեւէ զենք չէ գործածած, եւ թէ այս կացութեան առջեւ որոշած է խոյս տալ Գերմանիայէն: Սակայն իր բարեկամը կը յայտնէ թէ նման որոշումի մը պարագային նահանջը ստորնացում պիտի նշանակէ եւ իրաւունք պիտի տայ իր հակառակորդին արհամարհանքին եւ կորսնցնելու նաեւ իր ալ բարեկամութիւնը: Եւ երբ բարեկամը Խաչիկին շփոթութիւնը կը տեսնէ, զինք հանդարտեցնելու համար կ'ըսէ թէ 15 օրուան ժամանակ մը պիտի ուզէ հակառակորդէն, որպէսզի այդ օրերուն մէջ ինք Խաչիկին սորվեցնէ մենամարտելու օրէնքները: Խաչիկ կը ստիպուի ընդունիլ իր բարեկամին առաջարկն ու կարգադրութիւնը: Մենամարտի փորձերը կը սկսին նոյն օրն իսկ: Կը հասնի մենամարտի անիծեալ օրը: Խաչիկին աչքերը քուն չեն տեսներ: Առտուն կանուխ իր մօտ կու գայ բարեկամը եւ քաջալերական խօսքեր կ'ընէ: Երեկոյեան ժամը ճին կ'երթան քաղաքին մօտակայ անտառը: Մէկ, երկու, երեք: Մենամարտի ազդանշանը տրուած է: Սուիճները կը սկսին շաչել: Խաչիկ ինքնապաշտպանութեան դիրքի մէջ է: Վկաները իսկոյն կը պոռան... լրացաւ: Սուիճները վար կ'առնեն: Խաչիկ վիրաւորուած է կզակէն: Հակառակորդին

սուիմին ծայրը մտած է մինչև կզակին ոսկորը: Խաչիկ կը բողոքէ եւ կ'ուզէ շարունակել մենամարտը, առարկելով միեւնոյն ատեն թէ վերքը ստանալը բնաւ ալ անկարողութիւն չի նշանակեր մենամարտը վերսկսելու: Հակառակորդը համաձայն կը գտնուի, պայման դնելով որ Խաչիկին վերքին դարմանումը դադրեցուի: Արդարեւ, քանի մը վայրկեան ետք դարձեալ կը սկսի մենամարտը: Խաչիկ առաջին իսկ թուպէն յարձակողականի կ'անցնի: Հակառակորդը ի գուր կը ճգնի իր հարուածը տալ Խաչիկին սիրտին: Խաչիկ անոր վերջին վտանգատուր մէկ հարուածը վրիպեցնելու համար երբ իր սուիմով դէմ կը դնէ՝ ահա արիւնը առատօրէն կը հոսի հպարտ գերմանացիին նախաքազուկէն...

Հայր... կը պոռան վկաները: Հակառակորդը վար կը ձգէ իր սուիմը ու առանց սպասելու բժիշկներու խնամքին, իր ձեռքը դժուարութեամբ երկարելով՝ Հայ Խաչիկէն ներողութիւն կը խնդրէ: «Անիշխանական ծանօթեղի կը պատկանէր» Խաչիկը:

Խաչիկ Պօղոսեան Լոզանի Համալսարանէն բժշկական վկայականը կը ստանայ 1901ին, եւ եւրոպական քաղաքակրթութիւնը Պոլիս մտցնող ինքնագոհ մարդու մը պէս խոշոր գլուխին նոյնքան խոշոր ֆէօթր գլխարկ մը անցուցած՝ ոտք կը կոխէ Սիրքէճիի կայարանը, ուր որպէս կասկածելի ձերբակալուելով առանց հարցովործի բանտ կը նետուի եւ հոնկէ ալ կ'աքսորուի Կեսարիա՝ եւրոպական գլխարկ կրած ըլլալու մեղքը քաւելու համար: Բ. Դուռը իր Պոլիս վերադարձը կ'արտօմէ մէկուկէս տարի ետք միայն, եւ այս անգամ զարմանալի կերպով նոյնպէս գլխարկ կրող ֆրանսական հիւպատոսին միջամտութեամբ:

Իր Պոլիս վերադարձը շա՞հ կ'ըլլայ թէ՛ վնաս, երկրի ապագային համար, ատիկա միայն Աստուած գիտէ, քանի որ 1904ին, Բերայի մէջ իր դարմանատունը հաստատելէ ետք, խենդերուն թիւը տակաւ այնքան կ'աճի որ Ս. Փրկիչի յիմարանոցի բաժնին մէջ ա'լ տեղ չի մնար նորերու համար եւ հիւանդանոցի տարեկան տեղեկագիրը յիմարանոցէն դուրս մնացող խենդերու թիւը վտանգ մը կը նկատէ խելացիներու համար:

Սակայն թրքական բանակի բժիշկ հարիւրապետ Խաչիկ Պօղոսեան դժգոհ չէ իր ախտաճանաչումէն եւ նպատակ ունի Օսմանեան Փարլամենտի հայ երեսփոխանները զգուշացնել խենդերու վտանգէն, որ տակաւ կը սպառնայ մէկ օրէն միւսը հրդեհի տալ բովանդակ երկիրը:

Տոքք. Խաչիկ Պօղոսեան կը նշանակուի Ս. Փրկիչ Ազգային Հիւանդանոցի բժիշկ, ապա այդ մեծ Հաստատութեան յիմարանոցի բաժնին բժշկապետ. պաշտօն՝ զոր կը վարէ ան, մինչև պատերազմի խենդերուն կողմէ Ապրիլ ամիսը բիւրատուր անմեղներու արիւնով ներկուիլը:

1908ին, Օսմանեան Սահմանադրութեան հռչակումէն ետք կը մտնէ Սահմանադրական Ռամկավար Կուսակցութեան շարքերը: Այդ թուականէն մինչև իր մահը՝ Տոքք. Խաչիկ Պօղոսեան կը մնայ պատմէշի վրայ, ծառայելով իր ազգին եւ հայրենիքին: 1910ին Էնկիւրիի թեմէն երեսփոխան կ'ընտրուի Պոլսոյ Ազգային Երեսփոխանական Ժողովին: Նոյն տարին կ'ըլլայ անդամ

Կեղրոնը՝ Զրաչ Երուանդ, ձախեն առաջինը՝ Լստաճ՝ Տոքթ. Խաչիկ Պողոսեան:

Կեղրոնականի Խնամակալութեան:

Ինք որ խենդերէն գալիք վտանգը կը նախագար, սակայն ցայգաթիթեռի պէս նոյն այդ վտանգին զոհերէն մին կը դառնար, եւ 1915ի Ապրիլի 24ին ինք եւս ձերբակալուելով, երեք օր Պոլսոյ բանտին մէջ վար դրուելէ ետք՝ մտաւորականներու առաջին խումբին հետ կ'աքսորուի Այաշ:

Այաշի բանտի սրահին մէջ իրեն հետ կը գտնուին Դանիէլ Վարուժան, Խաժակ, Ակնունի, Սիքայէլ Շամտանճեան եւ բազմաթիւ մտաւորականներ: Տոքթ. Խաչիկ Պողոսեան երկու ամիս ետք Այաշէն փոխադրուած է Էնկիւրի, ուր զինուորական ատեանին առջեւ հանուելով իբր թրքական սպայ թերթի մէջ յօդուածներ գրած ըլլալու յանցանքով կը դատապարտուի երեք ամսուան բանտարկութեան: Սակայն դատարանի նախագահը առ ի երախտագիտութիւն իր կնոջ ջղային անհանգստութենէ փրկուելուն՝ Տոքթ. Խաչիկ Պողոսեանը բանտէն ազատ արձակելէ ետք քանի մը օր ալ զինք պահած է իր մօտ: Ապա երկու շաբաթ ալ հայ կաթոլիկ ընտանիքի մը մօտ ապաստան գտնելէ ետք, դարձեալ օձիքը ձեռք կու տայ եւ այս անգամ հայ կաթոլիկներու 280 հոգինոց տարագիրներու կարաւանին հետ աքսորուած է նախ քրտական գիւղ մը, ապա հոնկէ քշուած է դէպի Հալէպ, մօտ երկու ամիս հետիոտն եւ տաժանելի ճամբայ մը կտրելով:

Հալեպի մէջ բախտը կ'ունենայ գտնելու իր բարեկամը՝ Տոքթ. Գլըճեանը, որ իր բնակարանին մէջ կը պահէ զինք, մինչեւ իր բժիշկ կարգուիլը Պաղատաի կայարանի: Նոյն տարուան վերջերը պաշտօնով կը մեկնի Էրէյի, ուր սակայն քեմալականներու կողմէ ձերբակալուելով կ'աքսորուի դարձեալ Կեսարիա: Յոյն եւ թուրք պատերազմի վերջատրութեան ինք ալ օգտուելով երկրէն դուրս ելլելու արտօնութենէն, իր ընտանիքին հետ կը փոխադրուի Հալեպ, որ կ'ըլլայ իրեն եւ բոլոր տարագիր հայերուն փրկութեան լաստը: Բեղուն եւ օգտաշատ կ'ըլլայ Հալեպի իր կեանքը որպէս համբաւեալ բժիշկ եւ մասնագէտ յիմարաբոյժ: Ոչ ցերեկ ըսած է եւ ոչ ալ գիշեր, իր հանգիստը գտած է իր խղճին հանդարտութեան մէջ: Ով որ կանչած է զինք՝ զացած է առանց դժկամութեան: Եղած է ժողովուրդի մարդը: Այն որ իր այցեգիրը վճարած է, առած է. այն որ չէ կրցած տալ, ինք տուած է: Իսկ եւ իսկ եղած է իր ասպարէզին խենդը: Մեր պատմութեան ընթացքին քիչ չէ թիւր անոնց, որոնք մէկէ աւելի խենդութիւններ կեղդոնացուցած են իրենց վրայ: Այդ մեծ խենդերէն են բժիշկներ՝ Սահմանադրութեան սերունդէն Սերվիշէնն ու Ռուսիները, յետոյ Ծերենցը, Տաղաւարեանն ու Թորգոմեանը, Ռ. Մեւակն ու Նազգաշեանը, Շ. Նարդունին ու Գարեգին Երեցեանը, Ատուր Գապագեանն ու Պասմաճեանը եւ դեռ ուրիշներ, որոնք բժիշկ ըլլալով հանդերձ ծառայած են իրենց ժողովուրդին՝ ազգային, հասարակական եւ մշակութային մտահոգութիւններով: Տոքթ. Խաչիկ Պօղոսեան, ահա այս բոլորին քառակուսի տոկոսն է:

1918ին հիմնադիրներէն է, Ռուբէն Էճգաճեանի եւ մեքր Լեւոն Թամզարեանի հետ, Հալեպի Սահմանադիր Ռամկավար Կուսակցութեան, իսկ 1922էն սկսեալ, տասնամեակ մը ամբողջ, եղած է ՌԱԿի ակումբներուն վարիչն ու ղեկավարը:

1926ին դարձեալ իր նախածեռնութեամբ եւ Վեր. Ա. Շիրաճեանի, Տոքթորներ Բարսեղ Մեւեանի եւ Յ. Հրեշտակեանի գործակցութեամբ հիմը կը դրուի Հայ Ազգային Կարմիր Խաչի դարմանատան:

1927ին իր եւ Արմէն Մազլումեանի, Տոքթ. Ա. Ալթունեանի, փաստաբաններ Նազարէք Ֆըսթըզճեանի, Լեւոն Թամզարեանի, Համբարձում Պերպէրեանի, դեղագործ-քիմիագէտ Վահան Մեմերճիպաշեանի եւ Մագսուտ Ապաճեանի ջանքերով հիմը կը դրուի «Եփրատ» օրաթերթի, որուն պատասխանատու տնօրէնը կ'ըլլայ ինք, մինչեւ թերթին խափանումը, 1949 Ապրիլը, Հիւսնի Չալիմի օրով:

1930ին կը հիմնէ Պօղոսիկ Կիւլպէնկեան Վարժարանը եւ Արիեստանցը, շնորհիւ ազգային բարերար Պատրիկ Կիւլպէնկեանի, որուն անվերապահ վստահութիւնն ու անձնական բարեկամութիւնը կը վայելէր ան:

Եղած է Բերիոյ Թեմին Բաղաքական Ժողովի ատենապետ, Արտաւազդ Եպիսկոպոսի Առաջնորդութեան շրջանին: Մնայուն եւ Պատուակալ նախագահը՝ Կիւլպէնկեան Մայրանոցի, Հոգաբարձութեան ատենապետն ու նախագահը՝ Պօղոսիկ Կիւլպէնկեան Վարժարանի:

Իր մէջ կար հաճելի եւ սրամիտ պատմողը, ունէր նաեւ գրական խմոր, սակայն գրիչը հազուադէպօրէն գործածեց: Իրմէ թերթերու եւ հանդէսներու

մէջ ցրուած կը մնան քանի մը յուշագրութիւններ եւ ճամբորդական նոթեր, որոնք միշտ ալ հաճոյքով պիտի կարդացուին: Իրմէ եմ «Առեղծուածային պարիկ մը Եղիայի ողբերգութեան մէջ», «Ինչպէս մենամարտեցայ», «Ծոմապահութիւն», «Անձնագոհը» եւ «Անմահներու շուքին մէջ» շարքէն «Հռչակաւոր հայ մուրացիկներ»ը Եղիա Տեմիրճիպաշեանի եւ Խրիմեան Հայրիկի կեանքէն վերցուած յուզիչ դրուագներով:

Տոբք. Խաչիկ Պօղոսեան կը յարգէր ուրիշներու գաղափարները, բայց զինք չհասկցան, այլապէս չուզեցին հասկնալ իր հակառակորդները: Ճաշակեց սփիւռքի մեր դառնութիւններուն բաժակը: Բռունցք վերցուցին իրմէ երեք անգամ պզտիկ տարիքով անպէխ ու ապերասան տղաք, մութին մէջ կրնկակոյս հալածեցին զինք, եւ մինչեւ իսկ գրալարտութեան զոհ դարձուցին եւ որպէս «կարմիր–կտուց համայնավար» բանտարկել տուին զինք:

Սուրբի պէս մարդ էր: Գիտէր ներել: Հակադարձել չէր գիտէր: Որպէս գաղափարի մարդ՝ հին տիկի անոյշ զինի էր, վարակիչ ու խանդավառող:

Իր մահէն ետք, որ պատահեցաւ 1955ի Մարտի 20ին, իր այրին եւ չորս զաւակները, երկուքը աղջիկ, միւս երկուքը մանչ, փոխադրուեցան Սիւնեալ Նահանգներ: Մանչերէն Կարպիսը՝ Նիւ Եորքի հայութեան ծանօթ ճամբորդական խումբերու կազմակերպիչ է եւ պատկերահան, իսկ Եղուարդը՝ «Արմինիըն Ռ-լիորթըր»ի եւ «Տեղեկատու» շաբաթաթերթին խմբագրապետն ու արտօնատէրը:

Իր մահով Հալէպի խենդերը յիմարանոցէն դուրս փախան եւ հրապարակներու վրայ ազատ–համարձակ թափառեցան:

Հալէպ իրմէ առաջ եւ վերջ, մէյ մըն ալ պիտի չունենայ իր ազգային խենդութիւններու մասնագէտ յիմարաբոյժը, եթէ նկատի չունենանք մեր գաղութէն դուրս իր նիւ ետրքաբնակ տղան՝ Եղուարդ Պօղոսեանը:

Հալէպ, 1978

«Գեղարդ» Սուրիահայ Տաբեգիրք,
1976–1978 միացեալ թիւ, Բ. գիրք

ՊՕՂՈՍԵԱՆ ԽԱՉԻԿ

Ծնած է 1876ին Կերմիրի մէջ, ուր ստացած է իր նախակրթութիւնը եւ յետոյ Կ. Պոլիս եկած եւ մտած թուրք բժշկական վարժարանը, ուր նախնական ծանօթութիւնները ստանալէ յետոյ կ'անցնի արտասահման 1896ին եւ կը հաստատուի Լոզան եւ կը շարունակէ կիսատ թողած ուսմունքը տեղւոյն համալսարանին մէջ: 1899ին, իբր բարձրագոյն կարգի ուսանող, մրցման քննութեան մտնելով կը յաջողի իբր «էնթէռն» ընդունուիլ Լոզանի մէջ Սըրիի յիմարանոցը, որ միանգամայն կը ծառայէ իբր յիմարաբուժական քլինիք ուսանողներու համար: Վեց ամիս ետքը բժշկական վկայականը կը ստանայ եւ յիմարաբոյժ Փրոֆ. Տոքթ. Մահմէի յանձնարարութեամբ Տոքթ. Պօղոսեան կը նշանակուի օգն. յիմարաբոյժ յիշեալ հաստատութեան: 1902ին սկիզբները հրաժարական տալով իր պաշտօնէն, գիտական ճամբորդութիւն մը կը կատարէ Գերմանիա եւ Ֆրանսա քանի մը ամիսներ, ուրկէ վերջ կը դառնայ Պոլիս, ուր ոստիկանութեան կողմէ բաւական հալածանքի կ'ենթարկուի եւ իր ծննդավայրը կ'աքսորուի, բայց յետոյ կը յաջողի կրկին Պոլիս գալ: 1902ին կը նշանակուի օգնական–յիմարաբոյժ Ազգ. Հիւանդանոցի երբ Տոքթ. Մոնճէրի յիմարաբուժական բաժինին պետն էր: 1906 Մայիսին Տոքթ. Մոնճէրի երբ կը հրաժարի, ինքն կ'անուանուի յիմարաբուժապետ: Մինչեւ 1915 այս պաշտօնը վարեց: 1915ին զինուորագրուեցաւ եւ պատերազմի տարիներուն ծառայեց Օսմ. բանակին մէջ: Ջինադադարէն յետոյ կրկին Պոլիս հաստատուեցաւ: 1923էն ի վեր կը գտնուի Հալէպ: Անդամ է Ջուիցերիոյ եւ Փարիզի յիմարաբուժական ընկերութիւններու: Էնկիւրիէն ազգային երեսփոխան ընտրուած է 1913ին եւ մինչեւ վերջը պահած է այս պաշտօնը: Հալէպի մէջ՝ ուր կը մնայ ցարդ, ազգային աւելի եռանդուն գործունէութիւն մը ունեցած է:

Գրած է բժշկական յօդուածներ լրագիրներու եւ տարեցոյցներու մէջ:

Արշակ Ալպոյաճեան, Պատմութիւն Հայ Կեսարիոյ
Բ. հատոր, 1937, Գահիրէ

Խմբակային լուսանկար պատասխանատու ղեկավարների, որոնց կարգին՝ Համբարձում Պետրյան, Հրաչեայ Սեդրակյան, Հայկաշեն Ուզունյան և ուրիշներ: Տղթ. Պոլոսյանը նստած առաջին շարքին՝ կերպար:

ՏԱՄՆԵՒԵՅ ՏԱՐԻ ՎԵՐՋ

«Եփրատ» այսօր բարի լուր մ'ունի հաղորդելիք իր ընթերցողներուն, իր բարեկամներուն եւ բոլոր անոնց, որոնք յուսացած են օր մը վարձատրուած տեսնել իրենց գոհողութիւնները:

Հրատարակութեան սկիզբի օրէն տասնեւեց տարիներ վերջ ահա, կառավարական արտօնութեամբ ու զայն հրատարակողներուն բաղձանքին համաձայն, թերթին տնօրէնութիւնը կը յանձնուի դարձեալ անոր հիմնադիրներէն ու սկիզբի դժուարին օրերուն զայն վարողներէն Տոքթ. Խ. Պօղոսեանի, որ այնքա՛ն ձեռնհասօրէն ու տքնաջան աշխատանքով տարիներ շարունակ վերցուց թերթին ամբողջ պատասխանատւութիւնը, մեծապէս սատարելով անոր գոյութեան պահպանման:

Տոքթ. Պօղոսեան, ծնեալ 1875ին, յաճախել վերջ Դաւաթիոյ Կեդրոնական Վարժարանը, մեկնած է Լոզան եւ 1901ին աւարտած տեղւոյն Բժշկական Համալսարանը:

Վերադառնալով Կ. Պոլիս, նշանակուած է Ազգային Հիւանդանոցի մտային հիւանդութեանց ճիւղի յիմարաբոյժ: Միաժամանակ՝ ան որպէս անդամ մասնակցեր է Բերայի Աղքատախնամին, Ազգային Երեսփոխանական Ժողովին եւ Կեդրոնական Վարժարանի Խնամակալութեան: 1915ին, Պոլսոյ մտաւորականներուն հետ, արքայութեան տեղափոխուած է Այաշ, եւ 1916ի սկիզբները՝ Հալէպ:

Հալէպի մէջ եւս Տոքթ. Պօղոսեան ունեցեր է ազգային բեղուն գործունէութիւն, ինչ որ անշահախնդրօրէն կը շարունակէ մինչեւ այսօր: Ժամանակ մը անդամակցեր է ան տեղւոյս Հայկազեան Վարժարանի Հոգաբարձութեան, ապա՝ ատեն մըն ալ՝ Քաղաքական Ժողովին: Հիմնադիրներէն մէկն եղած է «Եփրատ»ի եւ ներկայի Հայ Ազգային Կարմիր Խաչին, որուն ատենապետն է այժմ: Նախաձեռնարկը եղած է Կիլիկիական Մայրանոցի շինութեան:

Այսքա՛ն բեղուն գործունէութիւն ունենալէ վերջ, հակառակ իր յառաջացած տարիքին՝ կը յուսանք թէ հալէպահայ զանգուածը պիտի գիտնայ գնահատել յարգելի բժիշկին այս նոր ժէսթը:

Խմբագրական «Եփրատ»ի, 16 Մարտ 1943, հատուած

ՀԱՃԵԼԻ ԱՅՑԵԼՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

ՊՈԼԻՍ

Չորեքշաբթի օր հաճոյքը ունեցանք ընդունելու մեր խմբագրատան մէջ այցելութիւնը Տոքթ. Պօղոսեանի, Ազգային Հիւանդանոցի նախկին յիմարաբուժապետին, որ մօտ 40 տարուան բացակայութենէ մը վերջ, Հալէպէն քաղաքս ժամանած է իր տիկնոջ հետ, զոր եւս պատիւ ունեցանք ճանչնալու իր այցելութեան պահուն:

Տոքթ. Պօղոսեան, որ ներկայիս Հալէպի դատական բժշկութեան պաշտօնը կը վարէ եւ Սուրիոյ այդ կարեւոր քաղաքին մէջ ի գործ կը դնէ իր բժշկութիւնը, բոլոր տեղացիներուն սէրն ու համակրանքը գրաւելով, երկար տարիներու արդիւնաւոր ծառայութիւն մը ունի Ազգ. Հիւանդանոցին մէջ, ուր եւս այցելելով, ականատես եղած է այդ հաստատութեան կրած վերջին բարեփոխումներուն, որոնք հիացում պատճառած են իրեն:

Յարգելի բժիշկը, զոր բաւական ծերացած գտանք բայց կայտառ երեւոյթով, յայտնեց մեզի թէ իր պաշտօնավարութեան օրէն միմիայն յիմարապահ մէկ հիւանդապահուիի գտած է ազգին տան մէջ, միւսները բոլորովին նոր դէմքեր ըլլալով իրեն համար, եւ աւելցուց թէ բաղդատմամբ իր օրերուն հաստատութեան մէջ յիմարներուն նուագութիւնը արդիւնք է միմիայն տեղացիներու ընդունուելուն, մինչ նախկին տարիներուն՝ ներքին գաւառներէն ալ յիմարներ կ'ընդունուէին հաստատութեան մէջ:

Տէր եւ Տիկին Տոքթ. Պօղոսեան քանի մը օրեր եւս հիւր կը մնան քաղաքիս մէջ, ուրկէ պիտի վերադառնան Հալէպ միանալու իրենց զաւակներուն:

22 Սեպտեմբեր 1951

ՏՈՔԹ. ԽԱՉԻԿ ՊՕՂՈՍԵԱՆ

Տոքթ. Խաչիկ Պօղոսեան ըսելով պէտք է հասկնալ ռամկավարութիւն. իսկ ռամկավարութիւն ըսելով պէտք է հասկնալ Տոքթ. Խաչիկ Պօղոսեան:

Ռամկավարութիւն եւ Տոքթ. Պօղոսեան Հալէպի մէջ իրար կը լրացնեն:

Եւ որովհետեւ հայրենիքէն դուրս, գաղթաշխարհի մէջ, ամենահասուն եւ խելացի ճամբան ռամկավարութիւնն է, Տոքթ. Խաչիկ Պօղոսեան կանուխէն մտած է ռամկավարութեան մէջ, ցոյց տալու համար արտասահմանի եւ հայրենիքի միջեւ սիրոյ ճամբան:

Տոքթ. Խաչիկ Պօղոսեան մասնագէտ յիմարաբոյժ է, սակայն հակառակ ատոր, չկրցաւ Հալէպի խենդերը բուժել, երբ այնքան տարբեր խենդեր բնական կեանքի վերադարձուցած էր:

Տոքթ. Խաչիկ Պօղոսեան առաջին հանդիպողի աչքերուն կը նայի յիմարի մը նայելու պէս, ու երբ յիմարը չգտնէ անոր մէջ, գործը ձախտող կ'երթայ մինչեւ իրիկուն:

Դուք ի՞նչ կ'ուզէք ըսէք. կ'ուզէք ըսէք դժբախտութիւն եւ կամ բարեբախտութիւն, ատիկա միեւնոյնն է, կացութենէն բան չի փոխուիր. որովհետեւ, խելացի կարծուածներուն մէջ իսկ խենդութեան նշաններ կրնայ գտնել:

Ահա թէ ուրկէ կու գայ, 70էն վերջ իսկ, անոր կեանքին ապահովութիւնը:

Այսպէս, Տոքթ. Խաչիկ Պօղոսեանի համաձայն մարդիկ խենդեր են կամ ունին խենդութեան պարբերական հովեր:

Անիկա մարդիկը երեք դասակարգերու բաժնած է, կան խելացի խենդեր, խենդութեան խենդեր եւ իսկական խենդեր:

Խելացի խենդերու մասին իր յիշատակները ցրուած են զանազան թերթերու եւ հանդէսներու մէջ (Կոմիտաս, Եղիա Տեմիրճիպաշեան, Տիրան Չրաքեան...):

Միւսները, խենդութեան խենդերը մարդիկ են սովորաբար, որոնք կը յաւակնին առանց խելք ունենալու խելացութիւն ծախել:

Վերջինները, անոնք են որ վկայականներ ունին որպէս առաջին երկուքին

գերազանցողներ, երկուքին ծայրայեղութեան առանցքը կազմողներ:

Տոքթ. Խաչիկ Պօղոսեանի համար, իր մասնագիտութիւնը ունի մանրամասնութիւն մը եւ մանրամասնութիւնն ալ իր պատճառը:

Կը պատմուի թէ, ապագայ Խաչիկի ծնելիք տարին, իր բարի հանին՝ ժամուն գլխաւոր սիւնէն կախուած հայ սուրբի մը պատկերին առջեւ, երկու տուն աղօթք ըսած է ու քիչ մը խունկ ու մոմ նուիրած՝ խնդրելով անկէ որ ծնելիք էակը ըլլայ մանչ: Եւ ծնած է մանչուկը իր սրտին մուրազին պէս:

Սուրբի պատկերի ճակատագրին պէս, բարութեան մարմնացում:

Երկիւղած հանին իր մուրազը ստացեր էր եկեղեցիէն. ատոր համար ալ փոքրիկին անունը դրեր են Խաչիկ:

Խաչիկ, տակաւ երբ իր աչքերուն հետ բացած է նաեւ իր միտքը, տեսած է շուրջը խենդ խենդ բաներ: Տեսած է, եւ մարդոց մասին կազմեր՝ խենդ գաղափարներ:

Տեսած է արեան ծարաւ խենդ մարդեր եւ այդ օրէն ի վեր որոշած է հետեւիլ յիմարաբուժութեան արուեստին:

Ուսած է Պոլիս. եւ հոնկէ անցած է Եւրոպա. բժշկական ուսումը առած է Լոզանի համալսարանին մէջ եւ պտըտած՝ զանազան երկիրներ – Գերմանիա, ուր սուսերամարտ խաղցած է գերմանի մը հետ եւ յաղթած զայն. ապա անցած է Ֆրանսա, Իտալիա. տեսած է շատ մարդեր ու աշխարհներ. խենդեր եւ խենթ մարդոց յիմար գործեր:

Վերադարձած է Պոլիս, եւ անկէ ալ Հալէպ, ուր կը մնայ մինչեւ այսօր:

Հալէպի մէջ իր մասնագիտութիւնը կիրարկած է մեծագոյն գնահատութեամբ:

Անիկա եղած է լուռ ու մունջ, գործի մարդ. եւ իր բժշկական գործէն դուրս, գործօն մասնակցութիւն եւ դեր ունեցած է ազգային կեանքէն ներս:

Ազգային մեծ բարերար Տիար Ներսէս Կիւլպէնկեանի անձնական բարեկամը ըլլալով, կրցած է իր դիմումին եւ միջամտութեան շնորհիւ, ապահովել անոր նիւթական օժանդակութիւնը, որուն որպէս հիացումի եւ հպարտութեան փաստ հալէպահայութիւնը ունի սեփական Ազգային Վերժին Կիւլպէնկեան Մայրանոցը իր արդիական կազմածներով ու Պօղոսիկ Կիւլպէնկեան Վարժարանը, ուր ամէն տարի բազմահարիւր հայ ուսանողներ ձրիաբար կը ստանան տոհմիկ կրթութիւն: Վարժարանը սակայն բարերարի եւ իրեն հակառակ ուղղութեամբ մարդոց կողմէ ոչ խղճամիտ եղանակով մը շահագործուեցաւ: Տոքթ. Խաչիկ Պօղոսեանի Հալէպ հաստատուիլը բաց սրտով ընդունուեցաւ. նոյնիսկ Սուրիական կառավարութիւնը լաւագոյնս գնահատեց անոր կարողութիւնը: Իսկ ինք արդարացուց իրեն տրուած վստահութիւնը՝ իր մասնագիտութիւնը ի գործ դնելով: Այնպէս որ, ամէն խենդ մինչեւ իր խելօքնալը ատելութեամբ կը նայի անոր՝ իսկ ինք՝ համբերութեամբ կը տանի անոնց բոլոր ձաքոտութները:

Սակայն, Տոքթ. Խաչիկ Պօղոսեանին համար, այնքան գէշ չեն ազդած խենդերուն անվերջանալի եւ անլուր յիշոցներն ու ձաքոտութները՝ որքան իր

70 տարիներու ծանրութիւնը:

Խենդերը ուրա^օխ են ասկէ թէ տխուր, աստուած գիտէ. սակայն, ինչ որ ասելի տխուր է հիմա, աստ ալ Հալէպի փողոցներուն մէջ խենդերու բազմանալն է:

Տոքթ. Պօղոսեան չի սիրեր երկար պտըտիլ. իր ամենաերկար պտոյտի ճամբան կ'ըլլայ տունէն հարիւր քայլ անդին համեստ գաւաթ մը օղիի համար ճամբորդութիւն մը:

Կը սիրէ աշխարհն ու մարդիկը դիտել իր սենեակի պատուհանէն:

Դուք կրցա^օ՞ծ էք խորապէս զգալ ու չափել անամպ կապոյտին մէջ, գարունի առտուան զովարար շունչը, ահա, մարդը անոր մէջ, ճիշդ նման է աստուածային այդ բարութեան:

Ես ծերացած եմ այլեւս, կ'ըսէր,– երբ կը հրաւիրէի զինք Ինտրայի մասին իր յուշերը գրել. բայց երբ կրկին մեր խօսակցութիւնը կը դառնար հայրենադարձի շուրջ, ծերացած այդ մարդուն աչքերը կը լեցուէին մանուկի մը պէս...

Այդ պահուն, ան կը նմանէր գարնան թաց անձրեւէն ետք, հոգեպարար ու թարմ հողի քաղցր արտաբերումին՝ որ միջոցը կը լեցնէ այնքան սպասումի կարօտով:

Հ. ՊԱՐԻԿԵԱՆ

«Եփրատ»

ԼՈՒՐԵՐ ՀԻՒԱՆԴԱՆՈՅԷՆ

ՀԻՒԱՆԴԱՆՈՑԻ ՆԱԽԿԻՆ ՁԼԱԽՏԱԲՈՅԺ ՏՈՔԹ. ԽԱՉԻԿ ՊՕՂՈՍԵԱՆԻ ԱՅՑԸ

15 Սեպտեմբերին Հիանդանոց այցելեց Տոքթ. Խաչիկ Պողոսեան, որ Հալէպէն Իսթանպուլ եկած էր ամիս մը մնալու համար հոս:

Տոքթ. Պողոսեան Կեդրոնականի 1890–91ի շրջանաւարտներէն է ու դասընկերը եղած է մեծանուն լեզուաբան Հրաչեայ Աճառեանի: Լոզանի Բժշկական Համալսարանէն վկայուելէ ետք վերադարձած է Իսթանպուլ եւ 1902էն 1915 եղած է մեր հիւանդանոցի ջլախտաբոյժը: Այդ շրջանին հիւանդանոցը երեք բաժին ունէր. Ներքին հիւանդութեանց բաժին, որուն շէֆն էր Տոքթ. Տաղաւարեան, Արտաքին հիւանդութեանց բաժին, որուն շէֆն էր Տոքթ. Զարդարեան եւ Յիմարանոց, որուն շէֆ բժիշկն էր Տոքթ. Պողոսեան:

Այս երեք շէֆերը ունէին մէյմէկ օգնական բժիշկ: Հիւանդանոցը ուրեմն կը կառավարուէր 6 բժիշկներով միայն, հակառակ անոր որ 1200ի մօտ պատասպարեալներ ու որբեր կը խնամուէին:

Պէտք չէ մոռնալ որ այդ շրջանին գաւառներէն բազմաթիւ հիւանդներ ու որբեր կու գային հիւանդանոց, ուր Տոքթ. Պողոսեանի բաժնին մէջ միայն 350 յիմարներ կային:

Անցնելով արտասահման, Տոքթ. Պողոսեան հաստատուած է Հալէպ, ուր հիմնած է Կիւլպէնկեան Մայրանոցը եւ Կարմիր Խաչի Տիսթանտը, ընկերային կարեւոր օգտակարութիւն մը ունենալով: Մինչեւ այսօր ատենապետն է Կիւլպէնկեան Մայրանոցի խնամակալութեան ու կ'օգնէ Կարմիր Խաչի տեսքանտերին:

Կիւլպէնկեան մայրանոցը 30 անկողին ունի ու շաբաթական 20ի մօտ ծննդաբերութիւն տեղի կ'ունենայ հոն:

Ատեն մը հիմնած է «Եփրատ» օրաթերթը, որուն մէջ ստորագրած է բազմաթիւ յօդուածներ, իբրեւ թերթին արտօնատէրն ու պատասխանատու տնօրէնը:

Տոքթ. Պողոսեան մինչեւ այսօր Հալէպի դատական բժիշկի պաշտօնն ալ կը վարէ մեծ ձեռնհասութեամբ ու մեծ ժողովրդականութիւն կը վայելէ ո՛չ միայն

հայ այլ նաեւ օտար շրջանակներու մէջ:

Տոքթ. Պօղոսեան հիւանդանոցի դրան առջեւ դիմաւորուեցաւ մեր բժիշկներուն կողմէ ու մեր ջլախտաբոյժ Տոքթ. Սիրուն Սարաֆօղլուի կողմէ նախ առաջնորդուեցաւ յիմարանոցի բաժինը: Հիւանդապահուիի Տիկ. Ատրիմէ յիշեցուց որ ասկէ 35 տարի առաջ զինք Տոքթորը առած էր յիմարանոցի բաժինը, ուր կը մնար մինչեւ այսօր անկի քան երբեք գործունեայ:

Տոքթորը յիմարանոցի բոլոր մասերը պտըտեցաւ եւ իւրաքանչիւր հիւանդի մասին բացատրութիւններ ստացաւ մեր ջլախտաբոյժէն:

Մինչ հիւանդապահուիին հին օրերու համբաւաւոր խենդերու վախճանին մասին տեղեկութիւններ կու տար, Տոքթորը պատմեց նշանաւոր խենդ Աբրահամի նոյնքան նշանաւոր մէկ քաջագործութիւնը.

«– Խենդ Աբրահամ քիթել մը ջուրը մէկ անգամէն կը խմէր ու տէր էր անսահման ստամոքսի մը: Օր մը մեռեալ մը դրուած էր հոգեւորունը, ուր քիչ ետք պիտի լուային ու պատանքէին: Խենդ Աբրահամ սպրդեցաւ հոգեւորուն, մեռելը տարաւ պահարանի մը մէջ կանգնեցուց, որուն դուռը գոցելէ ետք, հանդարտօրէն պառկեցաւ անոր տեղը:

Քիչ ետք ժամկոչը ջուր ու օճառ առած ներս մտաւ հոգեւորունէն ու մօտեցաւ մեռեալին, որ յանկարծ կենդանութիւն առաւ եւ շարժեցաւ: Խեղճ մարդը լեղապատառ դուրս փախաւ: Խենդ Աբրահամ բաւ համարեց կատակը ու ինք ալ խոյս տուաւ հոգեւորունէն:

Ժամկոչը հիւանդանոցը իրար անցուց ու ամէն մարդ հոգեւորուն վազեց, բայց մեռեալը ի գուր փնտռեցին:

Մինչ հրաշքի մասին սկսեք էին խօսիլ, լուսարարը, որ անտեղեակ էր խնդրէն, հոգեւորուն մտաւ պահարանէն շապիկ առնելու համար: Երբ սակայն պահարանին դուռը բացաւ, մեռեալը իր վրայ ինկաւ: Խեղճ մարդը վախէն մարեցաւ ինկաւ դիակին մօտ»:

Տոքթ. Պօղոսեան ապա պտըտեցաւ հիւանդանոցի բոլոր բաժինները Տոքթ. Զաքարի առաջնորդութեամբ ու հետեւեալ տողերը գրեց մեր յուշատետրին մէջ:

«35 տարիներու բացակայութենէ վերջ, այսօր բժշկապետ Տոքթ. Զաքարի հետ կ'այցելեմ Ազգին Տունը՝ Ետիգուլէ: Հիացումս կը յայտնեմ հոն տիրող կարգապահութեան եւ բարեկարգութեան համար: Ամէն տեղ նոր շինութիւններ, նոր յղացումներ եւ նոր կարգադրութիւններ: Բառ չեմ կրնար գտնել յայտնելու իմ հիացումս: Շնորհատրելի է հայ ժողովուրդը այս հաստատութիւնը կանգուն պահելուն համար»:

Նախկին յիմարաբոյժ Ազգ. Հիւանդանոցի
Տոքթ. Խաչիկ Պօղոսեան

15.9.1951

«Սուրբ Փրկիչ», Հոկտեմբեր 1951

ՆԱՄԱԿԱՆԻ

ՆՄՈՅՇՆԵՐ
ՏՈՔԹ. ԽԱՉԻԿ ՊՕՂՈՍԵԱՆԻ
ԳՐԱԾ ԵՒ ՍՏԱՅԱԾ
ՆԱՄԱԿՆԵՐԷՆ

Ա. ԱՌԱՔՈՒԱԾ ՆԱՄԱԿՆԵՐ

1

Արեւուտէ, 18 Օգոստոս 1929

Սիրելի մայրս եւ Աստղիկս

Ստացած ըլլալու ես այստեղէն դրկած փարթերս եւ նամակս: Այսօր Կիրակի է, վաղը առաւօտ պիտի մեկնինք քոջս եւ քեռայրիս հետ Տիւիզպուրկ ուր կը հասնինք երեկոյեան 10:30ին: 3 օր եւս տունը մնալէ վերջ, յառաջիկայ Ուրբաթ պիտի մեկնիմ Պազըլ, Տոքթ. Կրէթըրի հետ քանի մը ժամ տեսակցելէ վերջ ուղղակի Լօզան պիտի երթամ, ուր մտադիր եմ կենալ 4-5 օր միայն, որպէսզի կարողանամ Մարսէլ ըլլալ Օգոստոսի վերջերը կամ Սեպտեմբերի սկիզբները. չեմ գիտեր թէ երբ շոգեմաւ կայ: Հոս շատ լաւ ատեն անցուցինք, ափսոս որ դուք հոս չէք:

Մարիին ալ փարթ մը դրկեցի, անշուշտ առած է: Շատ կը կարօտնամ քեզի եւ պզտիկները, ամէնքն ալ իմ կողմէս լաւ մը համբուրէ:

Մնամ կարօտալի գուրգուրանքով, քոյդ

Խաչիկ

Հալէպ, 15 Նոյեմբեր 1937

Մեծայարգ
Տիար Թ. Սմաթեան
Նիւ Եորք

Սիրելի քննեկալ

Հակառակ մի քանի նամակներու անպատասխանի մնալուն քանիցս փափաքեցայ գրել, բայց իմանալով ձեր անհանգստութիւնը եւ սանաթորիումէ սանաթորիում անցուցած շրջանները, բնականաբար չէի կրնար դժուարահան ըլլալ: Զոհանչ մայրս որ գրեթէ վեց ամիսներէ ի վեր հոս կը գտնուի, հանդիմանալով ու ուրախութեամբ տեղեկացուց ձեր առողջութիւնը եւ շաբաթը անգամ մը – գիշերօթիկ աշակերտի մը պէս, ձեր ընտանեկան յարկը տրուած այցելութիւնը: Կը սիրեմ յուսալ թէ առողջութիւննիդ մինչեւ այսօր բոլորովին գտած էք եւ մօտեքս վերջնականապէս կը վերադառնաք ձեր բոյնը: Հոս յաճախ կը խօսինք Լուսիայի հետ ձեր եւ ձեր ընտանեկան պարագաներուն մասին. հանդիմանալով կը տեղեկանամ անոնց, կը ցաւիմ որ ձեր առողջական կացութիւնը այլեւս չի թոյլատրեր ազգային եւ կուսակցական հարցերով զբաղիլ: Այս պահուս Հալէպ կը գտնուի Պոսթոնի մեր ընկերներէն ընկ. Գ. Մովսիսեան որ Ամերիկան կը ներկայացնէր Կեդր. Պատգմ. Ժողովին մէջ, աշխոյժ ու եռանդուն երիտասարդ մըն է որ պատիւ կը բերէ մեր կուսակցութեան: Մի քանի օր մնալէ վերջ պիտի մեկնի Ալեքսանտրէթ ուր Սաննաֆի ընտրութեան հարցով զբաղելէ վերջ պիտի վերադառնայ Հալէպ մի քանի առկա խնդիրներ կարգադրելու համար:

Տիկին Լուսիան շատ հանգիստ է, մերթ մեր տունը, մերթ Պ. Խոսրովեցի քովն է. արդէն յառաջիկայ Մայիսին կը վերջանայ իր պայմանաժամը Սուրիա բնակութեան: Անցեալ ամառ Պ. Խոսրովին ընտանիքին հետ Պիթիաս կոչուած հայ գիւղը գացին ուր շատ զգացած եւ լաւ զբօսնած էր. զինք նոյն վիճակի մէջ գտայ որ ձգած էի 1919ին, երբեք չէր փոխուած: Ուրախութեամբ տեղեկացայ նաեւ որ անդրանիկ զաւակը շատ խելացի եւ գեղեցիկ երիտասարդ մը եղած է արդէն եւ արժանի յաջորդը իր հօրը, հանեցէք իմ կողմէս համբոյր մը դրոշմել իր նակտին, ինչպէս նաեւ ձեր միւս զաւակներուն: Մերիններն ալ հետգհետէ կը բուսնին, անդրանիկ աղջիկս բոլորած է արդէն 15 գարունները եւ կը պատրաստուի այս տարի շրջանաւարտ ըլլալ, իսկ միւսները, ա. մանչը 13-ին մէջ մտաւ. Բ.-ը 11-ը մտաւ, իսկ փոքրիկ աղջիկս 8 մտաւ: Կը

Սիրելի քեզեկալս Տիար Թովմաս Սմաթեան

Ամենամեծ ուրախութեամբ ստացայ ձեր 13 Յուլիս թուակիրը, արդէն գրեթէ 4 ամիսներ առաջ, որուն պատասխանը այսչափ ուշացնելու պատճառաւ հազար ներողութիւն կը խնդրեմ. կը զգամ թէ քանի տարիքը յառաջանայ, առհասարակ մարդիկ կը ծուլանան նամակագրութեան մէջ: Ձեր կատարեալ առողջութիւնը, «Բնէօմօթորաֆս»էն ազատումը եւ ձեր դարձեալ ընտանեկան յարկին մէջ մտնելը, աւելորդ է ըսել թէ մեզի անպատում հրեւումանք պատճառեց, յոյս մեծ ունիմ որ պիտի շարունակուի ձեր առողջութիւնը եւ յետ այսու, 12 տարիներու դժբաղդութենէ վերջ պիտի կրնամ լիովին վայելել ընտանեկան երջանկութիւնը: Այս ուրախութեան մասնակից կ'ըլլայ նաեւ տիկին Աստղիկը: Հանդիմով կ'իմանամք թէ Ձեր գաւակը լիովին կը կատարէ որդիական պարտականութիւնները եւ սփանչելի յաջորդ մը եղած է Ձեզի: Մենք հակառակ պատերազմի, հանգիստ ենք ընտանեօք. մեծ աղջիկս Սոնան որ այժմ 18ի մտաւ, նախորդ տարի աւարտեց վարժարանը եւ certificat առաւ. Բ. տարին է որ ամերիկեան վարժարանը կը յաճախէ, բաւական յառաջացած է անգլերէնի մէջ, ու միանգամայն դաշնակի կը հետեւի. իսկ Ա. մանչս այս տարի պիտի աւարտէ Ազգ. վարժարանը, Բ. մանչս ալ յառաջիկայ տարի: Տակաւին որոշած չեմ թէ ի՞նչ ասպարէզի պիտի հետեւի. այս երկրին մէջ դժբախտաբար յարմար ասպարէզներ չկան, հրապարակը նեղ է եւ խնդուած: Բարեբաղդ եմ ըսելու որ չորս գաւակներուս ալ առողջութիւնը կատարեալ է: Թիւսիւզեան ընտանիքն ալ բարեւներ կ'ընեն, լաւ ու հանգիստ կ'ապրին:

Ձեր նամակը ստանալէ վերջն է որ Գերմանիա յանձին Հիթլերի, վտանգութեցաւ աշխարհի խաղաղութիւնը, եւ կրակի ու արիւնի մատնեց աշխարհը. ո՞ւր պիտ երթայ հ.... ոչ ոք գիտէ. կը կարծուի որ աշխարհը յղի է նոր դժբախտ անակնկալներով: Ձեր նամակին մէջ ակնարկութիւններ ըրած էիք Սաննագի գաղթականներու մասին: Բարեբաղդ եմ ըսելու որ շնորհիւ ֆրանսական կառավարութեան բարոյական եւ նիւթական ահագին գոհողութիւններու եւ աշակցութիւններու, մեծ մասը տեղաւորուած ու հանգստացուցած են. մի փոքր մասը միայն կամ վրաններու տակ մնացած են. ասոնք կը տառապին ցուրտէ եւ եղանակին անյարմարութիւններէ որոնց զոհ կ'երթան օրը քանի մը հոգիներ, բայց պետութեան կողմէ ձեռք առնուած միջոցներու

Հալէպ, 20 Փետրուար 1953

Մեծայարգ

Տիար Արշակ Զօպանեան

Աստ

Մեծայարգ Տիար,

Ազգային Վերժին Կիւլպէնկեան Մայրանոցի խնամակալութիւնս, օգտուելով Ձեր քաղաքային ներկայութենէն, սիրով կը հրաւիրէ Ձեզ ներկայ գտնուիլ Մայրանոցի Օրուան տօնակատարութեան որ տեղի պիտի ունենայ յառաջիկայ Կիրակի, 22 Փետրուար 1953, կէսօրէ առաջ ժամը 11ին հաստատութեանս սրահին մէջ:

Վստահ եմ որ Ձեր բարձր ներկայութեամբ պիտի պատուէք մեզ:

Խորին յարգանքներով
Ի դիմաց Ազգ. Վերժին Կիւլպէնկեան Մայրանոցի

ԽՆԱՄԱԿԱԼՈՒԹԵԱՆ

ԱՏԵՆԱԴՊԻՐ
ՏՈՔԹ. Ա. ԳՈՆԵԱԼԵԱՆ

ԱՏԵՆԱՊԵՏ
ՏՈՔԹ. Խ. ՊՕՂՈՍԵԱՆ

دار توليد وزجین کاتیکیان

ADMINISTRATION
DE LA MATERNITE
VERGINE GULBENKIAN
ALEP, SYRIE

ՀԱՆՐԱՊԵՏԱՆՈՒԹՅԱՆ
ԱԶԳ. ՎԵՐՋԻՆ ԿԵԼԻՊԵՆԿԵԱՆ
ՄԱՅՐԱՆՈՑԻ
ՆՈՒՆԻՅ

№ 464

Աղյ. և
Հալէպ, 20 Փետրուար 1953

Մեծայարգ

Տիար Արշակ Զօպանեան,

Մեծայարգ Տիար,

Ազգային Վերժին Կիւլպէնկեան Մայրանոցի խնամակալութեանս,
օգտուելով Ձեր քաղաքային ներկայութենէն, սիրով կը հրաւիրէ Ձեզ ներկայ
գտնուիլ Մայրանոցի Օրուան տօնակատարութեան որ տեղի պիտի ունենայ
հառաջիկայ Կիրակի, 22 Փետրուար 1953, կէսօրէ առաջ ժամը 11ին հաստատ
ութեանս սրահին մէջ:

Վստահ եմ որ Ձեր բարձր ներկայութեամբ պիտի պատուէք մեզ:

Հալէպ, 26 Փետրուար 1953

Վսեմաշուք
Տիար Ներսէս Կիւլպէնկեան
Լոնտոն

Ազնիւ Բարեբար,

Խնամակալութիւնս հանոյ՜մ ունեցած է ստանալու Ձեր 9 Յունուար թուակիր նամակը եւ ընթացք տալով Ձեր փափաքներուն կը փութանք հաղորդել:

Կամֆէ անկախ պատճառներով այս տարի, Փետրուար 7ի տարելիցի հանդէսը տեղի ունեցաւ 22 Փետրուար 1953ին, Կիրակի օր կէսօրէ առաջ ժամը 10ին:

Այս առթիւ պատշան նկատուեցաւ Բ. Յարկի բացումը կատարել, որուն մանրամասնութիւնները ստորեւ կը ներկայացնենք Ձեզ:

Ըստ ընկալեալ սովորութեան, Կիրակի առաւօտ, Մէլտանի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէջ տեղի ունեցաւ հոգեհանգստեան պաշտօն թեմիս Առաջնորդ Զարեհ Սրբազան Հօր նախագահութեամբ, Կիւլպէնկեան գերդաստանի ննջեցեալներուն եւ ի մասնաւորի Ձեր ողբացեալ մօր Տիկին Վերժինի յիշատակին: Սրբազան հայրը անգամ մը եւս թուեց այն բարիքները զորս կատարած է Կիւլպէնկեան ազնիւ տոհմը յօգուտ հայ ազգին:

Եկեղեցական արարողութենէն վերջ հաստատութեանս սրահին մէջ տեղ գրաւեց հրաւիրեալ հայ երկսեռ բազմութիւն մը:

Հանդէսին կը նախագահէր Սրբազան հայրը: Ներկայ էր *պատուիրակալութեան* մասնաւոր հրաւերով, քաղաքի ժամանած հայ մշակոյթի վարպետներէն վաստակաւոր գրագէտ Տիար Արշակ Զօպանեան: Նոյնպէս ներկայ էին տեղւոյս ազգային յայտնի ընտանիքներ, հայ եկեղեցականներ, մամուլի եւ բարեսիրական այլ հաստատութեանց ներկայացուցիչներ, Տիկնանց Օժդ. Յանձնախումբիս անդամուհիներ եւ խնամակալութիւնս իր լրիւ անդամներով:

Բացման խօսքը ըրաւ հաստատութեանս ցկեանս նախագահ Տիար Տոքթ. Խ. Պօղոսեան, որ մատնանշեց ազգօգուտ հաստատութեան ազգային տեսակէտով ունեցած բարձր եւ ազնիւ նշանակութիւնը: Յայտնեց որ Վերժին Կիւլպէնկեան Մայրանոցը 18 տարուան շրջանը բոլորած է արդէն եւ իր նպատակին կը շարունակէ ծառայել դառնալով ինքնաբաւ: Իր խօսքը վերջացնելէ առաջ ուրախութեամբ յայտարարեց Բ. Յարկի բացումը եւ խօսքը տուաւ Տիար Արշակ Զօպանեանին:

Յարգելի բանախօսը նախ իր գոհունակութիւնը յայտնեց մման օգտակար եւ արժանի հաւաքոյթի մը ներկայ եղած ըլլալուն, ապա ամփոփ կերպով պատկերացուց ազգային դժբախտ նակատագրին գլխաւոր հանգրուանները, մասնաւորաբար յիշեց բարբարոսական կոտորածները եւ տարագրութիւնները ու

եզրակացուց ըսելով որ որպէս հայ մեր ազգային պարտականութիւնները պէտք է կրկնապատկենք որովհետեւ թիւով շատ քիչ ենք: Տիար Արշակ Զօ-պանեան ըսաւ նաեւ թէ հանոյքն ունեցած է անձամբ տեսնելու Բարեբար Տիար Ներսէս Կիւլպէնկեանը եւ Անոր մէջ նշմարած ազգասիրական բարձր հոգի եւ սիրտ:

Ապա Տոքթ. Պօղոսեան հրաւիրեց հաստատութեան քարտուղարը կարդալու մայրանոցին 1952 տարուան Նիւթա-բարոյական տեղեկագիրը գոր ներփակ կը դրկենք Զերդ ազնուութեան:

Տեղեկագրի ընթերցումէն յետոյ խօսք առաւ թեմիս Առաջնորդ Զարեհ Սըրբազան: Սըրբազան Հայրը իր խօսքին մէջ նշեց Ազգ. Վերժին Կիւլպէնկեան Մայրանոցի մարդասիրական եւ ազգային կրկնակ կարեւորութիւնները, յիշեց եւ շեշտեց սովորութիւն դարձած յարգանքի եւ յիշատակի այս հաւաքոյթին նշանակութիւնը ողբացեալ Տիկին Վերժին Կիւլպէնկեանի մահուան տարելից-ներուն առիթով եւ կոչ ուղղեց հայ մայրերուն գիտակցիլ իրենց ազգային կենսական եւ վեհ դերին բազմացնելու համար հայ ազգին քանակը: Վերջացնելէ առաջ, օրհնեց Կիւլպէնկեան ազգանուէր եւ ազնիւ տոհմը, հաստատութեան Բարեբար Տիար Ներսէս Կիւլպէնկեանը եւ ողբացեալ Տիկին Վերժինի անմահ յիշատակը: Շնորհակալութիւն յայտնեց խնամակալութեան եւ բոլոր պաշտօնէութեան:

Առաջնորդ Հօր փակման խօսքէն ետք տեղի ունեցաւ մայրանոց գտնուող 15 հայ նորածիններու մկրտութեան Սուրբ խորհուրդը: Առաջնորդը իր հետ ունենալով քահանաները կատարեց 8 աղջիկ եւ 7 մանչ երախաներու կնունքը: Ներկայ բազմութիւնը լարուած հետաքրքրութեամբ եւ հաւատով կը հետեւէր հայ եկեղեցւոյ նուիրական ծէսին: Ներփակ, ըստ սովորութեան, կը դրկենք Զեզ հանդէսի միջոցին քաջուած զանազան նկարներ:

Հանդէսը վերջանալէ առաջ ներկաները հիւրասիրութեան թէյով եւ կարկանդակով: Ապա Սըրբազան Հօր առաջնորդութեամբ բարձրացան Բ. Յարկ եւ պտըտեցան կահաւորուած սենեակները եւ յաջողութիւն մաղթելով գոհ տրամադրութիւններով բաժնուեցան օրհնեալ հաստատութենէն:

Այս առթիւ հանոյքն ունինք յայտնելու Զերդ վսեմութեան որ հայ չճաւոր մայրերու անունով որպէս յարգանքի եւ երախտագիտութեան արտայայտութիւն պիտի ստանաք արծաթէ ափսէ մը Հալէպի միջնաբերդին փորագրութեամբ:

Հանեցէք ընդունիլ, ազնիւ Բարեբար, մեր յարգանքներուն հաւաստիքը:

Ի դիմաց Ազգ. Վերժին Կիւլպէնկեան Մայրանոցի

ԽՆԱՄԱԿԱԼՈՒԹԵԱՆ

ԱՏԵՆԱԴՊԻՐ
ՏՈՔԹ. Ա. ԳՈՆԵԱԼԵԱՆ

Վ. ԱՏԵՆԱՊԵՏԻ
ՏՈՔԹ. Խ. ՊՕՂՈՍԵԱՆ

Պատ. Խնամակալութիւն

Ազգ. Վ. Պ. Կիւլպէնկեան Մայրանոցի

Պատ. Խնամակալութիւնը իր վերջին նիստին մէջ, Մայրանոցիս 1937ի շրջանին բարոյական եւ նիւթական տեղեկատուութեան մասին պատկ. քաղաք. ժողովին մատուցած տեղեկագրին ի պատասխան, նոյն ժողովին տեղեկաբեր Տոբ. Տէր Ղազարեանի գեկոյցը ինձ յանձնելով պաշտօն տուած էր ուսումնասիրելու զայն ու արդիւնքը ներկայացնել ժողովիս: Սոյն ուսումնասիրութիւնը աւարտած ըլլալով, կ'ամփոփեմ հետեւեալ կերպով:

Ա.- Կարգ մը պատճառաբանութիւններով, որոնց նպատակն է թերեւս Ազգ. Իշխանութեան հեղինակութիւնը աւելի եւս շեշտել սոյն հաստատութեան վրայ, կը թելադրէ որ յետայսու Խնամակալութեան պաշտօնական տեղեկատուութիւնները եւ պարզ թղթակցութիւնները կատարուին Ազգ. Առաջնորդարանի խողովակով:

Ըստ իս, ասիկա աւելորդ ժամանառութիւն մըն է:

Այս պատճառաբանութեանց մէջ կը յիշուի նաեւ Շինութեան յանձնաժողովին հաշիւները որոնք ուղղակի Բարեբարին դրկուած են առանց ֆննութեան ենթարկուելու քաղաք. ժողովէն:

Յարգելի տեղեկաբերը թեւս կ'անգիտանայ թէ Շինութեան յանձնաժողովը ոչ մէկ կապակցութիւն ունեցած է Ազգ. Իշխանութեան հետ. բոլորովին անկախ մարմին մը որուն անդամները նշանակուած են մեր կողմէն՝ իբր ծրագիրը յղացողը Մայրանոցին, վաւերացուած բարեբարին կողմէ, ու գործի սկըսած է Վեհ. Կաթողիկոսին հրահանգովը:

Ինչպէս ըսինք, իբր անկախ մարմին մը տարած է շինութեան աշխատութիւնները, հաշիւներու մէկ մասը պատրաստուած են ՀԲԸ Միութեան քարտուղար-հաշուակալի, մէկ մասը Ս. Քո. Մանկանց Թաղ. Խորհուրդի նախորդ քարտուղար-հաշուակալ օր. Հր. Այնեանի կողմէ, ու ստորագրուած՝ Ա. Պետի եւ Գանձապահին կողմէ:

Աւելցնենք նաեւ որ բարեբարը երբեք մոտէն անցուցած չէ Քաղաք. ժողովի ֆննութիւնը. այլ անձնապէս հրահանգ տուած է ինձի, շէնքը յանձնել Ազգ. Մայրանոցի ծառայելու նպատակաւ ըստ նախօրօք եղած կարգադրութեան:

Պէտք է նկատի առնուի թէ Կիւլպէնկեան վարժարանը, որ կը մատակարարուի Բարեբարին կողմէ եւ Խնամակալութիւնը կ'ընտրուի քաղաքական ժողովէն, ենթակայ չէ նման կաշկանդումներու ու ձեւակերպութեան:

Այսու հանդերձ, Պատ. ժողովիդ կ'իյնայ որոշում մը տալ այս մասին:

Բ.- Վարչական մասին մէջ, յարգելի տեղեկաբերը յարմար կը դատէ որ առ ի չգոյէ բժիշկ-տնօրէնին, Աւագ Մանկաբարձուհիին պէտք է յանձնուին

տնօրէնի յատուկ բոլոր իրաւասութիւնները, մայրերը Մայրանոց ընդունելու, սակագիները որոշելու, պաշտօնեաներու պարտականութիւնը ճշդելու եւ հրակելու եւայլն: Այս բաղձանքը, տեղեկաբերին առաջարկին համաձայն, կարելի սահմաններուն մէջ արդէն գործադրութեան դրուած է ատենէ մը ի վեր: Կ'առաջարկէ նաեւ որ Աւագ Մանկաբարձուհին ներկայ ըլլայ Խնամակալութեան բոլոր նիստերուն:

Ըստ իս, առաջարկը այս ձեւով անընդունելի է: Բայց եթէ խորհրդակցութեան նիւթերը ուղղակի կը շօշափեն Հաստատութեան ներքին կազմակերպութիւնը եւ պաշտօնէից պարտականութեանց ճշդումը, կրնանք իւրացնել այս առաջարկը: Իսկ առանց բացառութեան բոլոր ժողովներուն մասնակցիլը աւելորդ կը նկատեմ:

Գ.- Պիւտէն. յարգելի տեղեկաբերը յայտնելով թէ հիւանդանոցները կարելի չէ նկատել շահու աղբիւրներ, թէ ընդհանրապէս անոնց պիւտէն կը հոգացուի բարեսիրական հաստատութիւններու կողմէ, կ'առաջարկէ որոնել հասոյթի աղբիւրներ պիւտէի բացը գոցելու համար: Այս մտօք կը ծանրանայ polyclinique-ի եւ գործողութեան սենեակի ունեւոր յանախորդներու վրայ: Ու կ'առաջարկէ նախ polyclinique-ը բաց պահել ամէն օր առանց բացառութեան, եւ երկրորդ, ընդունիլ հիւանդներ ի հարկին արգանդի գործողութիւններ կատարելու համար, բուն իսկ գործողութեան սենեակի մէջ, որ, կ'ըսէ տեղեկաբերը, յատկացուած է այժմ նորածիններու ննջարանի:

Շատ բանաւոր են երկու բաղձանքներն ալ որոնք բրոքականտի լաւագոյն աղբիւրներ են որոնք կը ծառայեն հանրութեան բարեկամական վերաբերմունքի հանդէպ Մայրանոցին: Polyclinique ոչ միայն բանալ ամէն օր որոշեալ ժամերուն, այլ նաեւ հոն դարմանելու է զանազան՝ ոչ մասնագիտական (աչք, փք, կոկորդ, եւայլն) հիւանդութիւնները:

Գործողութեան սենեակը որ այժմ կը ծառայէ նորածիններու ննջարանին, հակա-առողջապահիկ է եւ գուրկ՝ արեւէն: Բնական է որ տարափոխիկ եւ կասկածելի հիւանդութիւնները պէտք է կատարուին pavillon visolé coolé-ի սենեակի մէջ: Խնամակալութիւնս պէտք է խորհի նորածիններու ննջարանի յատուկ սրահի մը շինութեան որ յղացուած էր նախորդ Խնամակալութեան կողմէ եւ մնացած՝ որպէս ծրագիր:

Գ.- Յարգելի տեղեկաբերը անդրադառնալով Մայրանոցի ինքնաբաւ ըլլալու հարցին, ու նկատի ունենալով 1939-ին բարերարներու նպաստին դադրելու հարցը, կը թելադրէ Տիկնանց Օժանդակ Միութեան մը կազմութիւնը, բաղկացած ազդեցիկ տիկիներէ եւ օրիորդներէ որպէսզի անոնք թափանցելով ընտանիքներէ ներս հետաքրքրութիւն արթնցնեն Մայրանոցի շուրջ, ստեղծեն հանրային համակրանք մը եւ հրապուրեն ծննդաբեր կիները: Նոյնպէս անոնց իրաւասութիւն տալ որ իրենց ուզած ձեւով միջոցներ ստեղծեն հասոյթի զանազան աղբիւրներ գտնելու Մայրանոցը ինքնաբաւ դարձնելու համար:

Այս առաջարկին կը մասնակցիմ լիուլի ու արդէն այս կարելու հարցը

Սեպտեմբեր 22, 1927

Ազնիւ Տոբ. Պօղոսեան,

Հանդիմանում եմ քեզի հանդէպ իմ հարգանքներով 16 թուագրեալ նամակը, զոր ուղղած էիք որդւոյս Ներսէսին ի Լոնտոն, ինչպէս նաեւ Ձեր ակնարկած երկու յատակագծերը:

Ազգ. Հիւանդանոցին Ձեր մատուցած ծառայութեանց ու *գինեհատութեան* համար Ձեր թափած ջանքերուն մօտէն ծանօթ ըլլալով, համակրանք տածած եմ Ձեզի հանդէպ իբր լուրջ եւ ազգանուէր անձի մը: Եւ սոյն նամակնիդ ալ այդ զգացումներով ի նկատի ունեցալ, մանաւանդ որ ես ալ կը փափաքեմ որ կնոջս յիշատակին շինուի դարմանատուն մը:

Դրկուած յատակագծերուն առանձինն առաւելութիւնները կշռելով, կը յանգիմ այն եզրակացութեան թէ Բ. յատակագծով կառուցուելիք շէնքը եւս աւելի նպատակայարմար ըլլալու է, քանի որ, ինչպէս կը գրեմք, շրջապատուած պիտի ըլլայ բաւական ընդարձակ պարտէզով մը, ու կրնայ ի պահանջել հարկին ընդարձակուիլ: Անշուշտ այս պարագային անհրաժեշտ է որ հիմերը ձգուին հաստատուն ու յատակագիծը շինուի այնպէս մը որ յառաջիկային կարելի ըլլայ թէ նոր մասեր աւելցնել կիցը, եւ կամ երկրորդ յարկ մըն ալ շինել անոր վրան: Եւ փափաքելի էր բնականաբար, Ձեզի ծանօթ անպատեհութեանց պատճառաւ, խոհանոցը շէնքէն դուրս կանգնել:

Բայց, ինչպէս յայտնի է, նոյնօրինակ ձեռնարկներու շուրջ անցեալի կարգ մը տեղանքի իրադարձութիւններն ու իմ անձնական փորձառութիւններս ի նկատ ունենալով, ճիշդը խօսելով, քիչ մը կը վարանիմ անորոշութեան մէջ քայլ առնելու: Որովհետեւ, շէնքին կառուցումը չէ ամէնէն դժուարին խնդիրը, ինչպէս Դուք ալ գիտեմք, ազգային տեւէ շէնք շուտով գլուխ կրնայ ելլել այս կամ այն միջոցաւ: Կարեւորը դարմանատունը կառուցանելէ ետք յառաջ գալիք հարցումն է – ի՞նչ հաստատուն քայլեր առնուած են, կամ պիտի առնուին, տեղւոյդ Ազգային Մարմնոյն կողմէ ապահովելու համար դարմանատան բարւոյ մատակարարութիւնն եւ անոր իր նպատակին գործածութիւնը:

Այս կէտերուն կարեւորութիւնը վստահ եմ որ Դուք եւս քաջ կ'ըմբռնէք ձեռնարկին յաջողութեան ու յարատեւ խնամքին տեսակէտով: Եւ կը յուսամ ուստի, որ բարի պիտի ըլլաք լուսաբանել զիս անոնց մասին, եւ ղրկել ինծի կառուցուելիք դարմանատան յատակագիծը վերի պայմաններուն համաձայն, ինչպէս նաեւ նախահաշիւ մը: Յատակագիծը հանեցեմ ընծայել տալ յստակ եւ դիւրըմբռնելի:

Կանխայայտ շնորհակալութիւններով,
Ձերդ անկեղծաբար,
Պատրիկ Կիւլպէնկեան

Ազնիւ Տոֆ. Պօղոսեան,

Դեկտեմբեր 20, 1927, թիւ նամակս յղելէ վերջ, հանդիմանումս ստանալու նաեւ Ձեր նախահաշիւը, գոր այնքան մանրամասն պատրաստել տուած էիք, եւ որուն համար շնորհակալ եմ մեծապէս:

Սոյն նախահաշիւին ընդհանուր գումարն եղած էր, ինչպէս նշանակած էիք, 2688 թրք. ոսկի, որուն վրայ, բնականաբար բարդելով 250 եւ 300 թրք. ոսկի (գնուելիք հողին արժէքը եւ նարտարապետի մօտաւոր պահանջը) կ'ունենանք 3238 թրք. ոսկի, իբր ծախք Մայրանցի շինութեան:

Ինչպէս կը յիշէք անշուշտ, Օգոստոս 16, 1927 թիւ նամակով կը հաղորդէիք երկու բլաններ – երկրորդ բլանի մասին աւելցնելով հետեւեալը. «Դարմանատան մօտական 1200 կանգուն տրամադրելի գետնին վրայ կառուցուելիք շէնքը, իր զանազան բաժանումներով ու շրջապատուած ընդարձակ պարտէզով մը, ընդամէնը, 8-10 անկողիննոց, հողին հետ միասին, պիտի արժէր 1300-1400 թրք. ոսկի, եւ խիստ ներկայանալի: Այս շէնքերը, (մին կամ միւսը) պիտի ըլլան քարէ եւ երկաթ բուրքել»:

Այժմ երկու բլանները Ձեր տուած տեղեկութեանց եւ նախահաշիւներու լուսով ուշի ուշով քննելէ վերջ, կը մտածեմ թէ ներկայ պայմաններուն տակ աւելի գործնական եւ նպատակայարմար է առաջնութիւն տալ Ձեր Օգոստոս 16 թիւ նամակի բլանով Մայրանցի մը շինութեան: Եւ ուստի, ասոր կառուցման եւ չնախատեսուած այլ ծախուց համար յանձնախումբիդ կը տրամադրեմ ընդամէնը 10,000 տոլար, կրկնապատիկէն աւելի քան Ձեր տուած նախահաշիւը:

Ինծի համար բնական է, որ ընդունելի են Ձեր յիշատակած անձնաւորութիւնները իբր յանձնախումբի անդամ:

Տիարք Արմէն Մազլումեան, Վեր. Ա. Շիրանեան, Տոֆ. Պօղոսեան, Ազգ. Առաջնորդարանի կողմէ ներկայացուցիչ մը, Տոֆ. Ա. Ալթունեան:

Մայրանցի շէնքը հարկ չկայ ուրիշ մարմնոյ մը փոխանցելու, քանի որ Կիւլլապի Կիւլպէնկեան Ֆաունտէյշընը Մ'. Նահանգաց օրինական տրամադրութեանց համաձայն կազմուած ըլլալով, ոչ նուազ ապահով է քան այլ երկրի մէջ կազմակերպուած մը:

Թէ' առ ի սովորութիւն, եւ թէ առ ի յարգանս մանաւանդ, ջերմ փափաքս է որ սոյն յանձնախումբը կազմուի հանութեամբն ու հաւանութեամբ Ն. Ս. Օծութեան Վեհ. Սահակ Կաթողիկոսի իբր մեր ազգային ու եկեղեցական վերին իշխանութիւնը Սուրիոյ մէջ ներկայիս:

Յանձնախումբիդ ի դիւրութիւն, շինութեան յատկացուած գումարէն 3000 տոլար տրամադրելի պիտի գտնէք, գործի սկսելու առթիւ, 3000 տոլար շէնքը ծածկուելէն վերջ, եւ մնացորդ 4000 տոլարը շինութիւնը ամբողջապէս լրանալուն պէս: Այս մասին կրնաք համաձայնիլ:

Այս մասին ինչպէս կը տեսնուի ներփակ նամակէն, խնդրած եմ Ն.Ս. Օծութեանէն որ սոյն Մայրանցի շինութեան համար չզլանայ իր հայրախնամ հոգածութիւնն ու հովանաւորութիւնը:

Ս. Ծննդեան ու Նոր Տարուան ջերմագին մաղթանքներով,

Ձերդ,

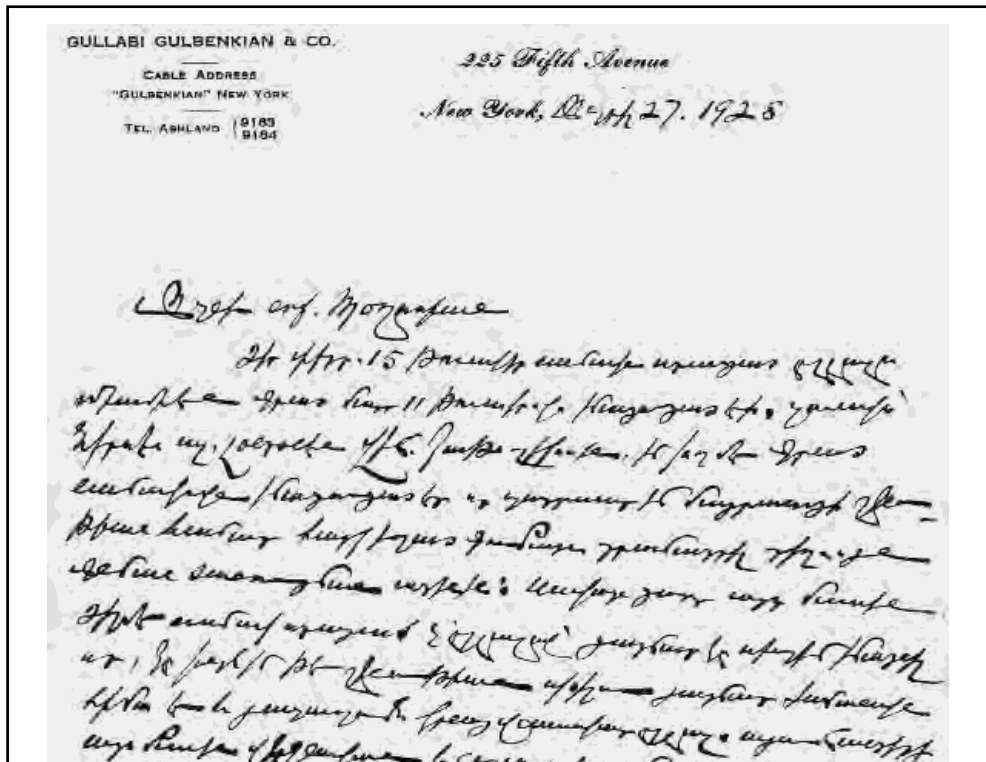
Պատրիկ Կիւլպէնկեան

Ապրիլ 27, 1928

Ազնիւ Տոքթ. Պօղոսեան

Ձեր Փետրուար 15 թուակիր նամակն ստացած ըլլալս Միամիէն գրած Մարտ 11 թուակրովս իմացուցած էի. զաւակս՝ Ներսէս ալ, Լոնտոնէն Վեհ. Կաթողիկոսին, իր կողմէ գրած նամակովն իմացուցած էր որ պատրաստ եմ մայրանոցի շինութեան համար հարկ եղած գումարն տրամադրել տեղւոյն գնման ծանուցման ատենին: Սակայն ցարդ այդ մասին Ձեզմէ նամակ ստացած չըլլալով՝ յարմար կը սեպեմ իմացնել որ, կը խորհիմ թէ շինութեան սկըսելու յարմար ժամանակն հիմա է եւ յապաղումն կրնայ վնասակար ըլլալ. այսու հանդերձ այս մասին վերջնական եւ նպատակայարմար որոշումն տալն յանձնաժողովին կը մնայ, որուն մեծարանց անդամոց մայրանոցի շինութեան առթիւ տալիք աշխատութեանց եւ հոգածութեանց համար սրտագին շնորհակալութիւններս կը խնդրեմ հաղորդել:

Ձերդ, յարգանօք,
Պատրիկ Կիւլպէնկեան

Սեպտեմբեր 20, 1929

Սիրելի Տոբ. Պօղոսեան,

Ինչ որ միւս նամակովս գրած էի Ձեզի, յաւետ գործի մարդու յատուկ ոճով ու նախանձախնդրութեամբ, կ'ուզեմ կրկնել հոս քիչ մը աւելի մտերմաբար որպէս բարեկամ հայրենակցի մը:

Դուք գիտէք թէ մենք Կեսարիացիներս միշտ ալ ընդառաջ գացած ենք ազգային կոչերու եւ պէտքերու, եւ նուիրաբերած ենք առատաձեռնութեամբ ու սրտաբուխ կերպով: Բայց Կեսարիացիին գլխաւոր յատկանիշն է եղած, բարեբախտաբար, իր այդ նուիրատուութեանց մէջ դնել նաեւ գործի մարդու ըմբռնումը: Կեսարիացին չբաւականանար սոսկ նուիրաբերելով, այլ խստապահանջ է, ու նախանձախնդիր, տեսնելու թէ ո՞ր աստիճան հաւատարմութեամբ գործածուած է, եւ կամ պիտի գործածուի, իր նուէրը:

Ձեռնարկը, ինչպէս ըսի միւս նամակովս, մօտ է սրտիս: Եւ այդ իսկ պատճառաւ խիստ մտահոգ եմ գիտնալու թէ ո՞վ պիտի հսկէ դարմանատան շինութեան, եւ որո՞ւ հակակշիռին տակ. ո՞ր աստիճան վստահելի կը գտնէք Դուք այդ անձը, կամ մարմինը, ու որչա՞փ հաւատ կ'ուզէք ընծայել անոր: Երանի թէ այս կէտերու, եւ այլ կարեւոր նկատած Ձեր թելադրութիւնները գրէիք ինծի, քանզի, ինչպէս կրկնեցի, նուիրատուութիւնը չէ էականը, այլ այդ նուիրատուութեան իր նպատակին հաւատարիմ գործածութիւնը:

Սպասելով լսել Ձեզմէ անյապաղ եւ անվերապահօրէն,

Ձերդ անկեղծաբար,
Պատրիկ Կիւլպէնկեան

RUGS FROM
TURKEY
PERSIA
INDIA
AFGHANISTAN
CAUCASUS
CHINA

GULLABI GULBENKIAN & CO.

IMPORTERS OF

ORIENTAL RUGS AND CARPETS

NEW YORK

TELEPHONE
1818
MADISON SQUARE
CABLE ADDRESS
GULBENKIAN
NEW YORK

225 FIFTH AVE. 66

Սիրելի Տոբ. Պօղոսեան,
Ինչ որ միւս նամակովս գրած էի Ձեզի, յաւետ գործի մարդու յատուկ
ոճով ու նախանձախնդրութեամբ, կ'ուզեմ կրկնել հոս քիչ մը աւելի մտերմա-
բար որպէս բարեկամ հայրենակցի մը:

Դուք գիտէք թէ մենք Կեսարիացիներս միշտ ալ ընդառաջ գացած ենք ազ-
գային կոչերու եւ պէտքերու, եւ նուիրաբերած ենք առատաձեռնութեամբ ու
սրտաբուխ կերպով: Բայց Կեսարիացիին գլխաւոր յատկանիշն է եղած, բարե-

Վերոյից Կիւլպէնկեան մայրանոցի շինութեան յանձնառու Պ. Գեորգ Խաչատուրեան գրաւորապէս կը յիշեցնէ ինձ որ ցարդ չէ ստացած կարգ մը բացառիկ աշխատութեանց վարձքը որ ըրած էր վերոյիշեալ մայրանոցի շինութեան ընթացքին իմ, Ձեր եւ յանձնախումբի ուրիշ մի քանի Անդամներու հաւանութեամբ:

Շենքին պատուանդանը (socle) կազմող ներմակ
 փառերու եզերքներուն կոփումը մէկ սանթիմ
 խորութեամբ ֆառէ մեքք

$$171 \times 100 = 17.100$$

1. Անկլաններուն փարերու կոփումը ֆառէ մեթր $73 \times 80 = 5.840$

2. Պատուհաններու վերնափաթերուն կոփումը. հատ՝ $50 \times 250 = 12.500$

Սուրիական դահեկան	35.440
-------------------	--------

Ֆ. Արփիարեան

5 Յուլիս 1939
Հալէպ

1933-34 թուականին կառուցուած Վ. Կիւլպէնկեանի մայրանոցի յանձնա-
նու Պ. Գէորգ Խաչատուրեան նախապէս չնախատեսուած կարգ մը յաւելուա-
ծական գործերու փոխարժէքը կը պահանջէ վերոյիշեալ շինութեան աւար-
տումի թուականէն ի վեր:

Կառուցումի գործերուն հսկող պատ. յանձնախումբի մէկ ֆանի անդամ-
ներուն հաւանութեամբ, կու գամ վերոյիշեալ գործերը թուել:

1. Շէնքին պատուանդանի (socle) ֆարերու եզերքներուն շեղակի կոփումը	ֆառէ մեթր	171 x 100 = 17.100
2. Շէնքին անկիւնաֆարերուն կլորային կոփումը	ֆառէ մեթր	75 x 80 = v5.840
3. Պատուհաններուն կամարներուն ձեւափոխումէն առաջ եկած տարբերութիւնը. հատ՝	ֆառէ մեթր	50 x 250 = 12.500
Գումար սիւրիական դահեկան		35.440
		<u>Ֆ. Արփիարեան</u>

5 Դեկտեմբեր 1939
Հալէպ

Մեծայարգ Տիար Տոֆ. Խ. Պօղոսեան

Ձեր Նոյեմբեր 4 թուակիր նամակը ստացած եմ:

Շնորհակալ եմ Սերովբէ-Կիւլպէնկեան Արեւստից Վարժարանի վնարուած 2352
դրուշի մասին Ձեր տուած բացատրութեան համար. սակայն սոյն բացատրութիւնը չի
կրցայ ըմբռնել որովհետեւ յիշեալ գումարը Պօղոս Կիւլպէնկեան վարժարանը 14
Ապրիլ 1938 թուականին իբր վնարում ցոյց տուած է իր հաշիւներուն մէջ եւ
հետեւաբար այդ արձանագրութիւնը ջնջելու համար այս վերջնոյն (Պ.Կ. Վարժարանի)
ետ վնարուելու էր:

Մայրանոցի Խնամակալութեան հրաժարեալ անդամներէն Տ. Տոֆ. ձերահեան իր
հրաժարականը ետ առած ըլլալը կը գրէք, որու համար գոհ եղայ: Տիար Ա.
Սրապեանի տեղ ալ ցարդ յարմար անձ մը գտնել կարելի եղած չըլլալը յայտնած էք,
գարմանալի է որ Քաղաքական Ժողովը յիշեալի հրաժարումը պաշտօնապէս
հաղորդելով տեղը մէկը նշանակելը չէ թելադրած:

Մնամ յարգանքօք
Նուպար Կիւլպէնկեան

Մեծայարգ Տիար Տոֆ. Խ. Պօղոսեան
Հալէպ

Կը հաստատեմ Յուլիս 9 թուակիր նամակս, հանդիմանալով ունեցայ ստանալու Ձեր Մայիս 17 թուագրեալն:

Պօղոս Կիւլպէնկեան Ազգ. հիւանդանոցի մը կազմակերպման մասին, ըստ Ձեր խոստման բարեհաճած է՛ք Ս. Խաչի վարչութեան կողմէ եղած թելադրութիւնը հաղորդել որու համար շնորհակալ եմ, իսկապէս ըրած առաջարկդ օգտակար ծառայութիւններ կրնայ մատուցանել դարմանի կարօտ հայ մանկւոյն, սակայն ես պիտի նախընտրէի բոլորովին ուրոյն նոր շէնք մը կառուցանել Մայրանոցի պէս եւ մի քանի տարիներ ծախսերով մասնակցիլ մինչեւ որ ինքնաբաւ լինի: Թէ որ ըստ Ձեզ ատիկա գործնական չի նկատուիր, այն ատեն կը խորհիմ կրթաթոշակ մը հաստատել քաջալերելու համար ուսումնատենչ երկսեռ պատանիներ մասնագիտական բարձրագոյն կրթութիւն ստանալու, իրենց ընտրած ճիւղին մէջ:

Թէպէտ Dr. Farouk ստորագրութեամբ Մայրանոցի տասներորդ տարեգիրքին առընչութեամբ շնորհաւորական հետեւեալ հեռագիրը ստացայ՝

"Have great pleasure to announce celebration of tenth anniversary of Maternity" սակայն կը ցախմ որ ոչ Dr. Farouk ինձ ծանօթ լինելու եւ բնականաբար հասցէն ալ չգիտնալուս չկարողացայ պատասխանել: Այս առթիւ զարմանալի է որ Ազգ. Իշխանութեան կողմէ ոեւէ տեղեկութիւն տրուած չէ սոյն celebrationի մասին:

Տիար Ֆիլիփ Արփիարեանէն վերստին նամակ մը առի. հանեցէ՛ք յիշեալի յայտնել որ վարժարանիս շէնքին վարձքը ինձ վերաբերեալ հարց մը չէ՝ նամանաւանդ այժմ որ դրութիւնը բոլորովին փոխուած է:

Մնամ Ձերդ յարգանքով
Նուպար Կիւլպէնկեան

ՏՈՔԹ. ԽԱՉԻԿ ՊՕՂՈՍԵԱՆ
ՈՉ ԵՒՍ Է

ՏՈՔԹ. ՊՕՂՈՍԵԱՆ ՈՉ ԵՒՍ Է

Խոր վշտով իմացանք մահուան լուրը քաղաքիս յարգուած բժիշկներէն ՏՈՔԹ. ԽԱԶԻԿ ՊՕՂՈՍԵԱՆԻ, որ պատահեցաւ Կիրակի, 20 Մարտ 1955-ին:

Այս տխուր առթիւ «Սուրիա» իր խոր վշտակցութիւնը կը յայտնէ Տիկ. Աստղիկ Պօղոսեանի, Օր. Սոնա Պօղոսեանի, Պր. Կարպիս եւ Եղուարդ Պօղոսեաններուն եւ Ռամկավար Ազատական Կուսակցութեան:

ՏԽՐՈՒՆԻ

Ռամկ. Ազատ. Կուսակցութեան Սուրիոյ եւ Լիբանանի Շրջանային Վարչութիւնն ու Հալէպի Հերեան Ակումբը խորունկ ցաւով կը յայտնեն իրենց բազմավաստակ եւ վերերան ընկերոջ՝

ՏՈՔԹ. ԽԱԶԻԿ ՊՕՂՈՍԵԱՆԻ

մահը, որ պատահած է Հալէպի մէջ, Կիրակի, 20 Մարտ 1955, երեկոյեան ժամը 5ին, իր բնակարանին մէջ:

Կ'անդրադառնանք մեր ողբացեալ եւ սիրելի վերերան ընկերոջ կեանքին, ու կուսակցական եւ ազգային բեղուն գործունէութեան:

**ՌԱՄԿ. ԱԶԱՏ. ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ
ՍՈՒՐԻՈՅ ԵՒ ԼԻԲ. ՇՐՋ. ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆ
ԵՒ ՀԱԼԷՊԻ ՀԵՐԵԱՆ ԱԿՈՒՄԲԻ ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆ**

*

ՄԱՀԱԶԴ

Ռամկավար Ազատական Կուսակցության Սուրիոյ եւ
Լիբանանի Շրջանային Վարչութիւնը

»»» Սուրիոյ Ենթա-Շրջանային Վարչութիւնը

»»» Հալէպի Հերեան ակումբի Վարչութիւնը

»»» Հալէպի Տամատեան ակումբի Վարչութիւնը

»»» Դամասկոսի Կիլիկիա ակումբի Վարչութիւնը

»»» Հալէպի եւ շրջաններու ակումբներու Վարչութիւնները
Թէքէեան Մշակութ. Միութեան Հալէպի Հիմնադիրներու
Մարմինը:

Սրտի անհուն կսկիծով կը գուժեն մահը իրենց

ՎԵԹԵՐԱՆ ԸՆԿԵՐՈՋ ՏՈՔԹ. ԽԱԶԻԿ ՊՕՂՈՍԵԱՆԻ

որ կնքեց իր մահկանացուն Կիրակի, 20 Մարտ երեկոյեան
Ժամը 6ին, իր բնակարանին մէջ:

Յուդարկաւորութեան տխուր արարողութիւնը տեղի
կ'ունենայ այսօր՝ Երկուշաբթի, 21 Մարտ 1955, կէսօրէ վերջ ժամը
3:30ին, Ս. Քառասնից Մանկանց Եկեղեցին:

ԾԱՆՕԹ.- Թափօրը պիտի մեկնի ժամը ճիշդ 3ին, հանգու-
ցեալի բնակարանէն, Ֆարուք պողոտայ:

Մասնաւորներու մահապղ դրկուած չըլլալով, կը խնդրուի
ներկայս ընդունիլ իբր այդ:

ՍՈՒՐԻԱ (Յաւելուած թիւ 2849-ի, Հալէպ, 21 Մարտ 1955)

ՄԱՀ ԵՒ ՅՈՒՂԱՐԿԱԻՈՐՈՒԹԻՒՆ ՏՈՔԹ. ԽԱՉԻԿ ՊՕՂՈՍԵԱՆԻ

Հալեպահայութիւնը երէկ կորսնցուց իր ազգայիններէն յարգուած ու գնահատուած ազգային մը, յանձին ողբացեալ Տոքթ. Խաչիկ Պօղոսեանի:

Ողբացեալ բժիշկը երկար տարիներէ ի վեր կը ծառայէր իր ժողովուրդին որպէս բժիշկ, որպէս մարդ եւ որպէս ազգային ղեկավար:

Հանգուցեալը Ուրբաթ օր ծանր քրիզ մը կ'ունենայ եւ Կիրակի երեկոյեան ժամը ճին աւանդեց իր հոգին, յառաջացած տարիքի մը մէջ:

Երկուշաբթի, 21 Մարտին տեղի ունեցաւ յուղարկաւորութեան արարողութիւնը: Հալեպահայ ընտրանին եւ հայ ու օտար բժիշկներ մասնակցեցան յուղարկաւորութեան, իրենց յարգանքի վերջին տուրքը բերելով յարգուած ու գնահատուած բժիշկին:

Հարիւրի մօտ ծաղկեպսակներ դրկուած էին զանազան ազգային հաստատութիւններէ, միութիւններէ եւ անհատներէ:

Այս մասին պիտի անդրադառնանք:

Այս տխուր առթիւ «Սուրիա»ի վարչութիւնն ու խմբագրութիւնը իրենց խոր վշտակցութիւնը կը յայտնեն հանգուցեալի այրիին՝ Տիկին Աստղիկ Պօղոսեանի, զաւակներուն՝ Օր. Սոնային, տիկին Ֆիմիին, Պր. Կարպիս Պօղոսեանին (Հայաստան), Պր. Եղուարդ Պօղոսեանին (Նիւ Եորք) եւ ընտանեկան պարագաներուն ու Ռամկավար Ազատական Կուսակցութեան:

(«Սուրիա», Երեւշաբթի, 22 Մարտ 1955)

ՄԱՀ ԵՒ ԹԱՂՈՒՄ ԸՆԿ. ՏՈՔԹ. Խ. ՊՕՂՈՍԵԱՆԻ

Կիրակի, Մարտ 20, երեկոյեան ժամը 6ին, Հալէպի իր բնակարանին մէջ խաղաղօրէն շիջեցաւ մեր վեթերան ընկերներէն եւ ղեկավարներէն Տոքթ. Խաչիկ Պօղոսեանը: Օր մը առաջ ունեցած էր տագնապ մը, եւ անմիջապէս իր սնարին մօտ փութացած էին Կիւլպէնկեան մայրանոցի բժշկապետ Տոքթ. Օ. Հրէշտակեան, Տոքթ. Շիւլպի, Տոքթ. Խաչատուրեան եւ Տոքթ. Հիքմէթ, որոնք իրենց կարելին ըրին, բայց կարելի չեղաւ փոխել բնութեան վճիռը:

Ընկ. Տոքթ. Պօղոսեան այս աշխարհին հրաժեշտ տուաւ 80 տարեկան հասակին, ապրելէ ետք բեղուն եւ արդիւնաշատ կեանք մը: Գրական եւ հանրային գործունէութեան ժրաջան մշակ մը հանդիսացող մեր թանկագին ընկերոջ կեանքը եղած էր քաղաքական փոթորիկներու ընդմէջէն խիպախօրէն յառաջացող «նաւ» մը, որուն այցելած նաւահանգիստներէն իւրաքանչիւրը վայելած էր անոր բաշխած բարիքները:

Համապգային յարգանքի տուրքը, որ մատուցուեցաւ անոր, 21 Մարտ, Երկուշաբթի օր, յուղարկաւորութեան արարողութեանց առթիւ, կու գար անգամ մը եւս փաստելու թէ մեր ողբացեալ ընկերը կը վայելէր մեծ վարկ եւ համակրութիւն, հալեպահայ ժողովուրդի բոլոր խաւերուն մէջ անխտիր:

Յուղարկաւորներու թափօրը ժամը 3ին ճամբայ ելաւ ողբացեալին բնակարանէն: Առջեւէն՝ դպիրներուն կը յաջորդէին Կիլիկեան վարժարաններու եւ ՀԲԸՄի Լ. Նաճարեան վարժարանի երկսեռ ուսանողները իրենց ուսուցչական կապմերով: Ապա կու գային Ս. Քառասուն Մանուկ, Ս. Աստուածածին, Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եւ Ս. Գէորգ եկեղեցիներու քահանայ հայրերը: Յետոյ կու գային Ազգ. Վերժին Կիւլպէնկեան Մայրանոցի հիւանդապահուիիները:

Յամրաքայլ կը տարուէր դագաղը, որուն երիպները բռնած, պատուոյ պահակի պաշտօն ստանձնած էին բժիշկներ Օ. Հրէշտակեան եւ Չաքմաքճեան, եւ երկու կուսակցական ընկերներ:

Եկեղեցի փութացած էին հալեպահայութեան ընտրանին եւ արաբ բազմաթիւ անձնաւորութիւններ: Անոնց մէջ կը նշմարուէին

շատ մը ծանօթ բժիշկներ, որոնց կարգին բժշկապետ Տոքթ. Իսա, դեղագործներ, փաստաբաններ, վաճառականներ, ազգային եւ քաղաքական դէմքեր, մամուլի ներկայացուցիչներ եւ սգակիր բա-րեկամներու հոծ բազմութիւն մը:

Եկեղեցւոյ մէջ, դամբանական խօսեցաւ Առաջնորդ Գեր. Տ. Զա-րեհ Ա. Փայապեան, որ շեշտեց հանգուցեալ ընկերոջ բազմաթիւ առաքինութիւններն ու բարեմասնութիւնները, անոր ունեցած օգ-տաշատ գործունէութիւնը հալեպահայ կեանքէն ներս, եւ վերջա-պէս անոր ջանքերուն անուրանալի արդիւնքը հանդիսացող Ազ-գային Վերժին Կիւլպէնկեան Մայրանոցի գոյատման համար անոր թափած անխոնջ ջանքերը:

Շուրջ քառասուն հաստատութիւններ, միութիւններ եւ բարե-կամներ ծաղկեպսակ դրկած էին, ի միջի ալլոց՝ Ռամկ. Ազատ. Կու-սակցութեան Սուրիոյ եւ Լիբանանի Շրջ. Վարչութիւնը, ՌԱԿ Հեր-եան եւ Տամատեան ակումբները, «Զարթօնք» օրաթերթը, Թէքէ-եան Մշակ. Միութիւնը, ՀԲԸ Միութիւնը, ՀԵ Ընկերակցութիւնը, Կարմիր Խաչը, ՀՄԸՄի վարչութիւնը, Վ. Կիւլպէնկեան Մայրանոցի ինսամակալութիւնը, ՍԴ Հնչակեան կուսակցութիւնը, Կիլիկեան եւ Արմէնեան վարժարաններու հոգաբարձութիւնները, Տէր եւ Տիկին Արմէն Մալլումեան (Պարոն), Ժոզէֆ Ֆեթթէլ, Թիւֆէնկճեան ըն-տանիքները, ինչպէս նաեւ բազմաթիւ այլ բարեկամներ եւ ընկեր-ներ:

Մինչեւ գերեզմանատուն, մեր վաստակաւոր ընկերոջ մարմինին ընկերացան բազմաթիւ ազգայիններ, բազմաթիւ ինքնաշարժնե-րով:

Գերեզմանատան մէջ խօսք առաւ Կիլիկեան վարժարաններու տնօրէն Պր. Ռ. Տիրարեանը:

Պր. Տիրարեան յուշում շեշտով մը վեր առաւ հանգուցեալ ըն-կերոջ արժանիքները, վերակենդանացուց անոր բեղուն գոր-ծունէութեան պատմութիւնը Կիւլպէնկեան վարժարանի 20 տարի-ներու գոյութեան ընթացքին, թուեց այն բազմաթիւ գիտական եւ գրական յօդուածները, որոնք ելած էին ողբացեալ ընկերոջ գրիչէն եւ ապա յիշեց թէ ի՞նչպէս Տոքթ. Պօղոսեան թիրախը դարձած էր վատ ու դաւադիր յարձակումներու, իր գաղափարի հակառակորդ-ներուն կողմէ, իր հանրային երկար տարիներու գործունէութեան ընթացքին:

Ապա խօսք առաւ Շէյխ Մագսուտի Արմէնեան վարժարանի աւագ ուսուցիչ ընկ. Ն. Նարկիպեան:

Գերեզմանատունէն վերադարձին, սգաւոր բարեկամները եւ ընկերները դարձեալ ուղղուեցան ողբացեալ ընկերոջ բնակարանը, իրենց ցաւակցութիւնները յայտնելու հանգուցեալ ընկերոջ այրիին, զաւակներուն եւ պարագաներուն:

Հանգի՛ստ մեր վաստակաւոր ընկերոջ յոգնած աճիւններուն:

Կարպիս Պողոսեանի յարգանքի տուրքը իր հօր եւ մեծ մօր՝
Ագապիի գերեզմաններուն առջեւ
(Ծէյխ Սագսուտ գերեզմանատուն, Հալէպ)

ՑԱԽԱԿՑԱԿԱՆ ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ ՏՈՔԹ. Խ. ՊՕՂՈՍԵԱՆԻ ՄԱՀՈՒԱՆ ԱՌԻԹՈՎ

Ողբացեալ Տոքթ. Խաչիկ Պօղոսեանի մահուան առթիւ Տիկին Աստղիկ Պօղոսեան, Օր. Սոնա Պօղոսեան եւ Տիկին Ֆիմի Ռասըլ Շուլց (Պօղոսեան) մեծ թիւով ցաւակցական հեռագիրներ ստացած են, որոնցմէ կու տանք քանի մը հատը:

*

«Շրջանային Վարչութիւնս խորունկ ցաւով իմացաւ մահը՝ վաստակաւոր եւ վեթերան ընկեր Խաչիկ Պօղոսեանի:

Կը խոնարհինք դագաղին առջեւ եւ կը յայտնենք խորագգաց վշտակցութիւն»:

Պէյրուք, Սեդրակեան

*

«Խորունկ վշտակցութիւններ ձեր մեծ կորուստին առթիւ»:

Պէյրուք, Բարունակ Թովմասեան

*

«Կը վշտակցինք ձեզի, մեր վեթերան եւ բազմավաստակ ընկերոջ, մեծ հայրենասէրի վախճանումին առիթով»:

Պէյրուք, «Զարթօնք» Օրաթերթ

*

«Խորունկ ցաւակցութիւններ ձեր մեծ կորուստին առթիւ»:

Պէյրուք, Գերսամ Ահարոնեան

*

«Խորունկ վշտակցութիւններ մեծ հայրենասէր եւ բարեկամ Տոքթ. Պօղոսեանի մահուան առիթով»:

Պէյրուք, Հրաչ Սեդրակեան

ՀՈԳԵՀԱՆԳԻՍՏ

Ողբացեալ Տոքթ. Խաչիկ Պօղոսեանի մահուան քառասունփոխ առթիւ, հոգեհանգստեան պաշտօն պիտի կատարուի Կիրակի, 1 Մայիս 1955, Ս. Քառասնից Մանկանց եկեղեցին, յաւարտ Ս. Պատարագի:

Հանգուցեալին յիշատակը յարգող ազգականներէն, ընկերներէն եւ բարեկամներէն կը խնդրուի ներկայ գտնուիլ:

9 Ապրիլ 1955

Ազնուափայլ Տիկին Աստղիկ Պողոսեան
Հալէպ

Ազնիւ Տիկին,

Ընդունելով Ձեր Մարտ 29 թուակիր նամակն մեծ յուզմամբ կարդացի Ձեր սիրելի ամուսնոյն ու իմ Ազնիւ բարեկամ Տոֆ.ի մասին Ձեր գրածները: Ինձ ուղղեալ իր վերջին նամակին պատասխանը գրած էի եւ թղթատարին յանձնելու վրայ էի երբ իր մահուան տխուր լուրը ստացայ ու հանգուցեալին Մայրանոցին համար գուրգուրանքը ինձ արդէն լաւ ծանօթ էր եւ իր մատուցած ծառայութիւնը երբեք չենք կրնար մոռնալ: Շատ շնորհակալ եմ այժմ ազնուաբար ծառայելու Ձեր պատրաստակամութիւնը յայտնելուդ համար որմէ երախտագիտութեամբ օգտուիլ պիտի ուզէի առիթը ներկայանալուն:

Ձեր անդարմանելի կորուստին համար անգամ մը եւս իմ ցաւակցութիւնները յայտնելով

Մնամ Ձերդ վշտակից
Նուպար Կիւլպէնկեան

Հանգուցեալին դրկելու համար գրածս նամակին ընդօրինակութիւնը ներփակ է առ ի գիտութիւն:

Հալէպ, 29 Մարտ 1955

Համեստափայլ
Տիկին Աստղիկ Պօղոսեան եւ զաւակունք
Աստ

Ազնիւ Տիկին,

Հայ Ազգ. Կարմիր Խաչի եւ Ազգ. Վ. Կիւլպէնկեան Մայրանոցի խնամակալութեան Նախագահ եւ ՀԲԸ Միութեանս երկար տարիներու անդամ Տոքթ. Խաչիկ Պօղոսեանի մահը ցաւով համակեց Միութեանս շրջանակը:

Տոքթ. Խ. Պօղոսեանի մահուամբ ազգովին կը կորսնցնենք ծանօթ մտաւորական մը, մասնագէտ բժիշկ մը եւ ազգային գործիչ մը, որ երկարատեւ, բեղուն եւ անձնուէր ծառայութիւն մը ունեցած է ազգին եւ մարդկութեան համար: ՀԲԸ Միութիւնս անոր երախտապարտ է մասնաւորաբար Հայ Ազգ. Կարմիր Խաչի Միութեանս փոխանցման հարցին մէջ:

Սուրբիոյ Շրջ. Յանձնաժողովս իր, իրեն ենթակայ մարմիններուն եւ Միութեանս անդամներուն անունով կու գայ իր խորին ցաւակցութիւնները յայտնել Ձեզի, Ձեր զաւակաց եւ հանգուցեալի ընտանեկան բոլոր պարագաներուն:

Կը մնանք վշտակից

Ի դիմաց ՀԲԸ Միութեան
Սուրբիոյ Շրջ. Յանձնաժողովի
Ատե նաղալիր Ատե նապետ

Հալէպ, 24 Մարտ 1955

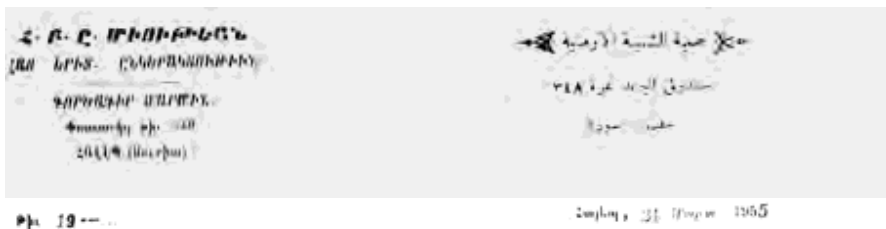
Այրի Տիկին Աստղիկ Պօղոսեան եւ Զաւակունք
Աստ

Համեստափայլ Տիկին,

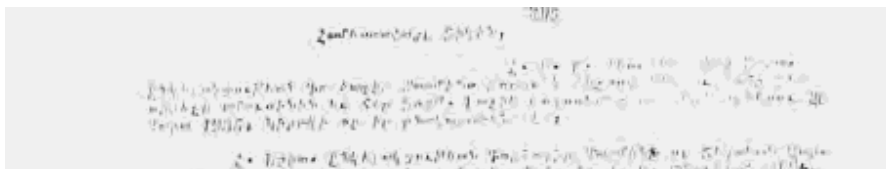
ՀԲԸ Միութեան Հայ Երիտ. Ընկերակցութեան Գործադիր Մարմինն խորունկ վիշտով իմացաւ մահը ձեր սիրելի ամուսինին եւ հօր՝ Տոֆ. Խաչիկ Պօղոսեանի, որ պատահեցաւ 20 Մարտ 1955, Կիրակի օր իր բնակարանին մէջ:

Հ. Երիտ. Ընկերակցութեան Գործադիր Մարմինն ու Տեղական Վարչութիւնը դառնօրէն կը սգան դառնադէտ մահը ՀԲԸ Միութեան վեթերան անդամին ու Ընկերակցութեանս հաւատաւոր մեծ բարեկամին, եւ զգալով տարողութիւնը Ձեր անդարմանելի վիշտին, կու գան Ընկերակցութեանս անունով իրենց խոր ցաւակցութիւնն ու վշտակցութիւնը յայտնել Ձեզի, Ձեր գաւակներուն, ինչպէս նաեւ Պօղոսեան, Չազմագնեան, Թիւսիւզեան, Հալլանեան, Նազգաշեան, Սահակեան եւ Ռասըլ Շուլց գերդաստանի ձեր ընտանեկան բոլոր պարագաներուն, երկնային միխթարութիւն հայցելով անոնց բոլորին:

Կը Մնանք Ձեզի Վշտակից
Ի Դիմաց Հ. Երիտ. Ընկերակցութեան
ՏԵՂԱԿԱՆ ԳՈՐԾԱԴԻՐ ՄԱՐՄԻՆԻ
Ատենադպիր Ատենապետ

Համեստափայլ
Այրի Տիկին Աստղիկ Պօղոսեան եւ Զաւակունք

1 Ապրիլ 1955

Համեստափայլ
Տիկին Ա. Պողոսեան
Աստ

Ազնիւ տիկին,

Ազգային Վերժին Կիւլպէնկեան Մայրանոցի խնամակալութիւնս, Կիրակի, 27 Մարտ 1955, Տիկնանց Օժանդակ Յանձնախումբի հետ ունեցած խառն ժողովին տրուած որոշման համաձայն, ներկայիս կու գայ յայտնել Ձեզի իր խորին ցաւակցութիւնները Ձեր ամուսնոյն՝ Տոք. Խաչիկ Պողոսեանի, եւ իր պատուակալ-նախագահի մահուան առթիւ:

Հանեցէ՛ք ընդունիլ, յարգելի տիկին, մեր խորին յարգանաց հաւաստիքը:

Տիկնանց Օժդ. Յանձնախումբի
Ա. Պետուհի Ա. Դպրուհի

Ի դիմաց Ազգ. Վ. Կիւլպէնկեան
Մայրանոցի
ԽՆԱՄԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ
Ատենադպիր Ատենապետ

ՇՆՈՐՀԱԿԱԼԻՔ

Հանգուցեալ Տոբ. ԽԱԶԻԿ ՊՕՂՈՍԵԱՆԻ այրին եւ զաւակները իրենց խորին շնորհակալութիւնները կը յայտնեն.-

Գեր. Սրբազան Առաջնորդին եւ Արժ. ֆահանայ հայրերուն,
Ազգային Իշխանութեանց,

Բժշկական Սեփականացի նախագահութեան եւ անդամներուն,

Բժիշկներ Օ. Հրեշտակեանի, Շիլագիի, Ա. Խաչատուրեանի,
Արեֆ Հիմէթի, որոնք ազնուօրէն Հանգուցեալի անմիջական օգնութեան հասան,

Ռամկավար Ազատական եւ Ս. Դեմ. Հնչակեան Կուսակցութեանց,

ՀԲԸ Միութեան եւ բարեկապատակ այլ հաստատութեանց,

Ազգ. Վ. Կիւլպէնկեան Մայրանոցի խնամակալութեան, Տիկնանց Օժ. Յանձնախումբին եւ պաշտօնէութեան,

Կիլիկեան եւ ՀԲԸ Միութեան Լ. Նանարեան եւ Արմէնեան վարժարաններու,

Թերթերու վարչութեանց

եւ համայն ազգականներու եւ բարեկամներու,

որոնք սիրայօժար իրենց մասնակցութիւնը բերին անոնց սուգին, անձամբ, ծաղկեպսակներով եւ ցաւակցական հեռագիրներով եւ նամակներով:

ՏՈՔԹ. ԽԱԶԻԿ ՊՕՂՈՍԵԱՆԻ ՄԱՀՈՒԱՆ 20-ԱՄԵԱԿԸ

Քսան տարի առաջ, Հալեպի մէջ մահացաւ յայտնի բժիշկ եւ Ռամկ. Ազատ. Կուսակցութեան վաստակաւոր ղեկավար դէմքերէն Տոքթ. Խաչիկ Պօղոսեանը: Անոր մահով կ'անհետանար ազգային ու հասարակական բազմավաստակ գործունէութեամբ հարուստ կեանք մը, մեծ բաց մը ձգելով իր ետեւ:

Տոքթ. Խաչիկ Պօղոսեան ծնած էր 1875ին Սեբաստիա, բայց շուտով տարուած էր Կեսարիա, ուր ստացեր էր իր նախնական կրթութիւնը: Յետոյ փոխադրուել էր Պոլիս, ուր աւարտել էր Հայոց Կեդրոնական Վարժարանը եւ ապա Կայսերական Համալսարանին բժշկական բաժինը: Իր հայրը կը սպաննուի Պանֆ Օթոմանի դէպքին ատեն, թուրքերու կողմէ: Ան ուսանեցաւ նաեւ Զուիցերիոյ եւ Գերմանիոյ մէջ:

Ապրիլեան Եղեռնին, 1915ին, Տոքթ. Խաչիկ Պօղոսեան կը ձերբակալուի հարիւրաւոր հայ մտաւորականներու հետ եւ կը տարուի Այաշի բանտը: Բայց հրաշքով կ'ազատի մահէ եւ կը հաստատուի Հալեպ: Ան թրքական բանակին մէջ բժիշկ հարիւրապետ էր:

Զինադադարէն յետոյ ան իր ասպարէզին հետ նուիրուեցաւ նաեւ հայ ժողովուրդի ծառայութեան: Տոքթ. Խ. Պօղոսեան հիմնադիրը եղաւ Ռամկ. Ազատ. Կուսակցութեան պաշտօնաթերթ «Եփրատ»ին Հալեպի մէջ եւ անոր արտօնատէրը: Երկար տարիներ՝ Կուսակցութեան ղեկավար դէմքն էր հոն, մեծապէս յարգուած ամբողջ գաղութէն: Եւ անոր ջանքերով հիմնուեցաւ նաեւ Վերժին Կիւլպէնկեանի անունով ազգային մայրանոցը: Ան կազմեց տիպար հայ ընտանիք մը իր կնոջ Աստղիկին հետ եւ ունեցաւ երկու տղայ եւ երկու աղջիկ զաւակներ:

(«Նոր Օր» Երեւոյթի, 13 Յունուար, 1976)

ՄԱՀ ՏԻԿԻՆ ԱՍՏՂԻԿ ՊՕՂՈՍԵԱՆԻ

Տոբթ. եւ տիկին Խաչիկ եւ Աստղիկ Պօղոսեան

1971 Մարտ 24, Չորեքշաբթի օր, Ֆրեզնոյի իր բնակարանէն դուրս ելած պահուն, ինքնաշարժի արկածի մը պատճառով մահացաւ Ռամկավար Ազատական Կուսակցութեան Հալէպի մեր ղեկավար ընկերներէն ողբացեալ Տոբ. Խաչիկ Պօղոսեանի այրին՝ Տիկին Աստղիկ Պօղոսեանը (Տէր Պետրոսեան) որ երկար տարիներէ ի վեր բնակութիւն հաստատած էր Գալիֆօրնիոյ այդ հանդարտ եւ արեւաշող քաղաքին մէջ:

Իր ամուսինը՝ Տոբ. Խաչիկ Պօղոսեան ՌԱԿ Սուրիոյ շրջանի հիմնադիրներէն եւ Հալէպի ռամկավար ազատական պաշտօնաթերթ «Եփրատ» օրաթերթի արտօնատէրը եղած էր: Ան հիմնադիրներէն էր նաեւ Հալէպի Վերժին Կիւլպէնկեան ազգային մայրանոցին: Ան մահացաւ 1955ին, Հալէպի մէջ:

Ողբացեալ Տիկին Աստղիկ Պօղոսեանի անիւնը փոխադրուեցաւ Նիւ Եորք: Թաղումը կատարուեցաւ Եունիըն Սիթիի (Նիւ Ճըրզի) մէջ, Մարտ 27, Շաբաթ օր:

Փոխան ծաղկեպսակի նուէրներ կ'ընդունուին Թէֆէեան Մշակութային Միութեան:

Այս տխուր առթիւ, մեր խորագգած ցաւակցութիւնները կը յայտնենք հանգուցեալին հարազատներուն:

ՍԳԱԿԻՐ

ԲԺԻՇԿԻՆ ԱԻԱԳ ՈՐԴԻՈՅՆ
ՃԻԳԵՐԸ ԻՐ ՀՕՐԸ ՄԱՍԻՆ
ԳԻՐՔ ՄԸ
ՊԱՏՐԱՍՏԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ

**ՈՂԲ. ԸՆԿ. ՏՔԹ. ԽԱԶԻԿ ՊՕՂՈՍԵԱՆԻ
ՄԱՍԻՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԿԸ
ԽՆԴՐՈՒՄ**

Նիւեորքաքանակ Պրն. Կարպիս Պօղոսեան երախտապարտ պիտի ըլլայ, եթէ իր տրամադրութեան տակ դրուին յօդուածներ, յուշագրութիւններ, լուսանկարներ եւ այլ տեղեկութիւններ իր հանգուցեալ հօր՝ ընկ. Տոմ. Խաչիկ Պօղոսեանի վերաբերեալ, որպէս նիւթառայելու համար վաստակաւոր կուսակցական ընկերոջ կենսագրութիւնը պարունակող ընդարձակ հատորի մը:

Ընկ. Տոմ. Խաչիկ Պօղոսեան կուսակցական եւ ազգային յայտնի ղեկավար մըն էր Հալէպի (Սուրիա) մէջ, ուր հիմնած էր «Նփրատ» թերթը եւ Վերժին Կիւլպէնկեան ծննդաբերական հիւանդանոցը: Ընկ. Տոմ. Պօղոսեանի բազմաթիւ ազգանուէր նախաձեռնութիւնները իրենց կարեւոր տեղը ունին սփիւռփայ տարեգրութեան մէջ:

Վաստակաւոր բժիշկին եւ ղեկավարին վերաբերեալ նիւթերը կը խնդրուի ուղարկել հետեւեալ հասցէին.

GARBIS BOGOSIAN Garbis Tours and Travel, P.O.
Box 4515, Long Island City, N.Y. 11104

Ա.

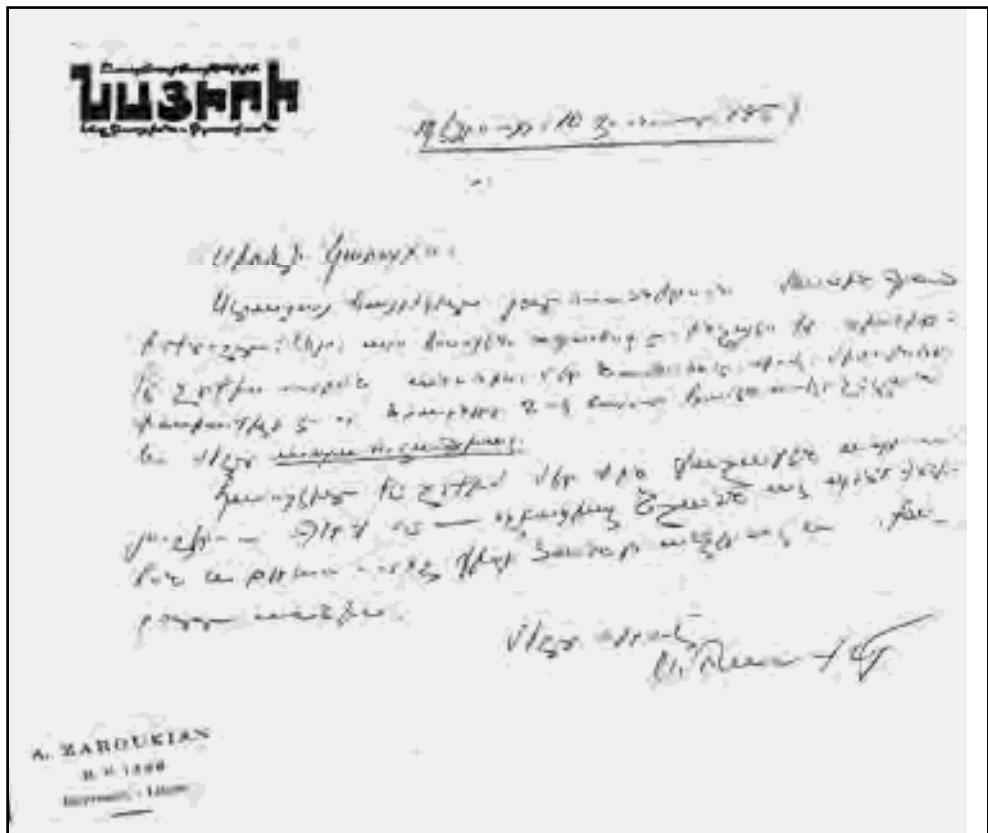
Պէյրուք, 10 Յունուար 1981

Սիրելի Կարպիս,

Ստացայ հայրիկիդ յօդուածներուն մասին գրած երկտողդ: Այո, այս հասցէն ապահով է, ինչպէս կը տեսնես: Կը դրկես ուրեմն անունիս, մեր նամակատուփով, միայն թէ փափաքելի է որ ծրարները 2-3 հարիւր կրամէն աւելի չըլլան եւ միշտ *ապահովագրեալ*:

Հասցէիդ կը դրկեմ մեր հին քաղաքէն ապրուած յուշերու գիրք մը. ողբացեալ Նշանն ալ պիտի գտնես հոն եւ թերեւս ուրիշ քեզի ծանօթ անձեր ալ եւ... կարօտդ առնես:

Միշտ սիրով՝
Ա. Ծառուկեան

Diocese of the Armenian Church of America

Archbishop Toros Manougian, Primate

BISHOP PAKEN VANYABEDIAN
DIOCESAN LEGATE

2801 BARK CENTER DRIVE
ALEXANDRIA, VA. 22302

Bishop Paken Vanyabedian
2801 BARK CENTER DRIVE
ALEXANDRIA, VA. 22302

ՊՐԵՏ ԳԱՐՈՐԱՅԻՆ

Սրբ. Բարձր և սուրբազան իմ Դպրոց. յայտնի
էրանդիան արքեպիսկոպոսական և սուրբազան
հոգևոր տնայարար. ինչ որ ինչի՞նչ կորն և թեր
համբ. 1928-1932 թվականներու ընդ ջրհատ:

Տեղ. իսկ յազատուն Բարձր Ուսման Կարգ
հանձնարարական թիւ 1 հիմնարկէ իմ Բնակչ. և
անդամներ իմ արք. և քահանայ համայնութեան

Բարձրագոյն և անդամներ ժողովներէ ելլելով
Բնակչ. քանի իրարանցողք. քանի ընթացիկ
թիւն ընթաց ինչ համար ժողով հարստի թիւն
հանձնարարական արդարացիութիւն

Լուս ինչ ինչի՞նչ որ "Տեղորդի" մարմն ինչ թիւն
հարստի ինչ թիւն անոյ Երանդիան հարստ
թիւն մարմն. արդարեւ հարստ ինչ ինչ անդամ
և անդամներ, որ մարմն. Երջ մարմն. "Սրբազ.
և Տեղորդի Գործչ." որով ինչ արդարեւ երբեք ինչ

Անհոյ ինչ Կառավար. 1936 թ անհոյ Կառավ.
Բնակչ. և Կառ. արդարեւ արդ. երբեք: Բն.
անհոյ ինչ արդարեւ ինչ Երբեք արդարեւ ինչ քանի

Բ.

Սիրելի Կարպիս,

Մեր ծնողք լաւ բարեկամներ էին իրարու: Յանախ ընտանեկան այցելութիւններով այդ բարեկամութիւնը հետզհետէ սերտացաւ: Ինչ որ կը յիշեմ հօրդ եւ մօրդ մասին, 1928-1932 թուականներու մէջ կ'իյնայ:

Տոքթ. Խաչիկ Պօղոսեան Հալէպի Ռամկավար Ազատական կուսակցութեան թիւ 1 ղեկավարն էր: Իմ ծնողքս եւս անդամներն էին այդ օգտակար կուսակցութեան:

Հերթական եւ անդամական ժողովներէ ետք, երբ ծնողքս տուն վերադառնային, տան մէջ խօսակցութեան նիւթ կը դառնար ժողովի ընթացքին խօսուած կամ պատահած անցուդարձերը:

Լաւ կը յիշեմ որ «Տոքթորին» մասին յանախ կը խօսուէր: Հիացումով կը խօսէին անոր մտաւորական կարողութեան մասին. ազգային հարցերու մէջ իր ունեցած հասուն գաղափարներու մասին: Բայց մանաւանդ, «սփանջելի է Տոքթորին գրիչը». որով կը զարդարէր «ԵՓՐԱՏ»-ի էջերը:

Ամառ մը (հաւանաբար 1930ի ամառը ըլլալու է) ծնողքդ եւ դուք օդափոխութեան պիտի երթայիք: Այդ ամառ իմ պաշտօնս էր Խէնտէֆ-պողոտայի ձեր տունը պահպանել ցորեկները:

Մեր եւ ձեր տունները հազիւ 8-10 փողոց հեռու էին իրարմէ: Պաշտօնս էր առտուն նախանշէն ետք (թէյ, հաց, պանիր կամ 5-6 ձիթապտուղ. երբեմն խմել միայն կաթ) երթալ եւ մնալ ձեր տան մէջ մինչեւ երեկոյ:

Զեմ յիշեր թէ վարձատրութիւն ստացա՞յ թէ չէ: Բայց ինձմէ 3-4 տարեկան մեծ մէկ ընկերս, Ռաֆֆի Տիգիւնեան երբ այդ մասին հարցուց, պատասխանեցի թէ մեր ծնողքները ոչ միայն բարեկամներ են այլեւ կուսակցական ընկերներ. հետեւաբար «դրամի խնդիր չկայ»:

Րաֆֆիին պատասխանը եղաւ. «Տոքթորները շատ դրամ կը շահին, անոնց դրամը առնել հախ է»:

1931ի եւ 1932ի ամառուան արձակուրդներուն հայրս թելադրեց որ «ԵՓՐԱՏ» ծախեմ Պապըլ Ֆարանի եւ Խէնտէֆի պողոտաներուն վրայ: Մերժեցի. կ'ամչնայի. բայց երբ հայրս ըսաւ թէ Տոքթ. Պօղոսեան կ'ըսէ թէ, «Եւրոպայի եւ Ամերիկայի մէջ տղոց համար պատուաբեր գործ է թերթ բաժնէն ու ծախելը». համակերպեցայ: 1932ի ամառը յաջողութիւն ունեցայ, որովհետեւ Օննիկ անուն կառավար (շօֆէր) մը իր այլազգի աղային կողմէ սպաննուեցաւ: Օննիկի դատաւարութիւնը «ԵՓՐԱՏ»ի կրկնապատիկ սպառման պատճառ դարձաւ:

Ամէն անգամ որ ծնողքս ընկերային ժողովէ մը կամ ընկերական հաւաքոյթէ մը վերադառնային, իրենց խօսակցութենէն կը հասկնայի թէ հաւաքոյ-

թին կեդրոնական դէմքը «Տոբթորն» էր:

Երբեմն ծնող քա մանրամասնօրէն կը կրկնէին անցուդարձերը, որոնք պատահած էին այդ հաւաքոյթներուն մէջ: Օրինակ, կաղանդի վիճակահանութեան մը առիթով. «Գլուխ մը սխտոր նուէր» ելած էր Տոբթորին մօրը, եւ խեղճ կիներ «անբախտ եմ» ըսելով լացեր էր:

Հայրս կարելի մանրամասնութեամբ մօրս տեղեկութիւն կու տար ժողովներուն եւ հաւաքոյթներուն մասին: Կը յիշեմ մի քանի գուարճալի եւ հետաքրքրական պատմութիւններ, որ Տոբթորը պատմած էր ընկերներուն:

- «Գիւղացի մը իր էշը հտելը ձգած Կեսարիա կու գայ: Երկու երիտասարդներ գուարճանալ կ'ուզեն գիւղացիին հաշտոյն: Անոնցմէ մին իշուն չուանը իր վիզը կ'անցընէ. խելօքիկ մը կը հետեւի գիւղացիին: Միւսը էշը պագար կը տանի որ ծախէ: Գիւղացին քիչ հտօք հտին կը դառնայ որ մարդ մը կայ չուանին ծայրը:

- Ո՞վ եւ դուն. ո՞ր է էշս. կը հարցնէ գիւղացին:

- Տարի մը առաջ չարութիւն ըրի. մայրս զիս անիծեց «էշ դառնա» ըսելով. էշ եղայ: Այսօր անէծքը անցաւ: Խեղճ գիւղացին ուրիշ ընելիք չունէր, եթէ ոչ ուրիշ էշ մը գնել: Կ'երթայ պագար: Ի՞նչ տեսնէ. իր էշը: Կը մօտենայ իշուն եւ ականջն ի վար կ'ըսէ:

- Նորէն մօրդ անէծքը վրադ եկեր է: Ես այլեւս քեզ չեմ գներ:

Կեսարիոյ գիւղերէն մէկուն ունեցած ժողովրդական հերոսի մը, Պօտուռ Կապէի (Կարապետի) մասին հետեւեալը պատմած է Տոբթորը: «Կուսակցութեանց ծնելէն շատ առաջ ժողովուրդին մէջէն հերոսներ ելած են: Զերբէզներ եւ այլ թուրք չարագործներ, յաճախ կառավարութեան դրդումով, հայ գիւղացիներուն վնասներ կը հասցնէին: Մեր հերոս Պօտուռ Կապէն լեռները շրջելով հանդիպած Զերբէզը կամ չարագործը կը սպաննէ եւ անոնց ականջները իր մախաղին մէջ կը պահէ»:

Տոբթորը պարկեշտ հրապարակագիր էր. հակառակորդին հետ վէճի իսկ եթէ բռնուէր, իր վեհութիւնը չէր կորսնցներ: Այդ մասին օր մը Երուանդ Օտեանի ըսածը պատմած էր:

Օտեան Զմմառ կ'այցելէ (Լիբանանի հայ կաթողիկոսներու վանքը): Աչքէ կ'անցընէ հայոց Պատրիարքարանի (Պոլսոյ) եւ կաթողիկոսներու միջեւ փոխանակուած գրաբար թղթակցութիւնները, որոնք շատ խիստ լեզուով մը գրուած էին. նոյն իսկ գործածեր են նզովից արմատ, հերձուածող, նզովեալ, եւ հերետիկոս ածականները: Հայեցալից արտայայտութիւններէն շատերը չէ հասկցած. Գահիրէ վերադարձին Օտեան հայ հասարակութեան խօսած ատեն թելադրեր է.- «Կ'առաջարկեմ որ հայերէն թերթերն ալ ժամանակ մը գրաբար գրուին, մանաւանդ երբ վէճի բռնուին, որպէսզի ժողովուրդը գրուած հայեցողութիւնները կարդայ բայց չհասկնայ...»:

Բարգէն Եպս. Վարժապետեան

414 Worthington Avenue
Spring Lake, N.J. 07762
August 5, 1981

Dear Garbis:

The first time I read the name of Dr. Boghossian was when I began to read in New York, as a newcomer to this country in 1913, several Armenian papers published in the U.S. These included *Azk*, a weekly from the Ramgavar party published in Boston, *Gotchnag* weekly published in New York, and *Nor Gyank*, a weekly published in Fresno, California.

In *Azk* I met for the first time the name of Dr. Khachik Boghosian. His articles were received from Aleppo. I discovered that he was editing and publishing the *Eprat* newspaper in Aleppo. His articles were written in a very clear style, with very thoughtful and meaningful comments upon Armenian affairs in the Near East. I always read those which appeared in *Azk* and later in the *Baikar*, which replaced *Azk* in 1921.

Very often I saw reprints in the *Baikar* from *Eprat*, a newspaper of stories written by young Armenian writers in Syria. These included Mihran der Stepanian and Aris Shaklian, who later became my best literary friends. They wrote stories for the *Nor Kir Quarterly*, which I edited and published in this country for 16 years (1939-1954).

Later I read a short series of articles written by Dr. Boghosian reprinted in the Aleppo weekly, *Nayiri*. The articles related Dr. Boghosian's authentic story of the life of a famous Armenian writer and editor, Elia Demirjibashian, who due to illness, lost his mind and needed medical treatment which he could not afford. Dr. Boghosian immediately befriended him, went to his aid and took care of and treated him the best he could according to his medical knowledge. He studied Elia's ailment which seemed to be incurable. Elia left a great name in Armenian literature.

Dr. Boghosian's assistance to Elia in Istanbul illustrates his kindness and selfless dedication in attending to a great Armenian writer stricken with mental illness. An ADL leader in Syria, Dr. Boghosian, I assume, must have been kind and helpful to his patients and Armenians, in general, as proved by Elia's case. I'm happy to notice that his son Garbis Boghosian is writing the story of his father's life, a life exemplified by beneficence and compassion.

Note: Garbis, my father, Peniamin Noorigian, dictated the above to me about your father as he has had a cataract operation and can't see as well as before. He's happy you are writing the story of your father whom he has told me about a number of times.

We send you our best wishes for the success of your book. We hope you and your wife are well.

Your friend,
Zaven Noorigian

August 12, 1981

Mr. Zaven Noorigian
414 Northington Avenue
Spring Lake, N.J. 07762

Dear Zaven:

I appreciate very much your great concern and effort for writing to me about my dear friend and your father's memos of my late father Dr. Khatchik Bogosian.

I am greatly moved that there are still people like your father who remember my father and his good deeds for the nation.

When my book is published it will also include your father's pictures and some of his memos.

I wish Peniamin quick recovery from the operation and good health to all of you. I do wish to come up and visit you someday, probably sometime in November, because I will be busy with my tours until then.

Hope to see your father very soon.

Very truly yours
G. Bogosian

ԱՅՍ ԳԻՐՔԻՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

ԹՈՐՈՍ ԹՈՐԱՆԵԱՆ

Այս գիրքին հրատարակութեան պատմութիւնը կապուած է Տոքթ. Խաչիկ Պօղոսեանի չորս վաւականներէն երեքի անուններուն: Անոնցմէ հանգուցեալ Կարպիսը առաջինն էր, որ 1977ի Նոյեմբերէն սկսեալ, մեկի ուղարկած տասնէ աւելի իր նամակներով ու բացիկներով, վերջինը որպէս թուական 22 Մարտ 1999ին, նաեւ դրկած նիւթերով, որոնք կը վերաբերէին իր հորը գրածներուն, կը խնդրէր մեզմէ որ անպայման ընենք մեր կարելին, պատրաստելու, խմբագրելու համար գործ մը, որ ըլլար վկայարանը ԲԺ. Պօղոսեանի ազգային-հասարակական գործունէութեան:

Նոյնպիսի առաջարկով մեզի դիմած էր Տոքթ. Պօղոսեանին դուստրէն Սոնան, իր 22 Նոյեմբեր ու 16 Դեկտեմբեր 1999ի գրած նամակներով, ուղարկելով նաեւ նիւթեր հորը գրածներէն:

Իսկ բժիշկին կրտսեր որդին՝ խմբագիր հրատարակիչը Նիւ Եորքի անգլիագիր «Տիւր Արմինիըն Ռիփորթըր Ինթերնէշնըլ» շաբաթաթերթին, յաճախակի հեռապահերով կ'ուզէր այս գործը կատարուած տեսնել: Իր վերջին հեռախօսապահով Եղուարդ Պօղոսեանը կը խնդրէր, որ այլեւս այս գիրքը պատրաստ ըլլալ դրկուելու տպարան:

Մենք, մեր կարգին, ըրինք մեր կարելին, տալու համար ամբողջական կենդանագիրը բժիշկ ու հասարակական նուիրեալ գործիչ Խաչիկ Պօղոսեանին, որ մօտ էր նաեւ գիր ու գրականութեան, շփումներ ունեցած ըլլալով մեր դպրութեան մեծերուն հետ:

Արդեօք Պօղոսեանները ճիշդ հասցէի դիմած էին այս գիրքին պատ-

րաստութիւնը վստահելով մեզի: Այս հարցումին կը պատասխանէ յօդուած մը չոր մենք ստորագրած ենք Եգիպտոսի «Արեւ» օրաթերթին 2 Յունիս 1978ի թիւին մէջ, վերնագրուած՝ «Տոքթ. Խաչիկ Պօղոսեան»: Ստորեւ այդ յօդուածը որպէս վկայութիւն:

**

Արդէն նոր սերունդ մը հասակ առած է մեր գաղութներուն մէջ, արդէն նորերն են որ սկսած են նետուիլ ազգային հասարակական աշխատանքներու երբեմն անհրապոյր բայց միշտ օգտաշատ ասպարէզէն ներս ու իրենց վազքին մէջ մոռնալ սկսած են երէկը, աւելի ճիշդը՝ երէկի մարդիկը որ էր երբեմն նոր սերունդին կը պատկանէին ու գիշերը ցերեկին խառնած կը վազէին այն գործերուն ետեւէն որոնք ունէին ազգային բնոյթ:

Ազգային-Միութենական մեր աշխատանքները միշտ ալ ունեցած են իրենց դժուարին կողմը: Երէկ այլ էին դժուարութիւնները, այսօր՝ այլ:

Երէկ միջոցներ չունէինք: Գաղթական վանգումներ էինք եւ ապաստան կը փնտռէինք օտար երկիրներու տակ: Թէեւ առաջին օրէն մեր հասած վայրերուն մէջ, թէկուզ թիթեղաշէն ու տախտակաշէն, կը յարմարցնէինք տուն, եկեղեցի ու դպրոց ու կը լծուէինք ազգապահպանումի մեր գործերուն:

Այսօր ալ նպատակը նոյնն է: Ազգապահպանումը:

Այսօր միջոցները մեծ են, թիթեղաշէն տուններն ու եկեղեցիները, դպրոցներն ու ակումբները պատմութեան անցած են: Ատոր փոխարէն ունինք կոթողային դպրոցներ, միլիոններ կը ծախսենք եկեղեցիներու կառուցումին համար Հալէպէն մինչեւ Ամերիկա, եւ ունինք փարթամ ակումբներ ու կը տրուին շքեղագոյն հանդէսներ, պարանցիկ երեկոյներ եւ ճաշկերոյթներ:

Նոյնն է նպատակը բայց փոխուած են դժուարութիւնները:

Երէկ, մեծ էր նուիրեալներու փաղանգը: Ուսուցիչներ կը յիշեմ որոնք կարկտանով հագուստ կը կրէին բայց իրենց ամբողջ գիտելիքը ի սպաս կը դնէին հայ մանուկին հայեցի դաստիարակութեան: Ազգային գործերու հետամուտ նուիրեալներ ունէինք, որոնք տասնամեակներով, տիւ ու գիշեր, առանց ակնկալութեան եւ յաճախ անտեսումի ենթակայ, լարած էին իրենց ուժերը գաղութները հայ պահելու համար:

Այսօր ուժերը պակսած են՝ նուազած ջուրերու պէս:

Երբ ակումբներ չունէինք, ժողովուրդը կարօտով կը լեցնէր տախտակաշէն հաւաքատեղիները: Այսօր, փարթամ ակումբներու մէջ երբեմն՝ գրական ձեռնարկի մը հապիւ երեսնեակ մը ներկաներ կը մէկտեղուին:

Բայց դարձեալ ուժեղ են մեր մեռելները: Մեր Մեծ Եղեռնի զոհերը ամէն Ապրիլ 24ին մեզ՝ ողջերս զօրաշարժի կ'ենթարկեն ու մենք կը խմբուինք անոնց ճիպոտներու շարժումները դիտելու, դարձեալ երդուելու, որ կը շարունակենք հայ մնալու մեր կոյրը:

Աթոռ ունինք՝ աթոռակալ չունինք, թերթ ունինք՝ խմբագիր չունինք, մէկ ազգ ենք՝ երկու եկեղեցի ունինք, ակումբներ ունինք՝ վարչականներ չունինք: Ու կ'երկարի այս շարքը:

Սակայն, միով բանիւ, անցնող դարերը ցոյց տուած են որ հայը գէթ մէկ հարցի մէջ եղած է հանճարեղ, պահած է ինքզինք, գոյատեւած է. ու այս

իրողութիւնը կը մղէ մեզ մտածելու, որ մեր ապագային նկատմամբ չըլլանք յոռետես, մանաւանդ որ այսօր լոկ գաղթական չենք, լոկ տարտղնուած չենք, պետական ժողովուրդ ենք, պետական հայերէն լեզուով, համալսարանով, գիտութիւններու ակադեմիայով:

Հեռուները չերթանք:

Գաղութներու մէջ երէկ ունէինք, կը գրէինք վերը, մեծաթիւ փաղանգ մը մարդերու, նուիրեալներու, որոնց սփիւռքը շատ բան պարտական էր երէկ, ու շատ բան պարտական է այսօր ու պիտի մնայ պարտական վաղն ալ:

Այդ մարդերը, այդ նուիրեալները շատ անգամ կանուխ հեռացան կեանքէն ու չտեսան իրենց երապներուն իրականացումը: Ոմանք, անոնց մէջ, մեկնեցան Հայաստան եւ քար մը անելցուցին հայրենի բարձրացող շէնքին վրայ:

Ոմանք մոռցուեցան:

Ինծի այնպէս կը թուի որ տարիներու թանձրացող մշուշը անկարող է մոռացութեան գիրկը նետել այն մարդիկը, որոնք երբեք չսակարկեցին իրենց հանգիստը այս ժողովուրդին համար:

Ահա այդպիսի անմոռանալի մարդ մըն էր բժիշկ հոգեբոյժ Խաչիկ Պողոսեանը, որ Հալէպի հայ գաղութին համար քսանական թուականներէն մինչեւ իր մահը անելի քան երեսնամեակ մը՝ բարիք մը եղաւ, բարիք սերմանեց:

Բնիկ Սեբաստացի այս հայը, որ իր ուսումը ստացած էր Պոլսոյ Կեդրոնական Վարժարանին մէջ ու ապա Գերմանիա ու Չուիցերիա, մասնագիտացած որպէս բժիշկ, ատենին բարեկամութիւնը վայելած է Կոմիտասին, Տիրան Չրաքեանին, Աւետիս Ահարոնեանին, Երուանդ Օտեանին. մարդեր, որոնք մեր մշակոյթի վարճացման նժարին մէջ ծանր կը կշռեն:

Բժիշկ Պողոսեանի շնորհիւ Հալէպի մէջ հիմնադրուած է Վերծին Կիւլպէնկեան մայրանոցը, որ 1935էն ի վեր մեր գաղութին պատիւ բերող հաստատութիւն մը եղաւ ու այսօր ալ իր բժշկական ծառայութիւններով հայելիներէն մէկն է մեր ժողովուրդի նուիրումութիւնը արտացոլող:

Բժիշկ Խաչիկ Պողոսեանի շնորհիւ է դարձեալ որ Հալէպի մէջ հիմնուած է Պողոսիկ Կիւլպէնկեան Վարժարանը համանուն արհեստանոցով. հաստատութիւններ, որոնց տուած պտուղներով մեր գաղութը միշտ ալ հպարտ եղած է:

Ես, որպէս Կիւլպէնկեանի աշակերտ, անձնապէս կը յիշեմ բժիշկ Խաչիկ Պողոսեանը: Լաւ գիտեմ, որ յարգելի բժիշկը անելի քան մէկ ու կէս տասնամեակ ձրիօրէն կը քննէր մեր վարժարանին աշակերտները:

Տոքթոր Խաչիկ Պողոսեանը երբեք սովորական բժիշկ չէ եղած: Ան միշտ, մինչեւ իր կեանքին վերջը, առաջնահերթութիւնը տուած է ազգային գործերուն:

Այդպէս է որ տարագրութեան առաջին տարիներուն՝ Հալէպի մէջ, 1923-էն ետք մեծ եռանդով գործակցած է Հայ Կարմիր Խաչի շէնքի կառուցումին, ուր կէս դարէ անելի հայ աղքատ հիւանդներ դարմանուած են:

Այս թուում մասանցը քիչ է պատկերելու համար Տոքթ. Խաչիկ Պողոսեանին գործերը: Ան եղած է Ռամկավար Ազատական Կուսակցութեան հիմնադիրներէն եւ Սուրիոյ շրջանի ղեկավարներէն մէկը:

Հրատարակած է Հալէպի «Եփրատ» օրաթերթը, որուն արտօնատէրն է եղած:

Հայէպի մէջ, օր մը, Երուանդ Օտեան ինչ-որ պատճառով ինկած է ոստիկանութեան ձեռքը: Խաչիկ Պօղոսեան, կարծես ըլլար Կրետսի մունչ որդին, դէմը ելլելով ոստիկաններուն կը բացագանչէ. «Ո՞ւր կը տանիք հայոց մեծ երգիծաբանը»: Ոստիկանները անմիջապէս մեծ հայը կը յանձնեն մեծ հայուն:

Այսպէս ապրեցաւ, այսինքն մինչեւ իր կեանքին վերջին օրը իր ժողովորդին համար ապրեցաւ Տոքթ. Խաչիկ Պօղոսեան, որ Այաշի բանտը տարուած էր հայ մտաւորականներուն հետ խողխողուելու եւ հրաշքով փրկուած:

Խոնարհ, անաչառ, ծառայական. ահա այն երեք ստորոգելիները որոնց գումարն էր ինք:

Մոռնա՞լ այսպիսի մէկը: Բարձրացած շէնքը տեսնելով մոռնա՞լ որ այդ շէնքը կանգնած է հիմի մը վրայ: Անցեալ դարձած այդ հիմն է Տոքթ. Պօղոսեան որ եթէ ապրէր՝ մենք տօնած կ'ըլլայինք իր հարիւրամեակը ասկէ մի քանի տարիներ առաջ:

Նման մարդոց կենսագրութիւնը նոր սերունդի մը ներկայացուցիչներուն պէտք է կրկնել գեղեցիկ բանաստեղծութեան մը պէս. մանաւանդ անոնց, որոնք իրենց արմատները կը փնտռեն:

Ապրիլի վերջաւորութեան ու Մայիսի առաջին այս օրերուն Նիւ Եորքէն, Հայաստանի վրայով Հայէպ եկաւ Տոքթ. Պօղոսեանի աւագ որդին՝ Կարպիս Պօղոսեանը, որ այցելեց նաեւ քիչ մը ամէն հայ հաստատութիւն ուր պահուած էր յիշատակը իր հօր:

Կարպիս Պօղոսեան տեսաւ թէ իր հայրը միայն հայոց գերեզմանատան մէջ չէ որ քարով մը իր ինքնութիւնը կը բացայայտէ:

Ան Մայրանոցի ընդունելութեան սենեակին պատէն տեսապէս կը դիտէ Մայրանոց այցելողները:

Ներկայ գտնուելով Կիւլպէնկեան մայրանոցի կապմակերպած շքեղ ճաշկերութիւն, որդի Պօղոսեանը լսեց թէ ինչպէս Տիկնանց յանձնախումբը ջանադիր կերպով վառ կը պահէ յիշատակը այս հաստատութեան հիմնադրման պատճառ եղող Տոքթ. Պօղոսեանին:

Քառասնից Մանկանց Եկեղեցւոյ մէջ հոգեհանգիստ կատարուեցաւ:

Այս օրերուն բժիշկ Պօղոսեան կարծէք վերստին քալեց Հայէպի փողոցներէն:

Նման ազգայիններ ամէն օր պէտք է ներկայ ըլլան մեր գաղութներուն մէջ, իրենց անցեալի գործերով խթանեն մեզ մեր այսօրուան դժուարին գործերուն մէջ:

Գլխագիրով գրուելիք անուն մըն է Տոքթ. Խաչիկ Պօղոսեան, որուն համար այս տողերը քիչ են, շատ քիչ:

Երանի թէ իր Այաշեան յուշերէն այն պատառիկները, որոնք ժամանակին մամուլին մէջ լոյս տեսան, եւ այն ձեռագիրները, որոնք կրնան գտնուիլ Ամերիկա իր վաւականներուն մօտ, մէկտեղուին եւ գիրքի ձեւով հրատարակուին:

Նման գործ մը իր վաւականները կրնան ընել:

Եթէ չընեն, մենք պատրաստ ենք:

Հայէպ 2-3 Մայիս 1978

Նոյնպիսի այցելությունն մը տուին Հալեպ Բժիշկ Պողոսեանի Եղուարդ որդին ու դուստրերը, որոնք իրենց առաջին այցելությունը վերապահած էին Վերժին Կիւլպէնկեան մայրանոցին եւ այն վայրերուն ուրկէ անցած էր իրենց հայրը՝ վաստակաշատ բժիշկ Խաչիկ Պողոսեանը:

Բժիշկին չորս որդիներուն Հալեպ այցելությունը ուխտագնացություն մըն էր:

Հիմա որ այս գործը տպագրութեան կը տրուի, ափսո՛ս որ բժիշկին աւագ տղան՝ Կարպիսը, արդէն վախճանած է հեռաւոր Ֆլորիտայի մէջ, առանց հրատարակուած տեսնելու գիրքը: Բայց, ինչպէս կը տեսնէք, ահա մարմին կ'առնէ Կարպիսին երապը ու մենք մեր կարգին չմոռցանք իր բաժինը. «Տալ կայսեր բաժինը՝ կայսրին»...

Աւելցնենք այստեղ, որ Պողոսիկ Կիւլպէնկեան վարժարանի հիմնադրման մէջ Տըքթ. Խաչիկ Պողոսեանին պօրավիգ կանգնած են Արտաւապդ Արք. Սիւրմէեանն ու Սուրեն Գալէստերը, որոնք նոյնպէս մեր գաղութին երախտաւորներն էին:

Նշենք նոյնպէս վկայությունն մը առնուած Ա. Ծառուկեանի «Նայիրի» շաբաթաթերթի 1975ի Մայիսի թիւ 46-50էն, որ լատկապէս նուիրուած էր Գրիգոր Զօհրապին. ահա այդ թիւի 11րդ էջին վրայ Արամ Անտոնեան գրած է.

«Շփոթությունը աւելի կը մեծնար մանաւանդ անոր համար որ ուրիշ արքայազններ կ'ուղղուէին տարբեր վայրերու պատերապմական ատեաններուն: Տըքթ. Պողոսեան, որ դեռ նոր եկեր էր մեր մօտ, ուկուեր էր Էնկիւրիի պատերապմական ատեանէն: Ուրիշ արքայական մը Ստեփան Թաթարեան, Կեսարիոյ պատերապմական ատեանէն պահանջուած ու ղրկուած էր:

Ինչո՞ւ ոմանք Էնկիւրի կամ Կեսարիա եւ ոմանք Տիարպէքիր»:

Հոգեբոյժ Խաչիկ Պողոսեանի մասին ինչ վկայությունն ալ մէջբերենք ու գրենք, ըսած ու գրած կ'ըլլանք նուազագոյնը:

Մնացեալը կարդացէք այս գիրքին մէջ ուր հայուն տոկունութեան ու նուիրումի հրաշքին պիտի հանդիպիք:

Սոնա Պողոսեանը իր վերջին նամակին մէջ գրած էր մեզի թէ ինք եւ իր Ֆիմի քոյրը պիտի մեկնին Ֆլորիտա, այցելելու իրենց Կարպիս եղբօր դամբանը ու զրոյցի նստելու հանգուցեալին հետ:

Գրեցինք իրեն, որ չմոռնայ Կարպիսին յուշել, թէ իր ծրագրած գիրքը հօրը մասին, արդէն շուտով կ'իջնէ տպարան:

Ու վերջապէս ըսենք նաեւ թէ տասնամեակներ առաջ մեր ըրած կոչին պատասխանած եղան բժիշկին զաւակները, հրատարակութեան տալով այս գիրքը, որ վկայարանն է իրենց հօր բազմամեայ ազգաշէն ծառայութիւններուն:

Հալեպ, 17 Մարտ 2000

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

	Էջ
Անունաթերթ	3
Յառաջաբան	5
Էջեր ՏՈՔԹ. ԽԱԶԻԿ ՊՕՂՈՍԵԱՆԻ ԻՆՔՆԱԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԵՆԷՆ Կենսագրությունս	9
ՅՕԴՈՒԱԾՆԵՐ	
Ա.- Տիրան Զրաքեան (Ինտրա)	57
Բ.- Հռչակաւոր Հայ «Մուրացիկներ»	61
Գ.- Աւետիս Ահարոնեան	65
Առեղծուածային Պարիկ Մը Եղիայի Ողբերգութեան Մէջ	69
Ինչպէ՛ս Մենամարտեցայ	76
Հալէպի Մանկամտուրը	81
Հայ Կաթոլիկ Կղերը Եւ Ազգային Զգացումը	84
Կառվարենցէն Նուէր՝ Կարտինալ Արհ. Աղաճանեան Պատրիարքին	87
Ճամբու Հապճեպ Նօթեր	90
Երկու Անդարմանելի Կորուստներ՝	
Մ. Պապաջանեան եւ ԲԺ. Հ. Քէպապճեան	102
Անհետացած Հոյակապ Հայը Պատրիկ Կիւլպէնկեան	105
Փոքրիկ Սապիհա	111
Անձնապոհը	113
Ապրիլ 24-ի Յուշերէս	116
Մայրենի Լեզուի Պաշտումը Լեհացիներու Մէջ	120
ՀԱԼԷՊԻ ՄԷՋ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄԱՅՐԱՆՈՅԻ ԳԱՂԱՓԱՐԻՆ ԾԱԳՈՒՄԸ	
Հալէպի Մէջ Հայկական Մայրանոցի Գաղափարին Ծագումը	125

ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՄԱՄՈՒԼԷՆ

Ինչպես «Եփրատ»-ի խմբագիր... Չեղայ, Անդրանիկ Ծառուկեան	133
Հրաժեշտի Փոխարէն..., Դաւիթ, «Զարթօնք»	137
Բժիշկ Խաչիկ Պօղոսեան, Ա.Ծ., «Նայիրի»	140
Ողբ. Ընկեր Տոքթ. Խ. Պօղոսեան, խմբագրական «Զարթօնք»ի	142
Ընկ. Տոքթ. Խ. Պօղոսեան, խմբագրական «Պայքար»ի	144
Ընկ. Տոքթ. Խ. Պօղոսեան (Կենսագրական Գիծեր), «Պայքար»	147
Դիմաստուներնէր Հալեպահայ Ազգային Դէմքերու, Հայկ Պարիկեան	150
Պօղոսեան Խաչիկ, Արշակ Ալպոյաճեան	159
Տասնեւեց Տարի Վերջ, խմբագրական «Եփրատ»ի	160
Հաճելի Այցելութիւն Մը Պոլիս	161
Տոքթ. Խաչիկ Պօղոսեան, Հայկ Պարիկեան, «Եփրատ»	162
Լուրեր Հիւանդանոցէն, «Սուրբ Փրկիչ»	165

ՆԱՄԱԿԱՆԻ

Ա. Առաքուած Նամակներ	169
Բ. Ստացուած Նամակներ	180

Տոքթ. Խաչիկ Պօղոսեան Ոչ Եւս Է	187
Մահ Եւ Թաղում Ընկ. Տոքթ. Խ. Պօղոսեանի	191
Մահ Տիկին Խաչիկ Պօղոսեանի	201

ԲԺԻՇԿԻՆ ԱԻԱԳ ՈՐԴԻՈՅՆ ՃԻԳԵՐԸ ԻՐ ՀՕՐԸ ՄԱՍԻՆ	
ԳԻՐՔ ՄԸ ՊԱՏՐԱՍՏԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ	204
Այս Գիրքին Հրատարակութեան Պատմութիւնը Թ. Թորանեան	211

TEKEYAN CULTURAL ASSOCIATION
P.O. Box 1074
Englewood Cliffs, NJ 07632
USA

ՆԱՄԱԿԱՆԻ

ՆՄՈՅՇՆԵՐ
ՏՈՔԹ. ԽԱՉԻԿ ՊՕՂՈՍԵԱՆԻ
ԳՐԱԾ ԵՒ ՍՏԱՅԱԾ
ՆԱՄԱԿՆԵՐԷՆ

Ա. ԱՌԱՔՈՒԱԾ ՆԱՄԱԿՆԵՐ

1

Արեւուտէ, 18 Օգոստոս 1929

Սիրելի մայրս եւ Աստղիկս

Ստացած ըլլալու ես այստեղէն դրկած քարքերս եւ նամակս: Այսօր Կիրակի է, վաղը առաւօտ պիտի մեկնինք քոջս եւ քեռայրիս հետ Տիւիզպուրկ ուր կը հասնինք երեկոյեան 10:30ին: 3 օր եւս տունը մնալէ վերջ, յառաջիկայ Ուրբաթ պիտի մեկնիմ Պազըլ, Տոքթ. Կրէթըրի հետ քանի մը ժամ տեսակցելէ վերջ ուղղակի Լօզան պիտի երթամ, ուր մտադիր եմ կենալ 4-5 օր միայն, որպէսզի կարողանամ Մարսէլ ըլլալ Օգոստոսի վերջերը կամ Սեպտեմբերի սկիզբները. չեմ գիտեր թէ երբ շոգեմաւ կայ: Հոս շատ լաւ ատեն անցուցինք, ափսոս որ դուք հոս չէք:

Մարիին ալ քարք մը դրկեցի, անշուշտ առած է: Շատ կը կարօտնամ քեզի եւ պզտիկները, ամէնքն ալ իմ կողմէս լաւ մը համբուրէ:

Մնամ կարօտալի գուրգուրանքով, քոյդ

Խաչիկ

Հալէպ, 15 Նոյեմբեր 1937

Մեծայարգ
Տիար Թ. Սմաթեան
Նիւ Եորք

Սիրելի քննեկալ

Հակառակ մի քանի նամակներու անպատասխանի մնալուն քանիցս փափաքեցայ գրել, բայց իմանալով ձեր անհանգստութիւնը եւ սանաթորիումէ սանաթորիում անցուցած շրջանները, բնականաբար չէի կրնար դժուարահան ըլլալ: Զոհանչ մայրս որ գրեթէ վեց ամիսներէ ի վեր հոս կը գտնուի, հանդիմանալով ու ուրախութեամբ տեղեկացուց ձեր առողջութիւնը եւ շաբաթը անգամ մը – գիշերօթիկ աշակերտի մը պէս, ձեր ընտանեկան յարկը տրուած այցելութիւնը: Կը սիրեմ յուսալ թէ առողջութիւննիդ մինչեւ այսօր բոլորովին գտած էք եւ մօտեքս վերջնականապէս կը վերադառնաք ձեր բոյնը: Հոս յաճախ կը խօսինք Լուսիայի հետ ձեր եւ ձեր ընտանեկան պարագաներուն մասին. հանդիմանալով կը տեղեկանամ անոնց, կը ցաւիմ որ ձեր առողջական կացութիւնը այլեւս չի թոյլատրեր ազգային եւ կուսակցական հարցերով զբաղիլ: Այս պահուս Հալէպ կը գտնուի Պոսթոնի մեր ընկերներէն ընկ. Գ. Մովսիսեան որ Ամերիկան կը ներկայացնէր Կեդր. Պատգմ. Ժողովին մէջ, աշխոյժ ու եռանդուն երիտասարդ մըն է որ պատիւ կը բերէ մեր կուսակցութեան: Մի քանի օր մնալէ վերջ պիտի մեկնի Ալեքսանտրէթ ուր Սաննաֆի ընտրութեան հարցով զբաղելէ վերջ պիտի վերադառնայ Հալէպ մի քանի առկա խնդիրներ կարգադրելու համար:

Տիկին Լուսիան շատ հանգիստ է, մերթ մեր տունը, մերթ Պ. Խոսրովեցի քովն է. արդէն յառաջիկայ Մայիսին կը վերջանայ իր պայմանաժամը Սուրիա բնակութեան: Անցեալ ամառ Պ. Խոսրովին ընտանիքին հետ Պիթիաս կոչուած հայ գիւղը գացին ուր շատ զգացած եւ լաւ զբօսնած էր. զինք նոյն վիճակի մէջ գտայ որ ձգած էի 1919ին, երբեք չէր փոխուած: Ուրախութեամբ տեղեկացայ նաեւ որ անդրանիկ զաւակը շատ խելացի եւ գեղեցիկ երիտասարդ մը եղած է արդէն եւ արժանի յաջորդը իր հօրը, հանեցէք իմ կողմէս համբոյր մը դրոշմել իր նակտին, ինչպէս նաեւ ձեր միւս զաւակներուն: Մերիններն ալ հետգհետէ կը բուսնին, անդրանիկ աղջիկս բոլորած է արդէն 15 գարունները եւ կը պատրաստուի այս տարի շրջանաւարտ ըլլալ, իսկ միւսները, ա. մանչը 13-ին մէջ մտաւ. Բ.-ը 11-ը մտաւ, իսկ փոքրիկ աղջիկս 8 մտաւ: Կը

Սիրելի քեզեկալս Տիար Թովմաս Սմաթեան

Ամենամեծ ուրախութեամբ ստացայ ձեր 13 Յուլիս թուակիրը, արդէն գրեթէ 4 ամիսներ առաջ, որուն պատասխանը այսչափ ուշացնելու պատճառաւ հազար ներողութիւն կը խնդրեմ. կը զգամ թէ քանի տարիքը յառաջանայ, առհասարակ մարդիկ կը ծուլանան նամակագրութեան մէջ: Ձեր կատարեալ առողջութիւնը, «Բնէօմօթորաֆս»էն ազատումը եւ ձեր դարձեալ ընտանեկան յարկին մէջ մտնելը, աւելորդ է ըսել թէ մեզի անպատում հրեւումանք պատճառեց, յոյս մեծ ունիմ որ պիտի շարունակուի ձեր առողջութիւնը եւ յետ այսու, 12 տարիներու դժբաղդութենէ վերջ պիտի կրնամ լիովին վայելել ընտանեկան երջանկութիւնը: Այս ուրախութեան մասնակից կ'ըլլայ նաեւ տիկին Աստղիկը: Հանդիմով կ'իմանամք թէ Ձեր գաւակը լիովին կը կատարէ որդիական պարտականութիւնները եւ սփանչելի յաջորդ մը եղած է Ձեզի: Մենք հակառակ պատերազմի, հանգիստ ենք ընտանեօք. մեծ աղջիկս Սոնան որ այժմ 18ի մտաւ, նախորդ տարի աւարտեց վարժարանը եւ certificat առաւ. Բ. տարին է որ ամերիկեան վարժարանը կը յաճախէ, բաւական յառաջացած է անգլերէնի մէջ, ու միանգամայն դաշնակի կը հետեւի. իսկ Ա. մանչս այս տարի պիտի աւարտէ Ազգ. վարժարանը, Բ. մանչս ալ յառաջիկայ տարի: Տակաւին որոշած չեմ թէ ի՞նչ ասպարէզի պիտի հետեւի. այս երկրին մէջ դժբախտաբար յարմար ասպարէզներ չկան, հրապարակը նեղ է եւ խնդուած: Բարեբաղդ եմ ըսելու որ չորս գաւակներուս ալ առողջութիւնը կատարեալ է: Թիւսիւզեան ընտանիքն ալ բարեւներ կ'ընեն, լաւ ու հանգիստ կ'ապրին:

Ձեր նամակը ստանալէ վերջն է որ Գերմանիա յանձին Հիթլերի, վտանգութեցաւ աշխարհի խաղաղութիւնը, եւ կրակի ու արիւնի մատնեց աշխարհը. ո՞ւր պիտ երթայ հ.... ոչ ոք գիտէ. կը կարծուի որ աշխարհը յղի է նոր դժբախտ անակնկալներով: Ձեր նամակին մէջ ակնարկութիւններ ըրած էիք Սաննագի գաղթականներու մասին: Բարեբաղդ եմ ըսելու որ շնորհիւ ֆրանսական կառավարութեան բարոյական եւ նիւթական ահագին գոհողութիւններու եւ աշակցութիւններու, մեծ մասը տեղաւորուած ու հանգստացուցած են. մի փոքր մասը միայն կամ վրաններու տակ մնացած են. ասոնք կը տառապին ցուրտէ եւ եղանակին անյարմարութիւններէ որոնց զոհ կ'երթան օրը քանի մը հոգիներ, բայց պետութեան կողմէ ձեռք առնուած միջոցներու

Հալէպ, 20 Փետրուար 1953

Մեծայարգ

Տիար Արշակ Զօպանեան

Աստ

Մեծայարգ Տիար,

Ազգային Վերժին Կիւլպէնկեան Մայրանոցի խնամակալութիւնս, օգտուելով Ձեր քաղաքս ներկայութենէն, սիրով կը հրաւիրէ Ձեզ ներկայ գտնուիլ Մայրանոցի Օրուան տօնակատարութեան որ տեղի պիտի ունենայ յառաջիկայ Կիրակի, 22 Փետրուար 1953, կէսօրէ առաջ ժամը 11ին հաստատութեանս սրահին մէջ:

Վստահ եմք որ Ձեր բարձր ներկայութեամբ պիտի պատուէք մեզ:

Խորին յարգանքներով
Ի դիմաց Ազգ. Վերժին Կիւլպէնկեան Մայրանոցի

ԽՆԱՄԱԿԱԼՈՒԹԵԱՆ

ԱՏԵՆԱԴՊԻՐ
ՏՈՔԹ. Ա. ԳՈՆԵԱԼԵԱՆ

ԱՏԵՆԱՊԵՏ
ՏՈՔԹ. Խ. ՊՕՂՈՍԵԱՆ

دار توليد وزجین کاتیکیان

ADMINISTRATION
DE LA MATERNITE
VERGINE GULBENKIAN
ALEP, SYRIE

ՀԱՆՐԱՊԵՏԱՆՈՒԹՅԱՆ
ԱԶԳ. ՎԵՐՋԻՆ ԿԵԼԻՊԵՆԿԵԱՆ
ՄԱՅՐԱՆՈՑԻ
ՆՈՒՆԳ

ՁԵԶ
ՔԻՆ. _____

Աղջ. և
Հալէպ, 20 Փետրուար 1953

Մեծայարգ
Տիար Արշակ Զօպանեան,

Մեծայարգ Տիար,

Ազգային Վերժին Կիւլպէնկեան Մայրանոցի խնամակալութեանս,
օգտուելով Ձեր քաղաքս ներկայութենէն, սիրով կը հրաւիրէ Ձեզ ներկայ
գտնուիլ Մայրանոցի Օրուան տօնակատարութեան որ տեղի պիտի ունենայ
հառաջիկայ Կիրակի, 22 Փետրուար 1953, կէսօրէ առաջ ժամը 11ին հաստատ
ութեանս սրահին մէջ:

Վստահ եմք որ Ձեր բարձր ներկայութեամբ պիտի պատուէք մեզ:

Հալէպ, 26 Փետրուար 1953

Վսեմաշուք
Տիար Ներսէս Կիւլպէնկեան
Լոնտոն

Ազնիւ Բարեբար,

Խնամակալութիւնս հանոյ՜մ ունեցած է ստանալու Ձեր 9 Յունուար թուակիր նամակը եւ ընթացք տալով Ձեր փափաքներուն կը փութանք հաղորդել:

Կամֆէ անկախ պատճառներով այս տարի, Փետրուար 7ի տարելիցի հանդէսը տեղի ունեցաւ 22 Փետրուար 1953ին, Կիրակի օր կէսօրէ առաջ ժամը 10ին:

Այս առթիւ պատշան նկատուեցաւ Բ. Յարկի բացումը կատարել, որուն մանրամասնութիւնները ստորեւ կը ներկայացնենք Ձեզ:

Ըստ ընկալեալ սովորութեան, Կիրակի առաւօտ, Մէլտանի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէջ տեղի ունեցաւ հոգեհանգստեան պաշտօն թեմիս Առաջնորդ Զարեհ Սրբազան Հօր նախագահութեամբ, Կիւլպէնկեան գերդաստանի ննջեցեալներուն եւ ի մասնաւորի Ձեր ողբացեալ մօր Տիկին Վերժինի յիշատակին: Սրբազան հայրը անգամ մը եւս թուեց այն բարիքները զորս կատարած է Կիւլպէնկեան ազնիւ տոհմը յօգուտ հայ ազգին:

Եկեղեցական արարողութենէն վերջ հաստատութեանս սրահին մէջ տեղ գրաւեց հրաւիրեալ հայ երկսեռ բազմութիւն մը:

Հանդէսին կը նախագահէր Սրբազան հայրը: Ներկայ էր *պատուիրակալութեան* մասնաւոր հրաւերով, քաղաքի ժամանած հայ մշակոյթի վարպետներէն վաստակաւոր գրագէտ Տիար Արշակ Զօպանեան: Նոյնպէս ներկայ էին տեղւոյս ազգային յայտնի ընտանիքներ, հայ եկեղեցականներ, մամուլի եւ բարեսիրական այլ հաստատութեանց ներկայացուցիչներ, Տիկնանց Օժդ. Յանձնախումբիս անդամուհիներ եւ խնամակալութիւնս իր լրիւ անդամներով:

Բացման խօսքը ըրաւ հաստատութեանս ցկեանս նախագահ Տիար Տոքթ. Խ. Պօղոսեան, որ մատնանշեց ազգօգուտ հաստատութեան ազգային տեսակէտով ունեցած բարձր եւ ազնիւ նշանակութիւնը: Յայտնեց որ Վերժին Կիւլպէնկեան Մայրանոցը 18 տարուան շրջանը բոլորած է արդէն եւ իր նպատակին կը շարունակէ ծառայել դառնալով ինքնաբաւ: Իր խօսքը վերջացնելէ առաջ ուրախութեամբ յայտարարեց Բ. Յարկի բացումը եւ խօսքը տուաւ Տիար Արշակ Զօպանեանին:

Յարգելի բանախօսը նախ իր գոհունակութիւնը յայտնեց մման օգտակար եւ արժանի հաւաքոյթի մը ներկայ եղած ըլլալուն, ապա ամփոփ կերպով պատկերացուց ազգային դժբախտ նակատագրին գլխաւոր հանգրուանները, մասնաւորաբար յիշեց բարբարոսական կոտորածները եւ տարագրութիւնները ու

եզրակացուց ըսելով որ որպէս հայ մեր ազգային պարտականութիւնները պէտք է կրկնապատկենք որովհետեւ թիւով շատ քիչ ենք: Տիար Արշակ Զօ-պանեան ըսաւ նաեւ թէ հանոյքն ունեցած է անձամբ տեսնելու Բարերար Տիար Ներսէս Կիւլպէնկեանը եւ Անոր մէջ նշմարած ազգասիրական բարձր հոգի եւ սիրտ:

Ապա Տոբ. Պօղոսեան հրաւիրեց հաստատութեան քարտուղարը կարդալու մայրանոցին 1952 տարուան Նիւթա-բարոյական տեղեկագիրը գոր ներփակ կը դրկենք Զերդ ազնուութեան:

Տեղեկագրի ընթերցումէն յետոյ խօսք առաւ թեմիս Առաջնորդ Զարեհ Սըրբազան: Սըրբազան Հայրը իր խօսքին մէջ նշեց Ազգ. Վերժին Կիւլպէնկեան Մայրանոցի մարդասիրական եւ ազգային կրկնակ կարեւորութիւնները, յիշեց եւ շեշտեց սովորութիւն դարձած յարգանքի եւ յիշատակի այս հաւաքոյթին նշանակութիւնը ողբացեալ Տիկին Վերժին Կիւլպէնկեանի մահուան տարելից-ներուն առիթով եւ կոչ ուղղեց հայ մայրերուն գիտակցիլ իրենց ազգային կենսական եւ վեհ դերին բազմացնելու համար հայ ազգին քանակը: Վերջացնելէ առաջ, օրհնեց Կիւլպէնկեան ազգանուէր եւ ազնիւ տոհմը, հաստատութեան Բարերար Տիար Ներսէս Կիւլպէնկեանը եւ ողբացեալ Տիկին Վերժինի անմահ յիշատակը: Շնորհակալութիւն յայտնեց խնամակալութեան եւ բոլոր պաշտօնէութեան:

Առաջնորդ Հօր փակման խօսքէն ետք տեղի ունեցաւ մայրանոց գտնուող 15 հայ նորածիններու մկրտութեան Սուրբ խորհուրդը: Առաջնորդը իր հետ ունենալով քահանաները կատարեց 8 աղջիկ եւ 7 մանչ երախտներու կնունքը: Ներկայ բազմութիւնը լարուած հետաքրքրութեամբ եւ հաւատով կը հետեւէր հայ եկեղեցւոյ նուիրական ծէսին: Ներփակ, ըստ սովորութեան, կը դրկենք Զեզ հանդէսի միջոցին քաջուած զանազան նկարներ:

Հանդէսը վերջանալէ առաջ ներկաները հիւրասիրութեան թէյով եւ կարկանդակով: Ապա Սըրբազան Հօր առաջնորդութեամբ բարձրացան Բ. Յարկ եւ պտըտեցան կահաւորուած սենեակները եւ յաջողութիւն մաղթելով գոհ տրամադրութիւններով բաժնուեցան օրհնեալ հաստատութենէն:

Այս առթիւ հանոյքն ունինք յայտնելու Զերդ վսեմութեան որ հայ չճաւոր մայրերու անունով որպէս յարգանքի եւ երախտագիտութեան արտայայտութիւն պիտի ստանաք արծաթէ ափսէ մը Հալէպի միջնաբերդին փորագրութեամբ:

Հանեցէք ընդունիլ, ազնիւ Բարերար, մեր յարգանքներուն հաւաստիքը:

Ի դիմաց Ազգ. Վերժին Կիւլպէնկեան Մայրանոցի

ԽՆԱՄԱԿԱԼՈՒԹԵԱՆ

ԱՏԵՆԱԴՊԻՐ
ՏՈՔԹ. Ա. ԳՈՆԵԱԼԵԱՆ

Վ. ԱՏԵՆԱՊԵՏԻ
ՏՈՔԹ. Խ. ՊՕՂՈՍԵԱՆ

Պատ. Խնամակալութիւն

Ազգ. Վ. Պ. Կիւլպէնկեան Մայրանոցի

Պատ. Խնամակալութիւնը իր վերջին նիստին մէջ, Մայրանոցիս 1937ի շրջանին բարոյական եւ նիւթական տեղեկատուութեան մասին պատկ. ֆաղաֆ. ժողովին մատուցած տեղեկագրին ի պատասխան, նոյն ժողովին տեղեկաբեր Տոբ. Տէր Ղազարեանի գեկոյցը ինձ յանձնելով պաշտօն տուած էր ուսումնասիրելու զայն ու արդիւնքը ներկայացնել ժողովիս: Սոյն ուսումնասիրութիւնը աւարտած ըլլալով, կ'ամփոփեմ հետեւեալ կերպով:

Ա.- Կարգ մը պատճառաբանութիւններով, որոնց նպատակն է թերեւս Ազգ. Իշխանութեան հեղինակութիւնը աւելի եւս շեշտել սոյն հաստատութեան վրայ, կը թելադրէ որ յետայսու Խնամակալութեան պաշտօնական տեղեկատուութիւնները եւ պարզ թղթակցութիւնները կատարուին Ազգ. Առաջնորդարանի խողովակով:

Ըստ իս, ասիկա աւելորդ ժամանառութիւն մըն է:

Այս պատճառաբանութեանց մէջ կը յիշուի նաեւ Շինութեան յանձնաժողովին հաշիւները որոնք ուղղակի Բարերարին ղրկուած են առանց ֆննդութեան ենթարկուելու ֆաղաֆ. ժողովէն:

Յարգելի տեղեկաբերը թեւս կ'անգիտանայ թէ Շինութեան յանձնաժողովը ոչ մէկ կապակցութիւն ունեցած է Ազգ. Իշխանութեան հետ. բոլորովին անկախ մարմին մը որուն անդամները նշանակուած են մեր կողմէն՝ իբր ծրագիրը յղացողը Մայրանոցին, վաւերացուած բարերարին կողմէ, ու գործի սկըսած է Վեհ. Կաթողիկոսին հրահանգովը:

Ինչպէս ըսինք, իբր անկախ մարմին մը տարած է շինութեան աշխատութիւնները, հաշիւներու մէկ մասը պատրաստուած են ՀԲԸ Միութեան ֆարտուղար-հաշուակալի, մէկ մասը Ս. Քո. Մանկանց Թաղ. Խորհուրդի նախորդ ֆարտուղար-հաշուակալ օր. Հր. Այնեանի կողմէ, ու ստորագրուած՝ Ա. Պետի եւ Գանձապահին կողմէ:

Աւելցնենք նաեւ որ բարերարը երբեք մտքէն անցուցած չէ Քաղաֆ. ժողովի ֆննդութիւնը. այլ անձնապէս հրահանգ տուած է ինձի, շէնքը յանձնել Ազգ. Մայրանոցի ծառայելու նպատակաւ ըստ նախօրօք եղած կարգադրութեան:

Պէտք է նկատի առնուի թէ Կիւլպէնկեան վարժարանը, որ կը մատակարարուի Բարերարին կողմէ եւ Խնամակալութիւնը կ'ընտրուի ֆաղաֆական ժողովէն, ենթակայ չէ նման կաշկանդումներու ու ձեւակերպութեան:

Այսու հանդերձ, Պատ. ժողովիդ կ'իյնայ որոշում մը տալ այս մասին:

Բ.- Վարչական մասին մէջ, յարգելի տեղեկաբերը յարմար կը դատէ որ առ ի չգոյէ բժիշկ-տնօրէնին, Աւագ Մանկաբարձուհիին պէտք է յանձնուին

տնօրէնի յատուկ բոլոր իրաւասութիւնները, մայրերը Մայրանոց ընդունելու, սակագիները որոշելու, պաշտօնեաներու պարտականութիւնը ճշդելու եւ հրակելու եւայլն: Այս բաղձանքը, տեղեկաբերին առաջարկին համաձայն, կարելի սահմաններուն մէջ արդէն գործադրութեան դրուած է ատենէ մը ի վեր: Կ'առաջարկէ նաեւ որ Աւագ Մանկաբարձուհին ներկայ ըլլայ Խնամակալութեան բոլոր նիստերուն:

Ըստ իս, առաջարկը այս ձեւով անընդունելի է: Բայց եթէ խորհրդակցութեան նիւթերը ուղղակի կը շօշափեն Հաստատութեան ներքին կազմակերպութիւնը եւ պաշտօնէից պարտականութեանց ճշդումը, կրնանք իւրացնել այս առաջարկը: Իսկ առանց բացառութեան բոլոր ժողովներուն մասնակցիլը աւելորդ կը նկատեմ:

Գ.- Պիւտէն. յարգելի տեղեկաբերը յայտնելով թէ հիւանդանոցները կարելի չէ նկատել շահու աղբիւրներ, թէ ընդհանրապէս անոնց պիւտէն կը հոգացուի բարեսիրական հաստատութիւններու կողմէ, կ'առաջարկէ որոնել հասոյթի աղբիւրներ պիւտէի բացը գոցելու համար: Այս մտօք կը ծանրանայ policlinique-ի եւ գործողութեան սենեակի ունեւոր յանախորդներու վրայ: Ու կ'առաջարկէ նախ policlinique-ը բաց պահել ամէն օր առանց բացառութեան, եւ երկրորդ, ընդունիլ հիւանդներ ի հարկին արգանդի գործողութիւններ կատարելու համար, բուն իսկ գործողութեան սենեակի մէջ, որ, կ'ըսէ տեղեկաբերը, յատկացուած է այժմ նորածիններու ննջարանի:

Շատ բանաւոր են երկու բաղձանքներն ալ որոնք բրոքականտի լաւագոյն աղբիւրներ են որոնք կը ծառայեն հանրութեան բարեկամական վերաբերմունքի հանդէպ Մայրանոցին: Policlinique ոչ միայն բանալ ամէն օր որոշեալ ժամերուն, այլ նաեւ հոն դարմանելու է զանազան՝ ոչ մասնագիտական (աչք, փք, կոկորդ, եւայլն) հիւանդութիւնները:

Գործողութեան սենեակը որ այժմ կը ծառայէ նորածիններու ննջարանին, հակա-առողջապահիկ է եւ գուրկ՝ արեւէն: Բնական է որ տարափոխիկ եւ կասկածելի հիւանդութիւնները պէտք է կատարուին pavillon visolé coolé-ի սենեակի մէջ: Խնամակալութիւնս պէտք է խորհի նորածիններու ննջարանի յատուկ սրահի մը շինութեան որ յղացուած էր նախորդ Խնամակալութեան կողմէ եւ մնացած՝ որպէս ծրագիր:

Գ.- Յարգելի տեղեկաբերը անդրադառնալով Մայրանոցի ինքնաբաւ ըլլալու հարցին, ու նկատի ունենալով 1939-ին բարերարներու նպաստին դադրելու հարցը, կը թելադրէ Տիկնանց Օժանդակ Միութեան մը կազմութիւնը, բաղկացած ազդեցիկ տիկիներէ եւ օրիորդներէ որպէսզի անոնք թափանցելով ընտանիքներէ ներս հետաքրքրութիւն արթնցնեն Մայրանոցի շուրջ, ստեղծեն հանրային համակրանք մը եւ հրապուրեն ծննդաբեր կիները: Նոյնպէս անոնց իրաւասութիւն տալ որ իրենց ուզած ձեւով միջոցներ ստեղծեն հասոյթի զանազան աղբիւրներ գտնելու Մայրանոցը ինքնաբաւ դարձնելու համար:

Այս առաջարկին կը մասնակցիմ լիուլի ու արդէն այս կարելու հարցը

Խնամակալութեան սեղանին վրայ ըլլալով աւելորդ կը նկատեմ ուրիշ խորհրդաձուլութիւններ:

Եւ Յարգելի տեղեկաբերը հիացումով կը խօսի Մայրանոցին գիտական գործառնութիւններու վրայ, քանի որ Հաստատութեան բացումէն ի վեր տեղի ունեցած ծննդաբերութիւններու մէջ չէ պատահած *f. puerpesale*-ի ոչ մէկ դէպք: Այս տեսակէտով, կ'ըսէ յարգելի տեղեկաբերը, Մայրանոցը կարելի է դասել աշխարհիս նման հաստատութիւններու մրցանիշի արժանի ու կը նկատէ զայն շատ հաստատութիւններու նախաֆայլին վրայ:

Տնֆ. Պօղոսեան

ԽՆԱՄԱԿԱԼՈՒԹՅՈՒՆ
ԱԶԳ. ՎԵՐԺԻՆ ԿԻՒԼՊԵՆԿԵԱՆ
ՄԱՅՐԱՆՈՅԻ
ՀԱՆԷՊ

Հալեպ, 20 Մայիս 1938

Կար. Երեսմայրութիւն

Ազգ. Վ. Կ. Կիւլյուքեֆեան Մայրանոց

Կար. Երեսմայրութիւնը ի պիտան հե.
տեւ ՏԵ. Մայրանոցը 1937 ի շրջանին թաղանթաւ
Ռիթմիկ տեղեկատուութեան համար Կար. Երեսմայր.
Մայրանոցի տեղեկատուութեան ի պատասխան, հարց ծնող,
վերադարձ տեղ. տեղ. շրջանաւորութեան շրջան
հիշ շարժմանը պատահաւ համար եւ առանձնապէս
բերաւ պարզաւ ու առիթներ հիշմանը ծնողութեան
Ազգ. առանձնապէս ծնողութեան ծնողութեան համար
հարցեր հիշմանը ծնողութեան:

Սեպտեմբեր 22, 1927

Ազնիւ Տոբ. Պօղոսեան,

Հանդիմանում եմ քեզի հանդէպ իմ հարգանքներով 16 թուագրեալ նամակը, զոր ուղղած էիք որդւոյս Ներսէսին ի Լոնտոն, ինչպէս նաեւ Ձեր ակնարկած երկու յատակագծերը:

Ազգ. Հիւանդանոցին Ձեր մատուցած ծառայութեանց ու *գինեհատութեան* համար Ձեր թափած ջանքերուն մօտէն ծանօթ ըլլալով, համակրանք տածած եմ Ձեզի հանդէպ իբր լուրջ եւ ազգանուէր անձի մը: Եւ սոյն նամակնիդ ալ այդ զգացումներով ի նկատի ունեցալ, մանաւանդ որ ես ալ կը փափաքեմ որ կնոջս յիշատակին շինուի դարմանատուն մը:

Դրկուած յատակագծերուն առանձինն առաւելութիւնները կշռելով, կը յանգիմ այն եզրակացութեան թէ Բ. յատակագծով կառուցուելիք շէնքը եւս աւելի նպատակայարմար ըլլալու է, քանի որ, ինչպէս կը գրեմք, շրջապատուած պիտի ըլլայ բաւական ընդարձակ պարտէզով մը, ու կրնայ ի պահանջել հարկին ընդարձակուիլ: Անշուշտ այս պարագային անհրաժեշտ է որ հիմերը ձգուին հաստատուն ու յատակագիծը շինուի այնպէս մը որ յառաջիկային կարելի ըլլայ թէ նոր մասեր աւելցնել կիցը, եւ կամ երկրորդ յարկ մըն ալ շինել անոր վրան: Եւ փափաքելի էր բնականաբար, Ձեզի ծանօթ անպատեհութեանց պատճառաւ, խոհանոցը շէնքէն դուրս կանգնել:

Բայց, ինչպէս յայտնի է, նոյնօրինակ ձեռնարկներու շուրջ անցեալի կարգ մը տեղանքի իրադարձութիւններն ու իմ անձնական փորձառութիւններս ի նկատ ունենալով, ճիշդը խօսելով, քիչ մը կը վարանիմ անորոշութեան մէջ քայլ առնելու: Որովհետեւ, շէնքին կառուցումը չէ ամէնէն դժուարին խնդիրը, ինչպէս Դուք ալ գիտեմք, ազգային տեւէ շէնք շուտով գլուխ կրնայ ելլել այս կամ այն միջոցաւ: Կարեւորը դարմանատունը կառուցանելէ ետք յառաջ գալիք հարցումն է – ի՞նչ հաստատուն քայլեր առնուած են, կամ պիտի առնուին, տեղւոյդ Ազգային Մարմնոյն կողմէ ապահովելու համար դարմանատան բարւոյ մատակարարութիւնն եւ անոր իր նպատակին գործածութիւնը:

Այս կէտերուն կարեւորութիւնը վստահ եմ որ Դուք եւս քաջ կ'ըմբռնէք ձեռնարկին յաջողութեան ու յարատեւ խնամքին տեսակէտով: Եւ կը յուսամ ուստի, որ բարի պիտի ըլլաք լուսաբանել զիս անոնց մասին, եւ դրկել ինծի կառուցուելիք դարմանատան յատակագիծը վերի պայմաններուն համաձայն, ինչպէս նաեւ նախահաշիւ մը: Յատակագիծը հանեցեմ ընծայել տալ յստակ եւ դիւրըմբռնելի:

Կանխայայտ շնորհակալութիւններով,
Ձերդ անկեղծաբար,
Պատրիկ Կիւլպէնկեան

Ազնիւ Տոֆ. Պօղոսեան,

Դեկտեմբեր 20, 1927, թիւ նամակս յղելէ վերջ, հանդիմանումս ստանալու նաեւ Ձեր նախահաշիւը, գոր այնքան մանրամասն պատրաստել տուած էիք, եւ որուն համար շնորհակալ եմ մեծապէս:

Սոյն նախահաշիւին ընդհանուր գումարն եղած էր, ինչպէս նշանակած էիք, 2688 թրք. ոսկի, որուն վրայ, բնականաբար բարդելով 250 եւ 300 թրք. ոսկի (գնուելիք հողին արժէքը եւ նարտարապետի մօտաւոր պահանջը) կ'ունենանք 3238 թրք. ոսկի, իբր ծախք Մայրանոցի շինութեան:

Ինչպէս կը յիշէք անշուշտ, Օգոստոս 16, 1927 թիւ նամակով կը հաղորդէիք երկու բլաններ – երկրորդ բլանի մասին աւելցնելով հետեւեալը. «Դարմանատան մօտական 1200 կանգուն տրամադրելի գետնին վրայ կառուցուելիք շէնքը, իր զանազան բաժանումներով ու շրջապատուած ընդարձակ պարտէզով մը, ընդամէնը, 8-10 անկողիննոց, հողին հետ միասին, պիտի արժէր 1300-1400 թրք. ոսկի, եւ խիստ ներկայանալի: Այս շէնքերը, (մին կամ միւսը) պիտի ըլլան քարէ եւ երկաթ բուրքել»:

Այժմ երկու բլանները Ձեր տուած տեղեկութեանց եւ նախահաշիւներու լուսով ուշի ուշով քննելէ վերջ, կը մտածեմ թէ ներկայ պայմաններուն տակ աւելի գործնական եւ նպատակայարմար է առաջնութիւն տալ Ձեր Օգոստոս 16 թիւ նամակի բլանով Մայրանոցի մը շինութեան: Եւ ուստի, ասոր կառուցման եւ չնախատեսուած այլ ծախուց համար յանձնախումբիդ կը տրամադրեմ ընդամէնը 10,000 տոլար, կրկնապատիկէն աւելի քան Ձեր տուած նախահաշիւը:

Ինծի համար բնական է, որ ընդունելի են Ձեր յիշատակած անձնաւորութիւնները իբր յանձնախումբի անդամ:

Տիարք Արմէն Մազլումեան, Վեր. Ա. Շիրանեան, Տոֆ. Պօղոսեան, Ազգ. Առաջնորդարանի կողմէ ներկայացուցիչ մը, Տոֆ. Ա. Ալթունեան:

Մայրանոցի շէնքը հարկ չկայ ուրիշ մարմնոյ մը փոխանցելու, քանի որ Կիւլլապի Կիւլպէնկեան Ֆաունտէյշընը Մ'. Նահանգաց օրինական տրամադրութեանց համաձայն կազմուած ըլլալով, ոչ նուազ ապահով է քան այլ երկրի մէջ կազմակերպուած մը:

Թէ' առ ի սովորութիւն, եւ թէ առ ի յարգանս մանաւանդ, ջերմ փափաքս է որ սոյն յանձնախումբը կազմուի հանութեամբն ու հաւանութեամբ Ն. Ս. Օծութեան Վեհ. Սահակ Կաթողիկոսի իբր մեր ազգային ու եկեղեցական վերին իշխանութիւնը Սուրիոյ մէջ ներկայիս:

Յանձնախումբիդ ի դիւրութիւն, շինութեան յատկացուած գումարէն 3000 տոլար տրամադրելի պիտի գտնէք, գործի սկսելու առթիւ, 3000 տոլար շէնքը ծածկուելէն վերջ, եւ մնացորդ 4000 տոլարը շինութիւնը ամբողջապէս լրանալուն պէս: Այս մասին կրնաք համաձայնիլ:

Այս մասին ինչպէս կը տեսնուի ներփակ նամակէն, խնդրած եմ Ն.Ս. Օծութեանէն որ սոյն Մայրանոցի շինութեան համար չզլանայ իր հայրախնամ հոգածութիւնն ու հովանաւորութիւնը:

Ս. Ծննդեան ու Նոր Տարուան ջերմագին մաղթանքներով,

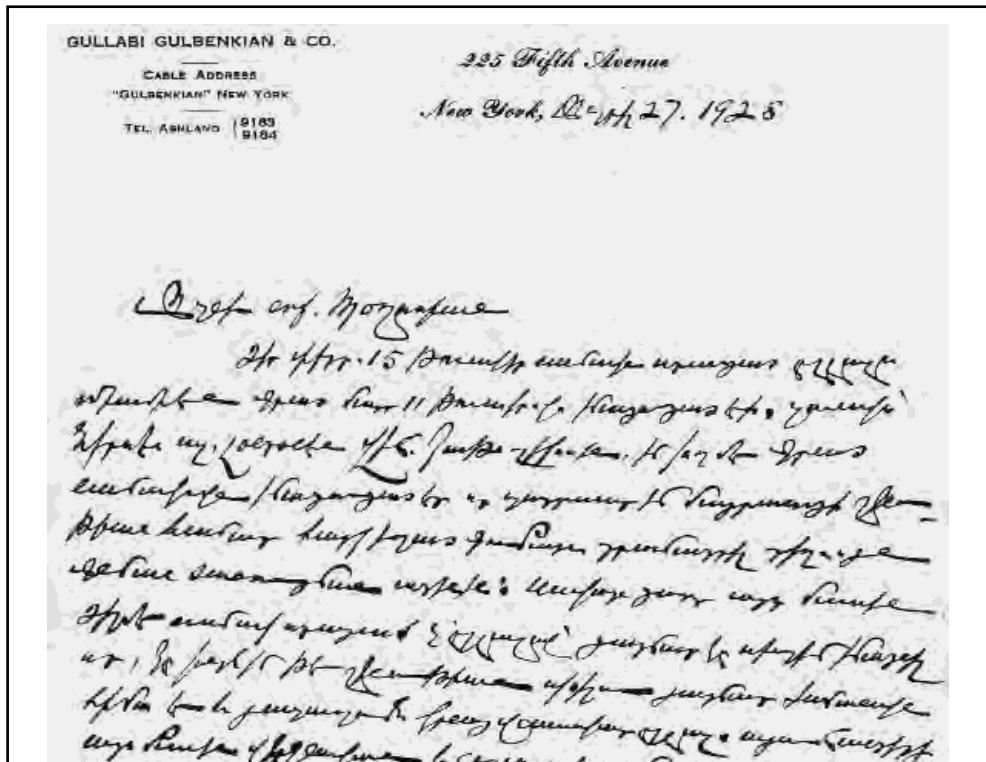
Ձերդ,
Պատրիկ Կիւլպէնկեան

Ապրիլ 27, 1928

Ազնիւ Տոքթ. Պօղոսեան

Ձեր Փետրուար 15 թուակիր նամակն ստացած ըլլալս Միամիէն գրած Մարտ 11 թուակրովս իմացուցած էի. զաւակս՝ Ներսէս ալ, Լոնտոնէն Վեհ. Կաթողիկոսին, իր կողմէ գրած նամակովն իմացուցած էր որ պատրաստ եմ մայրանոցի շինութեան համար հարկ եղած գումարն տրամադրել տեղւոյն գնման ծանուցման ատենին: Սակայն ցարդ այդ մասին Ձեզմէ նամակ ստացած չըլլալով՝ յարմար կը սեպեմ իմացնել որ, կը խորհիմ թէ շինութեան սկըսելու յարմար ժամանակն հիմա է եւ յապաղումն կրնայ վնասակար ըլլալ. այսու հանդերձ այս մասին վերջնական եւ նպատակայարմար որոշումն տալն յանձնաժողովին կը մնայ, որուն մեծարանց անդամոց մայրանոցի շինութեան առթիւ տալիք աշխատութեանց եւ հոգածութեանց համար սրտագին շնորհակալութիւններս կը խնդրեմ հաղորդել:

Ձերդ, յարգանօք,
Պատրիկ Կիւլպէնկեան

Սեպտեմբեր 20, 1929

Սիրելի Տոբ. Պօղոսեան,

Ինչ որ միւս նամակովս գրած էի Ձեզի, յաւետ գործի մարդու յատուկ ոճով ու նախանձախնդրութեամբ, կ'ուզեմ կրկնել հոս քիչ մը աւելի մտերմաբար որպէս բարեկամ հայրենակցի մը:

Դուք գիտէք թէ մենք Կեսարիացիներս միշտ ալ ընդառաջ գացած ենք ազգային կոչերու եւ պէտքերու, եւ նուիրաբերած ենք առատաձեռնութեամբ ու սրտաբուխ կերպով: Բայց Կեսարիացիին գլխաւոր յատկանիշն է եղած, բարեբախտաբար, իր այդ նուիրատուութեանց մէջ դնել նաեւ գործի մարդու ըմբռնումը: Կեսարիացին չբաւականանար սոսկ նուիրաբերելով, այլ խստապահանջ է, ու նախանձախնդիր, տեսնելու թէ ո՞ր աստիճան հաւատարմութեամբ գործածուած է, եւ կամ պիտի գործածուի, իր նուէրը:

Ձեռնարկը, ինչպէս ըսի միւս նամակովս, մօտ է սրտիս: Եւ այդ իսկ պատճառաւ խիստ մտահոգ եմ գիտնալու թէ ո՞վ պիտի հսկէ դարմանատան շինութեան, եւ որո՞ւ հակակշիռին տակ. ո՞ր աստիճան վստահելի կը գտնէք Դուք այդ անձը, կամ մարմինը, ու որչա՞փ հաւատ կ'ուզէք ընծայել անոր: Երանի թէ այս կէտերու, եւ այլ կարեւոր նկատած Ձեր թելադրութիւնները գրէիք ինծի, քանզի, ինչպէս կրկնեցի, նուիրատուութիւնը չէ էականը, այլ այդ նուիրատուութեան իր նպատակին հաւատարիմ գործածութիւնը:

Սպասելով լսել Ձեզմէ անյապաղ եւ անվերապահօրէն,

Ձերդ անկեղծաբար,
Պատրիկ Կիւլպէնկեան

RUGS FROM
TURKEY
PERSIA
INDIA
AFGHANISTAN
CAUCASUS
CHINA

GULLABI GULBENKIAN & CO.

IMPORTERS OF

ORIENTAL RUGS AND CARPETS

NEW YORK

TELEPHONE
1818
MADISON SQUARE
CABLE ADDRESS
GULBENKIAN
NEW YORK

225 FIFTH AVE. 66

Սիրելի Տոբ. Պօղոսեան,
Ինչ որ միւս նամակովս գրած էի Ձեզի, յաւետ գործի մարդու յատուկ
ոճով ու նախանձախնդրութեամբ, կ'ուզեմ կրկնել հոս քիչ մը աւելի մտերմա-
բար որպէս բարեկամ հայրենակցի մը:

Դուք գիտէք թէ մենք Կեսարիացիներս միշտ ալ ընդառաջ գացած ենք ազ-
գային կոչերու եւ պէտքերու, եւ նուիրաբերած ենք առատաձեռնութեամբ ու
սրտաբուխ կերպով: Բայց Կեսարիացիին գլխաւոր յատկանիշն է եղած, բարե-

2 Ապրիլ 1938
Հալէպ

Մեծայարգ Տիար Տոբ. Խ. Պօղոսեան

Վերժին Կիւլպէնկեան մայրանոցի շինութեան յանձնառու Պ. Գէորգ Խաչատուրեան գրաւորապէս կը յիշեցնէ ինձ որ ցարդ չէ ստացած կարգ մը բացառիկ աշխատութեանց վարձքը որ ըրած էր վերոյիշեալ մայրանոցի շինութեան ընթացքին իմ, Ձեր եւ յանձնախումբի ուրիշ մի քանի Անդամներու հաւանութեամբ:

Վերոյիշեալ աշխատութիւններն հետեւեալներն են:

Շէնքին պատուանդանը (socle) կազմող ներմակ
փաբերու եզերքներուն կոփումը մէկ սանթիմ
խորութեամբ փառէ մեթր

$$171 \times 100 = 17.100$$

1. Անկիւններուն փաբերու կոփումը փառէ մեթր

$$73 \times 80 = 5.840$$

2. Պատուհաններու վերնափաբերուն

կոփումը. հաս՝

$$50 \times 250 = 12.500$$

Սուրիական դահեկան

35.440

Ֆ. Արփիարեան

Բաղնիքի Գրքարար

2 Ապրիլ 1938
Հալէպ

Պատուարար
Տիար - Տոբ. Խ. Պօղոսեան

Վերժին, զի Գրքարար Խաչատուրեան շինութեան
յանձնառու - Կ. Գ. Գրքարար-Պօղոսեան Գրքարար-Պօղոսեան Բ
ժողովի ինչ որ շարք չէ արժանացած ընթացք Կ. Գրքարար
աշխատութեանց վարձքն որ ըրած էր Վերոյիշեալ Խաչատուրեան
շինութեան Գրքարար իմ Ձեր եւ յանձնախումբի ուրիշ մի քանի
Անդամներու - հաւանութեամբ:

5 Յուլիս 1939
Հալէպ

1933-34 թուականին կառուցուած Վ. Կիւլպէնկեանի մայրանոցի յանձնա-
նու Պ. Գէորգ Խաչատուրեան նախապէս չնախատեսուած կարգ մը յաւելուա-
ծական գործերու փոխարժէքը կը պահանջէ վերոյիշեալ շինութեան աւար-
տումի թուականէն ի վեր:

Կառուցումի գործերուն հսկող պատ. յանձնախումբի մէկ ֆանի անդամ-
ներուն հաւանութեամբ, կու գամ վերոյիշեալ գործերը թուել:

1. Շէնքին պատուանդանի (socle) ֆարերու եզերքներուն շեղակի կոփումը	ֆառէ մեթր	171 x 100 = 17.100
2. Շէնքին անկիւնաֆարերուն կլորային կոփումը	ֆառէ մեթր	75 x 80 = v5.840
3. Պատուհաններուն կամարներուն ձեւափոխումէն առաջ եկած տարբերութիւնը. հատ՝	ֆառէ մեթր	50 x 250 = 12.500
Գումար սիւրիական դահեկան		35.440
		<u>Ֆ. Արփիարեան</u>

5 Դեկտեմբեր 1939
Հալէպ

Մեծայարգ Տիար Տոֆ. Խ. Պօղոսեան

Ձեր Նոյեմբեր 4 թուակիր նամակը ստացած եմ:

Շնորհակալ եմ Սերովբէ-Կիւլպէնկեան Արեւստից Վարժարանի վնարուած 2352
դրուշի մասին Ձեր տուած բացատրութեան համար. սակայն սոյն բացատրութիւնը չի
կրցայ ըմբռնել որովհետեւ յիշեալ գումարը Պօղոս Կիւլպէնկեան վարժարանը 14
Ապրիլ 1938 թուականին իբր վնարում ցոյց տուած է իր հաշիւներուն մէջ եւ
հետեւաբար այդ արձանագրութիւնը ջնջելու համար այս վերջնոյն (Պ.Կ. Վարժարանի)
ետ վնարուելու էր:

Մայրանոցի Խնամակալութեան հրաժարեալ անդամներէն Տ. Տոֆ. ձերահեան իր
հրաժարականը ետ առած ըլլալը կը գրէք, որու համար գոհ եղայ: Տիար Ա.
Սրապեանի տեղ ալ ցարդ յարմար անձ մը գտնել կարելի եղած չըլլալը յայտնած էք,
զարմանալի է որ Քաղաքական Ժողովը յիշեալի հրաժարումը պաշտօնապէս
հաղորդելով տեղը մէկը նշանակելը չէ թելադրած:

Մնամ յարգանքօք
Նուպար Կիւլպէնկեան

Մեծայարգ Տիար Տոֆ. Խ. Պօղոսեան
Հալէպ

Կը հաստատեմ Յուլիս 9 թուակիր նամակս, հանդիմն ունեցայ ստանալու Ձեր Մայիս 17 թուագրեալն:

Պօղոս Կիւլպէնկեան Ազգ. հիւանդանոցի մը կազմակերպման մասին, ըստ Ձեր խոստման բարեհաճած է՛ք Ս. Խաչի վարչութեան կողմէ եղած թելադրութիւնը հաղորդել որու համար շնորհակալ եմ, իսկապէս ըրած առաջարկդ օգտակար ծառայութիւններ կրնայ մատուցանել դարմանի կարօտ հայ մանկւոյն, սակայն ես պիտի նախընտրէի բոլորովին ուրոյն նոր շէնք մը կառուցանել Մայրանոցի պէս եւ մի քանի տարիներ ծախսերով մասնակցիլ մինչեւ որ ինքնաբաւ լինի: Թէ որ ըստ Ձեզ ատիկա գործնական չի նկատուիր, այն ատեն կը խորհիմ կրթաթոշակ մը հաստատել քաջալերելու համար ուսումնատենչ երկսեռ պատանիներ մասնագիտական բարձրագոյն կրթութիւն ստանալու, իրենց ընտրած ճիւղին մէջ:

Թէպէտ Dr. Farouk ստորագրութեամբ Մայրանոցի տասներորդ տարեգիրքին առընչութեամբ շնորհաւորական հետեւեալ հեռագիրը ստացայ՝

"Have great pleasure to announce celebration of tenth anniversary of Maternity" սակայն կը ցախմ որ ոչ Dr. Farouk ինձ ծանօթ լինելու եւ բնականաբար հասցէն ալ չգիտնալուս չկարողացայ պատասխանել: Այս առթիւ զարմանալի է որ Ազգ. Իշխանութեան կողմէ ոեւէ տեղեկութիւն տրուած չէ սոյն celebrationի մասին:

Տիար Ֆիլիփ Արփիարեանէն վերստին նամակ մը առի. հանեցէ՛ք յիշեալի յայտնել որ վարժարանիս շէնքին վարձքը ինձ վերաբերեալ հարց մը չէ՝ նամանաւանդ այժմ որ դրութիւնը բոլորովին փոխուած է:

Մնամ Ձերդ յարգանքով
Նուպար Կիւլպէնկեան

ՏՈՔԹ. ԽԱՉԻԿ ՊՕՂՈՍԵԱՆ
ՈՉ ԵՒՍ Է

ՏՈՔԹ. ՊՕՂՈՍԵԱՆ ՈՉ ԵՒՍ Է

Խոր վշտով իմացանք մահուան լուրը քաղաքիս յարգուած բժիշկներէն ՏՈՔԹ. ԽԱԶԻԿ ՊՕՂՈՍԵԱՆԻ, որ պատահեցաւ Կիրակի, 20 Մարտ 1955-ին:

Այս տխուր առթիւ «Սուրիա» իր խոր վշտակցութիւնը կը յայտնէ Տիկ. Աստղիկ Պօղոսեանի, Օր. Սոնա Պօղոսեանի, Պր. Կարպիս եւ Եղուարդ Պօղոսեաններուն եւ Ռամկավար Ազատական Կուսակցութեան:

ՏԽՐՈՒՆԻ

Ռամկ. Ազատ. Կուսակցութեան Սուրիոյ եւ Լիբանանի Շրջանային Վարչութիւնն ու Հալէպի Հերեան Ակումբը խորունկ ցաւով կը յայտնեն իրենց բազմավաստակ եւ վերերան ընկերոջ՝

ՏՈՔԹ. ԽԱԶԻԿ ՊՕՂՈՍԵԱՆԻ

մահը, որ պատահած է Հալէպի մէջ, Կիրակի, 20 Մարտ 1955, երեկոյեան ժամը 5ին, իր բնակարանին մէջ:

Կ'անդրադառնանք մեր ողբացեալ եւ սիրելի վերերան ընկերոջ կեանքին, ու կուսակցական եւ ազգային բեղուն գործունէութեան:

**ՌԱՄԿ. ԱԶԱՏ. ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ
ՍՈՒՐԻՈՅ ԵՒ ԼԻԲ. ՇՐՋ. ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆ
ԵՒ ՀԱԼԷՊԻ ՀԵՐԵԱՆ ԱԿՈՒՄԲԻ ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆ**

*

ՄԱՀԱԶԴ

Ռամկավար Ազատական Կուսակցության Սուրիոյ եւ
Լիբանանի Շրջանային Վարչութիւնը

»»» Սուրիոյ Ենթա-Շրջանային Վարչութիւնը

»»» Հալէպի Հերեան ակումբի Վարչութիւնը

»»» Հալէպի Տամատեան ակումբի Վարչութիւնը

»»» Դամասկոսի Կիլիկիա ակումբի Վարչութիւնը

»»» Հալէպի եւ շրջաններու ակումբներու Վարչութիւնները
Թէքէեան Մշակութ. Միութեան Հալէպի Հիմնադիրներու
Մարմինը:

Սրտի անհուն կսկիծով կը գուժեն մահը իրենց

ՎԵԹԵՐԱՆ ԸՆԿԵՐՈՋ ՏՈՔԹ. ԽԱԶԻԿ ՊՕՂՈՍԵԱՆԻ

որ կնքեց իր մահկանացուն Կիրակի, 20 Մարտ երեկոյեան
Ժամը 6ին, իր բնակարանին մէջ:

Յուդարկաւորութեան տխուր արարողութիւնը տեղի
կ'ունենայ այսօր՝ Երկուշաբթի, 21 Մարտ 1955, կէսօրէ վերջ ժամը
3:30ին, Ս. Քառասնից Մանկանց Եկեղեցին:

ԾԱՆՕԹ.- Թափօրը պիտի մեկնի ժամը ճիշդ 3ին, հանգու-
ցեալի բնակարանէն, Ֆարուք պողոտայ:

Մասնաւորներու մահապղ դրկուած չըլլալով, կը խնդրուի
ներկայս ընդունիլ իբր այդ:

ՍՈՒՐԻԱ (Յաւելուած թիւ 2849-ի, Հալէպ, 21 Մարտ 1955)

ՄԱՀ ԵՒ ՅՈՒՂԱՐԿԱԻՈՐՈՒԹԻՒՆ ՏՈՔԹ. ԽԱՉԻԿ ՊՕՂՈՍԵԱՆԻ

Հալեպահայութիւնը երէկ կորսնցուց իր ազգայիններէն յարգուած ու գնահատուած ազգային մը, յանձին ողբացեալ Տոքթ. Խաչիկ Պօղոսեանի:

Ողբացեալ բժիշկը երկար տարիներէ ի վեր կը ծառայէր իր ժողովուրդին որպէս բժիշկ, որպէս մարդ եւ որպէս ազգային ղեկավար:

Հանգուցեալը Ուրբաթ օր ծանր քրիզ մը կ'ունենայ եւ Կիրակի երեկոյեան ժամը ճին աւանդեց իր հոգին, յառաջացած տարիքի մը մէջ:

Երկուշաբթի, 21 Մարտին տեղի ունեցաւ յուղարկաւորութեան արարողութիւնը: Հալեպահայ ընտրանին եւ հայ ու օտար բժիշկներ մասնակցեցան յուղարկաւորութեան, իրենց յարգանքի վերջին տուրքը բերելով յարգուած ու գնահատուած բժիշկին:

Հարիւրի մօտ ծաղկեպսակներ դրկուած էին զանազան ազգային հաստատութիւններէ, միութիւններէ եւ անհատներէ:

Այս մասին պիտի անդրադառնանք:

Այս տխուր առթիւ «Սուրիա»ի վարչութիւնն ու խմբագրութիւնը իրենց խոր վշտակցութիւնը կը յայտնեն հանգուցեալի այրիին՝ Տիկին Աստղիկ Պօղոսեանի, զաւակներուն՝ Օր. Սոնային, տիկին Ֆիմիին, Պր. Կարպիս Պօղոսեանին (Հայաստան), Պր. Եղուարդ Պօղոսեանին (Նիւ Եորք) եւ ընտանեկան պարագաներուն ու Ռամկավար Ազատական Կուսակցութեան:

(«Սուրիա», Երեւշաբթի, 22 Մարտ 1955)

ՄԱՀ ԵՒ ԹԱՂՈՒՄ ԸՆԿ. ՏՈՔԹ. Խ. ՊՕՂՈՍԵԱՆԻ

Կիրակի, Մարտ 20, երեկոյեան ժամը 6ին, Հալէպի իր բնակարանին մէջ խաղաղօրէն շիջեցաւ մեր վեթերան ընկերներէն եւ ղեկավարներէն Տոքթ. Խաչիկ Պօղոսեանը: Օր մը առաջ ունեցած էր տագնապ մը, եւ անմիջապէս իր սնարին մօտ փութացած էին Կիւլպէնկեան մայրանոցի բժշկապետ Տոքթ. Օ. Հրէշտակեան, Տոքթ. Շիւլապի, Տոքթ. Խաչատուրեան եւ Տոքթ. Հիքմէթ, որոնք իրենց կարելին ըրին, բայց կարելի չեղաւ փոխել բնութեան վճիռը:

Ընկ. Տոքթ. Պօղոսեան այս աշխարհին հրաժեշտ տուաւ 80 տարեկան հասակին, ապրելէ ետք բեղուն եւ արդիւնաշատ կեանք մը: Գրական եւ հանրային գործունէութեան ժրաջան մշակ մը հանդիսացող մեր թանկագին ընկերոջ կեանքը եղած էր քաղաքական փոթորիկներու ընդմէջէն խիպախօրէն յառաջացող «նաւ» մը, որուն այցելած նաւահանգիստներէն իւրաքանչիւրը վայելած էր անոր բաշխած բարիքները:

Համապգային յարգանքի տուրքը, որ մատուցուեցաւ անոր, 21 Մարտ, Երկուշաբթի օր, յուղարկաւորութեան արարողութեանց առթիւ, կու գար անգամ մը եւս փաստելու թէ մեր ողբացեալ ընկերը կը վայելէր մեծ վարկ եւ համակրութիւն, հալեպահայ ժողովուրդի բոլոր խաւերուն մէջ անխտիր:

Յուղարկաւորներու թափօրը ժամը 3ին ճամբայ ելաւ ողբացեալին բնակարանէն: Առջեւէն՝ դպիրներուն կը յաջորդէին Կիլիկեան վարժարաններու եւ ՀԲԸՄի Լ. Նաճարեան վարժարանի երկսեռ ուսանողները իրենց ուսուցչական կապմերով: Ապա կու գային Ս. Քառասուն Մանուկ, Ս. Աստուածածին, Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եւ Ս. Գէորգ եկեղեցիներու քահանայ հայրերը: Յետոյ կու գային Ազգ. Վերժին Կիւլպէնկեան Մայրանոցի հիւանդապահուիիները:

Յամրաքայլ կը տարուէր դագաղը, որուն երիպները բռնած, պատուոյ պահակի պաշտօն ստանձնած էին բժիշկներ Օ. Հրէշտակեան եւ Չաքմաքճեան, եւ երկու կուսակցական ընկերներ:

Եկեղեցի փութացած էին հալեպահայութեան ընտրանին եւ արաբ բազմաթիւ անձնաւորութիւններ: Անոնց մէջ կը նշմարուէին

շատ մը ծանօթ բժիշկներ, որոնց կարգին բժշկապետ Տոքթ. Իսա, դեղագործներ, փաստաբաններ, վաճառականներ, ազգային եւ քաղաքական դէմքեր, մամուլի ներկայացուցիչներ եւ սգակիր բա-րեկամներու հոծ բազմութիւն մը:

Եկեղեցւոյ մէջ, դամբանական խօսեցաւ Առաջնորդ Գեր. Տ. Զա-րեհ Ա. Փայապեան, որ շեշտեց հանգուցեալ ընկերոջ բազմաթիւ առաքինութիւններն ու բարեմասնութիւնները, անոր ունեցած օգ-տաշատ գործունէութիւնը հալեպահայ կեանքէն ներս, եւ վերջա-պէս անոր ջանքերուն անուրանալի արդիւնքը հանդիսացող Ազ-գային Վերժին Կիւլպէնկեան Մայրանոցի գոյատման համար անոր թափած անխոնջ ջանքերը:

Շուրջ քառասուն հաստատութիւններ, միութիւններ եւ բարե-կամներ ծաղկեպսակ դրկած էին, ի միջի ալլոց՝ Ռամկ. Ազատ. Կու-սակցութեան Սուրիոյ եւ Լիբանանի Շրջ. Վարչութիւնը, ՌԱԿ Հեր-եան եւ Տամատեան ակումբները, «Զարթօնք» օրաթերթը, Թէքէ-եան Մշակ. Միութիւնը, ՀԲԸ Միութիւնը, ՀԵ Ընկերակցութիւնը, Կարմիր Խաչը, ՀՄԸՄի վարչութիւնը, Վ. Կիւլպէնկեան Մայրանոցի ինսամակալութիւնը, ՍԴ Հնչակեան կուսակցութիւնը, Կիլիկեան եւ Արմէնեան վարժարաններու հոգաբարձութիւնները, Տէր եւ Տիկին Արմէն Մալլումեան (Պարոն), Ժոզէֆ Ֆեթթէլ, Թիւֆէնկճեան ըն-տանիքները, ինչպէս նաեւ բազմաթիւ այլ բարեկամներ եւ ընկեր-ներ:

Մինչեւ գերեզմանատուն, մեր վաստակաւոր ընկերոջ մարմինին ընկերացան բազմաթիւ ազգայիններ, բազմաթիւ ինքնաշարժնե-րով:

Գերեզմանատան մէջ խօսք առաւ Կիլիկեան վարժարաններու տնօրէն Պր. Ռ. Տիրարեանը:

Պր. Տիրարեան յուշում շեշտով մը վեր առաւ հանգուցեալ ըն-կերոջ արժանիքները, վերակենդանացուց անոր բեղուն գոր-ծունէութեան պատմութիւնը Կիւլպէնկեան վարժարանի 20 տարի-ներու գոյութեան ընթացքին, թուեց այն բազմաթիւ գիտական եւ գրական յօդուածները, որոնք ելած էին ողբացեալ ընկերոջ գրիչէն եւ ապա յիշեց թէ ի՞նչպէս Տոքթ. Պօղոսեան թիրախը դարձած էր վատ ու դաւադիր յարձակումներու, իր գաղափարի հակառակորդ-ներուն կողմէ, իր հանրային երկար տարիներու գործունէութեան ընթացքին:

Ապա խօսք առաւ Շէյխ Մագսուտի Արմէնեան վարժարանի աւագ ուսուցիչ ընկ. Ն. Նարկիպեան:

Գերեզմանատունէն վերադարձին, սգաւոր բարեկամները եւ ընկերները դարձեալ ուղղուեցան ողբացեալ ընկերոջ բնակարանը, իրենց ցաւակցութիւնները յայտնելու հանգուցեալ ընկերոջ այրիին, զաւակներուն եւ պարագաներուն:

Հանգի՛ստ մեր վաստակաւոր ընկերոջ յոգնած աճիւններուն:

Կարպիս Պողոսեանի յարգանքի տուրքը իր հօր եւ մեծ մօր՝
Ագապիի գերեզմաններուն առջեւ
(Ծէյխ Սագսուտ գերեզմանատուն, Հալէպ)

ՑԱԽԱԿՑԱԿԱՆ ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ ՏՈՔԹ. Խ. ՊՕՂՈՍԵԱՆԻ ՄԱՀՈՒԱՆ ԱՌԻԹՈՎ

Ողբացեալ Տոքթ. Խաչիկ Պօղոսեանի մահուան առթիւ Տիկին Աստղիկ Պօղոսեան, Օր. Սոնա Պօղոսեան եւ Տիկին Ֆիմի Ռասըլ Շուլց (Պօղոսեան) մեծ թիւով ցաւակցական հեռագիրներ ստացած են, որոնցմէ կու տանք քանի մը հատը:

*

«Շրջանային Վարչութիւնս խորունկ ցաւով իմացաւ մահը՝ վաստակաւոր եւ վեթերան ընկեր Խաչիկ Պօղոսեանի:

Կը խոնարհինք դագաղին առջեւ եւ կը յայտնենք խորագգաց վշտակցութիւն»:

Պէյրուք, Սեդրակեան

*

«Խորունկ վշտակցութիւններ ձեր մեծ կորուստին առթիւ»:

Պէյրուք, Բարունակ Թովմասեան

*

«Կը վշտակցինք ձեզի, մեր վեթերան եւ բազմավաստակ ընկերոջ, մեծ հայրենասէրի վախճանումին առիթով»:

Պէյրուք, «Զարթօնք» Օրաթերթ

*

«Խորունկ ցաւակցութիւններ ձեր մեծ կորուստին առթիւ»:

Պէյրուք, Գերսամ Ահարոնեան

*

«Խորունկ վշտակցութիւններ մեծ հայրենասէր եւ բարեկամ Տոքթ. Պօղոսեանի մահուան առիթով»:

Պէյրուք, Հրաչ Սեդրակեան

ՀՈԳԵՀԱՆԳԻՍՏ

Ողբացեալ Տոքթ. Խաչիկ Պօղոսեանի մահուան քառասունփոյն առթիւ, հոգեհանգստեան պաշտօն պիտի կատարուի Կիրակի, 1 Մայիս 1955, Ս. Քառասնից Մանկանց եկեղեցին, յաւարտ Ս. Պատարագի:

Հանգուցեալին յիշատակը յարգող ազգականներէն, ընկերներէն եւ բարեկամներէն կը խնդրուի ներկայ գտնուիլ:

9 Ապրիլ 1955

ԱՐՄԵՆԻԱՅԻՆ ՏԻԿԻՆ ԱՍԽԱՏԻԿ ՊՕԴՈՍԵԱՆ
ՀԱՅԷԿ

Ազնիւ Տիկին,

Ընդունելով Ձեր Մարտ 29 բուակիր նամակն մեծ յուզմամբ կարդացի Ձեր սիրելի ամուսնոյն ու իմ Ազնիւ բարեկամ Տոֆ-ի մասին Ձեր գրածները: Ինն ուղղեալ իր վերջին նամակին պատասխանը գրած էի եւ թղթատարին յանձնելու վրայ էի երբ իր մահուան տխուր լուրը ստացայ ու հանգուցեալին Մայրանոցին համար գուրգուրանքը ինձ արդէն լաւ ծանօթ էր եւ իր մատուցած ծառայութիւնը երբեք չենք կրնար մոռնալ: Շատ շնորհակալ եմ այժմ ազնուաբար ծառայելու Ձեր պատրաստակամութիւնը յայտնելուդ համար որմէ երախտագիտութեամբ օգտուիլ պիտի ուզէի առիթը ներկայանայուն:

Ձեր անդարմանելի կորուստին համար անգամ մը եւս իմ ցաւակցութիւնները յայտնելով

Մնամ Զերդ վշտակից
Նուպար Կիւլպէնկեան

Հանգուցեալին դրկելու համար գրածս նամակին ընդօրինակութիւնը ներ-
փակ է առ ի գիտութիւն:

Հայէպ, 29 Մարտ 1955

Համեստափայլ
Տիկին Աստղիկ Պօղոսեան եւ զաւակունք
Աստ

Ազնիւ Տիկին,

Հայ Ազգ. Կարմիր Խաչի եւ Ազգ. Վ. Կիւլպէնկեան Մայրանոցի խնամա-
կալութեան Նախագահ եւ ՀԲԸ Միութեանս երկար տարիներու անդամ Տոքթ.
Խաչիկ Պօղոսեանի մահը ցաւով համակեց Միութեանս շրջանակը:

Տոքթ. Խ. Պօղոսեանի մահուամբ ազգովին կը կորսնցնենք ծանօթ մտաւո-
րական մը, մասնագէտ բժիշկ մը եւ ազգային գործիչ մը, որ երկարատեւ, բե-
ղուն եւ անձնուէր ծառայութիւն մը ունեցած է ազգին եւ մարդկութեան հա-
մար: ՀԲԸ Միութիւնս անոր երախտապարտ է մասնաւորաբար Հայ Ազգ.
Կարմիր Խաչի Միութեանս փոխանցման հարցին մէջ:

Սուրբիոյ Շրջ. Յանձնաժողովս իր, իրեն ենթակայ մարմիններուն եւ
Միութեանս անդամներուն անունով կու գայ իր խորին ցաւակցութիւնները
յայտնել Ձեզի, Ձեր զաւակաց եւ հանգուցեալի ընտանեկան բոլոր պարագա-
ներուն:

Կը մնանք վշտակից

Ի դիմաց ՀԲԸ Միութեան
Սուրբիոյ Շրջ. Յանձնաժողովի
Ատենադպիր Ատենապետ

Հալէպ, 24 Մարտ 1955

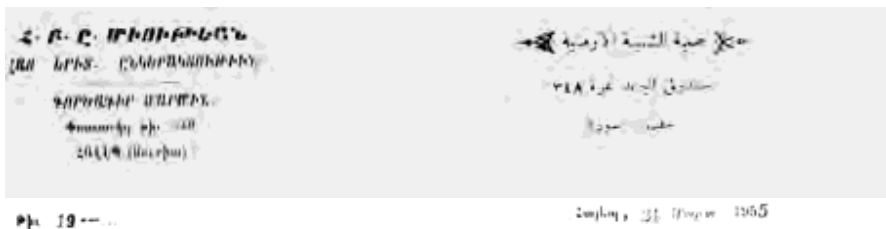
Այրի Տիկին Աստղիկ Պօղոսեան եւ Զաւակունք
Աստ

Համեստափայլ Տիկին,

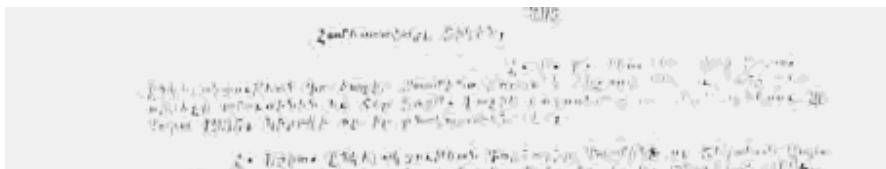
ՀԲԸ Միութեան Հայ Երիտ. Ընկերակցութեան Գործադիր Մարմինն խորունկ վիշտով իմացաւ մահը ձեր սիրելի ամուսինին եւ հօր՝ Տոֆ. Խաչիկ Պօղոսեանի, որ պատահեցաւ 20 Մարտ 1955, Կիրակի օր իր բնակարանին մէջ:

Հ. Երիտ. Ընկերակցութեան Գործադիր Մարմինն ու Տեղական Վարչութիւնը դառնօրէն կը սգան դառնադէտ մահը ՀԲԸ Միութեան վեթերան անդամին ու Ընկերակցութեանս հաւատաւոր մեծ բարեկամին, եւ զգալով տարողութիւնը Ձեր անդարմանելի վիշտին, կու գան Ընկերակցութեանս անունով իրենց խոր ցաւակցութիւնն ու վշտակցութիւնը յայտնել Ձեզի, Ձեր գաւակներուն, ինչպէս նաեւ Պօղոսեան, Չազմագեան, Թիւլսիւզեան, Հալլանեան, Նազգաշեան, Սահակեան եւ Ռասըլ Շուլց գերդաստանի ձեր ընտանեկան բոլոր պարագաներուն, երկնային միխթարութիւն հայցելով անոնց բոլորին:

Կը Մնանք Ձեզի Վշտակից
Ի Դիմաց Հ. Երիտ. Ընկերակցութեան
ՏԵՂԱԿԱՆ ԳՈՐԾԱԴԻՐ ՄԱՐՄԻՆԻ
Ատենադպիր Ատենապետ

Համեստափայլ
Այրի Տիկին Աստղիկ Պօղոսեան եւ Զաւակունք

1 Ապրիլ 1955

Համեստափայլ
Տիկին Ա. Պողոսեան
Աստ

Ազնիւ տիկին,

Ազգային Վերժին Կիւլպէնկեան Մայրանոցի խնամակալութիւնս, Կիրակի, 27 Մարտ 1955, Տիկնանց Օժանդակ Յանձնախումբի հետ ունեցած խառն ժողովին տրուած որոշման համաձայն, ներկայիս կու գայ յայտնել Ձեզի իր խորին ցաւակցութիւնները Ձեր ամուսնոյն՝ Տոք. Խաչիկ Պողոսեանի, եւ իր պատուակալ-նախագահի մահուան առթիւ:

Հանեցէ՛ք ընդունիլ, յարգելի տիկին, մեր խորին յարգանաց հաւաստիքը:

Տիկնանց Օժդ. Յանձնախումբի
Ա. Պետուհի Ա. Դպրուհի

Ի դիմաց Ազգ. Վ. Կիւլպէնկեան
Մայրանոցի
ԽՆԱՄԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ
Ատենադպիր Ատենապետ

ՇՆՈՐՀԱԿԱԼԻՔ

Հանգուցեալ Տոբ. ԽԱԶԻԿ ՊՕՂՈՍԵԱՆԻ այրին եւ զաւակները իրենց խորին շնորհակալութիւնները կը յայտնեն.-

Գեր. Սրբազան Առաջնորդին եւ Արժ. ֆահանայ հայրերուն,
Ազգային Իշխանութեանց,

Բժշկական Սենտիֆայի նախագահութեան եւ անդամներուն,

Բժիշկներ Օ. Հրեշտակեանի, Շիլագիի, Ա. Խաչատուրեանի,
Արեֆ Հիմէթի, որոնք ազնուօրէն Հանգուցեալի անմիջական
օգնութեան հասան,

Ռամկավար Ազատական եւ Ս. Դեմ. Հնչակեան Կուսակցութեանց,

ՀԲԸ Միութեան եւ բարեկատակ այլ հաստատութեանց,

Ազգ. Վ. Կիւլպէնկեան Մայրանոցի խնամակալութեան, Տիկնանց Օժ. Յանձնախումբին եւ պաշտօնէութեան,

Կիլիկեան եւ ՀԲԸ Միութեան Լ. Նանարեան եւ Արմէնեան վարժարաններու,

Թերթերու վարչութեանց

եւ համայն ազգականներու եւ բարեկամներու,

որոնք սիրայօժար իրենց մասնակցութիւնը բերին անոնց սուգին, անձամբ, ծաղկեպսակներով եւ ցաւակցական հեռագիրներով եւ նամակներով:

ՏՈՔԹ. ԽԱԶԻԿ ՊՕՂՈՍԵԱՆԻ ՄԱՀՈՒԱՆ 20-ԱՄԵԱԿԸ

Քսան տարի առաջ, Հալեպի մէջ մահացաւ յայտնի բժիշկ եւ Ռամկ. Ազատ. Կուսակցութեան վաստակաւոր ղեկավար դէմքերէն Տոքթ. Խաչիկ Պօղոսեանը: Անոր մահով կ'անհետանար ազգային ու հասարակական բազմավաստակ գործունէութեամբ հարուստ կեանք մը, մեծ բաց մը ձգելով իր ետեւ:

Տոքթ. Խաչիկ Պօղոսեան ծնած էր 1875ին Սեբաստիա, բայց շուտով տարուած էր Կեսարիա, ուր ստացեր էր իր նախնական կրթութիւնը: Յետոյ փոխադրուել էր Պոլիս, ուր աւարտել էր Հայոց Կեդրոնական Վարժարանը եւ ապա Կայսերական Համալսարանին բժշկական բաժինը: Իր հայրը կը սպաննուի Պանֆ Օթոմանի դէպքին ատեն, թուրքերու կողմէ: Ան ուսանեցաւ նաեւ Զուիցերիոյ եւ Գերմանիոյ մէջ:

Ապրիլեան Եղեռնին, 1915ին, Տոքթ. Խաչիկ Պօղոսեան կը ձերբակալուի հարիւրաւոր հայ մտաւորականներու հետ եւ կը տարուի Այաշի բանտը: Բայց հրաշքով կ'ազատի մահէ եւ կը հաստատուի Հալեպ: Ան թրքական բանակին մէջ բժիշկ հարիւրապետ էր:

Զինադադարէն յետոյ ան իր ասպարէզին հետ նուիրուեցաւ նաեւ հայ ժողովուրդի ծառայութեան: Տոքթ. Խ. Պօղոսեան հիմնադիրը եղաւ Ռամկ. Ազատ. Կուսակցութեան պաշտօնաթերթ «Եփրատ»ին Հալեպի մէջ եւ անոր արտօնատէրը: Երկար տարիներ՝ Կուսակցութեան ղեկավար դէմքն էր հոն, մեծապէս յարգուած ամբողջ գաղութէն: Եւ անոր ջանքերով հիմնուեցաւ նաեւ Վերժին Կիւլպէնկեանի անունով ազգային մայրանոցը: Ան կազմեց տիպար հայ ընտանիք մը իր կնոջ Աստղիկին հետ եւ ունեցաւ երկու տղայ եւ երկու աղջիկ զաւակներ:

(«Նոր Օր» Երեւոյթի, 13 Յունուար, 1976)

ՄԱՀ ՏԻԿԻՆ ԱՍՏՂԻԿ ՊՕՂՈՍԵԱՆԻ

Տոբթ. եւ տիկին Խաչիկ եւ Աստղիկ Պօղոսեան

1971 Մարտ 24, Չորեքշաբթի օր, Ֆրեզնոյի իր բնակարանէն դուրս ելած պահուն, ինքնաշարժի արկածի մը պատճառով մահացաւ Ռամկավար Ազատական Կուսակցութեան Հալէպի մեր ղեկավար ընկերներէն ողբացեալ Տոբ. Խաչիկ Պօղոսեանի այրին՝ Տիկին Աստղիկ Պօղոսեանը (Տէր Պետրոսեան) որ երկար տարիներէ ի վեր բնակութիւն հաստատած էր Գալիֆօրնիոյ այդ հանդարտ եւ արեւաշող քաղաքին մէջ:

Իր ամուսինը՝ Տոբ. Խաչիկ Պօղոսեան ՌԱԿ Սուրիոյ շրջանի հիմնադիրներէն եւ Հալէպի ռամկավար ազատական պաշտօնաթերթ «Եփրատ» օրաթերթի արտօնատէրը եղած էր: Ան հիմնադիրներէն էր նաեւ Հալէպի Վերժին Կիւլպէնկեան ազգային մայրանոցին: Ան մահացաւ 1955ին, Հալէպի մէջ:

Ողբացեալ Տիկին Աստղիկ Պօղոսեանի անիւնը փոխադրուեցաւ Նիւ Եորք: Թաղումը կատարուեցաւ Եունիըն Սիթիի (Նիւ Ճըրզի) մէջ, Մարտ 27, Շաբաթ օր:

Փոխան ծաղկեպսակի նուէրներ կ'ընդունուին Թէֆէեան Մշակութային Միութեան:

Այս տխուր առթիւ, մեր խորագգած ցաւակցութիւնները կը յայտնենք հանգուցեալին հարազատներուն:

ՍԳԱԿԻՐ

ԲԺԻՇԿԻՆ ԱԻԱԳ ՈՐԴԻՈՅՆ
ՃԻԳԵՐԸ ԻՐ ՀՕՐԸ ՄԱՍԻՆ
ԳԻՐՔ ՄԸ
ՊԱՏՐԱՍՏԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ

**ՈՂԲ. ԸՆԿ. ՏՔԹ. ԽԱԶԻԿ ՊՕՂՈՍԵԱՆԻ
ՄԱՍԻՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԿԸ
ԽՆԴՐՈՒՄ**

Նիւեորքաքանակ Պրն. Կարպիս Պօղոսեան երախտապարտ պիտի ըլլայ, եթէ իր տրամադրութեան տակ դրուին յօդուածներ, յուշագրութիւններ, լուսանկարներ եւ այլ տեղեկութիւններ իր հանգուցեալ հօր՝ Ընկ. Տոմար. Խաչիկ Պօղոսեանի վերաբերեալ, որպէս նիւթ ծառայելու համար վաստակաւոր կուսակցական ընկերոջ կենսագրութիւնը պարունակող ընդարձակ հատորի մը:

Ընկ. Տոմար. Խաչիկ Պօղոսեան կուսակցական եւ ազգային յայտնի ղեկավար մըն էր Հալէպի (Սուրիա) մէջ, ուր հիմնած էր «Նփրատ» թերթը եւ Վերժին Կիւլպէնկեան ծննդաբերական հիւանդանոցը: Ընկ. Տոմար. Պօղոսեանի բազմաթիւ ազգանուէր նախածնունդները իրենց կարեւոր տեղը ունին սփիւռքահայ տարեգրութեան մէջ:

Վաստակաւոր բժիշկին եւ ղեկավարին վերաբերեալ նիւթերը կը խնդրուի ուղարկել հետեւեալ հասցէին.

GARBIS BOGOSIAN Garbis Tours and Travel, P.O.
Box 4515, Long Island City, N.Y. 11104

Ա.

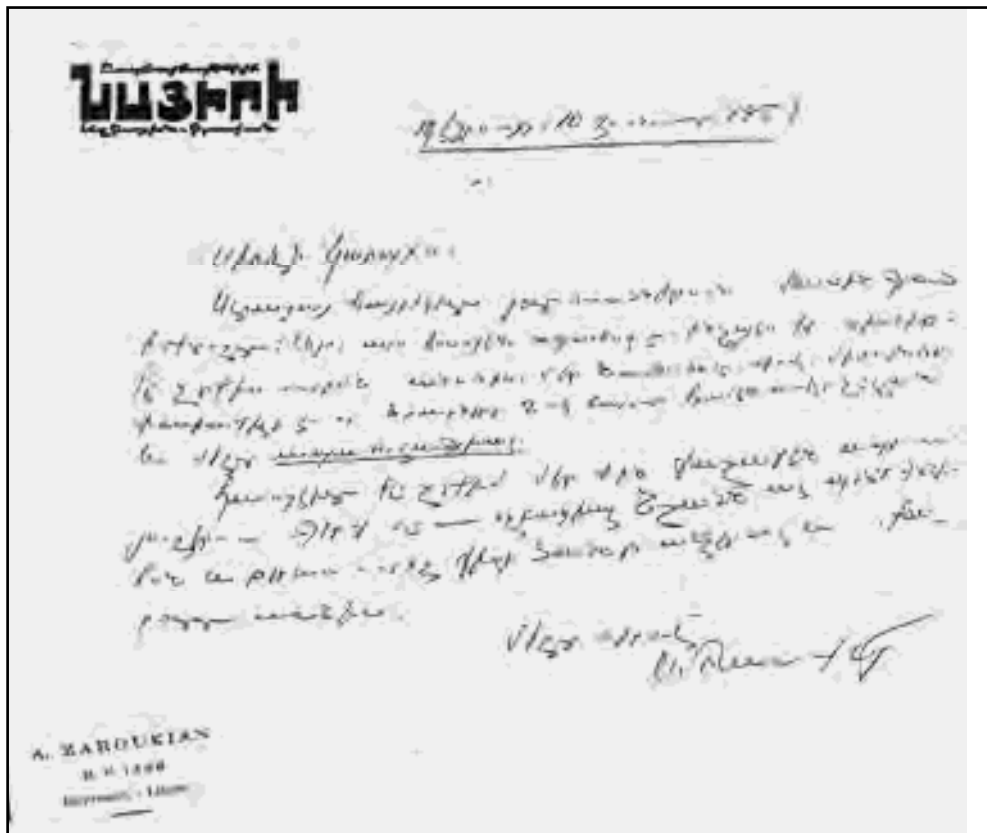
Պէյրուք, 10 Յունուար 1981

Սիրելի Կարպիս,

Ստացայ հայրիկիդ յօդուածներուն մասին գրած երկտողդ: Այո, այս հասցէն ապահով է, ինչպէս կը տեսնես: Կը դրկես ուրեմն անունիս, մեր նամակատուփով, միայն թէ փափաքելի է որ ծրարները 2-3 հարիւր կրամէն աւելի չըլլան եւ միշտ *ապահովագրեալ*:

Հասցէիդ կը դրկեմ մեր հին քաղաքէն ապրուած յուշերու գիրք մը. ողբացեալ Նշանն ալ պիտի գտնես հոն եւ թերեւս ուրիշ քեզի ծանօթ անձեր ալ եւ... կարօտդ առնես:

Միշտ սիրով՝
Ա. Ծառուկեան

Diocese of the Armenian Church of America

Archbishop Toros Manougian, Primate

BISHOP PAKEN VANYABEDIAN
DIOCESAN LEGATE

2801 BARK CENTER DRIVE
ALEXANDRIA, VA. 22302

Bishop Paken Vanyabedian
2801 BARK CENTER DRIVE
ALEXANDRIA, VA. 22302

ՊՐԵՏ ԳԱՐՈՐԱՅԻՆ

Սիր Յոսէֆ լաւ հարեցանալէ էլ ի նորա յաւան
հաւանէն աշխարհաբանեալ աջ հարեցանալեան
հորդորէ ստորացաւ ինչ որ ի իմէ՝ ինչ և ինչ
նախ 1928-1932 թուականներու ընդ իմաց:

Եթէ իմաց յազատեալ հարկէր ընտանեաց ինչ
հաւանաբանեալ թիւ 1 հիմնադրէ էլ իմ ծնոջ և
անդամներէ էլ աջ հարեցաւ հաւանաբանեալ

Երբեքսէ և առաւելեալ ժողովներէ ետք էր
Եւսէֆ զանի փորձաւորութիւն. զանի ընտանեաց
թիւն ինչի ի հաւանաբանեալ ընտանեաց թիւն
հաւանաբանեալ ընտանեաց ընտանեաց

Լաւ ինչ իմէ՝ որ "Եփրատի" ընտանեաց ինչ
հարեցանալ ինչ ընտանեաց ընտանեաց հարեցա-
րան ընտանեաց հարեցալի հարեցալի ինչ ինչ
նախ հարեցանալի, որ ընտանեաց ընտանեաց
Եփրատի ընտանեաց որով ինչ հարեցանալի
Եփրատի ընտանեաց որով ինչ հարեցանալի

Եւսէֆ և ինչ հարեցանալի ընտանեաց ընտանեաց
նախ ինչ հարեցանալի ընտանեաց ընտանեաց
նախ ինչ հարեցանալի ընտանեաց ընտանեաց

Բ.

Սիրելի Կարպիս,

Մեր ծնողք լաւ բարեկամներ էին իրարու: Յանախ ընտանեկան այցելութիւններով այդ բարեկամութիւնը հետզհետէ սերտացաւ: Ինչ որ կը յիշեմ հօրդ եւ մօրդ մասին, 1928-1932 թուականներու մէջ կ'իյնայ:

Տոբ. Խաչիկ Պօղոսեան Հալէպի Ռամկավար Ազատական կուսակցութեան թիւ 1 ղեկավարն էր: Իմ ծնողքս եւս անդամներն էին այդ օգտակար կուսակցութեան:

Հերթական եւ անդամական ժողովներէ ետք, երբ ծնողքս տուն վերադառնային, տան մէջ խօսակցութեան նիւթ կը դառնար ժողովի ընթացքին խօսուած կամ պատահած անցուդարձերը:

Լաւ կը յիշեմ որ «Տոբորին» մասին յանախ կը խօսուէր: Հիացումով կը խօսէին անոր մտաւորական կարողութեան մասին. ազգային հարցերու մէջ իր ունեցած հասուն գաղափարներու մասին: Բայց մանաւանդ, «սփանջելի է Տոբորին գրիչը». որով կը զարդարէր «ԵՓՐԱՏ»-ի էջերը:

Ամառ մը (հաւանաբար 1930ի ամառը ըլլալու է) ծնողքդ եւ դուք օդափոխութեան պիտի երթայիք: Այդ ամառ իմ պաշտօնս էր Խէնտէֆ-պողոտայի ձեր տունը պահպանել ցորեկները:

Մեր եւ ձեր տունները հազիւ 8-10 փողոց հեռու էին իրարմէ: Պաշտօնս էր առտուն նախանշէն ետք (թէյ, հաց, պանիր կամ 5-6 ձիթապտուղ. երբեմն խմել միայն կաթ) երթալ եւ մնալ ձեր տան մէջ մինչեւ երեկոյ:

Ձեմ յիշեր թէ վարձատրութիւն ստացա՞յ թէ չէ: Բայց ինձմէ 3-4 տարեկան մեծ մէկ ընկերս, Ռաֆֆի Տիգիւնեան երբ այդ մասին հարցուց, պատասխանեցի թէ մեր ծնողքները ոչ միայն բարեկամներ են այլեւ կուսակցական ընկերներ. հետեւաբար «դրամի խնդիր չկայ»:

Րաֆֆիին պատասխանը եղաւ. «Տոբորները շատ դրամ կը շահին, անոնց դրամը առնել հախ է»:

1931ի եւ 1932ի ամառուան արձակուրդներուն հայրս թելադրեց որ «ԵՓՐԱՏ» ծախեմ Պապըլ Ֆարանի եւ Խէնտէֆի պողոտաներուն վրայ: Մերժեցի. կ'ամչնայի. բայց երբ հայրս ըսաւ թէ Տոբ. Պօղոսեան կ'ըսէ թէ, «Եւրոպայի եւ Ամերիկայի մէջ տղոց համար պատուաբեր գործ է թերթ բաժնէն ու ծախելը». համակերպեցայ: 1932ի ամառը յաջողութիւն ունեցայ, որովհետեւ Օննիկ անուն կառավար (շօֆէր) մը իր այլազգի աղային կողմէ սպաննուեցաւ: Օննիկի դատաւարութիւնը «ԵՓՐԱՏ»ի կրկնապատիկ սպառման պատճառ դարձաւ:

Ամէն անգամ որ ծնողքս ընկերային ժողովէ մը կամ ընկերական հաւաքոյթէ մը վերադառնային, իրենց խօսակցութենէն կը հասկնայի թէ հաւաքոյ-

թին կեդրոնական դէմքը «Տոբթորն» էր:

Երբեմն ծնող քա մանրամասնօրէն կը կրկնէին անցուդարձերը, որոնք պատահած էին այդ հաւաքոյթներուն մէջ: Օրինակ, կաղանդի վիճակահանութեան մը առիթով. «Գլուխ մը սխտոր նուէր» ելած էր Տոբթորին մօրը, եւ խեղճ կիներ «անբախտ եմ» ըսելով լացեր էր:

Հայրս կարելի մանրամասնութեամբ մօրս տեղեկութիւն կու տար ժողովներուն եւ հաւաքոյթներուն մասին: Կը յիշեմ մի քանի գուարճալի եւ հետաքրքրական պատմութիւններ, որ Տոբթորը պատմած էր ընկերներուն:

- «Գիւղացի մը իր էշը հտելը ձգած Կեսարիա կու գայ: Երկու երիտասարդներ գուարճանալ կ'ուզեն գիւղացիին հաշտոյն: Անոնցմէ մին իշուն չուանը իր վիզը կ'անցընէ. խելօքիկ մը կը հետեւի գիւղացիին: Միւսը էշը պագար կը տանի որ ծախէ: Գիւղացին քիչ հտօք հտին կը դառնայ որ մարդ մը կայ չուանին ծայրը:

- Ո՞վ եւ դուն. ո՞ր է էշս. կը հարցնէ գիւղացին:

- Տարի մը առաջ չարութիւն ըրի. մայրս զիս անիծեց «էշ դառնա» ըսելով. էշ եղայ: Այսօր անէծքը անցաւ: Խեղճ գիւղացին ուրիշ ընելիք չունէր, եթէ ոչ ուրիշ էշ մը գնել: Կ'երթայ պագար: Ի՞նչ տեսնէ. իր էշը: Կը մօտենայ իշուն եւ ականջն ի վար կ'ըսէ:

- Նորէն մօրդ անէծքը վրադ եկեր է: Ես այլեւս քեզ չեմ գներ:

Կեսարիոյ գիւղերէն մէկուն ունեցած ժողովրդական հերոսի մը, Պօտուռ Կապէի (Կարապետի) մասին հետեւեալը պատմած է Տոբթորը: «Կուսակցութեանց ծնելէն շատ առաջ ժողովուրդին մէջէն հերոսներ ելած են: Զերբէզներ եւ այլ թուրք չարագործներ, յաճախ կառավարութեան դրդումով, հայ գիւղացիներուն վնասներ կը հասցնէին: Մեր հերոս Պօտուռ Կապէն լեռները շրջելով հանդիպած Զերբէզը կամ չարագործը կը սպաննէ եւ անոնց ականջները իր մախաղին մէջ կը պահէ»:

Տոբթորը պարկեշտ հրապարակագիր էր. հակառակորդին հետ վէճի իսկ եթէ բռնուէր, իր վեհութիւնը չէր կորսնցներ: Այդ մասին օր մը Երուանդ Օտեանի ըսածը պատմած էր:

Օտեան Զմմառ կ'այցելէ (Լիբանանի հայ կաթողիկոսներու վանքը): Աչքէ կ'անցընէ հայոց Պատրիարքարանի (Պոլսոյ) եւ կաթողիկոսներու միջեւ փոխանակուած գրաբար թղթակցութիւնները, որոնք շատ խիստ լեզուով մը գրուած էին. նոյն իսկ գործածեր են նզովից արմատ, հերձուածող, նզովեալ, եւ հերետիկոս ածականները: Հայեոյալից արտայայտութիւններէն շատերը չէ հասկցած. Գահիրէ վերադարձին Օտեան հայ հասարակութեան խօսած ատեն թելադրեր է.- «Կ'առաջարկեմ որ հայերէն թերթերն ալ ժամանակ մը գրաբար գրուին, մանաւանդ երբ վէճի բռնուին, որպէսզի ժողովուրդը գրուած հայեոյալները կարդայ բայց չհասկնայ...»:

Բարգէն Եպս. Վարժապետեան

414 Worthington Avenue
Spring Lake, N.J. 07762
August 5, 1981

Dear Garbis:

The first time I read the name of Dr. Boghossian was when I began to read in New York, as a newcomer to this country in 1913, several Armenian papers published in the U.S. These included *Azk*, a weekly from the Ramgavar party published in Boston, *Gotchnag* weekly published in New York, and *Nor Gyank*, a weekly published in Fresno, California.

In *Azk* I met for the first time the name of Dr. Khachik Boghosian. His articles were received from Aleppo. I discovered that he was editing and publishing the *Eprat* newspaper in Aleppo. His articles were written in a very clear style, with very thoughtful and meaningful comments upon Armenian affairs in the Near East. I always read those which appeared in *Azk* and later in the *Baikar*, which replaced *Azk* in 1921.

Very often I saw reprints in the *Baikar* from *Eprat*, a newspaper of stories written by young Armenian writers in Syria. These included Mihran der Stepanian and Aris Shaklian, who later became my best literary friends. They wrote stories for the *Nor Kir Quarterly*, which I edited and published in this country for 16 years (1939-1954).

Later I read a short series of articles written by Dr. Boghosian reprinted in the Aleppo weekly, *Nayiri*. The articles related Dr. Boghosian's authentic story of the life of a famous Armenian writer and editor, Elia Demirjibashian, who due to illness, lost his mind and needed medical treatment which he could not afford. Dr. Boghosian immediately befriended him, went to his aid and took care of and treated him the best he could according to his medical knowledge. He studied Elia's ailment which seemed to be incurable. Elia left a great name in Armenian literature.

Dr. Boghosian's assistance to Elia in Istanbul illustrates his kindness and selfless dedication in attending to a great Armenian writer stricken with mental illness. An ADL leader in Syria, Dr. Boghosian, I assume, must have been kind and helpful to his patients and Armenians, in general, as proved by Elia's case. I'm happy to notice that his son Garbis Boghosian is writing the story of his father's life, a life exemplified by beneficence and compassion.

Note: Garbis, my father, Peniamin Noorigian, dictated the above to me about your father as he has had a cataract operation and can't see as well as before. He's happy you are writing the story of your father whom he has told me about a number of times.

We send you our best wishes for the success of your book. We hope you and your wife are well.

Your friend,
Zaven Noorigian

August 12, 1981

Mr. Zaven Noorigian
414 Northington Avenue
Spring Lake, N.J. 07762

Dear Zaven:

I appreciate very much your great concern and effort for writing to me about my dear friend and your father's memos of my late father Dr. Khatchik Bogosian.

I am greatly moved that there are still people like your father who remember my father and his good deeds for the nation.

When my book is published it will also include your father's pictures and some of his memos.

I wish Peniamin quick recovery from the operation and good health to all of you. I do wish to come up and visit you someday, probably sometime in November, because I will be busy with my tours until then.

Hope to see your father very soon.

Very truly yours
G. Bogosian

ԱՅՍ ԳԻՐՔԻՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

ԹՈՐՈՍ ԹՈՐԱՆԵԱՆ

Այս գիրքին հրատարակութեան պատմութիւնը կապուած է Տոքթ. Խաչիկ Պօղոսեանի չորս վաւականներէն երեքի անուններուն: Անոնցմէ հանգուցեալ Կարպիսը առաջինն էր, որ 1977ի Նոյեմբերէն սկսեալ, մեկի ուղարկած տասնէ աւելի իր նամակներով ու բացիկներով, վերջինը որպէս թուական 22 Մարտ 1999ին, նաեւ դրկած նիւթերով, որոնք կը վերաբերէին իր հորը գրածներուն, կը խնդրէր մեզմէ որ անպայման ընենք մեր կարելին, պատրաստելու, խմբագրելու համար գործ մը, որ ըլլար վկայարանը ԲԺ. Պօղոսեանի ազգային-հասարակական գործունէութեան:

Նոյնպիսի առաջարկով մեզի դիմած էր Տոքթ. Պօղոսեանին դուստրէն Սոնան, իր 22 Նոյեմբեր ու 16 Դեկտեմբեր 1999ի գրած նամակներով, ուղարկելով նաեւ նիւթեր հորը գրածներէն:

Իսկ բժիշկին կրտսեր որդին՝ խմբագիր հրատարակիչը Նիւ Եորքի անգլիագիր «Տիւր Արմինիըն Ռիփորթըր Ինթերնէշնըլ» շաբաթաթերթին, յաճախակի հեռապահեցողով կ'ուզէր այս գործը կատարուած տեսնել: Իր վերջին հեռախօսապահով Եղուարդ Պօղոսեանը կը խնդրէր, որ այլեւս այս գիրքը պատրաստ ըլլալ դրկուելու տպարան:

Մենք, մեր կարգին, ըրինք մեր կարելին, տալու համար ամբողջական կենդանագիրը բժիշկ ու հասարակական նուիրեալ գործիչ Խաչիկ Պօղոսեանին, որ մօտ էր նաեւ գիր ու գրականութեան, շփումներ ունեցած ըլլալով մեր դպրութեան մեծերուն հետ:

Արդեօք Պօղոսեանները ճիշդ հասցէի դիմած էին այս գիրքին պատ-

րաստութիւնը վստահելով մեզի: Այս հարցումին կը պատասխանէ յօդուած մը չոր մենք ստորագրած ենք Եգիպտոսի «Արեւ» օրաթերթին 2 Յունիս 1978ի թիւին մէջ, վերնագրուած՝ «Տոքթ. Խաչիկ Պօղոսեան»: Ստորեւ այդ յօդուածը որպէս վկայութիւն:

**

Արդէն նոր սերունդ մը հասակ առած է մեր գաղութներուն մէջ, արդէն նորերն են որ սկսած են նետուիլ ազգային հասարակական աշխատանքներու երբեմն անհրապոյր բայց միշտ օգտաշատ ասպարէզէն ներս ու իրենց վազքին մէջ մոռնալ սկսած են երէկը, աւելի ճիշդը՝ երէկի մարդիկը որ էր երբեմն նոր սերունդին կը պատկանէին ու գիշերը ցերեկին խառնած կը վազէին այն գործերուն ետեւէն որոնք ունէին ազգային բնոյթ:

Ազգային-Միութենական մեր աշխատանքները միշտ ալ ունեցած են իրենց դժուարին կողմը: Երէկ այլ էին դժուարութիւնները, այսօր՝ այլ:

Երէկ միջոցներ չունէինք: Գաղթական վանգումներ էինք եւ ապաստան կը փնտռէինք օտար երկիրներու տակ: Թէեւ առաջին օրէն մեր հասած վայրերուն մէջ, թէկուզ թիթեղաշէն ու տախտակաշէն, կը յարմարցնէինք տուն, եկեղեցի ու դպրոց ու կը լծուէինք ազգապահպանումի մեր գործերուն:

Այսօր ալ նպատակը նոյնն է: Ազգապահպանումը:

Այսօր միջոցները մեծ են, թիթեղաշէն տուններն ու եկեղեցիները, դպրոցներն ու ակումբները պատմութեան անցած են: Ատոր փոխարէն ունինք կոթողային դպրոցներ, միլիոններ կը ծախսենք եկեղեցիներու կառուցումին համար Հալէպէն մինչեւ Ամերիկա, եւ ունինք փարթամ ակումբներ ու կը տրուին շքեղագոյն հանդէսներ, պարանցիկ երեկոնք եւ ճաշկերոյթներ:

Նոյնն է նպատակը բայց փոխուած են դժուարութիւնները:

Երէկ, մեծ էր նուիրեալներու փաղանգը: Ուսուցիչներ կը յիշեմ որոնք կարկտանով հագուստ կը կրէին բայց իրենց ամբողջ գիտելիքը ի սպաս կը դնէին հայ մանուկին հայեցի դաստիարակութեան: Ազգային գործերու հետամուտ նուիրեալներ ունէինք, որոնք տասնամեակներով, տիւ ու գիշեր, առանց ակնկալութեան եւ յաճախ անտեսումի ենթակայ, լարած էին իրենց ուժերը գաղութները հայ պահելու համար:

Այսօր ուժերը պակսած են՝ նուազած ջուրերու պէս:

Երբ ակումբներ չունէինք, ժողովուրդը կարօտով կը լեցնէր տախտակաշէն հաւաքատեղիները: Այսօր, փարթամ ակումբներու մէջ երբեմն՝ գրական ձեռնարկի մը հապիւ երեսնեակ մը ներկաներ կը մէկտեղուին:

Բայց դարձեալ ուժեղ են մեր մեռելները: Մեր Մեծ Եղեռնի զոհերը ամէն Ապրիլ 24ին մեզ՝ ողջերս զօրաշարժի կ'ենթարկեն ու մենք կը խմբուինք անոնց ճիպոտներու շարժումները դիտելու, դարձեալ երդուելու, որ կը շարունակենք հայ մնալու մեր կոյրը:

Աթոռ ունինք՝ աթոռակալ չունինք, թերթ ունինք՝ խմբագիր չունինք, մէկ ազգ ենք՝ երկու եկեղեցի ունինք, ակումբներ ունինք՝ վարչականներ չունինք: Ու կ'երկարի այս շարքը:

Սակայն, միով բանիւ, անցնող դարերը ցոյց տուած են որ հայը գէթ մէկ հարցի մէջ եղած է հանճարեղ, պահած է ինքզինք, գոյատեւած է. ու այս

իրողութիւնը կը մղէ մեզ մտածելու, որ մեր ապագային նկատմամբ չըլլանք յոռետես, մանաւանդ որ այսօր լոկ գաղթական չենք, լոկ տարտղնուած չենք, պետական ժողովուրդ ենք, պետական հայերէն լեզուով, համալսարանով, գիտութիւններու ակադեմիայով:

Հեռուները չերթանք:

Գաղութներու մէջ երէկ ունէինք, կը գրէինք վերը, մեծաթիւ փաղանգ մը մարդերու, նուիրեալներու, որոնց սփիւռքը շատ բան պարտական էր երէկ, ու շատ բան պարտական է այսօր ու պիտի մնայ պարտական վաղն ալ:

Այդ մարդերը, այդ նուիրեալները շատ անգամ կանուխ հեռացան կեանքէն ու չտեսան իրենց երապներուն իրականացումը: Ոմանք, անոնց մէջ, մեկնեցան Հայաստան եւ քար մը անելցուցին հայրենի բարձրացող շէնքին վրայ:

Ոմանք մոռցուեցան:

Ինծի այնպէս կը թուի որ տարիներու թանձրացող մշուշը անկարող է մոռացութեան գիրկը նետել այն մարդիկը, որոնք երբեք չսակարկեցին իրենց հանգիստը այս ժողովուրդին համար:

Ահա այդպիսի անմոռանալի մարդ մըն էր բժիշկ հոգեբոյժ Խաչիկ Պողոսեանը, որ Հալէպի հայ գաղութին համար քառասական թուականներէն մինչեւ իր մահը աւելի քան երեսնամեակ մը՝ բարիք մը եղաւ, բարիք սերմանեց:

Բնիկ Սեբաստացի այս հայը, որ իր ուսումը ստացած էր Պոլսոյ Կեդրոնական Վարժարանին մէջ ու ապա Գերմանիա ու Չուիցերիա, մասնագիտացած որպէս բժիշկ, ատենին բարեկամութիւնը վայելած է Կոմիտասին, Տիրան Չրաքեանին, Աւետիս Ահարոնեանին, Երուանդ Օտեանին. մարդեր, որոնք մեր մշակոյթի վարգացման նժարին մէջ ծանր կը կշռեն:

Բժիշկ Պողոսեանի շնորհիւ Հալէպի մէջ հիմնադրուած է Վերժին Կիւլպէնկեան մայրանոցը, որ 1935էն ի վեր մեր գաղութին պատիւ բերող հաստատութիւն մը եղաւ ու այսօր ալ իր բժշկական ծառայութիւններով հայելիներէն մէկն է մեր ժողովուրդի նուիրումութիւնը արտացոլող:

Բժիշկ Խաչիկ Պողոսեանի շնորհիւ է դարձեալ որ Հալէպի մէջ հիմնուած է Պողոսիկ Կիւլպէնկեան Վարժարանը համանուն արհեստանոցով. հաստատութիւններ, որոնց տուած պտուղներով մեր գաղութը միշտ ալ հպարտ եղած է:

Ես, որպէս Կիւլպէնկեանի աշակերտ, անձնապէս կը յիշեմ բժիշկ Խաչիկ Պողոսեանը: Լաւ գիտեմ, որ յարգելի բժիշկը աւելի քան մէկ ու կէս տասնամեակ ձրիօրէն կը քննէր մեր վարժարանին աշակերտները:

Տոքթոր Խաչիկ Պողոսեանը երբեք սովորական բժիշկ չէ եղած: Ան միշտ, մինչեւ իր կեանքին վերջը, առաջնահերթութիւնը տուած է ազգային գործերուն:

Այդպէս է որ տարագրութեան առաջին տարիներուն՝ Հալէպի մէջ, 1923-էն ետք մեծ եռանդով գործակցած է Հայ Կարմիր Խաչի շէնքի կառուցումին, ուր կէս դարէ աւելի հայ աղքատ հիւանդներ դարմանուած են:

Այս թուում մասանցը քիչ է պատկերելու համար Տոքթ. Խաչիկ Պողոսեանին գործերը: Ան եղած է Ռամկավար Ազատական Կուսակցութեան հիմնադիրներէն եւ Սուրիոյ շրջանի ղեկավարներէն մէկը:

Հրատարակած է Հալէպի «Եփրատ» օրաթերթը, որուն արտօնատէրն է եղած:

Հայէպի մէջ, օր մը, Երուանդ Օտեան ինչ-որ պատճառով ինկած է ոստիկանութեան ձեռքը: Խաչիկ Պօղոսեան, կարծես ըլլար Կրետսի մունչ որդին, դէմը ելլելով ոստիկաններուն կը բացագանչէ. «Ո՞ւր կը տանիք հայոց մեծ երգիծաբանը»: Ոստիկանները անմիջապէս մեծ հայը կը յանձնեն մեծ հայուն:

Այսպէս ապրեցաւ, այսինքն մինչեւ իր կեանքին վերջին օրը իր ժողովորդին համար ապրեցաւ Տոքթ. Խաչիկ Պօղոսեան, որ Այաշի բանտը տարուած էր հայ մտաւորականներուն հետ խողխողուելու եւ հրաշքով փրկուած:

Խոնարհ, անաչառ, ծառայական. ահա այն երեք ստորոգելիները որոնց գումարն էր ինք:

Մոռնա՞լ այսպիսի մէկը: Բարձրացած շէնքը տեսնելով մոռնա՞լ որ այդ շէնքը կանգնած է հիմի մը վրայ: Անցեալ դարձած այդ հիմն է Տոքթ. Պօղոսեան որ եթէ ապրէր՝ մենք տօնած կ'ըլլայինք իր հարիւրամեակը ասկէ մի քանի տարիներ առաջ:

Նման մարդոց կենսագրութիւնը նոր սերունդի մը ներկայացուցիչներուն պէտք է կրկնել գեղեցիկ բանաստեղծութեան մը պէս. մանաւանդ անոնց, որոնք իրենց արմատները կը փնտռեն:

Ապրիլի վերջաւորութեան ու Մայիսի առաջին այս օրերուն Նիւ Եորքէն, Հայաստանի վրայով Հայէպ եկաւ Տոքթ. Պօղոսեանի աւագ որդին՝ Կարպիս Պօղոսեանը, որ այցելեց նաեւ քիչ մը ամէն հայ հաստատութիւն ուր պահուած էր յիշատակը իր հօր:

Կարպիս Պօղոսեան տեսաւ թէ իր հայրը միայն հայոց գերեզմանատան մէջ չէ որ քարով մը իր ինքնութիւնը կը բացայայտէ:

Ան Մայրանոցի ընդունելութեան սենեակին պատէն տեսապէս կը դիտէ Մայրանոց այցելողները:

Ներկայ գտնուելով Կիւլպէնկեան մայրանոցի կապմակերպած շքեղ ճաշկերութիւն, որդի Պօղոսեանը լսեց թէ ինչպէս Տիկնանց յանձնախումբը ջանադիր կերպով վառ կը պահէ յիշատակը այս հաստատութեան հիմնադրման պատճառ եղող Տոքթ. Պօղոսեանին:

Քառասնից Մանկանց Եկեղեցւոյ մէջ հոգեհանգիստ կատարուեցաւ:

Այս օրերուն բժիշկ Պօղոսեան կարծէք վերստին քալեց Հայէպի փողոցներէն:

Նման ազգայիններ ամէն օր պէտք է ներկայ ըլլան մեր գաղութներուն մէջ, իրենց անցեալի գործերով խթանեն մեզ մեր այսօրուան դժուարին գործերուն մէջ:

Գլխագիրով գրուելիք անուն մըն է Տոքթ. Խաչիկ Պօղոսեան, որուն համար այս տողերը քիչ են, շատ քիչ:

Երանի թէ իր Այաշեան յուշերէն այն պատառիկները, որոնք ժամանակին մամուլին մէջ լոյս տեսան, եւ այն ձեռագիրները, որոնք կրնան գտնուիլ Ամերիկա իր վաւականներուն մօտ, մէկտեղուին եւ գիրքի ձեւով հրատարակուին:

Նման գործ մը իր վաւականները կրնան ընել:

Եթէ չընեն, մենք պատրաստ ենք:

Հայէպ 2-3 Մայիս 1978

Նոյնպիսի այցելություն մը տուին Հալեպ Բժիշկ Պողոսեանի Եղուարդ որդին ու դուստրերը, որոնք իրենց առաջին այցելությունը վերապահած էին Վերժին Կիւլպէնկեան մայրանոցին եւ այն վայրերուն ուրկէ անցած էր իրենց հայրը՝ վաստակաշատ բժիշկ Խաչիկ Պողոսեանը:

Բժիշկին չորս որդիներուն Հալեպ այցելությունը ուխտագնացություն մըն էր:

Հիմա որ այս գործը տպագրութեան կը տրուի, ափսո՛ս որ բժիշկին աւագ տղան՝ Կարպիսը, արդէն վախճանած է հեռաւոր Ֆլորիտայի մէջ, առանց հրատարակուած տեսնելու գիրքը: Բայց, ինչպէս կը տեսնէք, ահա մարմին կ'առնէ Կարպիսին երապը ու մենք մեր կարգին չմոռցանք իր բաժինը. «Տալ կայսեր բաժինը՝ կայսրին»...

Աւելցնենք այստեղ, որ Պողոսիկ Կիւլպէնկեան վարժարանի հիմնադրման մէջ Տըքթ. Խաչիկ Պողոսեանին պօրավիգ կանգնած են Արտաւազը Արք. Սիւրմէեանն ու Սուրեն Գալէստերը, որոնք նոյնպէս մեր գաղութին երախտաւորներն էին:

Նշենք նոյնպէս վկայություն մը առնուած Ա. Ծառուկեանի «Նայիրի» շաբաթաթերթի 1975ի Մայիսի թիւ 46-50էն, որ լատկապէս նուիրուած էր Գրիգոր Զօհրապին. ահա այդ թիւի 11րդ էջին վրայ Արամ Անտոնեան գրած է.

«Շփոթությունը աւելի կը մեծնար մանաւանդ անոր համար որ ուրիշ արքայազններ կ'ուղղուէին տարբեր վայրերու պատերապմական ատեաններուն: Տըքթ. Պողոսեան, որ դեռ նոր եկեր էր մեր մօտ, ուլուեր էր Էնկիւրիի պատերապմական ատեանէն: Ուրիշ արքայական մը Ստեփան Թաթարեան, Կեսարիոյ պատերապմական ատեանէն պահանջուած ու ղրկուած էր:

Ինչո՞ւ ոմանք Էնկիւրի կամ Կեսարիա եւ ոմանք Տիարպէքիր»:

Հոգեբոյժ Խաչիկ Պողոսեանի մասին ինչ վկայություն ալ մէջբերենք ու գրենք, ըսած ու գրած կ'ըլլանք նուազագոյնը:

Մնացեալը կարդացէք այս գիրքին մէջ ուր հայուն տոկունութեան ու նուիրումի հրաշքին պիտի հանդիպիք:

Սոնա Պողոսեանը իր վերջին նամակին մէջ գրած էր մեզի թէ ինք եւ իր Ֆիմի քոյրը պիտի մեկնին Ֆլորիտա, այցելելու իրենց Կարպիս եղբօր դամբանը ու զրոյցի նստելու հանգուցեալին հետ:

Գրեցինք իրեն, որ չմոռնայ Կարպիսին յուշել, թէ իր ծրագրած գիրքը հօրը մասին, արդէն շուտով կ'իջնէ տպարան:

Ու վերջապէս ըսենք նաեւ թէ տասնամեակներ առաջ մեր ըրած կոչին պատասխանած եղան բժիշկին զաւակները, հրատարակութեան տալով այս գիրքը, որ վկայարանն է իրենց հօր բազմամեայ ազգաշէն ծառայութիւններուն:

Հալեպ, 17 Մարտ 2000

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

	Էջ
Անունաթերթ	3
Յառաջաբան	5
Էջեր ՏՈՔԹ. ԽԱԶԻԿ ՊՕՂՈՍԵԱՆԻ ԻՆՔՆԱԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԵՆԷՆ Կենսագրությունս	9
ՅՕԴՈՒԱԾՆԵՐ	
Ա.- Տիրան Զրաքեան (Ինտրա)	57
Բ.- Հռչակաւոր Հայ «Մուրացիկներ»	61
Գ.- Աւետիս Ահարոնեան	65
Առեղծուածային Պարիկ Մը Եղիայի Ողբերգութեան Մէջ	69
Ինչպէ՛ս Մենամարտեցայ	76
Հալէպի Մանկամտուրը	81
Հայ Կաթոլիկ Կղերը Եւ Ազգային Զգացումը	84
Կառվարենցէն Նուէր՝ Կարտինալ Արհ. Աղաճանեան Պատրիարքին	87
Ճամբու Հապճեպ Նօթեր	90
Երկու Անդարմանելի Կորուստներ՝	
Մ. Պապաջանեան եւ ԲԺ. Հ. Քէպապճեան	102
Անհետացած Հոյակապ Հայը Պատրիկ Կիւլպէնկեան	105
Փոքրիկ Սապիհա	111
Անձնապոհը	113
Ապրիլ 24-ի Յուշերէս	116
Մայրենի Լեզուի Պաշտումը Լեհացիներու Մէջ	120
ՀԱԼԷՊԻ ՄԷՋ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄԱՅՐԱՆՈՅԻ ԳԱՂԱՓԱՐԻՆ ԾԱԳՈՒՄԸ	
Հալէպի Մէջ Հայկական Մայրանոցի Գաղափարին Ծագումը	125

ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՄԱՄՈՒԼԷՆ

Ինչպես «Եփրատ»-ի խմբագիր... Չեղայ, Անդրանիկ Ծառուկեան	133
Հրաժեշտի Փոխարեն..., Դաւիթ, «Զարթօնք»	137
Բժիշկ Խաչիկ Պողոսեան, Ա.Ծ., «Նայիրի»	140
Ողբ. Ընկեր Տոքթ. Խ. Պողոսեան, խմբագրական «Զարթօնք»ի	142
Ընկ. Տոքթ. Խ. Պողոսեան, խմբագրական «Պայքար»ի	144
Ընկ. Տոքթ. Խ. Պողոսեան (Կենսագրական Գիծեր), «Պայքար»	147
Դիմաստուներնէր Հալեպահայ Ազգային Դէմքերու, Հայկ Պարիկեան	150
Պողոսեան Խաչիկ, Արշակ Ալպոյաճեան	159
Տասնեւեց Տարի Վերջ, խմբագրական «Եփրատ»ի	160
Հաճելի Այցելութիւն Մը Պոլիս	161
Տոքթ. Խաչիկ Պողոսեան, Հայկ Պարիկեան, «Եփրատ»	162
Լուրեր Հիւանդանոցէն, «Սուրբ Փրկիչ»	165

ՆԱՄԱԿԱՆԻ

Ա. Առաքուած Նամակներ	169
Բ. Ստացուած Նամակներ	180

Տոքթ. Խաչիկ Պողոսեան Ոչ Եւս Է	187
Մահ Եւ Թաղում Ընկ. Տոքթ. Խ. Պողոսեանի	191
Մահ Տիկին Խաչիկ Պողոսեանի	201

ԲԺԻՇԿԻՆ ԱԻԱԳ ՈՐԴԻՈՅՆ ՃԻԳԵՐԸ ԻՐ ՀՕՐԸ ՄԱՍԻՆ	
ԳԻՐՔ ՄԸ ՊԱՏՐԱՍՏԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ	204
Այս Գիրքին Հրատարակութեան Պատմութիւնը Թ. Թորանեան	211

